

CİLT 8-SAYI 16-ARALIK2018
VOLUME 8-NUMBER 16-DECEMBER 2018

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN 2146-4561

www.sbe.kilis.edu.tr

Cilt 8/Sayı 16/Aralık 2018

Volume 8/Issue 16/December 2018

**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN 2146-4561

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi (Publisher)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Adına
Dr. Serhat KUZUCU

Editör (Editor)

Dr. Ömer CİDE

Bölüm Editörleri

Doç. Dr. Taner AKÇACI

Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU

Öğr. Gör. Müslüm ÖZTÜRK

Türkçe Dil Editörü (Turkish Language Editor)

Dr. Muhammet HÜKÜM

İngilizce Dil Editörü (English Language Editor)

Dr. Muhittin KULAK

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Osman TÜRER [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ [İstanbul Üniversitesi], Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN [Erciyes Üniversitesi], Prof. Dr. M. Ruhat YAŞAR [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Prof. Dr. Halil İbrahim SEYREK [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM, [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Doç. Dr. Taner AKÇACI [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Doç. Dr. Halil ALDEMİR [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Dr. Hüseyin BAYSA [Kilis 7 Aralık Üniversitesi], Dr. Erdiñç GÜLCÜ [Kilis 7 Aralık Üniversitesi].

Dergimiz;

tarafından taranmaktadır.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 (348) 813 93 45, Fax: +90 (348) 813 93 50

Baskı Yeri: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

E-mail: sbedergi@kilis.edu.tr / sbedergikilis@hotmail.com, web: www.kilis.edu.tr

DANIŞMA KURULU

<i>PROF. DR. ŐİNASİ GÜNDÜZ</i>	<i>İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ</i>	<i>İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. SEDAT AVCI</i>	<i>İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. M.DOĞAN KARACOŐKUN</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ALİ KÖSE</i>	<i>MARMARA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MEHMET ALPARGU</i>	<i>SAKARYA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ALİM YILDIZ</i>	<i>CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUSA KAZIM ARICAN</i>	<i>YILDIRIM BAYEZİT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. CEVAT ÖZYURT</i>	<i>YILDIRIM BAYEZİT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. M.MAHFUZ SÖYLEMEZ</i>	<i>İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. HÜSEYİN PEKER</i>	<i>ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF.DR. HİLMİ BAYRAKTAR</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. AHMET BURAN</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ENVER ÇAKAR</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. SALİH ÇEÇEN</i>	<i>ANKARA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ADNAN ÇELİK</i>	<i>SELÇUK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. HÜLYA ARSLAN-EROL</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ZEYNEL ÖZLÜ</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. CAHİT KAVCAR</i>	<i>ANKARA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUHSİN MACİT</i>	<i>ANADOLU ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK</i>	<i>İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. TACETTİN UZUN</i>	<i>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. OSMAN KÖSE</i>	<i>ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUSA YILDIZ</i>	<i>GAZİ ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. H. İBRAHİM SEYREK</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>

BU SAYININ HAKEMLERİ

<i>PROF. DR. HALİL İBRAHİM SEYREK</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ZEYNEL ÖZLÜ</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ. DR. M. ALİ YILDIRIM</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ. DR. H. ZEKİ KAPÇI</i>	<i>ERCİYES ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ. DR. HAMZA ALTIN</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ.DR. METİN AÇIKYILDIZ</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ. DR. MUSTAFA CİNOĞLU</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ.DR. OKYAY UÇAN</i>	<i>NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DOÇ.DR. ZÜBEYİR TURAN</i>	<i>NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. YAKUP DOĞAN</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. FİGEN YILDIRIM</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. BENGÜ HIRLAK</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. M. VAHİT EREN</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. MEHMET ÖZÇALICI</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. HÜSEYİN AKAR</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. ÖMER SABUNCU</i>	<i>HARRAN ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. O. TAYYAR ÇELİK</i>	<i>PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. METİN CEYLAN</i>	<i>İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. MESUT CAN</i>	<i>KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. Y. BAHİRİ GÜNDOĞDU</i>	<i>ORDU ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. ÖMER SABUNCU</i>	<i>HARRAN ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. MUSTAFA GÜLTEKİN</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. TALİP AYAR</i>	<i>BOLU İZZET ABANT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. ÖMER CİDE</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. AHMET SİMSAR</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>DR. HÜLYA DEDE</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>NEHİR GÜNDOĞDU</i>	<i>KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ</i>

Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman üç ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır. Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin son kısmında yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemiyle kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

All rights reserved No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without priorwritten permission.

EDİTÖRDEN

Dergimizin yeni sayısıyla siz değerli okuyucularımızla buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Sosyal Bilimler alanına katkı yapmayı hedefleyen dergimiz 8. yılını tamamlayarak 16. sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Bu vesile ile birinci sayıdan itibaren gerek yazar gerekse hakem olarak bu derginin varlığını devam ettirmesine katkı sunan bütün akademisyenlere, danışma ve yayın kurullarına saygıdeğer üyelerine çalışmalarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Bu sayıdan itibaren makalelerimize DOI numarası verilecektir. Sosyal Bilimler Dergisi ailesi adına siz değerli akademisyen, araştırmacı ve okuyucularımıza göstereceğiniz ilgiden dolayı şimdiden teşekkür ederim. Siz değerli dostların istek ve önerilerinizi de bekler, bir sonraki sayımızda görüşene kadar sevgiyle kalmanızı dilerim.

Saygılarımla...

Dr. Ömer CİDE
Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BİYOLOJİYE YÖNELİK TUTUM, ÖZ-YETERLİK VE AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ/Relationship Among High School Students' Attitudes Towards Biology, Self-efficacy and Academic Achievement.

Ali Derya ATİK-Şeref TAN-Yakup DOĞAN-Figen ERKOÇ.....170-187

BAYINDIRLIK VE EĞİTİM HİZMETLERİNDE TÜRKİYE MADENCİLİĞİNİN ETKİLERİ/Effects of Turkish Mining on Public Works and Education Services.

Özkan DEMİR.....188-200

İDKAB ÖĞRETMENLERİNİN ALTERNATİF ÖLÇME DEĞERLENDİRME TEKNİKLERİNİ KULLANMA DÜZEYİ/Value Given to Level of Alternative Assesment and Evaluation of Teachers in Education of Religion and Ethics.

Pervin KARBAYAZ.....201-225

ÖĞRETMENLERİN ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK, SOSYAL SORUMLULUK TEMELLİ LİDERLİK VE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ/The Relationship Between Teachers' Perceived Organizational Support, Social Responsibility-Based Leadership and Positive Psychological Capitals.

Fatime EROL-Fatih BOZBAYINDIR.....226-242

ERZURUM KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA DİYARBAKIR TİCARETİ/Diyarbakir's Trade According to the Erzurum Consular Reports in The 20th Century

Kemal SAYLAN.....243-261

HALEB ZENGİ ATABEGLİĞİ'NİN HAÇLILAR İLE MÜCADELESİNDE MANEVİYATIN ROLÜ/The Rol of Morale in The Struggle of Aleppo Zangi Atabeg State Against The Crusaders

Abdulcelil IŞIK.....262-274

AMASYA VAKIFLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (1800-1875)/Some Evaluations on Amasya Foundations (1800-1875)

Muhammed OKUDAN.....275-291

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOGRAFİK RESTORASYON:
LOZAN MÜBADİLLERİ/The Demographic Restoration During the Early
Republican Era: Exchanged Population of Lausanne

Metin KOPAR.....292-311

İSLÂM CEZA HUKUKU AÇISINDAN ÇOCUKLARA YÖNELİK CİNSEL
İSTİSMAR/Sexual Abuse Against Children in Terms of Islamic Criminal Law

Üzeyir KÖSE.....312-331

POLİTİKA FAİZ ORANININ BANKALARIN KÂRLILIKLARI ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ / Effects on Policy Interest Rates on Banks' Profits: An
Investigation: The Case of Turkey

Memet Cem DANACI-Mustafa ŞİT- Ahmet ŞİT332-348

METAL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONELİN İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ
GÜVENLİĞİ FARKINDALIĞININ ARAŞTIRILMASI (KONYA İLİ
ÖRNEĞİ)/Investigation of Occupational Health and Safety Awareness of Workers in
Metal Industry (Konya Province Example)

İlkay ÇINAR–Murat KÖKLÜ–İlker Ali ÖZKAN.....399-364

SAĞLIK HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ
ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ (2000-2015)/Health Expenditures Economic
Growth Relationship: Panel Data Analysis on OECD Countries (2000-2015)

Gökçen ÖZKAN-Gülistan ZENGİN.....355-380

YÖRÜKLERDE BİR AZIK TÜRÜ: ÇÖREK/A Juruk Equipage: Shortbread.

Mehmet ALPTEKİN.....381-392

KİTAP TANITIMI

OSMANLI ORDUSU VE SEFER LOJİSTİĞİ 1453-1789

Abdullah BAYINDIR.....393-397

TÜRKİYE'DE MEBUS İNTİHABATI

Mehmet TEMEL.....398-406

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BİYOLOJİYE YÖNELİK TUTUM, ÖZ-YETERLİK VE
AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ/Relationship Among High School
Students' Attitudes Towards Biology, Self-efficacy and Academic Achievement

Ali Derya ATİK

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen
e-posta: alideryaatik@kilis.edu.tr, (Sorumlu Yazar) Orcid: 0000-0002-5841-6004

Şeref TAN

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Ankara/TÜRKİYE
e-posta: sereftan4@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-9892-3369

Yakup DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi,
e-posta: yakupdogan@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0731-1268

Figen ERKOÇ

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
e-posta: figen.erkoc@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0658-2243

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
21 Ekim 2018/21 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
10 Aralık 2018/10 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Atik, A. D., Tan, Ş., Doğan, Y., & Erkoç, F. (2018). "Lise Öğrencilerinin Biyolojiye Yönelik Tutum, Öz-yeterlik ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki/Relationship Among High School Students' Attitudes Towards Biology, Self-efficacy and Academic Achievement", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 170-187.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BİYOLOJİYE YÖNELİK TUTUM, ÖZ-YETERLİK VE AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

Relationship among High School Students' Attitudes towards Biology, Self-Efficacy and Academic Achievement

ÖZ

Öğrencilerin biyoloji dersindeki akademik başarılarını etkileyen faktörlerden biri öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumları bir diğeri biyoloji öz-yeterlikleridir. Bu araştırmada, öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutum ve öz-yeterlik düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tutum ve öz-yeterlik bağımsız değişkenlerinde bağımlı değişken olan akademik başarının yordama durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu her sınıf seviyesinden ve biyoloji dersi alan 148 [71; kız (%48), 77; erkek (%52)] lise öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçsal seçkisiz örnekleme yöntemlerinden aykırı durum örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Katılımcılara tutum ölçeği ve öz-yeterlik ölçeği eş zamanlı olarak uygulanmıştır. Verilerin analizinde çift serili korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre biyoloji dersinde daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Öğrencilerin biyoloji dersindeki akademik başarıları ile biyoloji dersine yönelik tutumları arasında yüksek ve pozitif yönlü, akademik başarıları ile biyoloji öz-yeterlik düzeyleri arasında da orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İfade edilen iki bağımsız değişken birlikte, öğrencilerin biyoloji akademik başarısındaki toplam varyansın yaklaşık %73'ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre öğrenci başarısını yordamada yordayıcı değişkenlerden biyoloji dersine yönelik tutumun ($\beta = ,691$) biyoloji öz-yeterlikten ($\beta = ,204$) daha önemli olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Biyoloji, Tutum, Öz-yeterlik, Akademik başarı, Lise öğrencileri

ABSTRACT

One of the factors that influence students' academic achievement in the biology course is their attitude towards biology, one another is biology self-efficacy. In this study, it was aimed to determine the relationships among students' attitudes, self-efficacy levels towards biology course and their academic achievement. In

¹Bu çalışmanın bir kısmı 3-5 Temmuz 2018 tarihinde yapılan II. Ulusal Biyoloji Eğitimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

addition, the predictive status of academic success, which is a dependent variable in attitude and self-efficacy independent variables, was tried to be predicted. The study group consisted of 148 [71 females (48%), 77 males (52%)] high school students in each grade. Participants were determined by extreme (deviant) case sampling method from random sampling methods. Attitude scale and self-efficacy scale were applied to participants simultaneously. In the analysis of the data, bivariate correlation coefficient was calculated. According to findings; it has been determined that female students are more successful in biology course than male students. It was found that high and positive correlation between the students' academic achievement and their attitudes towards biology, moderate and positive correlation was detected between academic achievement and biology self-efficacy levels. The two independent variables were explained approximately 73% of the total variance in the academic achievement of students, together. According to standardized regression coefficient, it was found that to predict predictive variables of attitude towards biology course ($\beta = ,691$) was more important than biology self-efficacy ($\beta = ,204$).

Keywords: *Biology, Attitude, Self-efficacy, Academic achievement, High school students*

GİRİŞ

Günümüz eğitim sürecinde öğretmen merkezli yaklaşımlar yerine öğrenci merkezli yaklaşımların hedeflendiği, odak kavram olarak öğretme ve öğretimin yerini öğrenmenin aldığını görmekteyiz. Öğrenci merkezli yaklaşımları temel alan öğretim programlarında kendi bilgi ve becerilerini sürekli geliştirmesi gereken, eleştirel ve bilimsel düşünebilen, girişimci, yaratıcı, teknolojiyi etkin kullanabilen bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan yapılandırmacı kuramın temelinde başkalarının bilgilerini olduğu gibi bireye aktarmak yerine bireylerin kendi bilgilerini kendilerinin yapılandırması gerektiği yer almaktadır. Bireyin öğrenmesinde ve yeni bilgileri yapılandırmasında önceden var olan bilgiler önemlidir. Yapılandırmacılığa göre bilgi, öğrenenden bağımsız değildir, bireyin inançları, kişisel yorumları ve deneyimleri yoluyla bilgiye anlam yüklenir. Öğrenmede, bireyin ön bilgilerinin yanında kültürel ve sosyal çevresi de önemlidir (Erden ve Akman, 2001:121).

Öğrencilerin akademik başarılarında bilişsel yeterliliklerinin yanında motivasyon, merak, tutum, öz-yeterlik, inanç ve değer gibi duyuşsal becerileri de önemlidir. Duyuşsal öğrenmeler, kendi başına bir öğretim hedefi oluşturmanın yanında özellikle bilişsel alandaki öğrenmelerin gerçekleşmesinde de yardımcı olmaktadır. Bir kişinin ilgilerinin, tutumlarının, değerlerinin vb. bilinmesi kişinin var olan durumunun

anlaşılmasının yanında gelecekteki davranışlarının tahmin edilmesinde de önemli bir gösterge olarak kullanılabilir.

Tutum, uzun yıllar sosyal psikolojinin konusu ve anahtar kavramlarından biri olmuştur. Sosyal psikologların özellikle 1940'lı yıllardan sonra bireylerde tutum oluşumu ve değişimine yöneldikleri ve çok sayıda tanımın yapıldığı (örneğin; Allport, 1935, 1954; Campbell, 1950; Darly Bem, 1970; Fuson, 1942; Krech ve Crutchfield, 1948; akt:İnceoğlu, 2010:8-13), bu tanımların da zamanla araştırmacıların kendi çalışma alanlarına göre değiştiği görülmektedir. Tutum, bireyin davranışlarına yön veren, karar verme sürecinde bireyi yönlendiren olgu, herhangi bir olay, durum, nesne ya da insan grubuna yönelik olası bir tavır veya olumlu ya da olumsuz davranış gösterme eğilimidir (İnceoğlu, 2010:13). Literatürde biyoloji dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışmalarının (Arıca ve Ilgaz, 2007:1-8; Atik vd., 2015:1-18; Köseoğlu ve Soran, 2006:159-165; Koçakoğlu ve Türkmen, 2010:229-245; Tosun, 2011; Yeşilyurt ve Gül, 2009:239-258) yanında öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının cinsiyet, öğretmen, öğrenci, okul yöneticileri, sınıf düzeyi, başarı durumu, fakülte türü vb. çeşitli faktörler açısından inceleyen çok sayıda araştırma (Aktaş, 2013:109-128; Atik ve Erkoç, 2015:232-265; Ekici ve Hevedanlı, 2010:97-109; Gül ve Yeşilyurt, 2010:28-47; Mutlu, 2006:148-162; Prokop vd., 2007:287-295; Uitto, 2014:1425-44) bulunmaktadır. Ayrıca öğrencilerin biyolojiye yönelik tutumlarının öğrencilerin derse ilgisine, derslerde araç-gereç ve teknoloji kullanımına, sınıf ortamı algılarına, biyoloji öğretmenine, öğrenme yöntem ve tekniklerine göre değişebildiğine yönelik araştırmalara da literatürde rastlanmaktadır (Dervişoğlu vd., 2004:67-73; Efe vd., 2011:313-329; Ensari ve Kete, 2010:131-146).

Öz-yeterlik ise, Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nda öne çıkan anahtar bir kavram olup Bandura'ya göre öz-yeterlik, bireylerin olası durumlar ile başa çıkabilmek için gerekli olan eylemleri ne kadar iyi yapabildiklerine ilişkin kendilerine ait yargılarıdır (Bandura, 1995:35). Öz-yeterliği yüksek olan bireyler, olumsuzluklar karşısında kolay vazgeçmezler, ısrarlı ve sabırlı olurlar, bir işi başarmak için büyük çaba gösterirler. Bireylerin biyoloji alanı ile ilgili bilgileri öğrenme, becerileri kazanma konusunda kendine ilişkin yargısı, akademik öz-yeterlik alanı olan spesifik öz yeterlik (specific self-efficacy) türüdür. Literatürde öz-yeterlik ile ilgili ölçek geliştirme ve uyarılma çalışmalarının (Bıkmaz, 2002:197-210; Bozanoğlu, 2004:83-98; Ekici, 2009:111-124; Yılmaz vd., 2007:253-259) yanında öğrencilerin öz-yeterlik algılarına etkisi olduğu düşünülen farklı değişkenlerin incelendiği araştırmalar (Aktaş, 2017:1376-98; Altun ve Erden, 2013:2360; Demir ve Arı, 2013:265-279; Joet vd., 2011:660) bulunmaktadır.

Öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin -öğrencilerin biyoloji dersi akademik başarılarına etkisinin incelendiği araştırmalara literatürde sıklıkla rastlanılmaktadır (Akay vd., 2012:55-62; Aktaş, 2013:109-128; Çakmak vd., 2012:9-28; Konu ve Gül, 2017:127-142; Parveen ve Batool, 2012:154-158; Sarıkaya vd., 2004:341-347; Saygın vd., 2006:51-64; Temelli ve Kurt, 2011:42-57; Uzun, 2012:2932-36). Öğrencilerin akademik olarak başarılı olmaları, kullanılan farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin yanında öğrencilerin derse karşı olan olumlu/olumsuz tutumlarına ve başarılı olacağı inancına bağlıdır. Bu araştırmada, öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının ve öz-yeterlik algılarının, cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği ve öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutum ve öz-yeterlik düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tutum ve öz-yeterlik bağımsız değişkenlerinde bağımlı değişken olan akademik başarının yordanma durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen verilerin, öğrencilerin biyoloji dersi akademik başarılarının artırılması için tutum ve öz-yeterliğin öneminin anlaşılmasına ve eğitim-öğretim sürecinin düzenlenmesinde öğretmenlere katkı sağlayacağı düşünüldüğünden önemlidir.

1. YÖNTEM

1.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Anadolu lisesinde (Keçiören / Ankara) öğrenim gören ve biyoloji dersi alan 148 [71 kız (%48), 77 erkek (%52)] lise öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçsal seçkisiz örnekleme yöntemlerinden aykırı durum (extreme or deviant case sampling) örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Buna göre katılımcılar, 2017-2018 eğitim öğretim yılı ikinci dönem biyoloji dersi not ortalamasına göre en başarılı [başarı puanı >80; 42 öğrenci (%28.4)] ve en başarısız [başarı puanı <50; 106 öğrenci (%71.6)] durumdaki öğrencilerden oluşmaktadır. Sınıf seviyesine göre katılımcıların dağılımı; 9. sınıf (%31), 10. sınıf (%38), 11. sınıf (%25) ve 12. sınıf (%6) şeklindedir. Sınıf seviyesine göre öğrenci dağılımlarının on ikinci sınıfta az olmasının sebebi, on bir ve on ikinci sınıflarda Biyoloji dersinin seçmeli olması ve aykırı durumların bu grupta az gözlenmesidir. Diğer bir ifade ile bu grup öğrencilerin not dağılımının orta düzeyde birikmesinden kaynaklanmaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Biyoloji Bilimine ve Dersine Yönelik Tutum Ölçeği (Atik vd., 2015:18) ve Biyoloji Öz-yeterlik Ölçeği (orijinali Woo (1999) tarafından geliştirilmiş Ekici (2009:124) tarafından

Türkçeye uyarlanmıştır) kullanılmıştır. Bu çalışmada her iki ölçekten elde edilen verilerin Cronbach alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

1.3. Uygulama Süreci

Katılımcılara tutum ölçeği ve öz-yeterlik ölçeği eş zamanlı olarak uygulanmıştır. Katılımcılar, uygulama sürecinde ayrıntılı şekilde bilgilendirilmiş, ölçme aracını doldurmaları için yeterli zaman verilmiş, anketlerin sınav olmadığı ve not ile değerlendirilmeyeceği belirtilmiş, ifadeleri dikkatli şekilde doldurmaları ve hiçbir ifadeyi boş bırakmamaları konusunda uyarılmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Katılımcıların biyoloji dersine yönelik tutumları ile öz-yeterlik algılarının cinsiyet ve akademik başarılarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek için öncelikli olarak verilerin normal dağılıp/dağılmadığı test edilmiş, normal dağılım eğrisinin çizildiği histogram, normal Q-Q grafiği ve box-plots incelenmiştir.

Tablo 1. Cinsiyet, akademik başarı değişkenlerine göre tutum ve öz-yeterlik puanlarının normallik testi sonuçları

Tutum		\bar{x}	S.E	Skewness		z	Kurtosis		z	p
				St.	S.E		St.	S.E		
Cinsiyet	Kız	3.11	.12	.29	.28	1.04	-1.28	.56	-2.28	.00
	Erkek	2.72	.10	.73	.27	2.67	-.50	.54	-.93	.00
Akademik	...<50	2.40	.06	.76	.23	3.27	.33	.46	.72	.00
Başarı	80<...	4.18	.08	-.54	.36	-1.50	-.45	.71	-.63	.07
Özyeterlik										
Cinsiyet	Kız	3.26	.09	.24	.28	.86	-.86	.56	1.53	.07
	Erkek	2.94	.08	.33	.27	1.22	-.20	.54	-.37	.13
Akademik	...<50	2.76	.05	.11	.23	.48	-.52	.46	-1.12	.06
Başarı	80<...	3.93	.08	-.43	.36	-1.18	.97	.71	1.36	.38

Elde edilen veriler, öğrencilerin tutum puanlarının cinsiyet değişkeni ile akademik başarı değişkenine göre normal dağılım göstermemesi nedeniyle non-parametrik testlerden iki ilişkisiz grubun test edildiği Mann Whitney U-Testi kullanılmıştır. Katılımcıların öz-yeterlik puanlarının cinsiyet değişkeni ile akademik başarı değişkenine göre normal dağılım göstermesi nedeniyle parametrik testlerden iki bağımsız grubun test edildiği t-Testi kullanılmıştır (Tablo 1). Öğrencilerin akademik başarıları ile biyoloji dersine karşı tutum ve biyoloji öz-yeterlikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Spearman'ın sıra farkları korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Öğrencilerin biyoloji akademik başarıları değişkeninin iki çıktılı (başarılı/başarısız) kategorik değişken olması ve bağımlı değişkenler tutum

[Skewness değeri .537 (z değeri = 2.698), Kurtosis değeri -.950 (z değeri = -2.399) ve Shapiro Wilk değeri $p<.05$] ve öz-yeterlik [Skewness değeri .316 (z değeri = 1.588), Kurtosis değeri -.530 (z değeri = -1.338) ve Shapiro Wilk değeri $p<.05$] puanlarının normal dağılım göstermemesi nedeniyle, nokta çift serili korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca sürekli değişken olarak elde edilen öğrencilerin akademik başarılarının biyoloji dersine yönelik tutumları ve öz-yeterlik düzeyleri değişkenlerinden kestirilmesine yönelik olarak regresyon eşitliği bulunup eşitliğin uygunluğu, her bir yordayıcının manidarlığı ve yordayıcı değişkenlerin göreceli önemlilik düzeyleri ve eşitliğin genellenebilirlik düzeyi yorumlanmıştır.

2. BULGULAR

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet ve sınıf seviyesine göre akademik başarılarına (düşük/yüksek) ilişkin veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Cinsiyet ve sınıf seviyesine göre katılımcıların akademik başarıları

Akademik Başarı Düzeyi			Öğrenci Sayısı (n)				Toplam (N)
			9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	
Düşük	Cinsiyet	Kız	19	18	4	2	43
		Erkek	24	18	18	3	63
	Toplam		43	36	22	5	106
Yüksek	Cinsiyet	Kız	1	16	8	3	28
		Erkek	2	4	7	1	14
	Toplam		3	20	15	4	42
Toplam	Cinsiyet	Kız	20	34	12	5	71
		Erkek	26	22	25	4	77
	Toplam		46	56	37	9	148

Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin akademik başarıları incelendiğinde kız öğrencilerin ($28/71=39\%$) erkek öğrencilere ($14/77=18\%$) oranla göre biyoloji dersinde daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Öğrenci başarısının sınıf seviyesine bağlı olarak arttığı, özellikle 9. ($3/46=7\%$) ve 10. ($20/56=36\%$) sınıflarda diğer sınıflara oranla başarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Başarı seviyesinin 11. ($15/37=41\%$) ve 12. ($4/9=44\%$) sınıflarda daha yüksek olması biyoloji dersinin bu sınıflarda seçmeli olmasından kaynaklanıyor olabilir. Diğer bir ifadeyle 11 ve 12. sınıf öğrencileri Biyoloji dersini akademik başarılarını, ilgilerini, mesleki yönelimlerini dikkate alarak ve isteyerek seçmişlerdir. Bu durum akademik başarılarının 9. ve 10. sınıflara oranla daha yüksek olmasında önemli bir etken olabilir.

Tablo 3. Tutum puanlarının cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre karşılaştırılması (Mann Whitney U-Testi sonuçları)

Tutum Ölçeği		<i>n</i>	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	<i>p</i>
Cinsiyet	Kız	71	82.96	5892.50	2130.5	.021
	Erkek	77	66.67	5133.50		
Akademik Başarı	Düşük	106	54.23	5748.50	77.50	.000
	Yüksek	42	125.65	5277.50		

Katılımcıların biyoloji dersine yönelik tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre kız öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık ($p < .05$) gösterdiği belirlenmiştir. Kız öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu Tablo 3’de görülmektedir. Benzer şekilde biyoloji dersine yönelik tutum puanları akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin daha yüksek olup, akademik başarısı düşük olan öğrencilerden istatistiksel olarak farklılık göstermektedir.

Tablo 4. Öz-yeterlik algısı puanlarının cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre karşılaştırılması (t-Testi sonuçları)

Öz-yeterlik Ölçeği		<i>n</i>	\bar{x}	S.D.	<i>t</i>	<i>p</i>
Cinsiyet	Kız	71	3.26	.77	2.66	.009
	Erkek	77	2.94	.71		
Akademik Başarı	Düşük	106	2.76	.54	-11.78	.000
	Yüksek	42	3.93	.55		

Öğrencilerin biyoloji dersi öz-yeterlik algısı puanlarının cinsiyet değişkenine göre kız öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık ($p < .05$) gösterdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin biyoloji dersi öz-yeterlik algısı puanları daha yüksek olup, akademik başarısı düşük olan öğrencilerden istatistiksel olarak farklılık göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 5. Tutum, öz-yeterlik ölçeklerine ve akademik başarı puanlarına ait istatistikler

Ölçek	\bar{X}	<i>Sx</i>	α	r_{xy}	r_{yz}	r_{xz}
Biyoloji Tutum Ölçeği (x)	2.91	.98	.97	.822	-	-
Biyoloji Öz-yeterlik Ölçeği (z)	3.09	.76	.94	-	.699	-
Akademik Başarı Puanları (y)	54.02	21.94	-	-	-	.739

Tablo 5’de betimsel istatistik olarak, bağımlı (akademik başarı puanları) ve bağımsız değişkenlere (tutum ve öz-yeterlik ölçekleri) ait aritmetik ortalama, standart sapma değerleri rapor edilmiştir. Biyoloji

Bilimine ve Dersine Yönelik Tutum Ölçeği için Cronbach Alpha (α) güvenirlik katsayısı .97, Biyoloji Öz-yeterlik Ölçeği için .94 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre her iki ölçeğin iç tutarlık katsayılarının yani güvenirliğinin yüksek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin biyoloji dersindeki akademik başarıları (y) ile biyoloji dersine yönelik tutumları (x) arasında yüksek ($r_{xy}=.822, p<.001$) ve pozitif (+) yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin biyoloji dersindeki akademik başarıları (y) ile biyoloji öz-yeterlik düzeyleri (z) arasında da orta düzeyde ($r_{zy}=.699, p<.001$) ve pozitif (+) yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4). Ayrıca öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumları (x) ile biyoloji dersi öz-yeterlik algıları (z) arasında yüksek ($r_{xz}=.739, p<.001$) ve pozitif (+) yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6’da katılımcıların tutum, öz-yeterlik ölçeklerinden elde edilen veriler ile akademik başarıları arasındaki korelasyon ve regresyon değerleri hesaplanarak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6. Tutum, öz-yeterlik ve akademik başarı arasındaki korelasyon ve regresyon değerleri

Model	R	R ²	SE	F	B	SE	β	p
1	.842 ^a	.708	11.89	354.75	-1.015	3.081		
					18.934	1.005	.842	0.000 ^a
2	.853 ^b	.727	11.54	193.39	-9.472	4.006		
					15.541	1.448	.691	
					5.920	1.866	.204	0.002 ^b

N= 148, p<.01

a. Yordayıcı: Tutum ölçek

b. Yordayıcı: Tutum ölçek, öz-yeterlik ölçek

Tablo 6’da ilk model, modeldeki regresyon sabite ilave olarak sadece öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumları yordayıcı değişken olarak eklenerek öğrencilerin biyoloji dersi akademik başarılarını kestiren eşitliği belirtmektedir. İkinci model ise ilk modeldeki yordayıcılara ilave olarak öğrencilerin biyoloji öz-yeterlikleri eklenmiştir, yani regresyon sabitine ilave olarak iki yordayıcı değişkenden faydalanarak öğrencilerin akademik başarılarını kestiren eşitliği belirtmektedir. Öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumları biyoloji dersine yönelik akademik başarıdaki varyansın %70.8’ini açıklarken, öz-yeterlik algısı değişkeni de modele eklendiğinde biyoloji dersindeki akademik başarı varyansının %72.7’sini açıklamaktadır. İkinci modelin genellenebilirliğini gösteren düzeltilmiş R² değeri, model örneklem yerine evrenden üretilmiş olsaydı toplam varyansın %72.4’ünü açıklıyor olacaktı. Ayrıca modellerin manidar olup olmadığına yönelik

olarak yapılan varyans analizine göre sadece tutum ölçeğinin yordayıcı olarak yer aldığı model 1 istatistiksel olarak manidar bulunmuştur ($F=354.75$, $p=.000$). Tutum ve öz-yeterlik ölçümlerinin yordayıcı değişken olarak kullanıldığı model 2 de istatistiksel olarak manidar bulunmuştur ($F=193.39$, $p=.002$) Sonuç olarak her iki modelin de öğrencilerin biyoloji dersindeki akademik başarıları yordamada kullanılması %95 güvenle manidardır (Tablo 6). Model 2’de öğrencilerin biyoloji akademik başarıları (y) ile biyoloji dersine yönelik tutumları (x) arasındaki standartlaştırılmış regresyon katsayısı (eğim); .691, biyoloji akademik başarıları (y) ile biyoloji öz-yeterlik düzeyleri (z) arasındaki standartlaştırılmış regresyon katsayısı; .204 olarak hesaplanmıştır. İfade edilen iki bağımsız değişken birlikte, öğrencilerin biyoloji akademik başarılarındaki toplam varyansın yaklaşık %73’ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre öğrenci başarısını yordamada yordayıcı değişkenlerden biyoloji dersine yönelik tutumun ($\beta = .691$) biyoloji öz-yeterlikten ($\beta = .204$) 3.39 kat daha önemli olduğu belirlenmiştir.

3. TARTIŞMA

Biyoloji öğretim programının uygulanmasında pek çok güçlükler yaşanmaktadır. Karşılaşılan güçlüklerle ilgili olarak öğrencilerin akademik başarıları düşmektedir. Öğrencilerin biyoloji dersine karşı olumsuz tutumlarının akademik başarılarının düşük olmasında etkili olduğu ifade edilmektedir (Altunoğlu ve Atav, 2005:19-28). Bu çalışmada öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, kız öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının erkek öğrencilere oranla ve akademik başarıları yüksek olan öğrencilerin başarıları düşük olanlara oranla istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç literatürde lise öğrencilerinin biyoloji dersine yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu gösteren çalışmalarla benzerlik göstermektedir. (Atik ve Erkoç, 2015:245; Erdemir ve Bakırcı, 2009:166; Kubiak, 2012:15; Prokop vd., 2007:291; Trumper, 2006:45; Uitto, 2014:1440). Ayrıca araştırmada öğrencilerin biyoloji bilimine ve dersine yönelik tutumlarının biyoloji dersi akademik başarılarına göre değiştiği belirlenmiştir. Öğrencilerin biyoloji dersi akademik başarıları arttıkça biyoloji bilimine yönelik ilgileri olumlu yönde değişirken, akademik başarıları yüksek olan öğrencilerin dersten daha fazla zevk aldıkları ve daha az kaygılandıkları tespit edilmiştir. Başarı ve tutum arasındaki ilişki ve birbirlerini etkileme durumları pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve sosyal psikologlar tarafından teoriler kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Schibeci (1984) tutum ve başarı arasında iki yönlü ilişki (olumlu tutumlar iyi öğrenmeyi destekler ve iyi öğrenmeler olumlu tutumları destekler) olduğunu ifade

etmiştir (akt. Suzuki, 2007:51). Literatürde benzer şekilde öğrencilerin derse yönelik tutumları ile akademik başarısı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu ifade edilmektedir (Dhindsa ve Chung, 2003:919; Osborne vd., 2003:1071). Öğrencilerin genel akademik başarıları ile biyoloji dersine yönelik tutum puanları arasında anlamlı fark olduğu ve genel akademik başarısı iyi olan öğrencilerin tutum puanlarının da yüksek olduğu belirtilmektedir (Ekici ve Hevedanlı, 2010:105). Benzer şekilde ortaokul öğrencilerinin fen bilgisine yönelik tutumu orta düzeyin üzerinde olan öğrencilerin fen bilgisi dersi akademik başarılarının da yüksek olduğu ve tutum ile başarı arasında yüksek korelasyonlar olduğu belirtilmektedir (Ceylan vd., 2016:49). Öğrencilerin fen bilgisine karşı merakları ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda, özellikle kızların biyoloji konularına daha çok ilgi duydukları, fizik konularının ise daha çok erkeklerin ilgisini çektiği ve yaş büyüdükçe merakın azaldığı ifade edilmektedir (Baram-Tsabari ve Yarden, 2005:820; Dawson, 2000:565). Yapılan çalışmalarda kız öğrencilerin biyolojiye tutumlarının erkek öğrencilere göre daha pozitif yönde olduğu ve anlamlı farklılıklar gösterdiği ifade edilmektedir (Prokop vd., 2007:290; Prokop vd., 2007:38). Öğrenmede merak etmenin önemi dikkate alındığında kızların biyoloji dersine karşı olan merakı onların derse karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmalarına da neden olabilir. Kızların derse karşı olumlu tutumu da ders başarılarının daha yüksek olmasında etkili olabilir.

Araştırmada öğrencilerin öz-yeterlik algı düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve kız öğrencilerin öz-yeterlik algısının erkek öğrencilere oranla ve akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin başarısı düşük olanlara oranla istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca akademik başarı ile öz-yeterlik algı düzeyleri arasında orta düzeyde bir korelasyon belirlenmiştir. Biyoloji öz-yeterlik inancı yüksek olan öğrencilerin biyoloji ile ilgili etkinliklere katılma konusunda istekli olmaları, öğrenme konusunda yoğun çaba göstermeleri ve akademik başarılarının daha yüksek olması beklenmektedir. Biyoloji dersi akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin öz-yeterlik algılarının da yüksek olması, doğrudan kendi deneyimlediği olumlu yaşantılara, okul ortamındaki arkadaş çevresine (Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre modelin gözlemci üzerindeki etkisi), öğretmen ve aile bireylerinin pozitif ikna ile başarıya olan inançlarının güçlü olmasına ve psikolojik durumuna (stres, kaygı, korku düzeyinin düşük olması, derste kendini rahat hissetmesi, olumlu ruh hali gibi) bağlı olabilmektedir. Başarı öz-yeterlik algısını güçlendirirken, başarısızlık zayıflatabilir.

Araştırmada öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumları ile biyoloji öz-yeterlik algıları arasında yüksek ve pozitif yönde bir ilişki olduğu

belirlenmiştir. Literatürde öğrencilerin derse yönelik tutum ve öz-yeterlikleri arasında pozitif, anlamlı ve düşük/orta düzeyde ilişki olduğu ifade edilmektedir. Öz-yeterliği yüksek olan öğrencilerin tutum puanları da yüksektir (Erdem, 2015:66).

Araştırmada gerek öğrencilerin derse karşı tutumlarının tek başına, gerekse tutum ve öz-yeterlik algı düzeylerinin onların akademik başarılarının önemli bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin tutumunun onların akademik başarılarının yordanmasında öz-yeterlik algılarından daha önemli olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde tutum günlük yaşam davranışlarının birçoğunu etkilemekte ve davranışın önemli bir yordayıcısı olarak kabul edilmektedir (Anderson, 1988:424; Demirbaş ve Yağbasan, 2006:295; Morgan, 1995:375). Literatürde öz-yeterliğin öğrencilerin akademik başarı ile güçlü bir yordayıcısı olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Öz-yeterliğin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Adeyemo, 2007:199-213; Balkis, 2011:13; Brady-Amoon ve Fuertes, 2011:435; Cassidy, 2012:807; Cheng ve Chiou, 2010:60; Feldman ve Kubota, 2015:212; Krumrei-Mancuso vd., 2013:261; Joet vd., 2011:659; Ouweneel vd., 2013:244).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öz-yeterlik ve tutum öğrencilerin performansını etkilemektedir. Biyoloji dersinde öğrencilerin başarılı olması, kalıcı öğrenmeler gerçekleştirebilmeleri için eğitim-öğretim faaliyetleri düzenlenirken derse karşı tutumlarının ve öz-yeterlik düzeylerinin dikkate alınması yararlı olacaktır. Özellikle öğrencilerin psikolojik durumu dikkate alınarak kendilerini rahat ifade edebilecekleri ortamların düzenlenmesi görevi öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenler öğrencilerini harekete geçirecek (pasif konumdan aktif hale geçirecek) etkili ve olumlu bir çalışma ortamı yaratmalıdır. Öğrencilerini takdir eden, öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine izin veren, onları yargılamayan, birbirine destek olmalarına yardımcı olan, onları dikkatle dinleyen, sorumluluk almalarını sağlayan öğretmenler öğrencilerini derse karşı güdüleyebilir.

Öğrencilerin biyoloji dersinde başarıya ulaşmasında biyoloji öğretim programı içeriğinin yanında öğrencilerin biyoloji dersine yönelik tutumlarının ve öz-yeterlik düzeylerinin de etkili olduğu dikkate alınmalıdır. Öğrenmeyi etkileyen öğrencilerin derse yönelik tutum ve öz-yeterlik düzeylerinin eğitim-öğretim sürecinin çeşitli aşamalarda ölçülmesi ve değerlendirilmesi önemlidir. Ayrıca öğretmenlerin, öğrencilerde derse yönelik olumlu tutum geliştirecek, öz-yeterlik düzeylerini arttıracak ve akademik başarılarını destekleyecek tutum ve davranışlar sergilemesi gerekir. Öğretmenler öğrencilerin yeterlik algılarının çok boyutlu olduğunu

ve her alan için farklı olabileceğini de dikkate almalıdır. Örneğin öğrencinin biyoloji öz-yeterlik algısı fizik öz-yeterlik algısından farklıdır.

Öz-yeterliği düşük bir birey herhangi bir işi yapabilecek bilgi ve beceriye sahip olmasına rağmen başarısız olabilir veya yapamayabilir. Ancak öğrenci biyoloji dersinde başarılı olabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip değilse sadece öz-yeterliğin yüksek olması da performansının iyi olmasını sağlamayacaktır. Kişilerin öz-yeterlik algıları konu ya da durum odaklı olduğundan durumlardan kolay etkilenebileceği ve geçici olabileceği unutulmamalıdır. Öz-yeterliği düşük olan öğrenciler olumlu yaşantılarla, dolaylı yaşantılarla ve etkili ikna yollarıyla öz-yeterlilik algıları artırılabilir. Ayrıca öğretmenler öğrencilere ulaşabilecekleri orta zorlukta hedefler belirleyerek, başarılı olduklarında zamanında ve kişiye özel geri bildirimler vererek öğrencilerinin öz-yeterliklerini arttırabilirler.

KAYNAKÇA

- Adeyemo, D. A.** (2007), “Moderating influence of emotional intelligence on the link between academic self-efficacy and achievement of university students”, *Psychology and Developing Societies*, 19, 199-213.
- Akay, S. Ö. Kaya, B. Kılıç, S.** (2012), “The effects of concept maps on the academic success and attitudes of 11th graders while teaching urinary system”, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1 (3), 55-62.
- Aktaş, H.** (2017), “Akademik güdülenme ile akademik özyeterlik arasındaki ilişki: İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine ampirik bir araştırma”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 1376-1398.
- Aktaş, M.** (2013), “5E Öğrenme Modeli Ve İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Biyoloji Dersi Tutumuna Etkisi” *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 33(1), 109-128.
- Altun, S. Erden, M.** (2013), “Selfregulation Based Learning Strategies And Self-Efficacy Perception As Predictors Of Male And Female Students Mathematics Achievement”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 106, 2354-2364.
- Altunoğlu, B. B. Atav, S.** (2005), “Daha Etkili Bir Biyoloji Öğretimi İçin Öğretmen Beklentileri” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 19-28.
- Anderson, L. W.** (1988), *Attitudes and Their Measurement*, in Keeves j.p. (ed.). *Educational Research, Methodology and*

Measurements: an International Hand Book, New York: Pergamon Press.

- Arıcak**, O.T. Ilgaz, G. (2007), “Açımlayıcı Ve Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Biyoloji Dersi Tutum Ölçeğinin İncelenmesi”, *Eurasian Journal of Education Research*, 28,1-8.
- Atik**, A.D. Kayabaşı, Y., Yağcı, E., Erkoç, F. (2015), “Ortaöğretim Öğrencilerinin Biyoloji Bilimine Ve Dersine Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik analizi” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 1-18.
- Atik**, A.D. Erkoç, F. (2015), “Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Biyoloji Bilimine ve Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 232-265.
- Balkis**, M. (2011), “Academic Efficacy As a Mediator And Moderator Variable in The Relationship Between Academic Procrastination And Academic Achievement”, *Eurasian Journal of Educational Research*, 45, 1-16.
- Bandura**, A. (1995), *Exercise Of Personel And Collective Efficacy in Changing Societes*, In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in Changing Societes*, 1-45, New York: Cambridge University Press.
- Baram-Tsabari**, A. Yarden, A. (2005), “Characterizing Children’s Spontaneous Interests in Science and Technology”, *International Journal of Science Education*, 27(7), 803-826.
- Bıkmaz**, F.H. (2002), “Self-efficacy Belief Instrument in Science Teaching”, *Educational Sciences and Practice*, 1 (2), 197-210.
- Bozanoğlu**, İ. (2004), “Akademik Güdülenme Ölçeği: Geliştirmesi, Geçerliği, Güvenirliği”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 83-98.
- Brady-Amoon**, P. Fuertes, J. (2011), “Self-Efficacy, Self-Rated Abilities, Adjustment and Academic Performance”, *Journal of Counseling and Development*, 89, 431-438.
- Cassidy**, S. (2012), “Exploring İndividual Differences as Determining Factors İn Student Academic Achievement in Higher Education”, *Studies in Higher Education*, 37, 793-810.
- Ceylan**, E. Sağirekmekci, H., Tatar, E. Bilgin, İ. (2016), “Ortaokul Öğrencilerinin Merak, Tutum Ve Motivasyon Düzeylerine Göre

Fen Bilgisi Dersi Başarılarının İncelenmesi” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 39-52.

- Cheng**, P.I.Y., Chiou, W.B. (2010), “Achievement, Attributions, Self-Efficacy and Goal Setting by Accounting Undergraduates” *Psychological Reports*, 106 (1), 56-64.
- Çakmak**, M., Gürbüz, H., Kaplan, H. (2012), “Dolaşım Sistemimiz Konusunda Uygulanan Kavram Haritalarının Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 9-28.
- Dawson**, C. (2000), “Upper Primary Boys’ And Girls’ Interest in Science: Have They Changed Since 1980?.” *International Journal of Science Education*, 22 (6), 557-570.
- Demir**, M.K. Arı, E. (2013), “Öğretmen Adaylarının Akademik Güdülenme Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 9 (3), 265-279.
- Demirbaş**, M. Yağbasan, R. (2006), “Fen Bilgisi Öğretiminde Bilimsel Tutumların İşlevsel Önemi Ve Bilimsel Tutum Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanma Çalışması”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 271-299.
- Dervişoğlu**, S. Yaman, M., Soran, H. (2004), “Ortaöğretim Öğrencilerinin Biyoloji Dersine Ve Biyoloji Konularına İlgilerinin Belirlenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 67-73.
- Dhindsa**, H.S. Chung, G. (2003), “Attitudes And Achievement of Bruneian Science Students”, *International Journal of Science Education*, 25 (8), 907–922.
- Efe**, H. A. Oral, B., Efe, R., Sünkür, M.Ö. (2011), “The Effects of Teaching Photosynthesis Unit With Computer Simulation Supported Co-Operative Learning on Retention and Student Attitude to Biology”, *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, 5 (1), 313-329.
- Ekici**, G. (2009), “Biyoloji Öz-Yeterlik Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 111-124.
- Ekici**, G. Hevedanlı, M. (2010), “Lise Öğrencilerinin Biyoloji Dersine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7(4), 97-109.

- Ensari, S. Kete, R.** (2010), “Lise 1. Sınıf Biyoloji Derslerinde Ders Materyali Kullanımına Ait Öğrenci Tutumları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18 (1), 131-146.
- Erdem, E.** (2015), The Relationship Between Self-Efficacy and Attitudes of Chemistry Teacher Candidates”, *Problems of Education in the 21st Century*, 62, 63-70.
- Erdemir, N. Bakırcı, H.** (2009), “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fen Branşlarına Karşı Tutumlarının Gelişim Ve Değişimi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1), 161–170.
- Erden, M. Akman, Y.** (2001), *Gelişim Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Feldman, D.B., Kubota, M.** (2015), “Hope, Self-Efficacy, Optimism, and Academic Achievement: Distinguishing Constructs and Levels of Specificity in Predicting College Grade-Point Average” *Learning and Individual Differences*, 37, 210-216.
- Gül, Ş. Yeşilyurt, S.** (2010), “Ortaöğretim Öğrencilerinin Biyoloji ve Biyoloji Dersine Yönelik Tutumları (Pilot uygulama). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 28-47.
- İnceoğlu, M.** (2010), *Tutum, algı, iletişim*, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Joet, G. Usher, E.L., Bressoux, P.** (2011),” Sources Of Self-Efficacy: an Investigation of Elementary School Students in France”, *Journal of Educational Psychology*, 103, 649-663.
- Koçakoğlu, M. Türkmen, L.** (2010), “Biyoloji Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 229-245.
- Konu, M. Gül, Ş.** (2017), “Biyoloji Dersinde Yaşam Temelli Probleme Dayalı Öğretim Uygulamalarının Tutum, Motivasyon Ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 127-142.
- Köseoğlu, P. Soran, H.** (2006), “Biyoloji Öğretmenlerinin Araç-Gereç Kullanmaya Yönelik Tutumları”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 159-165.
- Krumrei-Mancuso, E.J. Newton, F.B., Kim, E., Wilcox, D.** (2013), “Psychosocial Factors Predicting First-Year College Student Success”, *Journal of College Student Development*, 54, 247-266.

- Kubiatko, M.** (2012), “The Investigation Of Czech Lower Secondary School Pupils Toward Science Subjects”, *Journal of Educational and Social Research*, 2 (8). 11-17.
- Morgan, C.T.** (1995), *Tutumlar ve önyargı*. Editör: S. Karataş. Psikolojye Giriş. (362-382). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Mutlu, M.** (2006), “The Relation Between The Learning Styles of The Students in Anatolian High Schools, Anatolian Teachers’ High Schools Science High Schools and Their Attitudes Towards Biology Course”, *International Journal of Environmental and Science Education*, 1 (2), 148-162.
- Osborne, J. Simon, S., Collins, S.** (2003), “Attitudes Towards Science: A Review of The Literature and Its Implications”. *International Journal of Science Education*, 25 (9), 1049–1079.
- Ouweneel, E. Schaufeli, W.B., Le Blanc, P.M.** (2013), “Believe and You Will Achieve: Changes Over Time in Self-Efficacy, Engagement, and Performance” *Applied Psychology-Health and Well Being*, 5, 225-247.
- Parveen, Q. Batool, S.** (2012), “Effect Of Cooperative Learning On Achievement Of Students in General Science at Secondary Level”, *International Education Studies*, 5 (2), 154-158.
- Prokop, P. Prokop, M., Tunnicliffe, S.D.** (2007), “Is Biology Boring? Student Attitudes Toward Biology”, *Journal of Biology Education*, 42 (1), 36–39.
- Prokop, P. Tuncer, G., Chuda, J.** (2007), “Slovakian Students’ Attitudes Toward Biology”, *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 3 (4), 287–295.
- Sarıkaya, R. Selvi, M., Selvi, M., Yakışan, M.** (2004), “V-Diyagramlarının Hayvan Fizyolojisi Laboratuvarı Konularını Öğrenme Başarısı Üzerine Etkisi”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 341-347.
- Saygın, Ö. Atılboz, N.G., Salman, S.** (2006), “Yapılandırmacı Öğretim Yaklaşımının Biyoloji Dersi Konularını Öğrenme Başarısı Üzerine Etkisi: Canlılığın Temel Birimi-Hücre”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 51-64.
- Suzuki, A.** (2007), *Attitudes of Japanese Students in Relation to School Biology*. Centre for Science Education, Educational

Studies, Faculty of Education, University of Glasgow
The Degree of Master of Science Thesis, , Scotland.

- Temelli, A. Kurt, M.** (2011), “Bitkilerde Taşıma Sistemi Konusunun Kavram Haritalarıyla Öğretilmesinin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi (Erzurum örneği)”, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5 (2), 42-57.
- Tosun, Z.D.** (2011), *Biyoloji dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi*. Gazi Üniversitesi Fen ve Matematik Alanları Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Trumper, R.** (2006), “Factors Affecting, Junior High School Students’ Interest in Biology”. *Science Education International*, 17 (1), 31-48.
- Uitto, A.** (2014), “Interest, Attitudes And Self-Efficacy Beliefs Explaining Upper-Secondary School Students’ Orientation Towards Biology-Related Careers”, *International Journal of Science and Mathematics Education*, 12, 1425-1444.
- Uzun, N.** (2012), “A Sample Of Active Learning Application in Science Education: The Thema “Cell” With Educational Games”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 2932-2936.
- Yeşilyurt, S. Gül, Ş.** (2009), “Biyoloji Tutum Ölçeği”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 239-258.
- Yılmaz, M. Gürçay, D., Ekici, G.** (2007), “Akademik Özyeterlik Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 253-259.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

BAYINDIRLIK VE EĞİTİM HİZMETLERİNDE TÜRKİYE MADENCİLİĞİNİN
ETKİLERİ/Effects of Turkish Mining on Public Works and Education Services

Özkan DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu MYO,
e-posta: ozkandemir@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5593-4693

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
08 Ekim 2018/08 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 20/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Demir, Ö, (2018); “Bayındırlık ve Eğitim Hizmetlerinde Türkiye Madenciliğinin Etkileri / Effects of Turkish Mining on Public Works and Education Services”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 188-200.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

BAYINDIRLIK VE EĞİTİM HİZMETLERİNDE TÜRKİYE MADENCİLİĞİNİN ETKİLERİ*

Effects of Turkish Mining on Public Works and Education Services

ÖZ

Yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki madencilik çalışmalarının şehirlerdeki çeşitli hizmet alanlarına etkilerini ortaya çıkarmaktır. İmar, ulaşım ve eğitim hizmetleri yönüyle madenciliğin etkilerine örnekler verilecektir.

Sosyo-ekonomik koşullar şehirlerin ortaya çıkmasında ve şehir hayatının canlanmasında etkili olan unsurlardandır. Türkiye madenciliğinde öncü kuruluş olan Etibank, fabrikaların bulunduğu bölgelerin bayındır hale gelmesine ve eğitim hizmetlerine çeşitli katkılar sağlamıştır. Madencilik çalışmalarının yoğun olduğu bölgelerin yaşam koşullarına göre lojman ve misafirhaneler yapılmış, köprü, demiryolu ve karayolları inşa edilmiş, çeşitli okullar açılmıştır. Bu sayede, fabrikaların bulunduğu yerleşim yerlerinde bölge halkının modern hayatın imkanlarından faydalanabilmesi mümkün olmuştur.

İmar ve ulaşım çalışmalarına ek olarak, madencilik bölgelerinde yeni okullar açılmıştır. Bu okullardan bölge halkının faydalanması yanında mesleki anlamda eğitim verilmesi amacıyla kurslar açılmıştır. Çalışanların çocukları başta olmak üzere bölge halkının çocuklarının eğitimleri için okullar açılmıştır. Bunun sonucu olarak okuma-yazma oranının artmasında ve mesleki deneyim anlamında bu okulların katkıları olmuştur. Daha sonra bu okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek çalışmaları devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Madencilik, Bayındırlık, Ulaşım, Eğitim, Etibank.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the effects of mining studies in Turkey on various service areas in the cities. Examples of the effects of mining in terms of public works, transportation and education services will be given.

The emergence of cities and city life in there vival of the socio-economic conditions are effective. Etibank, an important mining organization in Turkey, has contributed to the development of the regions in which it operates and training services. According to the living conditions of the regions where mining activities are concentrated, housing and guest houses were built, bridges, railways and

*4-6 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri kapsamında sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

highways were built, various schools were opened. In this way, it was possible for the people of the region to benefit from the modern life in the places where the factories were located.

In addition to public works and transportation, new schools were opened in mining regions. In addition to benefiting from these schools, courses have been opened in order to provide vocational training. Schools have been opened for the education of children of the people of the region, especially the children of the workers. As a result of this, the institution contributed to the improvement of literacy rate and occupational experience. Then the schools were transferred to the Ministry of Education.

Keywords; *Mining, Public works, Transportation, Education, Etibank.*

GİRİŞ

Madencilik adını verdiğimiz faaliyetler ülkelerin ekonomik hayatı ile doğrudan ilgilidir. Birçok alana katkısı olması dolayısıyla devletlerin bu alana ilgisi tarih boyunca var olmuştur. Genel olarak ülkelerin kalkınmasında, ilerlemesinde ve ekonomik hayatında önemli görülen bu alan, Türkiye için de aynı önemi taşımıştır. Madenler, günlük hayatın temelini oluşturan sanayi, endüstri ve ticari alanda ayrıca genel olarak da ekonomi dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında toplumların refah ve gelişmişlik düzeyleriyle madencilik faaliyetleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Devletler maden ocaklarını sadece işletmekle kalmamış, maden işletmelerinin bulunduğu bölgelerin bayındır hale gelmesine de katkılar sağlamıştır.

Türkiye’de 1935’te kurulan Etibank, maden çıkarımıyla görevlendirildiği halde sosyal, kültürel ve bayındırlık alanlarında hizmetlerde bulunarak Türkiye’nin önemli kuruluşlarından biri olarak faaliyet göstermiştir. Etibank, sosyal politika anlayışının devletçe benimsendiği bir safhada ortaya çıkmıştır. Kendisine düşen görev ise ülke sanayisini geliştirmek kadar, sanayi işçisi ve bölge halkının yaşam koşullarının, sosyal imkanlarının iyileştirilmesi olmuştur (Topçuoğlu, 1956: 288).

Sadece maden çıkarma politikasıyla değil, sosyal hayata katkıları vasıtasıyla da Etibank’ın birçok şehre faydaları olmuştur. Şehirlerde kurulan yeni sanayi kolları, bölgelere iş, refah ve hayatîyet getirmiştir. Etibank tarafından ülkemizin çeşitli yerlerinde işletilmeye başlanan madenlerle beraber, hayat standartlarının yükseldiği, sağlıklı ve konforlu imar çalışmalarının başladığı görülmektedir (CHP 15. Yıl Kitabı, 1938: 561).

Kamu hizmeti amacıyla, kamu yararına gerçekleştirilen karayolu ve demiryolu yapımı, liman inşaatı ve köprü inşaatı gibi taşınmaz mallara

ilişkin çalışmalar devletlerin bayındırlık hizmetleri arasında sayılır (Kıratlı, 1972: 53). I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte yabancılara verilen imtiyazlar sonucunda maden üretimi yabancılara kontrolünde yapılmış, Türklerin payı % 40 seviyesinde kalmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 13). Ancak yabancılar, Anadolu'yu kendi sanayilerine hammadde kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu sebeple ülkenin sanayileşme anlamında ilerlemesi konusunda yapılan çalışmalar olumlu netice vermemiştir. I. Dünya Savaşı ve ardından başlayan Milli Mücadele'yle beraber sanayi ve maden üretimi durma noktasına gelmiş, dolayısıyla ülkede yaşayan halkın refah anlamında sorunları baş göstermiştir. Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra, ülkenin geri kalmışlığını yenmek ve savaş sırasında tahrip olan ülkeyi yeniden imar hale getirmek için İzmir İktisat Kongresi'nde çeşitli kararlar alınmıştır (Yıldırım, 1996: 387). Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açılış konuşmasında imar çalışmaları hakkında fikirlerini dile getirerek şunları ifade etmiştir: *"...Ülkemizi bundan başka demiryollarıyla ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü batının ve dünyanın vasıtaları bunlar olduğu müddetçe, bunlara karşı eşek ve kağnılarla doğal yollar üzerinde mücadeleye girmeye imkan yoktur."* (İnan, 1982: 67). Bu fikirler doğrultusunda Cumhuriyet döneminin başında ulaşım politikasının esasını demiryollarının kamulaştırılması ve yenilerinin yapılması oluşturmuştur. Çıkarılan yasalarla demiryollarının satın alınması ve yenilerinin yapılması konusunda hükümete yetki verilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 39).

1. ETİBANK'IN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

MTA Enstitüsü ve Etibank'ın kuruluş kanunları birbirini takip eden numaralarla çıkmıştır. Etibank, madenlerin işletilmesi yanında elektrik santralleri kurup işletmek, dağıtımını yapmak, petrol arayıp işletmek ve bankacılık yapmakla görevlendirilmiştir. 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı kanunun üçüncü maddesinde belirtildiği üzere hükümet tarafından sağlanan 20 milyon Türk lirası sermayeyle Etibank kurulmuştur. Kanunla Etibank'ın görevleri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935: 208). Etibank, MTA'nın sondaj çalışmalarıyla tespit ettiği madenleri çıkarıp devlet adına işletmekle, sorumlu tutulmuştur.

Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün tespit ettiği madenleri çıkarmak ve onları işlemek ayrıca ihtiyaç duyulan sermayeyi ülke yararına en uygun şekilde sağlama imkânlarını araştırmak ile sorumlu tutulmuştur. Devlet tarafından yabancılardan alınacak olan maden imtiyazları da Etibank'a aktarılarak, devletin kontrolünde madencilik çalışmalarının yapılmasına imkan verilmiştir. Sümerbank ve Etibank, Birinci Beş Yıllık Plan gereği devlet tarafından sorumlu tutulan mali kurumlar olmuştur. Bu

bankalara hem sermaye sağlama hem de işletmeci olma görevi verilmiştir. Uygulamada bu iktisadi devlet teşekküllerinin özerk bir biçimde verimli çalışmaları beklenmiştir. Devlet kesiminin sanayileşme yönündeki milli ekonomiye katkılarını bu bankaların sağlaması düşünülmüştür (Zürcher, 2000: 288).

Etibank'ın ilk dönemlerde üzerinde durduğu başlıca madenler, bakır, kömür, krom, demir, kükürt ve linyit olmuştur. Kuruluşundan sonra Etibank, bakır üretimine başlamış ve krom ihraç ederek Karabük demir-çelik tesislerinin finansmanına katkı sağlamıştır. Bu dönemde banka tarafından Kuvarshan, Ergani Bakır, Şark Kromları, Divriği Demir İşletmeleri'nin üretime geçirilmesi, Keçiborlu Kükürt İşletmesi'nin yenilenmesi, Ereğli kömür havzasının millileştirilmesi sağlanmıştır (Ulutan, 1987: 113). Atatürk tarafından, Türkiye'de maden sanayinin gelişmesi için 1937 yılında önerilen üç senelik maden programının tatbiki için görevlendirilen Etibank; Ergani Bakır, Divriği Demir, Şark Kromları ve Garp Linyitleri işletmelerini yeniden kurmuş ve işletmeye açmıştır. Hükümet tarafından satın alınan maden işletmeleri Etibank'a devredilerek bu işletmelerin üretimi arttırılmıştır. Senelik kömür üretimi Etibank'ın çalışmaları sonucunda 2,3 milyon tondan 3,7 milyon tona, bakır üretimi 400 tondan 11 bin tona, linyit üretimi 110 bin tondan 800 bin tona ulaşmıştır (Vaner, 1946: 157).

Etibank'ın maden sanayine girmesiyle maden üretimindeki rakamlara bakıldığında, bankanın bu konuda büyük bir paya sahip olduğu anlaşılır. Etibank, maden kömürü üretiminde 1938 yılında % 20 olan payını 1941 yılında % 100'e, linyit kömürü üretiminde 1939 yılında % 69 olan payını 1945 yılında % 81'e, krom üretiminde 1938 yılındaki % 24'lük payını 1945'te % 57'ye, kükürt üretimindeki payını % 42'den 1945'te % 100'e ve demir üretimindeki payını da 1939'da % 100'e çıkarmıştır (Demir, 2017: s. 374).

Maden çıkarma ve işlemenin yanında Etibank'ın sosyal çalışmaları da olmuştur. Etibank, üretimde önemli bir unsur olan insana, layık olduğu değeri vermek amacıyla iyi ücret alan, iyi bakılan, iyi şartlar altında ikamet eden, sağlıklı ve memnun işçilerin verimlerini yüksek tutmak için politikalar belirlemiştir. Ülke sanayisinin gelişimi kadar, işçinin bulunduğu olumsuz koşulları gidermek, bankanın temel amaçlarından olmuştur (Topçuoğlu, 1956: 288).

Yedirme, giydirme, barındırma, eğitim, sosyal sigorta yoluyla tedavi, ölüm yardımı gibi hizmetler işçilere sunulan bazı hizmetler olmuştur. Ayrıca çevre köylerden çalışmaya gelen işçilere, gelip gitmeleri için ücretsiz araçlar tahsis edilmiştir. İşçilere işletme fırınlarından her gün ekme verilmiş ve nakit yardımında bulunulmuştur. Kışlık ve yazlık elbise kumaş bedeli, iş elbisesi, terzi dikiş ücreti, ayakkabı, çizme ve iş çizmesi, bekçiler için

gömlek, kravat, şapka, palto gibi giyim yardımı da işçilere sosyal yardım olarak sunulmuştur (Etibank Dergisi, 1967: 15).

Etibank'ın maden işletmeleri bünyesinde spor faaliyetlerine de önem verilmiştir. Ereğli Kömür İşletmesi'nde, Garp Linyitleri İşletmesi'nde ve Ergani Bakır İşletmesi'nde spor kulüpleri kurulmuştur. İşçi ve personelin tatil günlerini faydalı şekilde geçirebilmeleri ve dinlenmeleri için dinlenme kampları, güreş, futbol ve tenis bölümlerinin yer aldığı tesisler inşa edilmiştir.

2. MADEN İŞLETMELERİ'NİN BAYINDIRLIK VE ULAŞIM HİZMETLERİNE ETKİLERİ

Maden işletmelerinin bölgelere bayındırlık alanında da etkileri olmuştur. Karayolu ve demiryolu ağları, köprüler, yeni yerleşim yerleri, mahalleler, okullar vs. gibi çalışmalar sonucunda işletmelerin bulunduğu bölgeler canlılık kazanmıştır.

Etibank'a bağlı maden işletmeleri sayesinde fabrikaların bulunduğu yerleşim yerlerinde yeni binalar, hastaneler, okullar inşa edilmiştir. Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi'nin belediye sınırları içerisinde 211 adet lojman yapılmıştır. Bu lojmanlardan 134'ü kaloriferli, 77'si ise sobalı şekilde kullanılmıştır (Maden İlçe Yıllığı, 1986: 98). Ergani Bakır İşletmesi'nin inşaat çalışmaları devam ederken fabrikanın ilçeye olan katkıları dönemin gazetelerine haber olmuştur. "*Ergani yepyeni bir şehir oldu*" başlıklı habere göre, ilçede üç sene önce yatacak bir yer yokken, kasabada on beş odalı bir otel ve altında on dükkan yaptırılmıştır. Maden işletmesinin bulunduğu yere çıkan caddeler tamir edilmek suretiyle gösterişli ve geniş bir cadde haline getirilmiştir. Haberde ilçe çarşısından diğer yerlere tekerlekli vasıta ile gidilemezken ilçenin en yüksek yerinde olan çarşıya yaklaşık iki kilometre uzaktaki Hükümet Konağı'na bile artık otomobilin çıkabildiği ifade edilmiştir. Ayrıca mahalle ortasından geçen ve içine lağım sularının aktığı derenin üstünün örtüldüğü bu sayede sıtma hastalığının artık yaşanmadığı haberde yer almıştır (Ergani yepyeni bir şehir oldu, Akşam, 19 Teşrin-i Sani 1934: 4).

Maden şehrinin çehresinin değiştiğini başka bir haberde daha görmekteyiz. "Maden fabrikası Ergani'ye can verdi" başlığıyla çıkan haberde şöyle denilmiştir (Maden fabrikası Ergani'ye adeta can verdi, Akşam, 2 Eylül 1936: 6)

"Krom ve bakır madenlerinin işletilmesine başlanması Ergani'yi başkalaştırmış, adeta şehre can vermiştir. Yeni caddeler açılmış, sokaklar temizlenmiş, belediye tarafından yeni yeni dükkan ve oteller yaptırılmıştır. Bakır madeninin genel elektrik santrali bittikten sonra şehre de (Maden'e)

elektrik verilecek ve sokaklar tamamıyla elektrikle tenvir edilecektir (aydınlanacaktır).”

Etibank'ın Şark Kromları İşletmesi'nde diğer kurumlara kıyasla sosyal koşullara daha fazla önem verdiği görülmektedir. Memurların ihtiyacını karşılayacak oranda ev sağlanırken, işçiler için barınacak yerler ayarlanmıştır. İşletmede yemekhane, yatakhane, hamam ve kantin gibi kurumların yanı sıra, kasabada bir hastane ve ilkokul inşa edilmiş, halkın elektrik ve su sıkıntısı giderilmiştir. Hastanede civar köylerden gelenlere de hizmet verildiği için işletmenin sadece çalışanlarına değil yöre halkına da fayda sağladığı görülmektedir (Tuna, 2002: 334). Etibank çalıştırdığı teknik ve idari personel ve işçinin konut ihtiyacını karşılamak için Guleman'da, 165 adet lojman, 42 yataklı misafirhane, 300 kişilik sinema salonu, üç ayrı yerde toplamda 500 kişilik işçi pansiyonu, memur ve işçi lokalleri gibi tesisler yapmıştır. (Maden İlçe Yıllığı, 1986: 110).

Zonguldak Ereğli kömür havzasında işçilere yatakhaneler, hamam, yemekhaneler, mühendis ve memur lojmanları, sürekli işçiler için apartman daireleri, dinlenme tesisleri, ilkokullar, kantinler, ocaklarda çalışan hükümlülere ceza evleri yapılmış ve hizmete sokulmuştur. Yalnızca Zonguldak'taki sosyal tesisler için harcanan para 7 milyon lira civarında olmuştur (Ulutan, 1987: 129).

Karabük Demir-Çelik Fabrikası açıldığı dönemde Safranbolu'da bir köyün mahallesi olan Karabük, 1941'de bucak haline getirilmiş, 1953'te ilçe ve 6 Haziran 1995 tarihinde 550 sayılı KHK ile il olmuştur. Karabük'teki çalışmaların neticesi olarak fabrikanın bir köye yapılması ve bu köyün hızlı nüfus artışı ile şehirleşmesi diğer şehirlere de örnek teşkil etmiş ve okulu, sineması, lokalleri, parkları, caddeleri, dinlenme yerleri ile tam bir şehirleşme süreci geçirmiştir (Kaştan, 2003: 499).

Cumhuriyet Hükümetleri'nin demiryolu politikasıyla doğal kaynaklara ulaşmak, orman ve madenlerden yararlanmak hedeflenmiştir. Bakıra ulaşmak için Ergani'ye kadar yapılan demiryolu bakır hattı, kömüre ulaşmak için Ereğli kömür havzasına giden demiryolu kömür hattı, demire ulaşmak için Sivas Çetinkaya'ya giden demiryolu hattı demir hattı olarak adlandırılmıştır. Böylece kömüre ulaşılarak sanayi için gerekli enerji kaynağı yaratılması, bakır ve demir ulaşılarak ise sanayi için hammadde temini öngörülmüştür (Özdemir, 2006: 31).

Fevzipaşa-Malatya Demiryolu hattının Diyarbakır'a kadar uzatılması gündeme gelince Ergani Bakır İşletmesi'nin bulunduğu Elazığ'ın Maden ilçesinde heyecan yaratmıştır. Çalışmaların ardından 5 Ağustos 1935 tarihinde 421 kilometrelik Fevzipaşa-Ergani Hattı'nın açılışı yapılmıştır (Haykır, 2016: 261). 7 Ağustos 1935 tarihli Ulus Gazetesi, ilk sayfasında “İlk Trenimiz Bakıra Kavuştu” başlıklı haberle demiryolunun Maden'e

ulaştığının bilgisini vermiştir. Haberde, trenin Bakır Madeni'ne ulaşmasından duyulan sevinç ve heyecan dile getirilmiştir (İlk Trenimiz Bakıra Kavuştu, Ulus, 7 Ağustos 1935: 1). Ergani'ye demiryolunun ulaşmasıyla maden üretiminin başlayacağı ve üretimin her yıl yükseleceği vurgulanmıştır. Yapılan hesaplamalara göre Ergani'de 600'den fazla insanın iş sahibi olacağı, maden civarında hastane ve okulların açılacağı düşünülmüştür. Bu gibi gelişmeler bölge ekonomisinin ve bu bağlamda Türkiye ekonomisinin kalkınmasına imkan tanımıştır (Haykır, 2016: 264).

Ulus Gazetesi'nin bir başka haberinde Karabük'ten geçen demiryolu hattının önemiyle ilgili yazı yayımlanmıştır. Karabük'te kurulacak olan demir-çelik fabrikasından dolayı, kömür hattı olarak bilinen Irmak-Filyos demiryolu hattının bundan böyle kömür ve demir hattı olduğu ifade edilmiştir (Kömür ve Demir Hattı, Ulus Gazetesi, 14 Son Teşrin 1935: 1).

Kütahya Tunçbilek bölgesini Tavşanlı tren istasyonuna bağlamak için 15 km'lik bir demiryolu yapılarak, bağlantı yolları için şose yollar inşa edilmiştir. Bu çalışmalar için Etibank'ın 1945'e kadar yaptığı yatırımların toplam tutarı 12 milyon Türk Lirası'nı bulmuştur (Ulutan, 1987: 130). Yine Tunçbilek bölgesinde 300 adet personel evi, 30 yataklı hastane, kütüphane, sinema, 24 odalı misafirhane, spor sahaları ve bir ilkokul Etibank Garp Linyitleri İşletmesi tarafından inşa edilmiştir (Ulutan, 1987: 148).

Elazığ'ın Maden ilçesinde Ergani Bakır İşletmesi'nin inşaat çalışmaları devam ederken aynı bölge civarında Guleman Krom İşletmesi'nin (Alacakaya) inşaat çalışmaları da sürdürülmüştür. Zaman zaman mevsimin olumsuz şartları, kamyonlarla yapılan bu nakil işlemini olumsuz etkilemiştir. Bunu göz önünde bulunduran krom şirketi ve bağlı bulunduğu Etibank, bir hava hattının inşasına başlamıştır. Dokuz ay içinde inşası hızla tamamlanan hat, 3 Temmuz 1937 günü çalışır duruma getirilmiştir. Ayrıca Guleman-Maden arasında 28 km olmak üzere şose yol inşa edilerek ulaşımın daha kolay yapılması için imkân sağlanmıştır. 1935 yılında demiryolu ağının da ilçeye geldiği göz önünde bulundurulursa Maden ilçesi, bu sayede ulaşım anlamında hem bakır hem de krom madenin nakil merkezi olmuştur (Çevik ve Demir, 2014: 35).

3. MADEN İŞLETMELERİ'NİN EĞİTİM HİZMETLERİ KATKILARI

Etibank, kendi personelinin çocuklarını eğitmek amacıyla, işletmeler civarında okullar açmıştır. Bu okullar sadece işçilerin çocuklarına değil bölge halkının da hizmetine sunulmuştur. Zonguldak maden kömürü havzasında açılan yedi okulun öğretmen ve bina masrafları dahil olmak üzere tüm harcamaları Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi tarafından ödenmiştir. Diğer işletmelerin bölgelerinde açılan okullar ise bina mülkiyeti

işletmeye ait olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak eğitim vermişlerdir (Topçuoğlu, 1956: 317). Divriği'de yaptırılan yatılı ilkokula civar köylerden gelen öğrencilerin ihtiyaçları müessese tarafından ücretsiz karşılanmıştır.

Ergani Bakır İşletmesi bölgesinde bir ilkokul hizmete sokularak halkın faydalanması sağlanmıştır. Soma'da 1940 yılında bir okul açılmış ve her linyit ocağında bir dersane açılarak okuma-yazma kursları düzenlenmiştir. Ayrıca işçilerin teknik olarak yetiştirilmesi ve kalifiye eleman olabilmeleri için müesseselere zorunlu kurs açma ve uygulama yükümlülüğü getirilmiştir. Divriği'de yaptırılan yatılı ilkokula civar köylerden gelen öğrencilerin ihtiyaçları Divriği Demir İşletmesi tarafından ücretsiz karşılanmıştır. Okul binasının büyük dershanesi aynı zamanda sinema salonu olarak kullanılmıştır. 1951 yılında Murgul Bakır İşletmeleri'ne ait binada Merkez İlkokulu adıyla bir ilkokul eğitime başlamıştır (Demir, 2017: 148-149). Guleman Krom İşletmesi bölgesinde ise dokuz derslikli bir ilkokul, yedi derslikli bir ortaokul yöre halkının çocuklarının eğitim görmesi inşa edilmiştir (Maden İlçe Yıllığı, 1986: 110).

İşletmeler bünyesinde genç işçilerin mesleki bilgilerini artırmak, bunlardan ileride daha iyi ve yüksek verim elde edebilmek için teknik kurslar açılmıştır. 18 yaşına kadar bütün genç işçiler bu kurslara devam için yükümlü tutulmuş, daha büyük yaştaki her sınıf işçinin de kurslardan istifade etmesi sağlanmıştır. Kursların birinci kısmında hiç okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretilmiş, ikinci kısmında ise kendilerine genel ve teknik bilgiler verilmiştir. Bu kurslarda başarılı olan genç elemanlar işletmenin çırak atölyesine verilerek burada kalifiye işçi haline getirilmişlerdir (Ergani Bakır İşletmesi, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, 1949: 196).

Etibank'ın önemseydiği konuların başında her seviyedeki personel ve işçilerin geniş kapsamlı eğitim imkanlarından yararlanmaları, okuma yazma bilmeyenlere de ayrı bir eğitim yapılması gelmektedir. Çünkü işçilerin teknik bilgilerinin artması, üretimi artmasına ve maliyeti düşmesine fayda sağlayacaktır. Maden işletmelerinde işçiler için okuma yazma kursları ve personeller için yabancı dil kursları düzenlenmiştir. Etibank tarafından her yıl düzenli olarak Ankara, İzmir ve Seydişehir eğitim merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği, kaynak, döküm, mekanik, motor, ağır vasıta bakım ve onarımı gibi birçok kurslar açılmıştır. Bu kurslara teknik ve idari personel ile beraber teknisyen ve ustalar da katılmıştır (Ulutan, 1987: 331).

Türkiye'de 1997 yılında sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçişle beraber eğitim seferberliğine katkı sağlamak için Etibank'a da görev verilmiştir. Bu doğrultuda 1997 yılında inşasına başlanan Elazığ'ın Kovancılar ilçesindeki 12 derslikli Eti Holding AŞ İlköğretim Okulu için

Etibank tarafından Elazığ İl Özel İdare Müdürlüğü'ne 75 milyar TL kaynak aktarılmıştır. Bunun yanında Balıkesir ili Bigadiç ilçesinde 18 derslikli, Balıkesir ili Bandırma ilçesinde 15 derslikli ve Ankara ili Evren ilçesinde 8 derslikli ilköğretim okulları için toplamda 235 milyar TL katkı sağlanmıştır (Etibank 1997-1998 Faaliyet Raporu, 1998; 58).

SONUÇ

1935'te kurulan Etibank, Türkiye'nin yer altı ve yer üstü servetlerini ortaya çıkarmak için faaliyet göstermiştir. Devlet adına maden ocaklarını açma ve işletme görevini yürüten banka başta kömür, bakır ve krom olmak üzere maddi açıdan kâr getiren alanlara öncelik vermiştir. Ancak Etibank'ın bünyesindeki işletmeler, faaliyet gösterdiği bölgelerde sadece maden üretimi yapmakla kalmamıştır. Bölgenin sosyal, bayındırlık ve eğitim anlamında gelişmesine de katkı sağlamıştır. İşçi sayılarının işletmeler bünyesinde zamanla artması bölge nüfusunun yükselmesine, nüfus artışı ise bu bölgelerin sosyal-kültürel anlamda canlanmasına temel oluşturmuştur. Etibank sayesinde kentleşme, eğitim, kültür, spor, sağlık, ulaşım, ticaret alanlarında kısaca modern hayatın her alanında büyük değişim ve gelişmeler yaşanmıştır.

Maden işletmeleri bölgesindeki ulaşım imkânları iyileştirilerek yeni yollar halkın hizmetine sunulmuştur. İşletmeler bünyesinde inşa edilen spor tesisleri ve sinemalar sayesinde, bölgedeki insanların bu hizmetlerden faydalanması sağlanarak sosyal etkinlik imkanlarına katkı sağlanmıştır. Etibank tarafından ilçelere ve köylere yeni okullar açılarak Türkiye'nin okuma-yazma oranının artmasında büyük çabalar sarf edilmiştir.

KAYNAKÇA

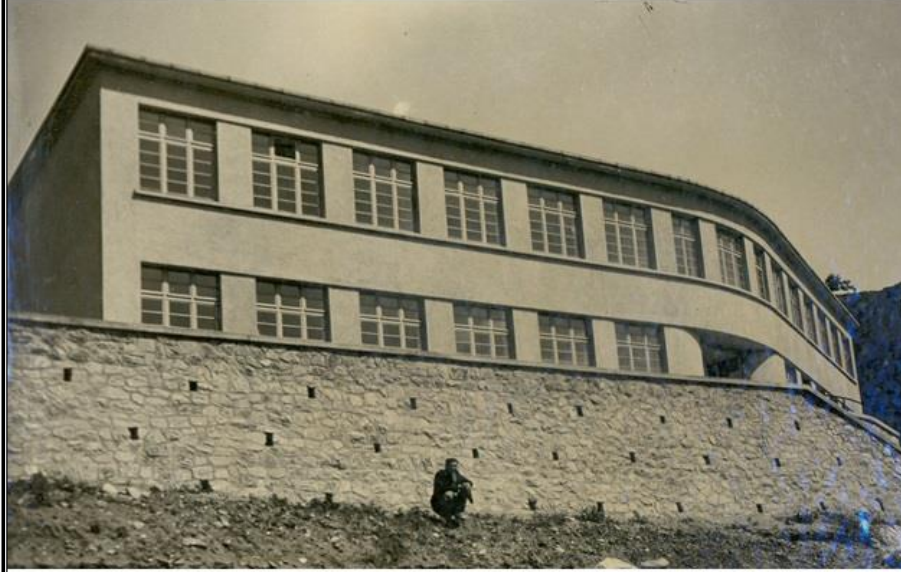
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, (1949), *Ergani Bakır İşletmesi*, IV, ss. 196, İstanbul.
- Etibank Dergisi**, (1967), *Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi Müessesesi*, ss.3-18, Ankara.
- Akşam**, (19 Teşrin-i Sani 1934), *Ergani yepyeni bir şehir oldu*, ss. 4.
- Akşam**, (2 Eylül 1936), *Maden fabrikası Ergani'ye adeta can verdi*, ss. 6.
- CHP 15. Yıl Kitabı**, (1938), Ankara.
- Çevik**, M., Demir, Ö. (2014), "Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu Ve Elazığ'ın Maden İlçesine Getirdikleri", *Turkish Studies*, 9 (7), 27-39.
- Demir**, Ö. (2017), *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

- Etibank 1997-1998 Faaliyet Raporu**, (1998), Ankara.
- Haykır, Y.** (2016), “Demiryolu’nun Elazığ’a Gelişi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (27), 241-307.
- İnan, A.** (1982), *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaştan, Y.** (2003), “Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demir-Çelik İşletmeleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11 (2), 487-502.
- Kepek, Y. Yentürk, N.** (1994), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kıratlı, M.** (1972), “İdarenin Bayındırlık Hizmetleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27 (4), 53-81.
- Maden 1986 İlçe Yıllığı**, (1986), İstanbul.
- Özdemir, N.** (2006), *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi Etibank Kanunu**, (1935), Devre V, İçtima Senesi F, C. 4, Birleşim 38.
- Topçuoğlu, H.** (1956), “Etibank ve Sosyal Politikası”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1-2), 287-328.
- Tuna, S.** (2002), *Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ulus**, (7 Ağustos 1935), “İlk Trenimiz Bakıra Kavuştu”, ss. 1.
- Ulus**, (14 Son Teşrin 1935), “Kömür ve Demir Hattı”, ss. 1.
- Ulutun, B.** (1987), *Etibank 1935-1985*, Ankara: Etibank Yayınları.
- Vaner, K.S.** (1947), “Etibank (Etibank’ın on senelik finansman ve işletme faaliyetine toplu bir bakış)” *Türk Ekonomisi*, 45 (47). 157-165.
- Yıldırım, İ.** (1996), “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (35), 387-396.
- Zürcher, E. J.** (2000), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Y. Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

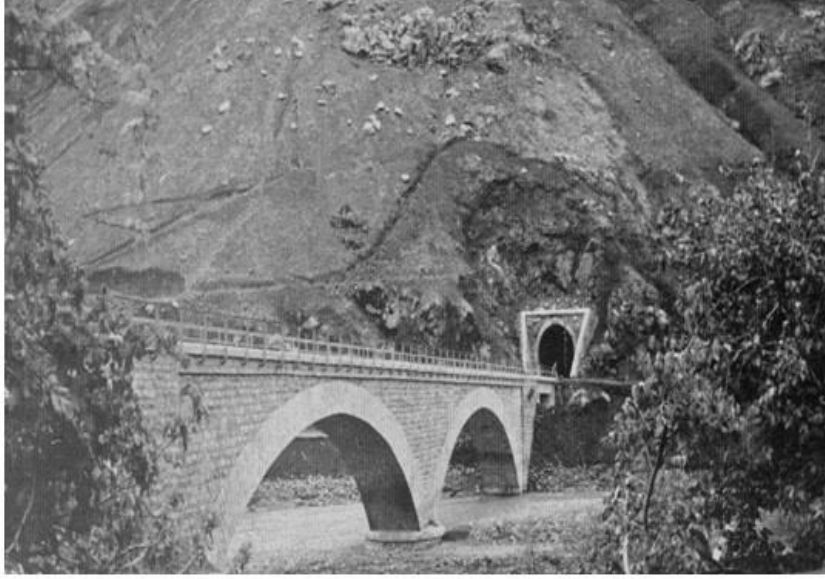
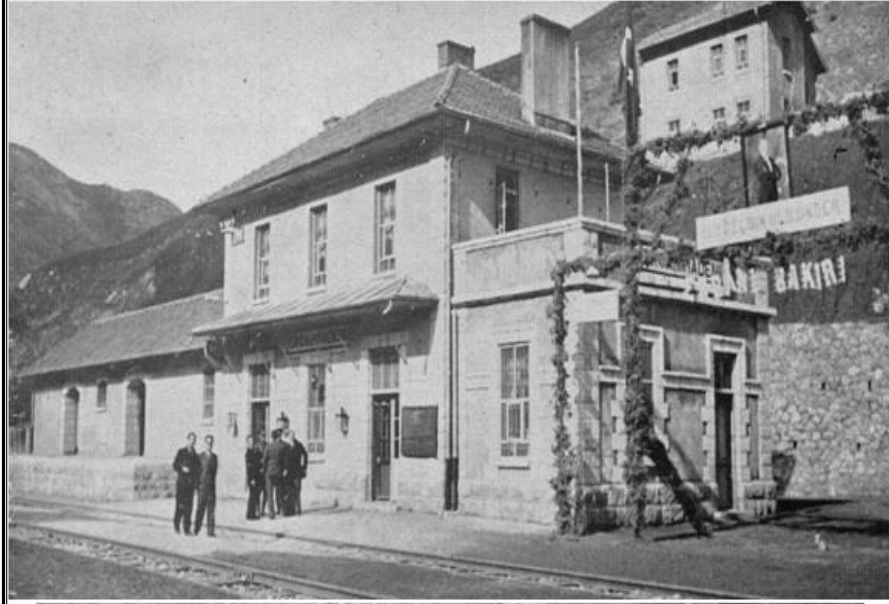
EKLER

Artvin'in Murgul İlçesi'nde yaptırılan Merkez İlkokulu

Elazığ'ın Maden İlçesi'nde yaptırılan Atatürk İlkokulu

Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu hattı (Bakır Hattı) üzerinde inşa edilen Ergani Madeni İstasyonu ve yapılan köprü ile tünel

İDKAB ÖĞRETMENLERİNİN ALTERNATİF ÖLÇME DEĞERLENDİRME TEKNİKLERİNİ
KULLANMA DÜZEYİ/Value Given to Level of Alternative Assesment and Evaluation of
Teachers in Education of Religion and Ethics

Pervin KARBEYAZ

İssızca Şehit Amet Çalık Orta Okulu,

e-posta: pervinkarbeyaz@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7107-5729

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
10 Ağustos 2018/10 August 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
14 Aralık 2018/14 December 2018

Yayın Tarihi/ Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu /Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Karbeyaz, P, (2018), “DKAB Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme Değerlendirme Tekniklerini Kullanma Düzeyi/ Level of Alternative Assesment And Evaluation of Teachers in Education of Religion and Ethics As A Unifying Figure in State”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 201-225.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

DKAB ÖĞRETMENLERİNİN ALTERNATİF ÖLÇME DEĞERLENDİRME TEKNİKLERİNİ KULLANMA DÜZEYİ*

Level of Alternative Assessment and Evaluation of Teachers in Education of Religion and Ethics

ÖZ

Çalışmanın amacı, DKAB (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi) öğretmenlerinin AÖD (Alternatif Ölçme Değerlendirme) tekniklerini kullanma düzeylerini ve karşılaştıkları sorunları belirleyip bunlara yönelik çözüm önerileri getirmektir.

Araştırmada 2017-2018 eğitim öğretim yılı Osmaniye il merkezi ile bağlı köylerde görev yapan 129 DKAB öğretmeninden faydalanılmıştır. Evrendeki 129 DKAB öğretmenine ulaşılması hedeflenmiş ancak 109 öğretmene ulaşılabilmektedir. Bu tüm evrenin % 84.49 karşılık gelmektedir. Ayrıca tesadüfi olarak seçilen 10 öğretmenle yüzyüze görüşülmüştür. Öğretmenlere uygulanan anketten hem nicel hem de nitel veriler elde edilmiştir. Nicel verilerin analizinde yüzde ile frekanslardan faydalanılmıştır. Nicel verilerin analizinde frekans ile yüzdelerden faydalanılarak tablolar elde edilmiş ve açıklamalar yapılmıştır. Bu şekilde elde edilen verilerin nitel boyutunun analizinde betimsel analiz tekniği uygulanmıştır.

Neticede açık uçlu soru, kavram haritası, sözlü sunum, proje, gözlem ve performansın diğer AÖD tekniklerine göre fazla kullanıldıkları görülmüştür. AÖD tekniklerini kullanma durumları, öğretmenlerin çeşitli özelliklere göre önemli bir değişiklik göstermediği görülmüştür. Öğretmenlerin AÖD tekniklerinden sözlü sunum, gözlem, açık uçlu soru, kavram haritası tekniklerini diğer tekniklere nazaran daha sık kullandıkları görülmüştür. Öğretmenlerin AÖD teknikleri içerisinde en fazla ibadet öğrenme alanını kullandıkları görülmüştür. Öğretmenler ayrıca AÖD tekniklerinin uygulanmasında birçok sorunla karşılaştıklarını ifade ederek bu sorunların çözümlerine ise çeşitli öneriler getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ölçme, değerlendirme, Alternatif ölçme araçları, Geleneksel Ölçme araçları

ABSTRACT

The main objective of work is to determine the usage level of alternative assessment and evaluation technics of teachers who instruct Education of Religion and Ethics and to bring solution approaches after the encountered problems of these teachers are fixed.

129 teachers of Education of Religion and Ethics course given at 2017-2018 school year, who all teachers work in Osmaniye province center or its villages, were

*Bu makale "İlkokul ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme Değerlendirme Tekniklerini Kullanırken Karşılaştıkları Sorunlar (Osmaniye İli Örneği)" isimli tezden gözden geçirilerek yapılmıştır.

considered for research. Although there are 129 teachers in the population, the number of reached or interviewed teachers is 109 Briefly, 84.49% of whole population was reached in the present study. Moreover, the randomly determined 10 teachers were considered for interview in the research. Both quantitative and qualitative data were obtained by using this survey utilized. In order to analyze the data, percent and frequency tables were used. Furthermore, interviews with the randomly selected ten teachers were organized. Descriptive analysis technique was also used in the analysis of qualitative data.

As results, it was seen that the teachers mostly use open-ended questions, concept map, oral presentation, project, observation, performance task, and they use structured grid, descriptive branch tree, scoring key, student profile file, self and peer evaluation technics at least as AAE (Alternative Measurement and Evaluation) technics. It also seen that the usage level of AAE technics of the teachers is not significantly depended on their traits. It is seen that the teachers more frequently used oral presentation, observation, open-ended questions and concept map with respect to other AAE technics. AAE technics were mostly utilized in the field of worship education. Moreover, the teachers expressed that they encounter many problems while AAE technics are applied in the classes, and they propose some alternative solution technics for solving these issues.

Keywords: *Alternative, Measurement, Evaluation.*

GİRİŞ

Çağımızda bilgiye hızlı bir şekilde ulaşılabilir. Bunun içindir ki bilgiye ulaşmak, bilgiyi analiz etmek, sentezlemek ve değerlendirmek gibi üst düzey becerilerin önemi gittikçe artmıştır. Bu gelişmelerden ötürü öğrenciler üst düzey becerilerini doğru bir biçimde kullanmaları zorunlu olmuştur. Bu sebepten okulun görevi büyüktür. Bu kurumun önemli görevlerinden bir tanesi de bilginin gelecek nesillere nakledilmesi, öğrencinin gerçek hayata hazırlanmasıdır (Yıldız, 2016:46). Ancak ifade etmek gerekirse bilginin doğrudan öğrenciye aktarmak çağımız eğitim felsefesine ters düşmektedir. Bu nedenle bilginin öğrenci tarafından elde edilmesini, bilginin yapılandırılmasını kolaylaştıran, bilginin gerçek yaşamdaki uygulamalarının önemi gittikçe artmıştır. Acaba gerçek hayatta kullanılmayan bilgi ne derece önemlidir? Öğrenci açısından anlamlı öğrenme ancak öğrenciyi aktif kılan düşünme, sorgulama, araştırma ve elde ettiği bilgiyi kullanarak problem çözebilen, işbirliği yaparak sorumluluk alabilen faaliyetler içermesi gerekmektedir (Erdem ve Erdem, 2015:1131).

Ülkemizde 2005-2006 eğitim öğretim yılında geçerli olan öğretim programları yürürlüğe koyulmuştur. Bu programların temeli yapılandırmacı yaklaşıma dayanmaktadır (MEB, 2005:9). Bir öğretim programı, amaç, içerik, öğretme öğrenme süreçleri ve değerlendirmeden oluşmaktadır (Büyükkaragöz, 1997:13). Programda bulunan bu dört öge bir sistem gibi bir

ögesinde meydana gelecek bir değişikliğin diğer ögeleri de etkilemesi muhtemeldir. Bu nedenle titiz bir düşünceyle bu programın bütün basamaklarına gereken özenin sürekli gösterilmesi gerekmektedir. Tamamen yenilenen DKAB öğretim programında yapılandırmacı düşünceyi benimseyen ölçme ve değerlendirme anlayışı da programda gerekli yerini almıştır (Yıldız ve Genç, 2016:47). Yapılandırmacılık bireyin deneyimleri, gözlemleri neticesinde bilginin mantık süzgecinden geçirerek bilgiyi kendine göre yorumlanmasıdır (Akınoğlu, 2004:74). Yapılandırmacı yaklaşımda öğrencinin ihtiyaçları gözetilerek öğrenme ortamının bilgiye birebir ulaşacak biçimde dizayn edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Eğitim öğretimde süreç ve ürünün kalitesinin ölçülüp değerlendirilmesi programa geri bildirim kazandırılması açısından önemlidir. Çünkü program bir sisteme benzetilecek olursa ölçme değerlendirmeden gelen dönütler programın diğer ögelerini de etkilemektedir. Bunun içindir ki ölçme ve değerlendirme eğitim öğretimde büyük öneme sahiptir. MEB (2010:213) göre DKAB dersinde ölçme değerlendirme öğrencinin istenen başarıyı sağlayıp sağlamadığı, öğrencide istenen bilgi beceri ve tutumun oluşup oluşmadığı ölçme ve değerlendirme ile tespit edilir. Bir değerlendirmenin yapılabilmesi için amaca uygun araçların kullanılması gerekmektedir. Bir derste analiz etme, sorgulama, problem çözme şeklindeki üst düzey becerilerin ölçme değerlendirme düzeylerini tespit etmek için farklı ölçme araçlarının kullanılması zaruridir (MEB, 2010:213). MEB (2010:213) klasik ölçme araçlarının yanında tamamlayıcı nitelikte olan alternatif ölçme araçlarının kullanılması gerekmektedir. Ama öğretmenler açısından bu ifade düşündürücüdür. Bu nedenle ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin AÖD tekniklerini kullanma düzeyleri ve karşılaştıkları sorunlar açısından incelenmesi gereken bir konudur. Ek olarak bu alanda az sayıda çalışmalar bulunmaktadır ve şunlardır:

Güngör (2001) ilköğretim okulları ikinci kademe DKAB dersi öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme ile ilgili sorunları araştırmıştır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Araştırmada 58 öğretmen ve 400 öğrenci kullanılmıştır. Anketten elde edilen veriler frekans ve yüzde haline getirilmiştir.

Neticede öğretmenlerin yarısından çoğu sınavları öğrencilerin öğrenme eksiklerini belirlemede ünite sonlarında yapmaktadırlar. Öğretmenler çoğunlukla sınavın amacı, soru sayısı, sınavın türü ve puanlama işlemleri gibi durumları planlamamaktadır. Öğretmenler sınavların hazırlanmasında yeterince zaman harcamak istememektedir. Öğretmenlerin yarısından çoğu sınavların öğrenci düzeyine uygunluğu, sınav süresi, soru sayısı, soruların kısa ve anlaşılır olması ve ayrıca soruların kapsayıcılığı, ayırt ediciliği gibi

durumlarda özensiz davranmaktadırlar. Ek olarak öğretmenlerin soruları fotokopi ile çoğalttıkları saptanmıştır.

Arıcı (2007) ilköğretim DKAB dersinde öğrenci başarısını etkileyen faktörleri incelemiştir. Araştırmada nedensel karşılaştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 536 altıncı ve yedinci sınıf öğrencileri katılmışlardır. Veri toplama araçları olarak DKAB dersi başarı testi, anket formu ve tutum ölçeği kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel istatistiksel yöntem, bağımsız örneklem için t testi ve bağımsız örneklem için tek faktörlü varyans analizi uygulanmıştır.

Neticede kız öğrenciler erkeklere nazaran daha başarılı çıkmıştır. Öğrenci başarısı sınıf düzeylerine göre farklılaştığı belirlenmiştir. Öğrencinin başarısında yaşı büyük, sosyo-ekonomik seviyesi orta düzeyde olan çocuklar, ailenin aylık geliri çok düşük olan çocuklara göre daha başarıları çıkmıştır. Babası profesyonel bir meslekte çalışanlar ile okul dışında eğitim alan çocukların diğerlerine göre daha başarılı çıkmıştır. Çocukların bu derse ve öğretmene karşı tutumları ile başarıları arasında olumlu bir ilişki çıkmıştır.

Gündoğdu (2011) ilköğretim okulları ikinci kademe DKAB dersi öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme ile ilgili sorunları araştırmıştır. Araştırmada ilişki tarama modeli ile anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Araştırmaya 557 öğretmen katılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde t testi, tek yönlü varyans analizinden faydalanılmıştır.

Neticede lisansüstü eğitimin, hizmet öncesinde alınan ölçme ve değerlendirmenin öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yeterliklerinde bir değişikliğe neden olmadığı belirlenmiştir. Ama branştan/branş dışı olma, yaş grubu, hizmet süresi, kurum türü, hizmet içinde ölçme ve değerlendirme eğitimi, yeterlik algısı ve meslek sevgisi öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yeterliklerinde bir değişiklik olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenler en fazla performansı kullanmakla beraber cinsiyetin ölçme değerlendirmenin bazı boyutlarında etkili olduğu görülmüştür.

Gündoğdu (2012) DKAB öğretmenlerinin tercih ettikleri ölçme araçlarını araştırmıştır. Araştırmada ilişki tarama modeli ve veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Toplam 5547 anket verisi vardır. Verilerin çözümlenmesinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Neticede öğretmenler geleneksel ölçme araçlarını AÖD araçlarına nazaran daha çok tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

Gündoğdu (2013) DKAB öğretmenlerinin öğrenci başarısını değerlendirme yeterliklerini araştırmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır.

Araştırmada 557 anket verisi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Neticede cinsiyet, branştan/branş dışı olma, hizmet süresi, kurum türü, hizmet içinde ÖD (ölçme değerlendirme) eğitimi alma ve yeterlik algısı öğretmenlerin ÖD yeterliklerinde anlamlı farklılaşmalara yol açmaktadır. Sonuçta DKAB öğretmenleri öğrencilerin başarısının değerlendirilmesinde yeterlidirler.

Bu araştırmanın problemi ilkököl ve ortaoköl DKAB öğretmenlerinin AÖD tekniklerini kullanma düzeyleri ve karşılaştıkları sorunlar nelerdir? şeklindedir.

1. AMAÇ VE YÖNTEM

1.1. Problem Durumu

Bilgi durağan değil sürekli değişmektedir. Bu değişime ayak uydurulması gerekmektedir. Buradaki kilit yer okullardır. İnsan davranışlarını şekillendirmede okulların diğer kurumlardan daha çok etkilidir (Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008:i). Öteden beri okullarda bilginin olduğu şekliyle aktarılması ve öğrenciler tarafından olduğu biçimiyle alınması düşüncesi hâkimdi (Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008:i). Günümüzde okullar artık problem çözen, olaylara eleştirel bakan, empati yapabilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008:i). Bu nedenler verilecek eğitim öğrenci merkezli olmalıdır. Okullarımızda gerçekleştirilen eğitimin hedefinde öğrenciye zorla bir şeyler yaptırmak olmamalıdır (Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008:i). Birçok ders programındaki gibi DKAB programında da değişiklikler olmak zorundadır. MEB ilköğretim programlarında kayda değer değişiklikler gerçekleştirerek 2004-2005 eğitim öğretim yılında programı uygulamaya koymuştur (Kutlu, Doğan ve Karakay, 2008:iv). Bu programda öğretmenlerin ölçme değerlendirme araçlarını geliştirmesinden tutun sonuçların değerlendirmesine kadar birçok değişikliğe gidilmiş ve konuyla ilgili öğretmenlerin yeterli bilgiye sahip olmaları zorunluluğu doğmuştur (Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008:iv). İlköğretim DKAB Programı ve Kılavuzunun 2010 yılında revize edilerek klasik ölçme değerlendirme araçlarının yanında AÖD araçlarının da tamamlayıcı bir yapı oluşturulmuştur.

Değerlendirme hem ürüne dönük hem de sürece dönük bir çalışma olmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı DKAB dersinde tamamlayıcı nitelikte olan AÖD araçlarının da kullanılmasını istemektedir. Bu ve bu gibi nedenlerden öğretmenlerin söz edilen alternatif ölçme değerlendirme tekniklerini hangi düzeyde kullandıklarını ve ne tür sorunlarla karşılaştıklarını çalışılması gereken bir konudur.

1.2. Amaç

Çalışmanın amacı, ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin AÖD tekniklerini kullanma düzeylerini tespit ederek bu tespitlerin farklı değişkenlerle ilişkisi olup olmadığını belirlemek, bu teknikleri kullanırken karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunlara dönük çözümler sunmaktır. Bu nedenle çalışmanın alt problemlerine yanıtlar aranacaktır.

- İlkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanıp kullanmama durumları nasıldır?
- İlkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanıp kullanmama durumları; cinsiyet, yaş, mezun olunan yükseköğretim programı, hizmet yılı, lisansüstü eğitim durumu, haftalık girilen ders saati sayısı, ders yapılan sınıfların mevcudu, ölçme değerlendirme dersi alıp almama durumu ve ölçme değerlendirme konusunda hizmet içi eğitim alıp almama durumuna ve okul türüne göre nasıl bir farklılık göstermektedir?
- AÖD tekniklerini kullanan ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin, bu teknikleri kullanma sıklıkları nasıldır?
- AÖD tekniklerini kullanan ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin öğrenme alanlarına göre bu teknikleri kullanma durumları nasıldır?
- AÖD tekniklerini kullanan ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin, bu teknikleri kullanırken karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
- AÖD tekniklerini kullanmayan ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin bu teknikleri kullanmama nedenleri nelerdir?
- Öğretmenlerin ilkokul ve ortaokul DKAB dersinde AÖD tekniklerini kullanırken karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?

1.3.Sayıtlar

Araştırmada;

- İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin AÖD tekniklerini kullanma sıklıklarının, cinsiyet, yaş, mezun oldukları yükseköğretim programı, hizmet yılı, lisansüstü eğitim alıp almama durumu, haftalık girilen ders saati sayısı, ders yapılan sınıfların mevcudu, ölçme değerlendirme dersi alıp almaması ve ölçme değerlendirme konusunda hizmet içi eğitim alıp almaması, girilen okul türü gibi değişkenlere göre farklılaştığı kabul edilmiştir.
- AÖD teknikleri kullanılırken bazı sorunlarla karşılaşıldığı kabul

edilmiştir.

- Araştırmaya katılan öğretmenlerin veri toplama araçlarına gerçeğe uygun biçimde cevaplayacakları kabul edilmiştir.
- Veri toplama aracı olarak kullanılan anketin, ölçülmek istenilen öğretmenlerin AÖD tekniklerini kullanma sıklıkları, karşılaştıkları sorunları, bu sorunlara yanıt bulmada uygun olduğu kabul edilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma;

- 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Osmaniye il merkezi ve bağlı köylerde görev yapan ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenleriyle,
- Ankette kullanılan performans görevi, proje, gözlem, öz ve akran değerlendirme, öğrenci ürün dosyası, sözlü sunum, kavram haritası, dereceli puanlama anahtarı, tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid ve açık uçlu soru değerlendirme teknikleri ile,
- Öğretmenlerin İlköğretim DKAB Programında geçen AÖD tekniklerini kullanma sıklıklarıyla, ölçme aracının uygulandığı süreyle ve toplanacak veriler ile sınırlıdır.

1.5. Yöntem

Bu çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerini bir arada barındırmaktadır. Çalışmanın nicel boyutunda veriler saha taraması ile anket yöntemi aracılığıyla elde edilmiştir. Anket kişilerden çeşitli konularda programlı bir şekilde bilgi almak için düzenlenmiş epidemiyolojik ve sosyal bilimlerde çoğunlukla kullanılan bir yöntemdir (Oğur ve Tekbaş, 2003:1). Çalışmanın nitel boyutunda ise yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak DKAB öğretmenleri arasından seçilen 10 öğretmen ile görüşme yapılmıştır. Görüşme, önceden saptanmış ve önemli bir gaye için icra edilen soru sorma ve cevaplama dayanağıdır (Stewart ve Cash, 1985, akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016:131).

Çalışmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim yılında Osmaniye il merkezi ve buraya bağlı köylerde görev yapan 129 DKAB öğretmeni oluşturmaktadır. Evrendeki bütün öğretmenlere ulaşılmak istenmiş ancak 109 öğretmene ulaşılabilmektedir. Bu da tüm evrenin %84.46'sına karşılık gelmektedir. Bu örneklemin tüm evreni temsil edebilme yeterliliğinde olduğu kabul edilmiştir. Çalışmanın nitel boyutunda ise evren içerisinde rastgele seçilen 10 öğretmen ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşme yapılmıştır.

1.6. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Anket üç bölümden meydana gelmiştir. Anketin birinci bölümünde öğretmenlerin kişisel özelliklerini belirlemeye dönük sorular, ikinci bölümü ismi geçen AÖD tekniklerinin kullanma düzeyleri ile karşılaştıkları sorunları belirlemeye dönük sorular ve üçüncü bölümünde ise öğretmenlerin belirledikleri bu sorulara dönük çözümleri belirleyen sorular yer almaktadır. Çalışma için gerekli hazırlıklar yapıp ilgili yerlerden gerekli izinler alındıktan sonra araştırmacı tarafından okul müdürlüklerine gerekli bilgiler verilip daha sonra okul müdürlükleri eliyle anketin öğretmenlere verilmesi sağlanmıştır. Anket doldurulduktan sonra araştırmacı tarafından toplanmıştır. Araştırmacı evren içerisinde rastgele seçtiği 10 öğretmen ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın ilk dört alt problemleri için SPSS 20.0 bilgisayar yazılımından faydalanılarak çözümlenmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekanslar yardımıyla tablolar oluşturulmuş. Gerekli yerlerde yüzde oranlarından faydalanılarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın beşinci, altıncı ve yedinci alt problemleri için anketten elde edilen nitel veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, elde mevcut verilerin önceden belirlenen temalara göre yorumlanması ve özetlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016:239). Bunun içindir ki öğretmenlere yöneltilen sorulara göre sorunlar, nedenler ve öneriler şeklinde ana temalar oluşturulmuştur. Öğretmenler birden çok sorun, neden ve öneri belirttikleri için cevapların sayısı katılımcıların sayısından fazla çıkmıştır.

1.7. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmanın amacına yönelik sorulara, bu sorulara göre sınıflandırılmış bulgulara ve bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir.

1. İlkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanıp kullanmama durumları nasıldır?

Tablo 1. İlkokul ve Ortaokul DKAB Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Tekniklerini Kullanıp Kullanmama Durumları

	Performans Görevi		Proje Görevi		Gözlem		Öz ve Akran Değerlendirme		Öğrenci Ürün Dosyası		Sözlü Sunum		Kavram Haritası		Dereceli Puanlama Anahtarı		Tanılayıcı Dallanmış Ağaç		Yapılandırılmış Grid		Açık Uçlu Soru	
	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f
Evet	64	70	73	80	72	78	35	38	21	23	81	88	81	88	17	28	16.5	18	11	12	94.5	103

Hayır	36	39	27	29	28	31	65	71	79	86	19	21	19	21	84	81	83,5	91	89	97	5,5	6
-------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	------	----	----	----	-----	---

Tablo incelendiğinde öğretmenlerin en çok kullandığı AÖD tekniği açık uçlu soru onu sözlü sunum ve kavram haritası onu proje, gözlem, performans, öz ve akran değerlendirme, öğrenci ürün dosyası, dereceli puanlama anahtarı, tanılayıcı dallanmış ağaç ve yapılandırılmış grid teknikleri takip etmektedir. MEB 2014 yılından yürürlükte olan ilgili yönetmeliğe göre performans görevinin kullanılması zorunluydu. Ancak bu zorunluluk 2014 yılında kalkmış ve performans görevinin kullanılması oranı giderek azalmıştır. Mevzuatta zorunlu olmayan ölçme araçlarını çok az kullandıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ağırlıklı olarak mevzuat açısından zorlayıcı olan ölçme araçlarını daha fazla kullandıkları görülmektedir. Daha önceki araştırmalarında Yıldız (2015:58); Gündoğdu (2011:iii) performans tekniği en çok kullanılan AÖD tekniği iken bu araştırmada altıncı sıradadır.

2.İlkokul ve Ortaokul DKAB öğretmenlerinin alternatif ölçme değerlendirme tekniklerini kullanıp kullanmama durumları, cinsiyet, yaş, mezun olunan yükseköğretim programı, hizmet yılı, lisansüstü eğitim durumu, haftalık girilen ders saati sayısı, ders yapılan sınıfların mevcudu, ölçme değerlendirme dersi alıp almama durumu, ölçme değerlendirme konusunda hizmet içi eğitim alıp almama durumu, görev yapılan okul türüne göre nasıl bir değişim göstermektedir?

Verilere bakıldığında performans tekniğini en çok kadın öğretmenlerin kullandıkları görülmektedir. Yaş verilerine bakıldığında çoğunluğu 31-40 aralığındadır. Bu da bu tekniği kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun genç olduğunu göstermektedir. Mezun olunan yükseköğretim programı incelendiğinde çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunu olduğu görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarının pedagojik formasyon eksikliğinden sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Lisansüstü eğitim değişkenine bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun bu eğitimi almadıkları görülmektedir. Bu da öğretmenlerin bu eğitim konusunda isteksiz olmalarına bağlanabilir. Haftalık ders saatine bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun haftada ortalama 26-30 saati arasında derse girdikleri görülmektedir. Bu da ortalama sınıf mevcutlarının çok kalabalık olmadığı biçiminde yorumlanabilir. Lisansüstü ölçme değerlendirme dersi öğretmenlerin çoğunluğunun aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Proje tekniğini kullananların çoğunluğunun kadın öğretmen olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni bakımından incelendiğinde öğretmenlerin

çoğu 31-40 yaş aralığındadır. Bu da bu tekniği kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun nispeten genç olduğu sonucuna varılabilir. Mezun olunan yükseköğretim programına bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarının pedagojik formasyon eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Yüksek lisans değişkeni açısından öğretmenlerin isteksiz oldukları görülmüştür. Haftalık ders saatine bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun haftada ortalama 26-30 arasında derse girdikleri görülmektedir. Bu da haftalık ders yoğunluğunun nispeten normal olduğu sonucuna varılabilir. Ortalama sınıf mevcudu ise çoğunluğunun 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da ortalamalarının normal olduğu sonucuna varılabilir. Lisansta ölçme ve değerlendirme dersini çoğunluğunun aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Gözlem tekniğini kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun kadın oldukları görülmektedir. Yaş bakımından öğretmenlerin 51 ve üzeri yaş dışında diğer yaş aralıklarının birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Mezun olunan yükseköğretim açısından bakıldığında çoğunluğunun İlahiyat (Eski) olduğu görülmüştür. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Lisansüstü eğitimi öğretmenlerin çoğunluğunun almadıkları görülmektedir. Bu Osmaniye ilinde ilgili bir yüksek lisans programının olmaması veya öğretmenlerin isteksiz olmalarına bağlanabilir. Öğretmenlerin ortalama haftada girdikleri ders saatlerine bakıldığında çoğunluğunun 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu durum nispeten normal karşılanabilmektedir. Öğretmenlerin haftada girdikleri sınıf mevcutlarına bakıldığında çoğunluğunun 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da normaldir. Lisansta öğretmenlerin çoğunluğunun ölçme değerlendirme dersini aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada isteksiz oldukları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Öz ve akran değerlendirme tekniğini çoğunlukla kadın öğretmenlerin kullandıkları görülmektedir. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun 20-30 yaş aralığında olduğu ve öğretmenlerin genç oldukları çıkarımı yapılabilmektedir. Mezun olunan yükseköğretim programına bakıldığında çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin

lisansüstü programı almada isteksiz oldukları görülmektedir ve bu da görev yaptıkları ilde ilgili programının olmaması ya da isteksiz olmalarına bağlanabilir. Öğretmenlerin girdikleri haftalık ders saati sayısına bakıldığında 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da nispeten normaldir. Öğretmenlerin ortalama sınıf mevcutlarına bakıldığında çoğunluğunun 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da nispeten normaldir. Öğretmenlerin lisansta ölçme değerlendirme dersini tamamı aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada isteksiz oldukları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki derslerinin fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Öğrenci ürün dosyası tekniğini çoğunlukla kadın öğretmenlerin kullandıkları görülmektedir. Yaş değişkenine bakıldığında 51 ve üzeri yaştaki öğretmenlerin bu tekniği hiç kullanmadıkları, çoğunlukla 31-40 ve 41-50 yaş aralıklarındaki öğretmenlerin kullandıkları görülmektedir. Mezun olunan yükseköğretime bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin lisansüstü eğitimi almadıkları görülmüştür. Bu da öğretmenlerin bu programa karşı ilgisiz oldukları ya da görev yapılan ilde bu programın olmayışına bağlanabilir. Haftalık girilen ortalama ders saati sayısına bakıldığında çoğunluğunun 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da nispeten normaldir. Ortalama sınıf mevcutlarının 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Lisansta ölçme değerlendirme dersini bütün öğretmenlerin aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki derslerinin fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Sözlü sunum tekniğine kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun kadın oldukları görülmüştür. Öğretmenlerin yaş aralığının 31-40 arasında olduğu görülmüştür. Bu da öğretmenlerin nispeten genç oldukları sonucuna varılabilir. Mezun olunan lisans programına bakıldığında çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunları oldukları görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin çoğunun Lisansüstü programı almadıkları görülmüştür. Bu da öğretmenlerin görev yaptıkları ilde eğitim alanında bu programın olmayışına ya da öğretmenlerin isteksiz olmalarına bağlanabilir. Haftalık ders saati açısından öğretmenlerin çoğunluğunun ortalama 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Ortalama sınıf mevcutlarının 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da normale yakın olarak yorumlanabilir. Öğretmenlerin çoğunluğunun lisansta ölçme ve

değerlendirme dersi aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki derslerinin fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Kavram haritası tekniğini çoğunlukla kadın öğretmenlerin kullandıkları görülmektedir. Öğretmenlerin çoğunun 31-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Mezun olunan yükseköğretim programına bakıldığında çoğunluğunun İlahiyat (Eski) olduğu görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin çoğunluğunun lisansüstü eğitim almadıkları görülmektedir. Lisansüstü programın görev yaptıkları ilde olmaması veya öğretmenlerin isteksiz olmalarına bağlanabilir. Haftalık girilen ortalama ders saati açısından bakıldığında çoğunluğunun 26-30 arasında oldukları görülmektedir. Bu da normal olarak karşılanabilir. Ortalama sınıf mevcutlarına bakıldığında çoğunluğunun 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da normal olarak karşılanabilir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Dereceli puanlama tekniğini kullanan öğretmenlerin çoğunun kadın oldukları görülmüştür. Öğretmenlerin çoğunluğunun 31-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu da bu tekniği kullanan öğretmenlerin genç olduklarını göstermektedir. Mezun olunan yükseköğretim programı değişkeni açısından bakıldığında öğretmenlerin yarısının İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmektedir. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin çoğunluğunun lisansüstü eğitim almadıkları görülmektedir. Bu da Osmaniye ilinde ilgili yüksek lisans programının olmayışı veya öğretmenlerin ilgisizliğine yorumlanabilir. Öğretmenlerin haftada girdikleri ortalama ders saatlerine bakıldığında yarıdan fazlasının 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu sayı da normal olarak karşılanabilmektedir. Öğretmenlerin girdikleri sınıf mevcutlarının ortalamalarına bakıldığında 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu aralığın normal sayı aralığında olduğu kabul edilebilir. Öğretmenlerin lisans eğitiminde ölçme değerlendirme dersini çoğunun aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazladır ve çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Tanılayıcı dallanmış ağaç tekniğini kullanan öğretmenlerin çoğu kadındır. Öğretmenler çoğunlukla 20-30 yaş aralığında bulunmaktadır. Bunu da bu tekniğin yeni bir ölçme değerlendirme tekniği olması ve yeni mezun

öğretmenlerce lisansta görülebildiği sonucuna varılabilir. Mezun olunan yükseköğretim bakımından incelendiğinde çoğunluğunun İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmüştür. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin hiçbirinin lisansüstü eğitim almadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin çoğunluğunun haftalık ders saati 26-30 arasındadır. Bu da normal karşılanabilmektedir. Ortalama sınıf mevcudu açısından incelendiğinde 21-30 arasında oldukları görülmüştür. Bu da normal görülebilmektedir. Öğretmenlerin hepsi lisansta ölçme değerlendirme dersini aldığı görülmektedir. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün fazla olmasından çoğunun ortaokulda görev yapmasına neden olmuştur.

Yapılandırılmış grid tekniğine kullanan öğretmenlerin çoğu kadındır. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun 20-30 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Bu da yeni mezun öğretmenlerin bu tekniği bildiklerini göstermektedir. Mezun olunan yükseköğretim programına bakıldığında öğretmenlerin çoğunluğunun İlahiyat (Eski) ve İlahiyat (Yeni) mezun oldukları görülmektedir. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin çoğunluğunun lisansüstü eğitim almadıkları görülmektedir. Bu da öğretmenlerin isteksiz olmaları ya da Osmaniye ilinde bu eğitimle ilgili bir lisansüstü programın olmayışına bağlanabilmektedir. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin yarısının ortalama haftada 26-30 ders saati arasında derse girdikleri görülmektedir. Bu da normal olarak görülebilmektedir. Öğretmenlerin girdikleri sınıflarda ortalama mevcutlarının 21-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da normal karşılanabilmektedir. Bu tekniği kullanan öğretmenlerin hepsinin lisans eğitimlerinde ölçme değerlendirme dersi aldıkları görülmüştür. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün çokluğu ortaokullarda görev yapmalarına neden olmuştur.

Açık uçlu soru tekniğini çoğunlukla kadın öğretmenlerin kullandıkları görülmüştür. Bu tekniği çoğunlukla 31-40 yaş arasındaki öğretmenlerin kullandıkları görülmüştür. Mezun olunan yükseköğretim programına bakıldığında çoğunlukla İlahiyat (Eski) mezunu oldukları görülmüştür. Bu da eskiden ilahiyat mezunlarına pedagojik formasyonun eksikliğinden dolayı sayılarının arttıkları şeklinde yorumlanabilir. Lisansüstü eğitim alma değişkeni bakımından incelendiğinde öğretmenlerin çoğunluğunun bu eğitimi almadıkları görülmüştür. Bu da öğretmenlerin bu eğitime isteksiz olmaları veya ilgili programın Osmaniye ilinde olmamasına bağlanabilmektedir. Öğretmenlerin ortalama haftalık girdikleri ders saatinin 26-30 arasında olduğu görülmektedir. Bu da normal görülebilmektedir.

Öğretmenlerin girdikleri sınıflardaki ortalama mevcutları 21-30 arasındadır. Öğretmenlerin ölçme değerlendirme ile ilgili hizmet içi eğitim almada pek istekli olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin ortaokullardaki ders yükünün çokluğu ortaokullarda görev yapmalarına neden olmuştur.

Tablo 2. DKAB Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme Değerlendirme Tekniklerini Kullanma Sıklıkları

Ölçme araçları	Haftada bir		Ayda bir		Dönemde bir		Yılda bir	
	%	f	%	f	%	f	%	f
Performans	8.6	6	48.6	34	40	28	2.9	2
Proje	1.3	1	11.3	9	67.6	54	20	16
Gözlem	55.1	43	32.1	25	10.3	8	2.6	2
Öz ve Akran Değerlendirme	26.3	10	50	19	18.4	7	5.3	2
Öğrenci Ürün Dosyası	4.4	1	30.4	7	52.2	12	13.1	3
Sözlü Sunum	55.7	49	35.2	31	9.1	8	0	0
Kavram Haritası	39.8	35	52.3	46	8	7	0	0
Dereceli Puanlama Anahtarı	14.3	4	46.4	13	39.3	11	0	0
Tanılayıcı Dallanmış Ağaç	5.6	1	66.6	12	16.7	3	11.1	2
Yapılandırılmış Grid	16.6	2	50	6	16.6	2	16.6	2
Açık Uçlu Soru	46.6	48	36.9	38	16.5	17	0	0

3. Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanan İlkokul ve Ortaokul DKAB öğretmenlerinin, bu teknikleri kullanma sıklıkları nasıldır?

Tabloya bakıldığında performans tekniği en sık ayda bir en az yılda bir, proje tekniği en sık dönemde bir en az haftada bir, gözlem tekniği en sık haftada bir en az yılda bir, öz ve akran değerlendirme tekniği en sık ayda bir en az yılda bir, öğrenci ürün dosyası tekniği en sık dönemde bir en az haftada bir, sözlü sunum tekniği en sık haftada bir en az yılda bir hiç kullanılmadığı, kavram haritası tekniği en sık ayda bir en az yılda bir hiç kullanılmadığı, dereceli puanlama anahtarı tekniği en sık ayda bir en az yılda bir hiç kullanılmadığı, tanılayıcı dallanmış ağaç tekniği en sık ayda bir, en az haftada bir, yapılandırılmış grid tekniği en sık ayda bir en az haftada bir, dönemde bir ve yılda bir kullanıldığı, açık uçlu soru tekniğine bakıldığında ise en sık haftada bir en az yılda bir hiç kullanılmadığı belirlenmiştir. Performans görevi ve öğrenci ürün dosyasının değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarından yararlanıldığına göre bunlar arasında pozitif bir ilişkinin olması normaldir. Neticede bu tekniklerin kullanım sıklıkları birbirlerine yakındır. Yıldız (2015:72) dereceli puanlama anahtarının sıklığı ile performans ve proje tekniklerinin sıklıkları bir birlerine paraleldir.

4. Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanan İlkokul ve Ortaokul DKAB öğretmenlerinin, öğrenme alanlarına göre bu teknikleri kullanma durumları nasıldır?

Tablo 3. Alternatif Ölçme Değerlendirme Tekniklerinin Öğrenme Alanlarına Göre Kullanımları

	İnanç		İbadet		Hz.Muhammed		Kur'an ve Yorumu		Ahlak		Din ve Kültür	
	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f
Performans	11,3	9	37,5	30	13,8	11	6,25	5	12,5	10	18,8	15
Proje	7,59	6	34,2	27	21,5	17	2,53	2	18,9	15	15,2	12
Gözlem	12,7	10	34,2	27	6,32	5	6,32	5	30,4	24	10,1	8
Öz ve Akran Değerlendirme	12,5	5	12,5	5	2,5	1	7,5	3	47,5	19	17,5	7
Öğrenci Ürün Dosyası	4,76	1	42,9	9	4,76	1	23,8	5	14,3	3	9,52	2
Sözlü Sunum	16,1	14	24,1	21	18,4	16	10,3	9	16,1	14	14,9	13
Kavram Haritası	15,5	13	41,7	35	10,7	9	10,7	9	8,33	7	16,7	14
Dereceli Puanlama	3,84	1	30,8	8	11,5	3	34,6	9	7,69	2	11,5	3
Tanılayıcı Dallonmuş Ağaç	16,7	3	16,7	3	22,2	4	22,2	4	5,55	1	16,7	3
Yapılandırılmış Grid	8,33	1	41,7	5	8,33	1	16,7	2	8,33	1	16,7	2
Açık Uçlu Soru	19,6	20	20,6	21	11,8	12	8,82	9	16,7	17	22,5	23

Tablo incelendiğinde performans görevinin en fazla ibadet, en az Kur'an ve yorum öğrenme alanında, proje görevi en fazla ibadet en az Kur'an ve yorum öğrenme alanında, gözlem tekniği en fazla ibadet en az ise Hz. Muhammed ve Kur'an ve yorumu öğrenme alanında, öz ve akran değerlendirme tekniğinin en fazla ahlak, en az ise Hz. Muhammed öğrenme alanında, öğrenci ürün dosyası tekniği en fazla ibadet en az inanç ve Hz. Muhammed öğrenme alanında, sözlü sunum tekniği en fazla ibadet, en az ise Kur'an ve yorum öğrenme alanında, kavram haritası tekniği en fazla ibadet, en az ise ahlak öğrenme alanında, dereceli puanlama anahtarı en fazla Kur'an ve yorum en az ise inanç öğrenme alanında, tanılayıcı dallanmış ağaç tekniği en fazla Hz Muhammed ile Kur'an ve yorum en az ise ahlak öğrenme alanında, yapılandırılmış grid tekniği en fazla ibadet, en az ise inanç, Hz Muhammed ile ahlak öğrenme alanında, açık uçlu soru tekniği ise en fazla din ve kültür en az ise Kur'an ve yorum öğrenme alanında kullandıkları belirlenmiştir.

Genel olarak AÖD tekniklerinin sıklıklarının öğrenme alanlarına göre

incelendiğinde en sık ibadet öğrenme alanının, en az ise Kur'an ve yorum öğrenme alanında kullanıldığı görülmüştür. Bu durum ibadet öğrenme alanının diğer öğrenme alanlarına nazaran daha somut olduğu yorumu yapılabilmektedir. Yıldız (2015:73) ibadet öğrenme alanının diğer öğrenme alanlarına kıyasla daha somut olduğundan en sık bu öğrenme alanında kullanıldığı en az ise inanç, Kur'an ve yorum öğrenme alanlarının kullanıldığı görülmektedir.

5. Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanan İlkokul ve Ortaokul DKAB öğretmenlerinin, bu teknikleri kullanırken karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

Performans tekniğini kullanırken karşılaşılan sorunlar incelendiğinde öğretmenlerden en fazla 31'i "*Verilen görevi öğrenci yerine veliler yapıyor olmalı*" bunu 20 kişi ile "*Öğrenciler araç gereç bulmakta zorlanıyor olmalı*" bunu 16 kişi ile "*Diğer*" cevabı izlemiştir. Cevaplar incelendiğinde verilen görevlerin çoğunlukla veliler tarafından yapıldığı belirlenmiştir. G3 (Görüşülen öğretmen) "*... Öğrencilere malzeme bulmakta zorlanıyorum.*" G8 "*Öğrenciler etkinlikleri kendileri yapmıyor, bu nedenle doğru bir ölçme değerlendirme gerçekleşmiyor.*" Bundan dolayı performans görevinin hedefine ulaşmasında sorunlar oluşmaktadır.

Proje görevinde çıkan sorunlara bakıldığında öğretmenlerden 52'si "*Öğrenciler çalışmaları bilinçsizce yapıyor olmalı*", G4 "*Öğrenciler bu teknikleri yeterince bilmiyorlar....*" bunu 18 kişi ile "*Öğrenciler materyal bulmakta zorlanıyor*" ve 17 kişi "*Değerlendirilmesi zaman alıyor*" G5 "*Zamanın yetişmemesi önemli engellerdir*" yanıtını izlemiştir.

Gözlem tekniğinden faydalanırken ortaya çıkan sorunlara bakıldığında öğretmenlerden 40'ı "*Kalabalık sınıflarda uygulayamıyorum*" bunu 31 kişi ile "*Gözlem formu oluşturmakta zorlanıyorum*", bunu da 30 kişi ile "*Gözlem sonuçlarını değerlendirmek çok zamanımı alıyor*" G6 "*Çok zaman alması, uygulamanın zor olması,..*" cevabını takip etmektedir.

Öz ve akran değerlendirme tekniğinden faydalanılırken ortaya çıkan sorunlar incelendiğinde öğretmenlerin 21'i "*Öğrenciler yansız değerlendirme yapamıyor*" bunu 14 kişi ile "*Öğrenciler kendilerini ve arkadaşlarını eleştirmekten çekiniyorlar*" bunu 13 kişi ile "*Öğrenciler nasıl değerlendirme yapacaklarını bilmiyorlar*" ve yine 13 kişi ile "*Sonuçları değerlendirmek zaman alıyor*" cevabı takip etmektedir.

Öğrenci ürün dosyasından faydalanılırken ortaya çıkan sorunlar incelendiğinde 11'i "*Değerlendirmek çok zamanımı alıyor.*" G2 "*AÖD teknikleri çok zamanımı alıyor...*" 10'u "*Öğrenciler ürünleri kendileri hazırlamıyor*" bunu da sekiz kişi ile "*Ürünlerin depolanmasında yer sıkıntısı oluyor*" cevaplarını takip etmektedir.

Sözlü sunumda öğretmenlerin 67'si "Zaman sıkıntısından dolayı her öğrenciye uygulanamıyor" G1 "... ders saatinin az olmasından dolayı zamanı yetiştiremeyip, öğrencileri yeterince kontrol edememekteyim" 37 kişi "Başarılı olup da kendini ifade edemeyen öğrenciler için nesnel sonuç vermiyor" 23 kişi "Sınıf yönetimini zorlaştırıyor" cevapları takip etmektedir.

Kavram haritası tekniğinde öğretmenlerin 47'si "Her konuya uygulanamıyor", 16 kişi "Öğrencileri hazırcılığa yönlendiriyor" 15 kişi "Hazırlanması ve değerlendirilmesi zor oluyor" yanıtı izlemiştir.

Dereceli puanlama anahtarındaki sorunlar incelendiğinde öğretmenlerden 14'ü "Değerlendirmek çok zaman alıyor", 13'ü "Hazırlanması çok zaman alıyor", beşi "Diğer" cevabını vermiştir.

Tanılayıcı dallanmış ağaç tekniğinde dokuz tanesi "Hazırlanması çok zaman alıyor", dört tanesi "Hazırlamakta güçlük çekiyorum", dört kişi "Konuya uygun sorular yazmakta zorlanıyorum" ve dört kişi "Üst düzey becerileri ölçmekte zorlanıyorum" yanıtını vermişlerdir.

Yapılandırılmış grid tekniğinde yedi tanesi "Hazırlanması çok zaman alıyor", altı tanesi "Değerlendirmek çok zaman alıyor", beş tanesi "Konuya uygun sorular yazmakta zorlanıyorum" cevabını vermiştir.

Açık uçlu soru tekniğinden faydalanılırken ortaya çıkan sorunlar incelendiğinde ise öğretmenlerden 43'ü "Puanlamak çok zaman alıyor" G10 "Puanlamada ayrıntı istiyor" G9 "Uygulama sınavı zaman alıyor." 41'i "Değerlendirilmesi zor oluyor" 24'ü "Her konuya uygulanamıyor" cevabını vermiştir. Öğretmenler açık uçlu soru tekniğinin puanlanmasının uzun sürdüğünü ifade etmişlerdir.

Genel olarak öğretmenler AÖD tekniklerini uygularken karşılaşılan sorunlar incelendiğinde zamanın yetmemesi, sınıfların kalabalık olması, materyal eksikliği, öğretmenlerin konuya uygun soruların yazmasında yetersizliği, ürünlerin değerlendirmesinin zaman alması ciddi sorun olarak gösterilmektedir. Yıldız (2015:81) AÖD tekniklerinin sınıflarda kullanılmasında çoğunlukla zaman yetersizliği, bilgi eksikliği, sınıfların kalabalık olması, lazım gelen araç gereçlerin eksikliği önemli sorunlardır.

6. Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanmayan İlkokul ve Ortaokul DKAB öğretmenlerinin, bu teknikleri kullanmama nedenleri nelerdir?

Performans tekniğinden faydalanmama nedenlerine bakıldığında 18'i "Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim" G1 "... yeni çıkmış teknikleri duymadığımdan bilgi sahibi olamayabilirim." Ek olarak kullanmama nedenlerinden biri de zaman yetersizliğidir." 13'ü "Kullanmak zorunlu değil" 12'si "Ders saati yetersiz" cevabını vermiştir.

MEB (2014:28) Okul Öncesi ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğine göre öğrenci başarısının değerlendirilmesinde yalnızca proje tekniğinin

zorunlu olması onun da ortaokullarda kullanılması öğretmenler açısından Bu tekniğin az kullanılmasına yol açabilmektedir.

Proje tekniğini öğretmenlerden 15'i "*Öğrenciler proje görevi almak için DKAB dersini tercih etmiyor*" dokuzu "*Objektif sonuçlar vermiyor*" yedi tanesi "*amacına hizmet etmiyor*" cevabını vermişlerdir. Yıldız (2015:76) öğrenciler proje tekniğini ailelerine yaptırmakta, çocuklar internetten kopyalamaktadır.

Gözlem tekniğini öğretmenlerin 23'ü "*Her öğrenciyi ayrı ayrı gözlemek için ders saati yetmiyor*" G2 "*Hazırlaması zor ve hazırlaması ile değerlendirilmesinin zaman almasından bazı AÖD tekniklerini kullanmıyorum*" dokuz tanesi "*Objektif sonuçlar vermiyor*" G8 "*Uygulanabilir olmayan teknikleri sınıf ortamına taşımak çok zaman alıyor, planlara uymayı güçleştiriyor.*" altısı "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" cevabını vermişlerdir. Yıldız (2015:83-84) gözlem tekniğinin uygulanmasında öğrencilerin teker teker gözlemlenmesi gerektiğinden süre yetersiz olmaktadır. Öğretmen tarafından öğrencilerin teker teker izlenmesi önemli bir ayrıntıdır. Yıldız (2015:77) gözlem tekniğinde öğrencilerin teker teker gözlenmesi gerektiğinden süre yetersiz gelmekte ve ayrıca öğretmenlerin gözlem formları hazırlamada eksikleri bulunmaktadır.

Öz ve akran değerlendirme tekniğinde öğretmenlerin 41'i "*Öğrencilerin objektif değerlendirme yapabileceğini düşünmüyorum*" G7 "*Öz ve akran değerlendirme de öğrencilerin bir birlerine karşı hoşgörü, empati vb duygularının zayıf olması ve açık uçlu sorulara cevap vermek için düşüncelerini ifade edebilme yeteneklerinin zayıf olması, bu teknikleri kullanmayı nereden gösterilebilir.*" 18'i "*Kullanmak zorunlu değil*" 15'i "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" ve 15'i "*Amacına hizmet etmiyor*" cevabını vermişlerdir. Yıldız (2015:77) öğrenciler birbirlerini değerlendirmede yeterince objektif olamamaktadır.

Öğrenci ürün dosyası tekniğine bakıldığında öğretmenlerden 51'i "*Ders saati yetersiz*" 27'si "*Kullanmak zorunlu değil*" 16'sı "*Diğer*" yanıtını vermiştir. MEB 2014 yılından önceki yönetmelikte bu tekniğin kullanılması mecbur idi. Ama yürürlükteki yönetmelikte (MEB-2014) bu zorunluluk ortadan kalkmıştır. Bu durum öğrenci ürün dosyası değerlendirme tekniğinden faydalanma sıklığını azaltmaktadır.

Sözlü sunumun kullanmama nedenlerine bakıldığında öğretmenlerden 11'i "Ders saati yetersiz" G5 "Zaman" G6 "*Zaman problemi yaşamaktadır*" altısı "Diğer", beş tanesi "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" yanıtını vermiştir. G9 "*Kalabalık sınıflarda zaman yetersizliğinin olması bu teknikleri kullanmayı şüma neden gösterilebilir.*" Çünkü kalabalık sınıflarda bu tekniğin uygulanmasında güçlükler çıkmaktadır. Yıldız (2015:79) bu tekniğin uygulanmasında sürenin yetersizliği önemli bir sorundur.

Kavram haritasını kullanmama nedenleri incelendiğinde öğretmenlerden 11'i "*Kullanmak zorunlu değil*" 10'u "*Diğer*" altısı "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" ifadelerinde bulunmuşlardır. Yıldız (2015) bu tekniği kullanmak mecbur değil ve ayrıca öğretmenler bu teknikle ilgili yeterli bilgiye sahip değillerdir.

Dereceli puanlama anahtarı tekniğinin kullanmama nedenleri incelendiğinde öğretmenlerden 34'ü "*Hazırlamak uzmanlık gerektiriyor*" 25'i "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" 16'sı "*Diğer*" ifadesinde bulunmuşlardır. Proje gibi tekniklerin objektif neticelere ulaşmak için dereceli puanlama anahtarı hazırlanmalıdır. Öğretmenlerin ifadelerine bakıldığında onların bu teknik hakkında yeterince bilgilerinin olmadıklarını göstermektedir. Yıldız (2015:79) bu teknikle ilgili öğretmenlerin yeterince bilgisi bulunmamaktadır.

Tanılayıcı dallanmış ağacı kullanmama nedenlerine bakıldığında öğretmenlerden 54'ü "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" G4 "*AÖD teknikleri hakkında fazla bilgiye sahip değilim.*" 27'si "*Kullanmak zorunlu değil*" 19'u "*Hazırlamak uzmanlık gerektiriyor*" ifadesini kullanmışlardır. Bu tekniği öğretmenler yeterince bilgi sahibi değillerdir. MEB (2014:28) göre bu tekniğin kullanılması mecburiyeti yoktur. Bunun içindir ki öğretmenler bu tekniği az kullanmaktadırlar.

Yapılandırılmış grid tekniğini kullanmama nedenlerine bakıldığında öğretmenlerden 67'si "*Hakkında yeterli bilgiye sahip değilim*" G3 "*... bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim.*" 21'i "*Kullanmak zorunlu değil*" 16'sı "*Hazırlamak uzmanlık gerektiriyor*" ifadesinde bulunmuşlardır. Öğretmenlerin yanıtları incelendiğinde bu teknikle ilgili bilgilerinin ya az olduğu ya da hiç bilgilerinin olmadığını söylemişlerdir. Öğretmenlerin bu teknikler hakkında yeterli bilgilerinin olmaması bu tekniğin etkili bir şekilde uygulanma şansını ortadan kaldırmaktadır. G10 "*Uygulamasının zor olması neden gösterilebilir.*" Bunun içindir ki öğretmenler bu tekniği kullanmamaktadırlar. Ayrıca MEB (2014: 28) yapılandırılmış grid tekniğinin kullanılması mecburiyeti bulunmamaktadır. Bu durum yapılandırılmış gridin kullanım sayısını düşürmektedir.

Açık uçlu sorular tekniğinden faydalanmamalarının nedenleri incelendiğinde öğretmenlerden dördü "*Objektif sonuçlar vermiyor*" üçü

“Değerlendirirken çok zaman alıyor” ikisi “Amacına hizmet etmiyor” yanıtlarını vermişlerdir. Bu teknikte öğrencinin beklenen cevaptan başka da ifadelerde bulunması ve ayrıca öğretmenin öğrenciye karşı düşüncesi de önemlidir. Bu tür olumsuz etkenlerin etkisini en aza indirmek için ayrıntılı bir cevap anahtarının hazırlanması gereklidir. Öğretmenler ayrıntılı puanlama anahtarı yardımı ile sınavın değerlendirilmesi daha iyi olmaktadır (Tekindal, 2000:2). Bu değerlendirme tekniğinin hazırlanması kolay ama cevaplaması uzun zaman almaktadır.

Öğretmenlerin AÖD tekniklerini kullanmama nedenleri incelendiğinde yeterince bilgilerinin olmaması, kalabalık sınıfların mevcudiyeti, bazı AÖD tekniklerinin kullanılmasının mecbur olmaması gibi nedenler bulunmaktadır. Yıldız (2015:88) kalabalık sınıflar, ders süresinin yetmemesi, öğretmenlerin bazı tekniklerde bilgilerinin olmaması bu teknikleri kullanmamalarında önemli engel olarak gösterilmektedir.

7. İlkokul ve ortaokul DKAB dersinde alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanırken karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?

Öğretmenlerin AÖD tekniklerini kullanırken ortaya çıkan sorunların çözümüne dönük ilk üç sırada verdikleri yanıtlardan birincisi “*Öğretmenin evrak iş yükü azaltılmalı*” G2 “*Sınıf mevcutları azaltılmalı.*” sonra “*Öğretmenlere AÖD ile ilgili hizmet içi eğitim verilmeli*” biçimindedir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara bakıldığında öğretmenlerin üzerinde mevcut olan evrak yükünden dolayı alternatif ölçme değerlendirme tekniklerini hazırlamak, uygulamak ve değerlendirme için zaman kalmadığı ifadesinde bulunmuşlardır. G1 “*DKAB derslerinin haftalık ders saatinin artırılması gerekmektedir.*” AÖD tekniklerinden daha iyi sonuçlar alınması için öğrencilere bireysel uygulanması gerekmektedir. G7 “*Öğrencilerinin anasınıfından itibaren farklı ölçme değerlendirme tekniklerine alıştırılması gerekmektedir*” AÖD tekniklerinin kullanılmama nedenlerine bakıldığında öğretmenlerin bazı tekniklerde yetersiz oldukları görülmektedir. G4 “*Öğretmen ve öğrencilere bu konuda bilgi aktarımı yapabilir. AÖD tekniklerinin ders ortalamalarına etkisi daha fazla olabilir.*” Bu nedenle öğretmenler çeşitli kurslar, seminerler, çeşitli hizmet içi eğitimler ile eksik olan bilgileri giderilebilmektedir. G6 “*Bu teknikleri konu alan hizmet içi eğitimlerle düzenlenebilir.*” Öğretmenler hizmet içi eğitime ekstra bir zaman gerektirdiğinden pek sıcak bakmamaktadır. Öğretmenlerin ankette bulunan “*Diğer*” kısmına verdikleri yanıtlar arasından “*Öğrencilerde not kaygısı olmamalı, mevzuatsal taleplerin yoğunluğundan fırsat bulamıyoruz, Öğrenciler derslere ilgisiz davranmaktadır, nottan ziyade dersi sevdirmeye dönük faaliyetler olmalı, ders notla değerlendirilmemeli*” çözüm olarak ise

görüşmeciden biri G5 “*Ders saatleri arttırılabilir, daha az mevcudu olan sınıflarda, daha ilgili öğrencilerle uygun öğrenme ortamı sağlanarak değerlendirmeler olabilir ve ek olarak öğrencilerde sınav ve not kaygısı AÖD tekniklerinin objektifliğinden uzaklaştırıyor.*” biçimindedir. Bu cevaplarda anlaşılacağı üzere resmi iş yükünün AÖD tekniklerinin uygulanmasında ciddi bir engeldir. Ayrıca öğrencilerde mevcut not kaygısı AÖD tekniklerinin uygulanmasında engeller oluşturabilmektedir. Yıldız (2015:90) evrak yükü en aza indirilmeli, kalabalık sınıflar azaltılması, öğretmenlere AÖD teknikleri ile ilgili çeşitli hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir.

Öğretmenlerin AÖD tekniklerini sınıflarda uygularken ortaya çıkan sorunlara dönük daha başka çözüm önerileri de sunmuşlardır.

G3 “*Din Kültürü sınıfı olmalı ve yeterli malzemelerle donatılmalı o zaman bazı yöntemler daha rahat uygulanabilir.*” G8 “*Sınıfta yapılan öğretim yaparak yaşayarak gerçekleştirildiğinde öğrencide kalıcı öğrenme gerçekleşmektedir.*” G9 “*Öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyeleri belirlenmeli, öğrenciler öntestten geçmeleri sağlanmalı. G10 “Uygulanabilir olmalı, sınıf kurallarını bozmayacak şekilde hazırlanmalı.”*

Öğretmenlerle görüşmede son soru olarak “AÖD teknikleri içerisinde kullanımıyla ilgili belirtmek istediğiniz başka husus var mı? şeklinde yöneltilmiştir. Varsa belirtiniz.” şeklindedir. Öğretmenlerin cevapları incelendiğinde: G1 “*Ölçme değerlendirme tekniklerinin ülkemize uygun olması okulun, öğrencilerin ve çevrenin şartları da göz önünde bulundurulmalıdır.*” G2 “*Öğretmenlere, üniversitelerden AÖD tekniklerinde uzman hocalar konu ile ilgili seminerler vermeleri sağlanabilir. G3, G4, G5, G6 ve G10 “Söyleyeceğim bir şey yok” G7 “Bu tekniklerinin daha sıkı kullanılabilmesi için sınıf düzeylerinin normal olması ve öğrencilerin derslerle ilgili hususlarda farkındalığın arttırılması gerekmektedir.” G8 “Bilişim ortamında uygulanabilen oyun şeklindeki ölçme değerlendirmelere geçilmesi hem öğrencinin dikkatini çekmekte hem de öğrenciler açısından daha eğlenceli olmaktadır. G9 “Kazanım ile ölçme değerlendirmenin tutarlı olması gerekir. Kazanım bilişsel ise yazılı uygun fakat davranışsal ve duyuşsal eylemleri ihtiva ediyorsa ölçmek için yeterli ve uygun ölçme teknikleri olmalıdır.”*

Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında; bazı AÖD teknikleri hakkında bilgilerinin olmadıklarını belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler ise sınıflarında AÖD tekniklerini kullanmamalarına neden olarak sürenin yetersizliği, kalabalık sınıfların olması ve öğretmenlere çok fazla evrak yüklenmesi neden olarak gösterilmiştir. Yıldız (2015:91) öğretmenler iş yükünün azaltılması, ders saatlerinin arttırılması, sınıf mevcutlarının azaltılması ve öğretmenler bilgilendirilmelidir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen bulgular ve sonuçlar paralelinde, ilkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin AÖD tekniklerini kullanma düzeyleri ve karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmek için birtakım önerileri sunulmuştur.

İlkokul ve ortaokul DKAB öğretmenlerinin çoğunluğunun bazı AÖD tekniklerini kullandıkları görülmüştür. DKAB öğretmenlerinin en fazla yararlandığı AÖD açık uçlu soru tekniği (%94.5) olduğu görülmektedir. Bunu sözlü sunum (% 81) ve kavram haritası tekniği (%81), proje görevi tekniği (%73) gözlem tekniği (% 72), performans görevi tekniği (%64) öğretmenlerin yarısından fazlası bu tekniklerden yararlandığı görülmektedir. Daha sonra öz ve akran değerlendirme tekniği (%35), öğrenci ürün dosyası tekniği (%21), dereceli puanlama anahtarı tekniği (%17), tanılayıcı dallanmış ağaç değerlendirme tekniği (%16.5), yapılandırılmış grid değerlendirme tekniği (%11) gibi ölçme değerlendirme teknikleri gelmektedir. AÖD tekniklerinin öğretmenlerin cinsiyet, yaş, mezun olunan yükseköğretim programı, hizmet yılı, lisansüstü eğitim alıp almama durumu, haftalık girilen ders saati sayısı, sınıfların mevcudu, ölçme değerlendirme dersi alıp almama durumu, ölçme değerlendirme konusunda hizmet içi eğitim alıp almama ve görev yapılan okul türü gibi özellikler bakımından pek değişiklik göstermediği görülmektedir.

AÖD teknikleri öğretmenler açısından ciddi bir hazırlık aşaması gerektirdiğinden yorucu olabilmektedir. Özellikle yeni mezun öğretmenlerin yaşlı öğretmenlere nazaran bu teknikleri daha çok kullanmasını beklemek normal karşılanmalıdır. Çünkü güncel AÖD tekniklerinin yeni mezunlarca lisans eğitiminde öğrenilmesi yüksek olasılıktadır. Anket verilerine bakıldığında AÖD teknikleri kullanımının yaş değişkeni açısından ciddi derecede bir değişiklik gözükmemektedir.

Öğretmenler AÖD tekniklerinden sözlü sunum, gözlem, açık uçlu soru, kavram haritasını sıklıkla kullandıkları görülmüştür. Öğretmenlerce sözlü sunum ve kavram haritası tekniklerinin kullanımları diğer tekniklere göre sık olmaktadır (Yıldız ve Genç, 2016:77). AÖD tekniklerinin kullanım sıklıkları öğrenme alanlarına göre en fazla ibadeti kullandıkları belirlenmiştir. İbadet öğrenme alanında AÖD tekniklerinin diğer tekniklere göre fazla kullanılmasının sebebi bu öğrenme alanının daha somut bir yapıya sahip olmasından kaynaklanabilmektedir.

Öğretmenler AÖD tekniklerini kullanırken birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Eldeki veriler incelenecek olursa bu problemlerden en fazla olanları ders süresinin yetersizliği, sınıfların kalabalık oluşu, öğretmenlerin evraksal yüklerinin gereğinden fazla olması, öğretmenlerin

AÖD teknikleri hakkında kafi derecede bilgilerinin olmayışı şeklinde gösterilebilmektedir.

AÖD tekniklerini öğretmenlerin kullanmama nedenlerine bakılacak olursa sürenin yetmemesi, öğretmenlerin teknikler hakkında bilgilerinin olmaması, bazı tekniklerin yasal olarak kullanılmasının zorunlu olmaması gösterilebilmektedir. Öğretmenler AÖD tekniklerini kullanırken karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik olarak sınıf mevcudu, evrak yükü azaltılmalı, bilgi eksiklerinin çeşitli kurs, seminer, hizmet içi eğitimle giderilmeli, ders sürelerinin arttırılmalı, öğrencilerde not korkularının ortadan kaldırılmalı gibi önerilerde bulunmuşlardır.

Bu neticeler çerçevesinde öğretmenlerin AÖD tekniklerini kullanım oranlarını arttırmak için aşağıda önerilerde bulunulabilir:

- 1-Öğretmenlerin AÖD teknikleri ile ilgili bilgi eksiklerinin giderilmesi için çeşitli kurs, seminer, uzaktan eğitim düzenlenebilir.
- 2-Okullarda bu tekniklerin iyi bir şekilde kullanılması için gerekli donanım, araç ve gereçlerin tedarik edilmesi gerekmektedir.
- 3-Öğretmenlerin evrak yükleri azaltılabilir.
- 4-Öğretmenlerin girdikleri sınıfların mevcutları azaltılabilir, ders süreleri arttırılabilir.
- 5-Öğretmenlerin bu teknikleri kullanmaları zorunlu hale getirilebilir.
- 6-Öğretmenler üniversitede iken bu teknikleri daha çok uygulayabilirler.

KAYNAKÇA

- Akınoğlu, O.** (2004), “Yapılandırmacı Öğrenme Ve Coğrafya Öğretimi”, *Marmara Coğrafya Dergisi, 10*, 73-94.
- Arıcı, İ.** (2007), *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörler (Ankara Örneği)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,
- Büyükkaragöz, S.S.** (1997), *Program Geliştirme ”Kaynak Metinler”*, Konya: Kuzucular Ofset.
- Erdem, A. Erdem, M.** (2015), “Yapılandırmacı Karma Öğrenme Ortamlarının Dinleme Ve Konuşma Becerilerine Etkisi”, *Elementary Education Online, 14 (3)*, 1130-1148.
- Gündoğdu, Y.B.** (2011), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğrenci Başarısını Değerlendirme Yeterlikleri (İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Gündoğdu, Y.B.** (2012), “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Tercih Ettikleri Ölçme Araçları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 85-112.
- Gündoğdu, Y.B.** (2013), “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğrenci Başarısını Değerlendirme Yeterlikleri (İstanbul Örneği)”, *Milli Eğitim Dergisi*, 198, 237-258.
- Güngör, A.** (2001), *İlköğretim Okulları İkinci Kademe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Ölçme ve Değerlendirme Sorunları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Kayseri.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005), *İlköğretim 1-5.Sınıf Programları Tanıtım El Kitabı*, Ankara: Milli Eğitim Müdürlüğü Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2010), *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2014). *Okul Öncesi ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Oğur, R. Tekbaş, Ö. F.** (2003). Anket Nasıl Hazırlanır?, <http://www.ttb.org.tr/STED/sted0903/anket.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.08.2018)
- Tekindal, S.** (2000), “Klasik Yazılı Sınavla Ve Çok Sorulu Testle Elde Edilen Ölçümlerin Güvenirlik Ve Geçerliği” *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (8), 38-46.
- Yıldırım, A. Şimşek, H.** (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M.** (2015). *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Tekniklerini Kullanma Düzeyleri ve Karşılaştıkları Sorunlar (Sivas İli Örneği)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Yıldız, M. Genç, M.F.** (2016), “Ortaokul Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme Ve Değerlendirme Tekniklerini Kullanma Düzeyleri Ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *İLTED*, 45, 45-80

ÖĞRETMENLERİN ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK, SOSYAL SORUMLULUK
TEMELLİ LİDERLİK VE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ/
The Relationship Between Teachers' Perceived Organizational Support, Social
Responsibility-Based Leadership and Positive Psychological Capitals

Fatime EROL

Öğr. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
e-posta: fatimeerol@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7148-8865

Fatih BOZBAYINDIR

Dr. Öğr. Üyesi Gaziantep Üniversitesi Nizip Eğitim Fakültesi
e-posta: fatihbozbayindir@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5293-0955

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date

21 Kasım 2018/21 November 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date

10 Aralık 2018/10 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date

24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season

Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Erol, F. Bozbayındır, F. (2018), “ Öğretmenlerin Algılanan Örgütsel Destek, Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik Ve Pozitif Psikolojik Sermayeleri Arasındaki İlişki/The Relationship Between Teachers' Perceived Organizational Support, Social Responsibility-Based Leadership and Positive Psychological Capitals”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 226-242.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.

For Permissions

sbedergi@kilis.edu.tr

**ÖĞRETMENLERİN ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK,
SOSYAL SORUMLULUK TEMELLİ LİDERLİK VE POZİTİF
PSİKOLOJİK SERMAYELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ¹**
**The Relationship Between Teachers' Perceived Organizational
Support, Social Responsibility-Based Leadership and Positive
Psychological Capitals**

ÖZ

Algılanan örgütsel destek, örgütün çalışanların katkılarına değer verilmesi ve onların mutluluklarını önemsenmesi anlamına gelmektedir. Pozitif psikolojik sermaye; öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık özellikleriyle açıklanabilen, bireyin pozitif psikolojik durum gelişimi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sorumluluk temelli liderlik ise, toplumun ilerlemesi için olumlu değişim yapabilen modern liderlik yaklaşımlarından biridir. Çalışanların örgüt tarafından desteklendiğinin hissedilmesiyle, olumlu tutum ve davranış değişikliğinin olabileceği düşünüldüğünden bu üç değişken, araştırma kapsamında incelenmektedir.

Bu çalışma; öğretmenlerin örgütsel destek algısı, sosyal sorumluluk temelli liderlik ve pozitif psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki düzeyini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme, tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 335 öğretmendir. Veriler; algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik ölçekleri kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen bu verilerle; aritmetik ortalama, standart sapma, Pearson korelasyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda; öğretmenlerin algılanan örgütsel destek düzeylerinin orta düzeyde olduğu, pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerinin çok yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Ayrıca, algılanan örgütsel destek, sosyal sorumluluk temelli liderlik ve pozitif psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, Algılanan Örgütsel Destek, Pozitif Psikolojik Sermaye, Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik.

¹ Bu makale Fatime Erol'un Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

Perceived organizational support means that the organization is valued by the contributions of the employees and their happiness is taken into consideration. Positive psychological capital; self-efficacy, optimism, hope and resistance can be explained by the characteristics of the individual which is defined as the development of positive psychological status. Social responsibility-based leadership is one of the modern leadership approaches that can make positive change for the progress of society. These three variables are examined within the scope of the study because it is thought that employees may be supported by the organization and positive attitudes and behavior changes may be observed.

This study was conducted to determine the relationship between teachers' perception of organizational support, social responsibility-based leadership and positive psychological capital. The sample is 335 teachers chosen from by random sampling method. Data was collected using perceived organizational support, positive psychological capital and social responsibility based leadership scales. With these data; arithmetic mean, standard deviation, Pearson correlation analyzes were performed. At the end of the study, it was found that teachers' perceived organizational support levels were at a moderate level, positive psychological capital levels and social responsibility based leadership levels were at very high levels. In addition, a positive and significant relationship was found between these three variables.

Keywords: *Teacher, Perceived Organizational Support, Positive Psychological Capital, Social Responsibility Based Leadership.*

GİRİŞ

Günümüz rekabet ortamında kurumların hayatta kalmaları, başta insan kaynağı olmak üzere bütün kaynaklarından üst düzeyde fayda sağlamalarına bağlıdır. İnsan unsurunun en önemli kaynak olduğu düşüncesi yadsınamaz bir şekilde literatüre hâkim olurken, çalışanların fiziksel ve zihinsel enerjilerinden azami ölçüde faydalanabilmek için bu kaynak üzerinde etkili olan, bütün değişkenler çalışmalara konu edilmektedir (İnce, 2016:650). Bu açıdan bakıldığında, sosyal kurumlar olarak eğitim örgütlerinde de çalışanların duygu ve düşünceleri çok daha önemli bir boyut kazanmıştır. İnsan ilişkilerinin çok yoğun bir şekilde yaşandığı okullarda, öğretmenlerin performansı, pek çok faktörden etkilenmektedir (Kartal, Yirci ve Özdemir, 2015:480). Eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin etkililiğini ve performansını etkileyen unsurların başında algılanan örgütsel destek

gelmektedir. Çünkü sosyal bir varlık olan insanın, takdir edilmek, duygusal destek ve saygı görmek, toplum içinde bir sınıfa ve sosyal statüye sahip olmak gibi birtakım gereksinimleri bulunmaktadır (Üren ve Çorbacıoğlu, 2012:31). Bu ihtiyaçların karşılanması için insanlar, hayat boyu çaba sarf etmek zorunda kalmaktadır. Kurum tarafından çalışanlara değer verilmesi, iyi ve kötü günlerinde çalışanları yalnız bırakmama ve çalışanlar tarafından örgüt desteğinin hissedilmesi ve beklentilerin karşılanması anlamına gelen örgütsel desteğin, örgüt-çalışan ilişkisinin sağlıklı olarak kurulmasında önemli bir rolü bulunmaktadır (Turunç ve Çelik, 2010:184). Algılanan örgütsel destek (AÖD), Eisenberger vd. (1986:501) tarafından; örgütsel bağlılık, örgütün kişileştirilmesi, karşılıklılık kuramı ve sosyal değişim kuramına dayandırılarak ele alınmıştır. Kişilerin çalıştıkları kuruma nasıl bağlandıklarının incelenmesiyle ortaya çıkan bir kavram olarak alinyazında yer almaktadır. Algılanan örgütsel destek, örgütlerin çeşitli yönlerden çalışan davranışlarını nasıl etkilediğini, örgütsel nedenlerin altında yatan davranışların, çalışanlar tarafından nasıl yorumlandığını konu almaktadır. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, AÖD ile ilgili birçok tanımın olduğu görülmektedir. Bu konuda birçok araştırmaları bulunan Eisenberger vd. (1986:501)'ne göre AÖD, çalışanların gösterdikleri çabalar karşılığında, örgüt tarafından onlara değer verilmesi ve refahlarının önemsenmesine yönelik genel inançları olarak tanımlanmaktadır.

Eisenberger vd. (1986:502) örgütsel destek algısını oluşturan temel unsurun kurumun çalışanlarını memnun edecek uygulamaları olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, çalışanların örgütsel destek algılarını belirleyen unsurları dört başlık altında toplamışlardır. Bunlar; örgütsel adalet, yönetici desteği, örgütsel ödüller ve iş koşulları, iş gören özellikleridir (Rhoades ve Eisenberger, 2002:700; Coyle-Shapiro ve Conway, 2005:775). Örgütsel adalet ile ilgili araştırmalarda, örgütsel kararlarda ve karar verme sürecinde adalet algısı öne çıkmaktadır (Önderoğlu, 2010:1). Örgütsel adalet, dağıtım, prosedür ve etkileşim adaletinden oluşan, işyerindeki adalet ile ilgili genel algıdır (Robbins ve Judge, 2013:224). Yönetici desteği, yöneticilerin çalışanları değerlendirme ve yönlendirme yetkisine sahip olmasından dolayı, örgütsel destek algısının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Yönetimin, çalışanlara örgütsel destek sağlaması, çalışanların daha fazla çalışmasını ve birbirlerine görevlerinde yardımcı olmasına olanak sağlar. Başka bir ifadeyle, örgütsel destek sağlayan yönetim, iş görende yönetim desteği algısının artmasını sağlamış olmaktadır (Shanock ve Eisenberger, 2006, Akt; Nayır, 2013:91). Çalışanların; ücret, promosyon, terfi gibi örgütsel ödülleri, örgütün, dış baskılar (sendika veya mevzuat) nedeniyle değil, kendi isteğiyle verdiği inancı, algılanan örgütsel destek düzeyini arttırmaktadır (Eisenberger vd, 1986:52).

Rhoades ve Eisenberger (2002:700), AÖD ile ilgili yapılan çalışmalarını meta-analiz yöntemi ile inceleyerek, AÖD'in sonuçlarını iki kategori altında toplamıştır. Bu kategoriler;

- Algılanan örgütsel desteğin bireysel sonuçları (iş tatmini artışı, pozitif duygu durumunun oluşması)
- Algılanan örgütsel desteğin örgütsel sonuçları (duygusal bağlılık, performans ve azaltılmış çekilme davranışı)

Rhoades ve Eisenberger'in yaptıkları çalışma sonucunda, çalışanların AÖD düzeyleri, hem kendi etkililiğine ve olumlu davranış çıktılarının oluşmasına olanak sağlarken hem de kurumun verimliliğine katkı sağlamaktadır. AÖD'in dışında öğretmenlerin, olumlu davranış çıktılarının oluşmasını sağlayan ayrıca çalıştıkları kuruma ve topluma faydalı bireylerin yetiştirilmesine de katkı sağlayabilecekleri düşünülen bir diğer faktör de, sahip oldukları Pozitif Psikolojik Sermaye (PPS), düzeyleridir. PPS, diğer sermaye türleri olan insan ve sosyal sermayenin ötesinde bireylerin değerini anlamak ve içlerinde olan potansiyeli açığa çıkarmak için yeni bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. PPS, 2000'li yıllarda Luthans ve arkadaşları tarafından ileri sürülen ve kaynağını pozitif örgütsel davranıştan alan çalışmalar sonucu ortaya çıkan bir kavramdır (Oruç, 2015:19). Pozitif örgütsel davranış kriterleri esas alınarak oluşturulan pozitif psikolojik yapılar; umut, direnç, iyimserlik ve öz-yeterliği içermektedir. Bu yapılar bileştiğinde ise PPS olarak adlandırılmaktadır. Bu bileşik yapı bireyin pozitif psikolojik durumunu tanımlayarak aşağıdaki kavramlar ile karakterize edilmektedir. Bunlar;

- Zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı sarf etmek ve bu görevleri yerine getirmek için güvene (öz-yeterlik) sahip olmak,
- Şimdiki zamanda ve gelecekte başarılı olmak için pozitif bir anlam (iyimserlik) taşımak,
- Hedeflere ulaşmak için sebat etmek, gerektiğinde, başarıya ulaşmak için hedefe giden yolların (umut) yönünü değiştirmek,
- Problemler ve sıkıntılar etrafını sardığında, başarıya ulaşmak için kendini toparlamak hatta öteye gitmektir (dayanıklılık), (Luthans vd., 2007:547).

Gerek “örgütsel destek algısı” gerekse “pozitif psikolojik sermaye” kurumda çalışanların öğretmenlerin verimliliğini ve olumlu davranış çıktılarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli kavramlardır. Eğitim örgütlerinde, kurumun yapı taşlarından biri olan öğretmenlerin, çalıştıkları kurumlarda örgütsel destek görmesi ve pozitif psikolojik sermaye düzeyinin gelişmiş olması, onların liderlik davranışlarını daha rahat bir şekilde ortaya koyabileceklerini düşündürmektedir. Liderlik en geniş tanımıyla, bir grubun

üyelerinin içsel ve dışsal olayların yorumunu, amaç seçimini, aktivitelerin düzenlenmesini, bireysel motivasyon ve yeteneklerini, güç ilişkilerini ve ortak yönlerini etkileyen sosyal bir süreçtir. Literatürde 170'den (Hoy ve Miskel, 2012:377) fazla liderlik türü olmasına karşın özellikle çalışma hayatında aktif ve sosyal olan öğretmenlerin dünya ülkelerinin içinde buldukları savaş ortamı, kıtlık, açlık ve doğal afetler karşısında duyarlı olmaları, topluma yarar sağlayacak faaliyetlerde bulunmaları, toplumsal sorunlara çözüm aramaları, toplumsal değişime ön ayak olmaları ve sosyal sorumluluk sahibi liderlik davranışlarını sergileyerek, yetiştirecekleri bireylere örnek olmaları beklenmektedir.

Dünyada yaşayan bütün insanların sorumlulukları bulunmakla birlikte öğretmenlerin toplumsal sorumlulukları almak konusunda önceliği vardır. Öğretmenlik evrensel bir görev olduğundan öğretmenlerin bu sorumluluğu alabilmesi için gerekli yeterliliklere ve kişisel özelliklere (yüksek özgüven, etkili iletişim becerisi ve toplumsal sorunları çözmede istek vb.) sahip olmaları gerekmektedir (Özgan ve Öztuzcu, 2016:2).

Araştırmanın diğer bir değişkeni olan Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik, Çağdaş Liderlik Kuramları arasında gösterilmektedir. Sosyal Sorumluluk Temelli Liderliğin dayanağı Sosyal Değişim Modelidir. Sosyal Değişim Modeli, üniversite öğrencilerinin sosyal değişimine odaklanmış etkili liderliğe katılabilmeleri için hangi bilgi, değer veya becerilerinin geliştirilmeleri gerektiğini (Wagner, 2006:8) belirlemek ve liderlik gelişimine bir model bulmak için oluşturulmuştur. Tyree'e (1998:4) göre liderlik gelişiminin bu modeli, liderliği bir pozisyon veya kişi değil, istenen sonuca yönelik bir süreç olduğu fikrini desteklemektedir.

Sosyal Değişim Modelinde liderlik gelişiminin sosyal değişim modeli yedi yapıdan oluşmaktadır. Bu yedi yapı "7Cs" olarak adlandırılmıştır. Bu yapılar; kendini bilme, uyum, sorumluluk, işbirliği, medeni tartışma, ortak amaç ve vatandaşlıktır. Değişim ise diğer yapıların evrimleştiği ve modelin sekizinci bileşeni oluşturmaktadır (Candiff, 2016:17). Tyree (1998:49) tarafından liderlik gelişimi ve liderlik gelişiminin Sosyal Değişim Modeli anlayışıyla, liderlik teorilerini ve muhakemelerini ölçmek için Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik ölçeği oluşturulmuştur. Bu ölçek, üç seviye ve sekiz boyuttan oluşmaktadır. Bu seviye ve boyutlar;

Bireysel Değerler: Kişisel değerler, bireyin grup etkinlik seviyesinde gelişmeye ve sergilemeye çalıştığı değerlerdir. Bireysel değerler; kendini bilme, uyum ve sorumluluk boyutlarından oluşmaktadır.

Grupsal Değerler: Grup değerleri, liderlik faaliyetinin grup çalışmasında, ifade edilir ve uygulanır. Grupsal değerler; işbirliği, ortak amaç, medeni tartışma boyutlarından oluşmaktadır.

Toplumsal Değerler: Sosyal değişime bağlılık, bireyleri ve onların işbirlikçi gruplarını kendi topluluklarına bağlar. Toplumsal değerler seviyesi; vatandaşlık ve değişim boyutlarını kapsamaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Bu çalışma, özellikle eğitim sisteminin önemli bir girdisi olan insan sermayesinden olumlu çıktılar alınmasında etkili olan örgütsel destek algısı, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik gibi önemli değişkenler arasındaki ilişki düzeyini belirlemek açısından önem taşımaktadır. Literatürde sosyal sorumluluk temelli liderliğe yönelik az sayıda araştırma yapılması nedeniyle hem bir boşluğu dolduracağı hem de yeni çalışmalar için farkındalık yaratacağı düşünülmüştür.

Bu çalışma öğretmenlerin; algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerini ve bu üç değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2. YÖNTEM

1.1. Araştırma Modeli

Araştırmada öğretmenlerin örgütsel destek algısı, sosyal sorumluluk temelli liderlik ve pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapıldığı için yöntem olarak *ilişkisel tarama yöntemi* kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2006:80).

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kilis ilinde görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 335 öğretmendir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %56,7'si kadın, %43,3'ü ise erkektir. Yaş grupları incelendiğinde, öğretmenlerin %26,6'sı 20-29 yaş aralığında, %40'ı 30-39 yaş aralığında, %33,9'u 40-49 yaş aralığında ve %9,6'sı 50 ve üzeri yaşa sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %13,1'i ilkokulda, %40,6'sı ortaokulda ve %46,3'ü lisede görev yapmaktadır. Kıdem değişkenine göre dağılım incelendiğinde %4,8'i bir yıldan daha az, %40'ı 1-5 yıl, %14,3'ü 6-10 yıl, %40,9'u 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların %86,6'sı branş öğretmeni iken %13,4'ü sınıf öğretmenidir. Katılımcıların %5,1'i ön lisans, %86,6'sı lisans ve %8,4'ü lisansüstü eğitim düzeyindeyken, %72,8'i evli ve %27,2'si bekârdır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri, algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik ölçekleri kullanılarak toplanmıştır.

Algılanan örgütsel destek ölçeği; Eisenberger (1986) tarafından geliştirilen, Nayır (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin, Nayır'ın (2013)'de hazırladığı kısa formu araştırmada kullanılmıştır. Ölçek 28 madde ve üç boyuttan (örgütsel adalet, yönetim desteği ve örgütsel ödüller ve iş koşulları) oluşan 5'li likert (1-Hiç Katılmıyorum, 2- Az Katılmıyorum, 3-Orta Derecede Katılıyorum, 4- Çok Katılıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) dereceleme ölçeği şeklindedir. Nayır (2013)algılanan örgütsel destek ölçeğinin geneline ilişkin Cronbach Alpha katsayısını 0,94 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğin geneline ilişkin Cronbach Alpha katsayısı 0,97'dir.

Pozitif psikolojik sermaye ölçeği; PPS ölçeği, Tösten ve Özgan (2014) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmıştır. Tösten ve Özgan ölçeği Türkçe'ye uyarlarlarken, Luthans vd., (2007) tarafından geliştirilen "PsyCap Questionnaire (PCQ)" ölçeğinden, Chen ve Lim (2012) ve Çetin ve Basım'ın (2012) tarafından geliştirilen psikolojik sermaye ölçeklerinden yararlandığı görülmüştür. PPS'ye ölçeği, 26 madde ve 6 boyuttan (özyeterlilik, iyimserlik, güven, dışadönüklük, psikolojik dayanıklılık ve umut) oluşmaktadır. PPS ölçeği 5'li likert dereceleme tipli ölçektir. Tösten ve Özgan PPS ölçeğinin geneline ilişkin Cronbach Alpha katsayısını 0,92 olarak hesaplamıştır. Bu çalışmanın geneline ilişkin Cronbach Alpha katsayısı ise 0,93'tür.

Sosyal sorumluluk temelli liderlik ölçeği; Tyree (1998) tarafından geliştirilen, Külekçi ve Özgan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan "Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik Ölçeği (SSTL) 60 madde ve 8 boyuttan (kendini bilme, uyum, sorumluluk, işbirliği, medeni tartışma, ortak amaç, vatandaşlık, değişim) oluşmaktadır. Aşağıdaki Tablo 1'de SSTL ölçeğinin sekiz boyutu ve bu boyutlara ilişkin maddeler verilmiştir.

Tablo.1 SSTL ölçek boyut ve maddeleri

Ölçek Boyutları	Ölçek maddeleri
Medeni Tartışma	1, 2, 4, 12, 17, 54
Kendini Bilme	3, 5, 6, 14, 18, 29, 35, 51
Değişim	8, 13, 16, 21, 33, 37, 39, 43
Uyum	9, 22, 27, 45, 55, 56, 60
İşbirliği	7, 24, 25, 36, 42, 49, 52, 57
Sorumluluk	19, 20, 23, 44, 46, 47
Vatandaşlık	28, 32, 34, 38, 40, 41, 48, 58
Ortak Amaçlar	10, 11, 15, 26, 30, 31, 50, 53, 59

Külekeçi ve Özgan (2015) tarafından yapılmış olan çalışmada SSTL ölçeğinin geneline ilişkin Cronbach Alpha katsayısı 0,93 iken bu çalışmada 0,96 bulunmuştur.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmada 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kilis ili merkez ilçesine bağlı bulunan ilkököl, ortaokul ve lise kademesinde görev yapmakta olan öğretmenlerle bire bir görüşülerek ölçekler uygulanmıştır.

Ölçme araçları kullanılarak toplanan veriler, öncelikle SPSS 18 istatistik paket programına aktarılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin, “Cronbach Alpha” güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Öğretmenlerin AÖD, PPS, SSTL ve alt boyutlarına yönelik algılarını bulmak için aritmetik ortalama ve standart sapma puanları hesaplanmıştır. Beşli likert derecelendirilmesine uygun olarak elde edilen puanların derecelendirilmesi ve yorumlanması için 1.00 – 1.79 “Çok Düşük”, 1.80 – 2.59 “Düşük”, 2.60 – 3.39 “Orta”, 3.40 - 4.19 “Yüksek”, 4.20 -5.00 “Çok Yüksek” puan aralıkları düzey olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptamak amacıyla Pearson Korelasyon katsayısına bakılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada öncelikle öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılmış olan betimsel analizlerden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de görüldüğü gibidir.

Tablo 2. Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Değişkenler	N	\bar{X}	Ss
Algılanan Örgütsel Destek (Genel)	335	3,31	0,92
Örgütsel Adalet	335	3,19	1,01
Yönetim Desteği	335	3,83	0,92
Örgütsel Ödüller ve İş Koşulları	335	3,01	1,16
Pozitif Psikolojik Sermaye (Genel)	335	4,42	0,47
Öz yeterlilik	335	4,12	0,62
İyimserlik	335	4,61	0,41
Güven	335	4,35	0,53
Dışadönüklük	335	4,33	0,53
Psikolojik Dayanıklılık	335	4,43	0,52

Umut	335	4,43	0,41
Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik (Genel)	335	4,38	0,38
Kendini Bilme	335	4,34	0,52
Uyum	335	4,49	0,49
Sorumluluk	335	4,57	0,45
İşbirliği	335	4,37	0,49
Ortak Amaç	335	4,47	0,46
Medeni Tartışma	335	4,31	0,49
Vatandaşlık	335	4,35	0,50
Değişim	335	4,19	0,50

Tablo 2’de öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin, algılanan örgütsel destek puanlarının $\bar{X}= 3,31$ ile “Orta derecede katılıyorum” aralığında (2.60-3.39 orta) olduğu görülmekle birlikte AÖD alt boyutundan yönetim desteği $\bar{X}= 3,83$ ile “Çok katılıyorum” (3,40-4,19 arası yüksek) aralığındadır. Bir başka ifadeyle öğretmenler yönetim desteğine çok katılırken, örgütsel adalet ve örgütsel ödüller ve iş koşullarına orta derecede katılmaktadırlar. Öğretmenlerin, pozitif psikolojik sermaye ortalama puanları $\bar{X} =4,42$ ile ‘Tamamen katılıyorum’ aralığında (4.20-5,00 çok yüksek) iken, PPS alt boyutlarından öz yeterlilik boyutu puanlarının $\bar{X}= 4,12$ ile “Çoğunlukla katılıyorum” aralığında (3,40-4,19 arası yüksek) olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, öğretmenlerin sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerinin $\bar{X} =4,38$ ile ‘Tamamen katılıyorum’ aralığında (4.20-5,00 çok yüksek) olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin, SSTL alt boyutlarından değişim boyutu düzeyleri ise $\bar{X} =4,19$ ile “Katılıyorum” aralığındadır (3,40-4,19 arası yüksek).

Aşağıdaki Tablo 3’de araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonuç ve bulguları yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik algılarına ilişkin Pearson korelasyon analizi sonuçları

	Pozitif Psikolojik Sermaye	Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik	Algılanan Örgütsel Destek
PPS	1		
SSTL	.712**	1	
AÖD	.226**	.193**	1

**p< .01

Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri arasında yüksek düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=.712$, $p<.01$). Buna göre, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arttıkça sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerinin de artabileceği ifade edilebilir. Pozitif psikolojik sermaye ile algılanan örgütsel destek arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=.226$, $p<.01$). Bu duruma göre öğretmenlerin, örgütsel destek algısı arttıkça, pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin de artabileceği söylenebilir. Öğretmenlerin sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri ile algılanan örgütsel destek düzeyleri arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=.193$, $p<.01$). Bu durumda öğretmenlerin algılanan örgütsel destek düzeyleri arttıkça, sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeylerinin de artabileceği söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada, öğretmenlerin örgütsel destek algıları belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre öğretmenlerin örgütsel destek algılarının “orta düzeyde” olduğu bulunmuştur. Daha önce yapılan çalışmalar (Büyükgöze, 2014; Erkol, 2015; Oktay, 2016; Eğriboyun, 2014), araştırma bulgusunu desteklemektedir. Gül’ün (2010) devlet ve özel liselerde çalışan öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada, devlet liselerinde çalışan öğretmenlerin algılanan örgütsel destek ortalamalarının orta düzeyde olduğu, özel liselerde çalışan öğretmenlerin ortalamalarının ise yüksek düzeyde olduğu sonucu belirlenmiştir. Araştırmada AÖD alt boyutları olan yönetici desteği, örgütsel adalet ve örgütsel ödüller ve iş koşulları puan ortalamaları incelenmiştir.

Yapılan analiz sonucuna göre, öğretmenlerin örgütsel adalet, örgütsel ödüller ve iş koşulları ortalamalarının “orta düzeyde” olduğu, yönetici desteği ortalamasının ise “yüksek düzeyde” olduğu saptanmıştır. Nayır’ın (2011) yaptığı çalışmada öğretmenlerin; iş yükünün öğretmenlere eşit dağıtılması, öğretmenlerin birbirine dürüst davranması, yaptıkları işin karşılığını alma gibi sorulara “orta düzeyde” katıldıkları belirlenmiştir.

Yapılan araştırmada öğretmenlerin sosyal sorumluluk temelli liderliğe ilişkin algılarının çok yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, Humphreys’in (2011) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmayla tutarlılık göstermektedir. Buna karşın, Özgan ve Öztuzcu’nun (2016) yaptığı araştırmada, öğretmenlerin SSTL ortalamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, Külekçi’nin (2015) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, katılımcıların SSTL ortalamalarının “orta düzeyde” olduğu belirlenmiştir. Araştırmada öğretmenlerin SSTL alt boyutlarının puan ortalamaları incelenmiştir. Analiz sonucunda, kendini bilme, uyum, sorumluluk, işbirliği, medeni tartışma, vatandaşlık ve ortak amaç ortalamalarının çok yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Değişim boyutunun ise, yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Külekçi (2015) SSTL alt boyut ortalamalarından en yüksek düzeyin “sorumluluk” boyutunda, en düşük ortalamasının ise “değişim” boyutunda olduğunu bulunmuştur.

Araştırmada, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları belirlenmiştir. Yapılan analizlerde, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının “çok yüksek düzeyde” olduğu bulunmuştur. Bu konuda Sarıcı (2015) tarafından yapılan çalışma, araştırmanın sonucunu desteklemektedir. Tösten (2015) tarafından yapılan çalışmada ise, öğretmenlerin PPS algılarının yüksek düzeyde olduğunu saptanmıştır. Yapılan araştırmada öğretmenlerin PPS alt boyutları öz yeterlilik, iyimserlik, güven, dışadönüklük, psikolojik dayanıklılık ve umut puan ortalamaları incelenmiştir. Analiz sonucunda, “öz yeterlilik” boyutunun ortalamasının “yüksek düzeyde” olduğu, diğer tüm boyutların ortalamalarının ise “çok yüksek düzeyde” olduğu saptanmıştır.

Araştırmada, pozitif psikolojik sermaye ile algılanan örgütsel destek arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Hui vd.(2014) ve Sihag ve Sarikwal (2015) örgütsel destek ve PPS’nin dört bileşeni (öz yeterlilik, iyimserlik, dayanıklılık ve umut) arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Aynı şekilde, Çalışkan ve Pekkan (2017) çalışmalarında psikolojik sermayenin bileşenlerinin, çalışanların örgütsel destek algılarını olumlu yönde etkilediği sonucu saptanmıştır. Algılanan Örgütsel Destek ile ilgili önemli çalışmaları bulunan, Rhoades ve Eisenberger’in (2002) çalışanlarda örgütsel destek algısının sonucunda, olumlu duygu durumlarının geliştiği belirlenmiştir. Çalışanların AÖD

düzeyleri arttıkça PPS düzeyinin de artabileceği sonucu diğer çalışmalarla (Luthans vd., 2008; Tian ve Xie, 2010; Erdem vd., 2015; Büyükgöze, 2014) desteklenmektedir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye ve sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri arasında yüksek düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. PPS'si gelişmiş olan öğretmenlerin, aynı zamanda öz farkındalık düzeyleri de gelişmiş olduğundan, hem kendilerini, hem başkalarını, hem de toplumsal olayları analiz etme yeteneği de gelişecektir. PPS düzeyleri gelişmiş bireylerin bireysel ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının da geliştiği Avey, Luthans ve Youssef, (2010); Avey, vd. (2011) tarafından saptanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin algılanan örgütsel destek düzeyleri ile sosyal sorumluluk temelli liderlik düzeyleri arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. AÖD daha çok çalışanların örgüt tarafından, performansı karşılığında önemsenmesi, maddi ve manevi olarak ödüllendirilmesi anlamına gelmektedir. Rhoades ve Eisenberger (2002) çalışmalarında, AÖD düzeyi gelişmiş çalışanların, pozitif duygu durumunun oluşacağı belirtilmiştir. Pozitif duygu durumu oluşan bireylerin de sosyal sorumluluk duygusunun da gelişmiş olacağı düşünülmektedir.

Uygulayıcılar için öneriler: Okullarda, öğretmenlerin olumlu davranış çıktılarının artırılması ve sosyal sorumluluk temelli liderlik davranışının sergilenmesi için, örgütsel adaletin sağlanması, yönetici desteğinin artırılması, iş koşullarının iyileştirilmesi, ödüllendirmeye (maddi ve manevi teşvik gibi) daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bireysel ve örgütsel sosyal sorumluluk bilincin geliştirilmesi için, bilimsel etkinliklerin düzenlenmesi, seminer ve konferanslara ağırlık verilmesi önemli bir unsur olarak görülmektedir. Son dönemlerde, bireyselliğin ön plana çıktığı, grup ve toplum bilincinin geri plana atıldığı düşünüldüğünde, ortak amaç ve işbirliği özelliklerinin geliştirilmesi için sosyal ve kültürel faaliyetlerin düzenlenmesi faydalı olacaktır.

Araştırmacılar için öneriler: Literatürde, özellikle sosyal sorumluluk temelli liderlik ile ilgili sınırlı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Sosyal sorumluluk temelli liderliğin öncülerini tespit etmek ve farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla çalışmalar yapılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Avey, J. B.**, Reichard, R. J. Luthans, F. Mhatre, K.H. (2011), “Meta-Analysis of the Impact of Positive Psychological Capital Employee Attitudes Behaviors and Performance”, *Human Resource Development Quarterly*, 22 (2), 127-152.
- Avey, J.B.**, Luthans, F. Youssef, C. M. (2010), “The Additive Value of Positive Psychological Capital in Predicting Work Attitudes and Behaviors” *Journal of Management*, 36 (2), 430-452.
- Büyükgöze, H.** (2014), *Lise Öğretmenlerinin Algılarına göre Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik Sermaye İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Candiff, A. K.** (2016), “*Pushed by Pain or Pulled by Vision*”: A Study on Perceptions, Socially Responsible Leadership Development, and Shortterm, Faculty-Led International Service-Learning, Capella University Higher Education Administration, Unpublished Doctoral Thesis, United States.
- Chen, D.**, Lim, V. (2012), “Strength In Adversity: The Influence of Psychological Capital on Job Search”, *Journal of Organizational Behaviors*, 33, 811–839.
- Coyle-Shapiro, J.** Conway, N. (2005), “Exchange Relationships: Examining Psychological Contracts and Perceived Organizational Support”, *Journal of Applied Psychology*. 90 (4), 774–781.
- Çalışkan, A.** ve Pekkan, N. Ü. (2017), “Psikolojik Sermayenin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Örgütsel Destegın Aracılık Rolü”, *İş ve İnsan Dergisi*, 4 (1), 17-33.
- Çetin, F.** Basım, H. N. (2012), Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması”, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Dugan, J. P.** (2006), “Explorations Using The Social Change Model: Leadership Development among College Men and Women”, *Journal of College Student Development*, 47 (2), 217–225.
- Dugan, J. P.** Komives, S. R. Segar, T. C. (2008), “College Student Capacity for Socially Responsible Leadership: Understanding Norms and Influences of Race Gender, and Sexual Orientation”, *NASPA Journal*. 45, 475-500.
- Eğiriboyun, D.** (2014), “Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Destek ve Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki” *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 5 (9), 25-52.
- Eisenberger, R.** Armeli, S. Rexwinkel, B. Lynch, P. D. Rhoades, L. (2001), “Reciprocation Of Perceived Organizational Support”, *Journal of Applied Psycholgy*. 86 (1), 42-51.

- Eisenberger**, R. Fasolo, P. LaMastro, V. (1990), “Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation”, *Journal of Applied Psychology*, 75(1), 51-59.
- Eisenberger**, R. Huntington, R. Hutchison, S. Sowa, D. (1986), “Perceived Organizational Support”, *Journal of Applied Psychology*. 71 (3), 500-507.
- Erdem**, H. Gökmen, Y. Türen, U. (2015), “Psikolojik Sermayenin Örgütsel Özdeşleşme Üzerine Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 38-62.
- Erkol**, H. (2015), “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Algıladıkları Örgütsel Desteğin Bireysel Özelliklerine Göre İncelenmesi”, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3 (1), 1-17.
- Geçer**, A. (2015), *Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Kayırmacılık ve Örgütsel Destek Algısı (Muğla İli Örneği)*, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Gül**, A. L. (2010), *Lise Öğretmenlerinin Algılarına Göre Örgütsel Destek (Ankara İli Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara.
- Hoy**, W. K. Miskel, C. G. (2012), *Eğitim Yönetimi Teori, Araştırma ve Uygulama*, Çeviren: S. Turan, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Hui**, Q, Cao, X, Lou, L. He, H. (2014), “Empirical Research on The Influence of Organizational Support on Psychological Capital”, *American Journal of Industrial ve Business Management*, 4, 182-189.
- Humphreys**, M. J. (2011), “A New Generation of Leaders For Eastern Europe: Values ve Attitudes For Active Citizenship”, *Christian Higher Education*, 10, 215–236.
- İnce**, A. R. (2016), “Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (57), 649-660.
- Karasar**, N. (2006), *Bilimsel araştırma yöntemi*, Ankara: Nobel Basımevi.
- Kartal**, S.E., Yirci, R. Özdemir, T.Y. (2015), “Öğretmenlerde Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi ile Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 477-504.
- Komives**, S., Lucas, N. McMahan, T. R. (1998), *Exploring Leadership: for College Students who want to Make a Difference*, San Francisco: Jossey-Bass.

- Küleççi, E. Özgan, H. (2015),** “Adaptation of the Socially Responsible Leadership Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study” *The Journal of International Education Science*, 2 (3), 61-82.
- Luthans, F. Youssef, C. M. (2004),** “Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage”, *Organizational Dynamics*, 33(2). 143–160.
- Luthans, F. Avolio, B.J., Avey, J. B. Norman, S.M. (2007),** “Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction”, *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F. Norman, S. M., Avolio, B. J. Avey, J. B. (2008),** “The Mediating Role of Psychological Capital in the Supportive Organizational Climate Employee Performance Relationship” *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219-238.
- Meydan, C. H. Şeşen, H. (2015),** *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nayır, F. (2011),** *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretmenlere Sağlanan Örgütsel Desteğe İlişkin Görüşleri, Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algısı ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi*, , Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Nayır, F. (2013),** “Algılanan Örgütsel Destek Ölçeğinin” Kısa Form Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 89-106.
- Oktay, F. (2016),** “Çatışma Yönetimi İle Örgütsel Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (4), 1146-1155.
- Oruç, E. (2015),** *Pozitif Psikolojik Sermayenin Politik Davranışlara Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Önderoğlu, S. (2010),** *Örgütsel Adalet Algısı, İş Aile Çatışması ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki Bağlantılar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özgan, H. Öztuzcu, R. (2016),** “Öğretmenlerin Sosyal Sorumluluk Temelli Liderliğe İlişkin Algılarının İncelenmesi”, *Qualitative Studies*, 11 (3), 1-12.
- Polat, S. Ceep, C. (2008),** “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331.
- Rhoades, L. Eisenberger, R. (2002),** “Perceived Organizational Support: A Review of the Literature”, *Journal of Applied Psychology*, 87 (4), 698–714.

- Robbins, S. P. Judge, T. A.** (2016), *Örgütsel Davranış*, Çeviren: Erdem İ, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sarıcı, D.** (2015), *Öğretmenlerin İş Doyumu ile Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Görüşleri (İzmir- Foça İlçesi Örneği)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Sihag, P. Sarikwal, L.** (2015), “*Effect of Perceived Organizational Support on Psychological Capital- A Study of IT Industries in Indian Framework*”, *Electronic Journal of Business Ethics ve Organization Studies*, 20 (2), 19-38.
- Tian, X. Z. Xie, J. Y.** (2010), “The Influence of Perceived Organizational Support on Working Behaviors of Employees: Empirical Research on Mediating Role of Psychological Capital” *Nankai Business Review*, 13, 23-29.
- Tösten, R.** (2015), *Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerine İlişkin Algılarının İncelenmesi*, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziantep.
- Tösten, R. Özgan, H.** (2014), “Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ekev Akademi Dergisi*, 18 (59), 429-442.
- Turunç, Ö. Çelik M.** (2010), “Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 189-202.
- Tyree, T. M.** (1998), “*Designing an Instrument to Measure Socially Responsible Leadership Using the Social Change Model of Leadership Development*”, Doctoral Dissertation, University of Maryland, College Park, Maryland, 12-176.
- Üren, S. Çorbacıoğlu, S.** (2012), “Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: İmalat Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir İşletme Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 29-52.
- Wagner, W.** (2006), “*The Social Change Model Of Leadership: A Brief Overview*”, *Concepts ve Connections*, 15(1), 8-10.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

ERZURUM KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA
DİYARBAKIR TİCARETİ/Diyarbakir's Trade According to the Erzurum Consular Reports
in The 20th Century

Kemal SAYLAN

*Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: kemalsaylan52@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6493-7001*

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
16 Kasım 2018/16 November 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
16 Kasım 2018/16 November 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/ 24 December 2018

Yayın Sezonu/ Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Saylan, K. (2018), "Erzurum Konsolosluk Raporlarına Göre 20. Yüzyıl Başlarında Diyarbakır Ticareti/Diyarbakir's Trade According to the Erzurum Consular Reports in The 20th Century", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 243-261.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

ERZURUM KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA DİYARBAKIR TİCARETİ*

Diyarbakir's Trade According to the Erzurum Consular Reports in the 20th Century

ÖZ

Hint ve İran ticaretinin kavşağında bulunması, tarihsel süreç içinde Diyarbakir'in idari ve iktisadi merkez olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları ve buharlı gemi ticaretinin ön plana çıkmasıyla birlikte Anadolu'nun iç bölgelerinde bulunan bazı şehirler ticari anlamda gerilemeye başlamıştır. Bu duruma Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal gerilemenin de etkisi büyüktür.

Bununla birlikte Diyarbakir'in önemli bir tarım potansiyeline sahip olması Avrupalı devletlerin ilgisini buraya yöneltmiştir. Özellikle İngilizler, Diyarbakir'i Erzurum konsolosluk bölgesine dâhil ederek buradaki ticari faaliyetlerini artırmışlardır. Bu durumun en güzel göstergelerinden biri konsolosluk raporlarında Diyarbakir vilayetine önemli bir bölümün ayrılmış olmasıdır.

Toplam sayısı 11 olan bu raporlar, 1900-1913 yılları arasındaki verileri ihtiva etmektedir. Raporlarda Diyarbakir'dan yapılan başlıca ihracat ve ithalat kalemleri yer almaktadır. Raporlarda ayrıca vilayetin ticaret potansiyelinin ne kadar olduğu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışma; İngilizlerin Erzurum Konsolosluk Raporları esas alınarak 20. yüzyıl başlarında Diyarbakir'in ticaret potansiyelini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma vilayet dâhilinde ihracat ve ithalata konu olan ürünlerin tespit edilmesine yardım edecektir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakir, Konsolosluk, Rapor, Ticaret.

ABSTRACT

Being located in Indian and Iranian trade route, Diyarbakir was an administrative and trade centre in the past. However, since the second half of the 19th century, trade agreements with European states and along with steam ship commercial forefront started to decline some cities in the inner regions of Anatolia.

*Bu makale, 02-03 Kasım 2017 tarihleri arasında Diyarbakir'da gerçekleştirilen Uluslararası Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakir Sempozyumu'nda sunulan "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 20. Yüzyılın Başlarında Diyarbakir'da Ticaret" adlı özet bildiri revize edilip genişletilerek hazırlanmıştır.

The influence of political economic and social regression of the Ottoman Empire had great contributions.

In addition, Diyarbakir has an important agricultural potential, the attention of the European states directed to this region. Especially, the British included Diyarbakir in the consulate area of Erzurum and increased their commercial activities there. One of the most important signs of this situation is that for the Diyarbakir province a special part was reserved in this consulate reports.

There are eleven reports in total and contains data from 1900 to 1913. This reports included major export and import items made from Diyarbakir. Also in the reports, there is information about the trade potential of the province.

This study based on the British Consulate Reports of Erzurum aims to reveal the commercial potential of Diyarbakir in the early 20th century. This paper will assist in the identification of products subject to export and import within the province.

Keywords: *Diyarbakir, Consular, Report, Trade.*

GİRİŞ

Geleneksel Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısına bakıldığında, ekonominin kapitalizm öncesi özelliklere sahip olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nde üretim bu dönemde sadece geçim için yapılmakta ve piyasa için üretim olmayıp ticaret geçim ekonomisine dayanmakla birlikte başkent tedariki ön planda tutulmaktaydı. Nakdî değil aynî ekonomi söz konusuydu. Özel mülkiyet ilişkileri gelişmemişti. Tarım dışı üretim, zanaatlardan oluşmakta ve loncalar aracılığıyla örgütlenmekteydi. Özellikle kara ulaşımı başta olmak üzere ulaşım alanındaki kısıtlamalar ticareti caydırmaktaydı. Deniz ticaretinde ise genellikle yabancı tüccarların hâkimiyeti söz konusuydu. Ayrıca, kişilerin Batı Avrupa Ortaçağlarında olduğu gibi yasalar ile güvence altına alınmış mülkiyet haklarının olmayışı, yani merkezi yönetimin her an keyfî düzenlemeler ile elde edilecek herhangi bir iktisadi fazlaya el koyabilme ihtimali, muhtemelen kişilerin bir fazla üretme isteğini engelleyici nitelikteydi. Bu dönemde Osmanlı ekonomisine provizyonizm, tradisyonizm ve fiskalizm olmak üzere üç ilke hâkimdi (Baskıcı, 2005: 31–32; Saylan, 2007: 88; Genç, 2016; İnalçık ve Quatert, 2004).

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan iktisadi ve sosyal dönüşüm hızlanmaya başlamıştır. Bu dönüşümde iç ve dış etkenlerin önemli rolleri olmuştur. Bu yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ekonomisi ve toplumu, karşılaştığı yeni bir dünya ekonomisi ve iktisadi ilişkiler ağı nedeniyle kabuk değiştirme eğilimi göstermiştir. Kurumsal ve yapısal yönleriyle yeni bir toplum oluşumuna doğru gelişim söz konusu olmuştur (19. ve 20. yüzyıllardaki Osmanlı ekonomisinin durumuyla ilgili ayrıntılı

bilgi için bkz. Pamuk, 2016a; Pamuk, 2016b; Pamuk, 2009; Genç, 2016; İnalçık ve Quatert, 2004).

Sanayi devriminin yol açtığı üretim artışı, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, karada ve denizde daha hızlı ulaşım araçlarının kullanıma girmesi gibi faktörler dünya çapında ekonomik ilişkilerin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Sanayi devrimlerini gerçekleştiren ülkeler hammadde sağlamak ve mamul mallarına pazar bulmak konusunda sıkı bir rekabet içine girmişlerdir. Osmanlı Devleti gibi el sanatları ve tarımsal üretime dayalı kapitalizm öncesi ilişkilerin egemen olduğu coğrafyalar ise sanayileşmiş ülkeler için daha da önem kazanmıştır. Avrupa'nın kapitalist ilişkilerinin dünyaya bir tür yeni sömürgecilik gibi yayılmaya başladığı bu yüzyılda ekonomi alanında yapılan ticaret anlaşmaları Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş ve denenmemiş türde yeniden yapılanmalar yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Baskıcı, 2005: 31-32; Saylan, 2007: 89).

Bu değişim ve dönüşümler başta İstanbul, İzmir, Beyrut gibi deniz ticaretinin yoğun yaşandığı yerlerde daha hızlı olmakla birlikte tüm Osmanlı coğrafyasında etkisini hissettirmiştir. Bu değişimin hissedildiği yerlerden biri de Anadolu'nun önemli kültürel ve ticari merkezlerinden biri olan Diyarbakır olmuştur. Diyarbakır, Hint ve İran ticaretinin kavşağında bulunması nedeniyle tarihi süreç içinde idari ve iktisadi merkez haline gelmiştir. Sahabeler ve peygamberler şehri olması farklı dini inanışların rahatça yaşanmasını ise buranın kültürel bir merkez olmasını sağlamıştır.

1515 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Diyarbakır farklı dönemlerde idari değişiklikler yaşamakla birlikte incelediğimiz dönemde Diyarbakır sancağı, Mardin sancağı ve Ergani Madeni sancağından oluşan bir vilayet durumundadır (Göyünç, 1968: 78). 37.500 km² lik yüz ölçümü ve 471.462 kişilik nüfusuyla da Anadolu'nun önemli vilayetlerinden biridir (Sakaoğlu, 2007: 237).

Diyarbakır'ın Anadolu'nun önemli idari, sosyal, kültürel ve ticari merkezlerden biri oluşu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Avrupalı devletler başta olmak üzere dünyadaki devletlerin ilgisini buraya yöneltmiştir. Ayrıca Diyarbakır'ın geniş tarım alanlarına ve önemli bir tarım potansiyeline sahip olması bu yönelmede etkili olan hususlardan birini teşkil etmiştir. 19. yüzyılın en güçlü emperyalist devletlerinden biri olan İngiltere de 1836 tarihinde Erzurum'da açtığı konsolosluk vasıtasıyla bölgedeki ticari faaliyetleri yakından takip etmeye başlamışlardır (Bayraktutan, 2010: 81). İngilizler böylece bir taraftan bölgedeki ticari faaliyetlerini yoğunlaştırırken diğer taraftan da siyasi, sosyal ve dini etkinliklerini artırmaya çalışmışlardır.

Konsoloslar görev alanları dâhilindeki bölgelerle ilgili raporlar hazırlayarak ilgili makamlara sunmuşlardır. Bu raporların tamamının 1843-

1914 yılları arasındaki gelişmeleri kapsadığı görülmektedir. Bu raporlarda sosyal veyahut etnik dokuya ilişkin verilerin yanında siyasî, iktisadî, dinî, coğrafi ve askerî bilgiler de yer almaktadır. Raporlarda ayrıca Erzurum'a ait bilgilerin yanı sıra diğer çevre vilayetlerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin 12 Haziran 1843 tarihinde W. Brant tarafından İstanbul'a gönderilen raporda Erzurum'un siyasî ve sosyal durumun dışında Erzurum dışındaki vilayet ve sancak merkezlerindeki durum aktarılmıştır. W. Brant'a aktardıklarına göre, o tarihlerde Van vilayetinde salgın hastalıklar baş göstermiştir. Raporda salgının, Diyarbakır'dan çıkarak Bitlis'e de yayılmakta olduğu belirtilmektedir (Yeşilyurt, 2016: 604). Yine 1883 yılına ait bir ticarî rapor Erzurum, Van, Hakkari, Diyarbakır ve Harput vilayetlerinin 1882 yılında ekonomi hayatına ilişkin sayısal verileri sunmaktadır (Yeşilyurt, 2016: 603).

20. yüzyılın başlarından itibaren fasikül halinde Erzurum Konsolosluğu tarafından hazırlanan ticaret raporlarında Diyarbakır vilayeti için de bir bölümler ayrılmıştır. Erzurum konsolos yardımcılarını konsolosluk bölgelerine giderek incelemelerde bulunmuşlar ve gittikleri yerlerle ilgili istatistiki bilgiler tutmuşlardır. Bu çerçevede Diyarbakır vilayetine gelen Anderson, Wilkie Young, R. M. Graves, Rawlins ve L. H. Hurst gibi konsolos yardımcılarını vilayete ilgili kapsamlı raporlar hazırlamışlardır. Örneğin 1901 ve 1902 senelerini kapsayan rapor Anderson, 1903 tarihli rapor Wilkie Young, 1906 tarihli rapor R. M. Graves, 1908 tarihli rapor Rawlins, 1909 ve 1910 senelerine dair rapor Matthews, 1913 tarihli rapor L. H. Hurst adlı konsolos yardımcılarını tarafından hazırlanmıştır (DCRTE, 1901: 16; 1902: 9; 1904: 5; 1906: 6; 1908: 6; 1909: 8; 1910: 8; 1913: 5).

Bu çalışma İngilizlerin 1900-1913 yılları arasında fasiküller halinde yayınlanan Erzurum Konsolosluk raporlarına dayanmaktadır. Çalışmada Diyarbakır vilayetine ait bilgileri ihtiva eden elimizde bulunan 11 adet rapordan yararlanılmıştır. Raporlarda ticarete konu olan mallara dair kalemler, ticaret yapılan yabancı ülkeler, mal alım satımının yapıldığı vilayetler, yapılan ticaretin ağırlık ve para olarak değeri, yıllara ait genel değerlendirmeler, o dönemde dünyada ve ülke genelinde meydana gelen siyasî, sosyal ve askeri hareketliliklerin bölge ticaretine olan etkisi gibi önemli bilgiler yer almaktadır. Raporlarda yer alan bütün bu istatistiki bilgiler Diyarbakır vilayetinin 20. yüzyılın başlarındaki ticaret potansiyelinin anlaşılmasına muhakkak önemli katkılar sağlayacaktır.

Araştırmamızda Diyarbakır ticaretine dair genel bilgiler, kamu güvenliği, hasat, İngiliz ticareti, Ergani Madeni, taşınan yük miktarı, taşınan yükün maliyeti ve ticarete konu olan mallar gibi konular irdelenecektir. Ayrıca Diyarbakır'daki ihracat ve ihracat potansiyelinin ortaya koyulmaya çalışılarak konsolosluk raporlarına göre bu dönemdeki ihracat ve ithalat

kalemleri, miktarları ve hangi ülkelere yapıldığı konularında tespitlerde bulunulacaktır.

1. DİYARBAKIR TİCARETİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Konsolosluk raporlarında yer alan değişik başlıklar altında Diyarbakır ticaretine dair bölgeler bulunmaktadır. Raporlardaki genel bilgiler, hasat, İngiliz ticareti, Ergani Madeni taşınan yük miktarı, yün maliyeti, ticarete konu olan mallar başlıkları altında Diyarbakır ticaretinin genel özelliklerine dair bilgiler bulmak mümkündür.

Raporlarda yer alan “Genel Bilgiler” başlığı altında Diyarbakır vilayetinden yapılan yıllık ihracat ve ithalat rakamları, bölgedeki ticaretin özelliği, ticarete konu olan mallar, yıllara göre ihracat ve ithalatta meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere neden olan etkenler gibi konular üzerinde durulmaktadır. Örneğin konuyla ilgili 1908 tarihli raporda ihracat ve ithalatta belirgin bir düşüş yaşandığı belirtilmektedir. Rapora göre ihracattaki düşüşün temel sebebi genel olarak Avrupa’daki yün, tiftik, deri, keçi postu ve koza fiyatlarındaki düşüştür. İthalattaki düşüşün sebebi ise anayasanın ilan edilmiş olmasıdır. Anayasanın ilanı sürecinde ticaretle ilgili belirsizliklerin söz konusu olması nedeniyle ticari faaliyetler önemli ölçüde gerilemiştir. Raporda hem ihracat hem de ithalat rakamlarının kesinlikle daha iyi olacağı, barış ve güvenlik gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda yerli tüccarların ticaretin geleceği konusunda umutlu görüldüğü belirtilmektedir (DCRTE, 1908: 6-7). 1909 tarihli raporda ise hasadın vilayet genelinde orta seviyelerde olduğu, çevre vilayetlerdeki kıtlık nedeniyle tahıl fiyatlarında özellikle de buğdayda iyi fiyatlar elde edildiği ifade edilmektedir (DCRTE, 1909: 6). 1913 tarihli raporda ise Avrupa’daki savaşın bölgenin ticaretine herhangi bir olumsuz etki yapmadığı, Çanakkale’den geçişin engellenmesi nedeniyle Kuzeydoğu vilayetlerine yönelik ticaretin bir kısmının geçici olarak Erzurum ve Trabzon’dan Diyarbakır’a ve İskenderun’a yönlendirildiği hasadın ortalamanın bir hayli üstünde bulunduğu, kamu güvenliğinin memnuniyet verici olduğu, bu durumun da hem ithalat hem de ihracatta önemli bir artışa katkı sağladığı anlatılmaktadır (DCRTE, 1913: 5). Raporda ayrıca Osmanlı Bankası’nın bir şubesinin Diyarbakır’da açılmasının ticari işlemlerin kolaylaşmasını sağladığı, şimdiki kadarki ticari faaliyetlerin esas olarak İstanbul ve Halep aracılığı ile yapıldığı, ancak aracılıları aradan çıkarma ve yabancı devletlerle direk olarak ticaret yapmanın daha fazla kazancı beraberinde getireceği vurgulanmaktadır (DCRTE, 1913: 5).

“Kamu Güvenliği” başlığı altında seneler itibarıyla değişen kamu güvenliğine dair tespitlere yer verilerek o seneki kamudaki güvenlik durumunun ticarete nasıl etki ettiği ifade edilmektedir. Örneğin 1908 tarihli

rapor göre aralık ayı da dâhil olmak üzere ağustostan aralık ayına kadar geçen dört ay boyunca, vilayet dâhilinde kamu güvenliği tamamiyle sağlanmıştır. Bu tarihlerden önce vilayet dâhilinde kamu güvenliğinin tam olarak sağlanamaması ihracat ve ithalatta yaşanan büyük düşüşün temel nedenlerinden birini oluşturmuştur. Raporda kamu güvenliğine dair şu ifadelere yer verilmektedir:

“Halep ile ulaşımı sağlayan ana yol güzergâhı şimdi çok güvenlidir. Muhtemelen de öyle kalacak. Fakat diğer illerde bu konuda yapılması gereken çok şey var. Örneğin Musul’la olan bağlantı hala çok tehlikelidir. Öte yandan, ülkenin genelinde emniyetin yaygınlaştırılması sayesinde Dicle’nin Bağdat’la olan iletişimi daha kolay hale gelmiştir. 1909 yılında ticaret yollarının genel güvenliğinin daha da iyi olacağı umut edilmektedir. Bu yönde önemli işaretler de vardır” (DCRTE, 1908: 6-7)

Raporlardaki “Hasat” başlığı altında her yıl alınan hasadın durumu ifade edildikten sonra diğer yıllarla bir kıyaslaması yapılmaktadır. Örneğin 1908 tarihli raporda hasadın geçen yılki ortalamanın üstünde olduğu, bununla birlikte Bağdat ve Musul vilayetlerinden tahıl talebin bulunmadığı, ağustos ayında meydana gelen çöl sıcakları ve Viranşehir’de depolanan tahılın hemen hemen tamamının kaybolması nedeniyle tahıl fiyatlarının 1909 yılında daha yüksek olmasının beklendiği, Viranşehir’deki depolardan daha önce satın alınan tahılın yerli halkın talebini karşılaması için Viranşehir ve Mardin’deki tahıl depoları üzerinde büyük bir baskının söz konusu olacağı, bu durumda talebi karşılama noktasında bazı zorluklar yaşanacağı ifade edilmektedir (DCRTE, 1908: 6-7).

Raporların dikkat çekici bölümlerinden biri “İngiliz Ticareti” başlıklı bölümdür. Bu bölümde İngiliz ticaretinin diğer devlet ticaretleri karşısındaki durumu, İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile yaptığı ihracat ve ithalat, bu ticaretin niteliği, ticaretin geliştirilmesi için alınması gereken tedbirler vs. konulara yer verilmiştir. Bununla ilgili 1908 tarihli raporlarda ticaret ilgili çarpıcı ifadeleri şöyle belirtmektedir:

“İngiltere hala ticarete birinci sıradaki yerini korumaktadır. Diyarbakır’a olan ihracatı Avusturya ve Fransa’dan daha az olan Almanya, 1907 senesinde 5.395 sterlinlik bir düşüş yaşadı. Öte yandan, Almanya’dan ithal edilen eşyalar arasında ilk kez 5.500 sterlin değerinde olan demir göze çarpıyor. Bu ticaret daha önce tamamen İngiltere’nin elindeydi. Avusturya-Macaristan’ın ithalatındaki artışın nedeni daha önce Rusya’nın pazarını elinde tuttuğu petrolden kaynaklanmaktadır. Avusturya bu ticaretten 10.000 sterlin gelir elde etmiştir. 1908 senesinde tek bir sipariş

bile verilmemesine rağmen geleceğin en önemli parçası muhtemelen her türlü tarım makineleri olacaktır. Genel güvenlik durumu iyileştirilebilirse ve ana yolların tamir edilmesi sağlanırsa, Diyarbakır, Viranşehir ve Nusaybin çevresindeki ilçelerde her türlü tarım ve tarım makinaları için büyük bir talep ve satış olacaktır. İngiliz firmalarının kredi vermek istememeleri büyük bir sorundur. Alman, Avusturya-Macaristan ve Fransız şirketlerinin hemen hepsi 3 aydan 6 aya kadar krediler vermektedir. Bu nedenle diğer merkezdekiler kadar zengin olmayan yerli tüccarlar Avrupa kıtasından yaptıkları siparişlerinde daha çok bu yöntemi kullanmaktadırlar. Sonuç olarak güvenliğin tam olarak sağlanamamış olması, kötü yolları ve bunları sonucunda nakliye fiyatlarının fahiş rakamlara ulaşması bölge ticaretinin gelişmesinin önündeki en büyük engeldir” (DCRTE, 1908: 6-7).

Her raporda yer almamakla birlikte bazı raporlarda “Ergani Madeni” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Ergani madeninin durumu belirtilerek madene dair istatistiki bilgilere yer verilmiştir. Örneğin, 1901 tarihli raporda Ergani madeninin Türkiye’deki en zengin bakır madeni olduğu, ortalama cevherde % 30 bakır, % 40 demir ve % 30 kükürt bulunduğu, ayrıca çok küçük miktarda altın içerdiği ifade edilmektedir. Maden çok ilkel bir şekilde işletildiğinin belirtildiği raporda eritme işleminden sonra bakırın % 90’ı oranındaki atık maddelerin hükümet temsilcisine 2d. per 1b. oranında satıldığı bunun da kilogramda 2 kuruşa denk geldiği vurgulanmaktadır. Çıkan madenin Ergani’den 3/5d. per 1b. (kilo başına 25 para)’ya İskenderiye’ye taşındığı, burada 7^{9/10} d. per 1b.’ye yani kilo başına 8 kuruşa satıldığı söylenmektedir. Ham bakır madeni üretiminin yıllık 13.000.000 lbs. civarında olduğu anlatılmaktadır. Maden işlerinde ise gücünün kullanıldığı, her yıl yakıt kullanımının gittikçe artmakta olduğu, yakıtın 30 mil mesafeden getirildiği, bunun da son 3 yılda fiyatı ikiye katladığı raporda belirtilen diğer hususlardandır (DCRTE, 1901: 17-18). Bu bilgilerden hareketle İngiliz Konsolosluğu’nun Ergani madenini yakından takip ettiği ve buraya ayrı bir önem verdiğini göstermektedir.

Bazı raporlarda “Taşınan Yük Miktarları” ve “Taşınan Yükün Maliyeti” başlıklı bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerde taşınan yüklerin miktarları, bu yüklerin hangi vasıtalarla taşındığı, yük taşımacılığının yıllık ortalama nakliye masrafları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Örneğin 1913 tarihli raporda taşınan yük miktarları ile ilgili Diyarbakır-Halep yolunda taşınan ve 18’den 20 cwts’a kadar olan yüklerin arabalarla, 500 Lbs’ye kadar olanların develerle, 340 ve 380 Lbs arasındaki yüklerin ise at ve katırlarla taşındığı belirtilmekte ve eşyaların zarar görmek ihtimali daha düşük olması

sebebiyle de sepet taşımacılığının öncelikli olarak tercih edildiği vurgulanmaktadır (DCRTE, 1913: 6). Taşınan yükün maliyeti ile ilgili ise 1909 ve 1910 tarihli raporlarda ortalama nakliye maliyetinin 1909 senesinde Erzurum'dan Diyarbakır'a kantar başına maliyet 120 kuruş iken, 1910 yılında kantar başına Diyarbakır'dan Erzurum'a yazın ve kışın 1£ 5s., Erzurum'dan Diyarbakır'a ise yazın 18s. 4d., kışın 1£ 5s. olduğu belirtilmektedir (DCRTE 1909: 4; 1910: 4-17).

Bunun yanında her raporun ayrı başlıklarında yer almakla birlikte başta tarım ürünleri olmak üzere ticarete konu olan bazı ticaret kalemlerine dair açılmış bölümler de bulunmaktadır. Örneğin bununla ilgili 1908 tarihli raporda yer alan başlıklar şunlardır (DCRTE, 1908: 6-7):

- Koza Atığı* : Avusturya-Macaristan'da çok daha ucuz olması nedeniyle 1908 senesinde ihraç edilen koza atığının değeri % 30 azaldı.
- Koza* : İlk kez Fransa'dan 1.800 sterlinlik bir talep gelmesi dikkat edilmesi gereken bir noktadır.
- İpek* : İpek endüstrisi giderek artmaktadır. 1907 senesinde 10.500 sterlinlik bir artış ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni Şam ve Halep'ten ham ipek için büyük bir talep gelmesidir.
- Sığır* : Sığır ticareti rakamları 20.00 sterline düştü. Bunun nedeni Harput, Sivas ve Halep'teki mısır fiyatlarının yüksek olmasıdır. Çünkü sığır sahipleri mısır fiyatlarının yüksek olması nedeniyle mısır alamamaktadırlar.
- Yağ* : 1907 yılı rakamlarıyla aynıdır.
- Tiftik* : Tiftiğin değeri neredeyse yarı yarıya azaldı. 1907 senesinde 15.000 sterlin iken 1908 senesinde 8.500 sterline düştü. Sadece İngiltere'ye ihraç edilen tiftik bu maddenin değerinin aniden düşmesi nedeniyle etkilendi.
- Keçi Postu* : Keçi postunda 10.000 sterlinlik bir azalma söz konusu oldu. Ancak diğer diğer taraftan toplam 20.000 sterlin değerinde Antep pazarı oluştu.
- Bakır (parça ve eski)* : Bu kalemdeki ticaret hacmi 1907 senesinde 3.000 sterlin iken 1908 senesinde 1.200 sterline düştü. Bu da hemen hemen yarıdan fazla bir azalma anlamına gelmektedir.

- Yün* : ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Fransa ve İngiltere'deki fiyatların düşmesi nedeniyle yünün ihracat değerinde 30.000 sterlinlik bir azalma meydana geldi.
- Ham Pamuk* : 1908 senesinde Rusya'dan bir talep yoktu. Bu da 40.000 sterlinlik bir kayba neden oldu.
- Yünlüler* : İthal edilen yünlülerin değeri 1907'deki ile aynıdır. Fakat İngiltere'den yapılan ithalat azalmıştır. İthalatın tamamı Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Belçika arasında bölünmüştür.
- Pamuk Baskı* : İngiltere'den yapılan ihracat değeri 8.000 sterlinden 6.000 sterline düşmüştür.
- Pamuk Örtüler* : 1908 senesi sonunda yaşanan iş istihdamında yaşanan sorun nedeniyle 10.000 sterlinlik bir azalma söz konusudur.
- Pamuk İpliği* : Pamuk ipliği 38.000 sterlinden 40.000 sterline çıkmıştır. Manchester kalitesi yerine Hindistan pamuk ipliğine olan talepte genel bir artış söz konusudur. 1907 senesinde Hindistan'dan yapılan ithalat toplam ithalatın 1/5'ine denk geliyordu. 1908 senesinde ise yarısına denk gelmektedir. Muhtemelen 1909 senesinde Hindistan'ın bu kalemdeki ağırlığı daha da artacaktır.
- Pamuk Eldiven* : Şimdiye kadar bu kalemde İngiltere pazarı elinde tutuyordu. Ancak 1908'de Almanya ve İtalya rakip olarak bu pazara girdi ve toplam ithalatın yarısını ele geçirdi.
- Siğır Derisi* : Bu kalemde bir artış söz konusudur. Fakat şu an Çin bu kalemde lider durumdadır. Toplam ithalatın 2/3'ünü elinde bulundurmaktadır. Hindistan ise 1/3'üne hâkimdir. Tüccarlar, Çin'den gelen derilerin daha kaliteli ve daha dayanıklı olduğunu iddia etmektedirler.
- Fes* : 1908'e kadar bu kalemde Avusturya-Macaristan tek söz sahibi idi. Fakat 1908'e Belçika toplam ihracatın 1/4'ünü ele geçirdi.

Petrol : Petrolün başlıca tedarikçisi Rusya idi. Fakat 1908’de Avusturya-Macaristan ithalatın yarısını ele geçirmek için rekabete girdi.

Dikiş Makineleri : Kasabaların dışında çok az biliniyor ve hepsi Amerikan (ABD) üretimidir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu başlık altında verilen ihracat ve ithalata konu olan mallar bir önceki yıllara kıyaslanarak artış ve azalışların nedenleri hakkında açıklamalar yapılmaktadır.

Son olarak raporlarda “Tüccarlar İçin Öneriler” başlığı altında tüccarlara yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu önerilerde Diyarbakır pazarı için ilk önemli olan şeyin kalite değil, ucuzluk olduğu vurgulanmakta, bu nedenle ticari faaliyetlerini bu duruma göre şekillendirmeleri tavsiye edilmektedir (DCRTE, 1913: 6). Bu ifade Diyarbakır pazarının niteliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

2. DİYARBAKIR’IN İHRACAT-İTHALAT POTANSİYELİ

Raporlarda en kapsamlı bölümlerden biri ithalat ve ihracat başlıklarının olduğu bölümlerdir. Bu bölümlerde ihracat ve ithalata konu olan mallar, bu mallara dair senelik ihracat ve ithalat rakamları, hangi ülkelerle ne kadar ihracat ve ithalat yapıldığı, bunların değerleri, iç ticarete konu olan mallar ve bu ticaretin hangi vilayetlerle yapıldığı gibi konulara değinilmiştir.

Raporlarda iç ve dış piyasa olmak üzere ihracat ve ithalatın yapıldığı ülkeler ve vilayetlerin isimleri de yer almaktadır. Yurt dışına ihracat yapılan ülkelere bakıldığında Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya ABD, Avusturya-Macaristan, Hindistan’ın bu ülkeler arasında ön plana çıktığı görülmektedir. İç piyasada ise daha çok Mısır, Suriye, İstanbul, Harput, Sivas, Erzurum, Musul ve Bağdat vilayetlerine mal satılmıştır (DCRTE, 1901: 18). En çok ithalatın yapıldığı ülkeler ise Hindistan, Çin, İngiltere, İran, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya, İsveç, Rusya’dır. İç piyasa da en çok Adana, Tokat, Bağdat, Harput, Adıyaman, Halep, Bitlis, Halep vilayetlerinden mal alınmıştır (DCRTE, 1901: 19). Yıllara göre Diyarbakır’da gerçekleştirilmiş olan ihracat ve ithalat rakamları şöyledir:

İthalat ve İhracat Rakamları (Sterlin)

Sene	£ İhracat	£ İthalat
1900	294.800	296.450
1902	286.368	290.007
1903	291.240	274.565
1905	246.800	386.200

1906	443.000	470.360
1907	482.500	470.325
1908	436.560	445.049
1909	478.500	510.000
1910	575.100	596.880
1912	455.400	574.200
1913	518.500	642.960

Tabloya bakıldığında gerek ihracatın gerekse ithalatın her sene düzenli bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum Diyarbakır ticaretinin kararlı bir şekilde geliştiğini gösterir. Ancak bazı senelerde bu durumun istisnaları söz konusu olmuştur. Örneğin 1903 yılına kadar düzenli bir şekilde artan ihracat bu yıl 1905 yılında yaklaşık 50.000 sterlin azalmıştır. Aynı şekilde 1910 yılında 575.100 sterlin olan ihracat, 1912 senesinde 455.400 sterline düşmüştür. Aynı yıllarda ihracattaki kadar olmasa da ithalat rakamlarında da düşüş yaşanmıştır. Üretilen ürün miktarı 1908 yılındaki ile aynı olmasına rağmen ürün fiyatlarındaki artış nedeniyle bu yılki ihracatta 5.000 sterlinlik bir artış söz konusu olmuştur (DCRTE, 1909: 6). 1909 yılında gerçekleştirilen ihracat bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Bununla birlikte siyasi kargaşa nedeniyle 1908 yılı normal bir yıl olarak kabul edilemez. Bu nedenle 1907 yılı rakamlarıyla karşılaştırma yapmak daha doğru olur (DCRTE, 1909: 6; 1910: 8).

- İhracata Konu Olan Mallar ve İhracat Yapılan Ülkeler

Raporlarda Diyarbakır'dan yurt dışına yapılan ihracata konu olan mallar, bu malların satışından elde edilen gelirin bir önceki yıla göre durumu, ihracatın iç piyasaya mı yoksa dış piyasaya mı yapıldığı, yurt dışına yapılan ihracatın hangi ülkelere hangi oranlarda yapıldığı gibi bilgiler de yer almaktadır. 20. yüzyılın başlarında Diyarbakır'da ihracata konu olan mallar şunlardır: Badem, balmumu, tereyağı, deve, sığır, öküz, koza, bakır, pamuk ve pamuklu ürünler, meyve ve kurutulmuş meyve, kürk, reçine, bağırsak, deri, at ve katır, pirinç, koyun ve keçi, ipek ve ipekli ürünler, ipekböceği yumurtası, kereste, palamut, buğday, yün, çeşitli eşyalar, kumaş, bez, yumurta, sakız (reçine), keçi postu, kurşun, kösele, tiftik, bakliyat, ham ipek, tütün ve vallonea (?) olduğu görülmektedir (DCRTE, 1906: 9-10).

Bu malların büyük bir bölümü başta İngiltere olmak üzere Hindistan, Mısır gibi İngiltere'ye bağlı ülkelere ihraç edilmektedir. Bununla birlikte Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve ABD gibi ülkelere de ihracat yapılmaktadır. 1912 ve 1913 senelerinde malların ihraç edildiği ülkeler ve bu satıştan elde edilen gelir şu şekildedir:

1912-1913 Yılları Boyunca Yapılan İhracat (DCRTE, 1913:6-8)

Ürünler	£ (1912)	£ (1913)	£ Artış - Azalış		İhracat Yapılan Ülke
Badem ve Kayısı	13.000	16.000	+	3.000	Fransa, Mısır ve iç piyasa
Balmumu	1.000	1.000		0	Rusya ve iç piyasa
Tereyağı	45.000	60.000	+	15.000	Mısır ve İç Piyasa
Deve	4.000	6.000	+	2.000	Mısır ve İç Piyasa
Sığır	1.500	2.000	+	500	Mısır
Koza	700	3.000	+	2.300	Fransa ve iç Piyasa
Bakır	35.800	35.700	-	100	İngiltere
Pamuk ve Pamuklu Ürünler	17.000	15.000	-	2.000	İç piyasa
Meyve ve Kurutulmuş Meyve	3.500	4.800	+	1.300	Hindistan ve iç piyasa
Kürk	9.000	10.000	+	1.000	Almanya
Reçine	8.000	8.000		0	Almanya, Fransa ve iç piyasa
Bağırsak	5.000	6.000	+	1.000	Avusturya, Macaristan, Almanya ve ABD
Post ve Deri	32.500	39.000	+	6.500	Fransa, ABD, Almanya ve İç Piyasa
At ve Katır	8.000	6.500	-	1.500	Hindistan, Mısır ve iç piyasa
Pirinç	15.000	15.000		0	İç piyasa
Koyun ve Keçi	90.000	150.000	+	60.000	Mısır ve iç piyasa
İpek ve İpekli Ürünler	30.000	33.000	+	3.000	İç piyasa
İpekböceği Yumurtası	300	500	+	200	Rusya ve iç piyasa
Kereste	18.000	20.000	+	2.000	İç piyasa
Palamut	30.000	11.000	-	19.000	İngiltere, Fransa, Almanya ve iç piyasa
Buğday ve Arpa	20.000	10.000	-	10.000	İç piyasa
Yün ve Tiftik	58.000	70.000	+	12.000	İngiltere, ABD, Fransa, İtalya ve Avusturya Macaristan
Çeşitli Eşyalar	10.100	11.000	+	900	Avrupa ve iç piyasa
TOPLAM	455.400	587.500	+	132.100	

Tabloya bakıldığında ihracatı yapılan ürünlerin hemen tamamının tarım ürünleri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yurt dışına ihracatı yapılan bu ürünlerin tamamının az da olsa iç piyasaya satıldığı anlaşılmaktadır.

1909 senesinde yabancı ülkelerden yapılan ihracatta İngiltere % 51 ile birinci sırada yer alırken bu ülkeyi % 15 ile Avusturya-Macaristan, % 10 ile de Almanya takip etmektedir (DCRTE, 1909: 6). 1913 senesinde İngiltere'nin (Mısır ve Hindistan'la birlikte) ihracattaki payı % 44,7'ye düşmesine rağmen yine ilk sırada yer almıştır. Bu tarihte İngiltere'yi yine Avusturya, Fransa ve Almanya takip etmiştir. İngiltere'nin ithalattaki bu üstünlüğün sebebi ise Manchester mallarının miktarından ileri gelmektedir (DCRTE, 1913: 5).

Bu istatistiki bilgilerin yanında raporlarda Diyarbakır'daki ihracata dair şu bilgilere yer verilmektedir: 1908 tarihli raporda bu sene hem ihracatta hem de ithalatta belirgin bir düşüş söz konusu olduğu, ihracattaki düşüşün temel sebebinin genel olarak Avrupa'daki yün, tiftik, deri, keçi postu ve koza fiyatlarındaki düşüşten kaynaklandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte 1909 yılında kesinlikle hem ihracat hem de ithalat rakamlarının daha iyi olacağı, barış ve güvenlik gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda yerli tüccarların ticaretin geleceğini umutlu gördükleri ifade edilmektedir (DCRTE, 1908: 6-7). 1909 tarihli raporda üretilen ürün miktarının 1908 yılındaki ile aynı olduğu, ancak ürün fiyatlarındaki artış nedeniyle bu yılki ihracatta 5.000 sterlinlik bir artışın gerçekleştiği, Fransa'ya yeni bir kalem olarak 6.000 sterlin değerinde ihracat yapıldığı, Mısır ile yapılan tereyağı ihracatının artarak 25.000 sterline ulaştığı, buna karşın diğer vilayetlere yapılan tereyağı ihracatının 8.000 sterline gerilediği, Fransa'ya ihraç edilen kozanın değerinde az ama tatmin edici bir artış göze çarptığı, İngiltere'ye gerçekleştirilen bakır ihracatının 41.200 sterlinden 45.000 sterlin seviyesine yükseldiği, bu bakırın ünlü Ergani madeninden ilkel bir yöntemle çıkarıldığı, modern yöntemler uygulanırsa yıllık bakır üretiminin büyük ölçüde artabileceği gibi hususlar üzerinde durulmaktadır (DCRTE, 1909: 6). 1910 tarihli raporda ise dış ülkelere yapılan kürk, tiftik, koyun ve yün gibi ürünlerin ihracatında hatırı sayılır bir artış görüldüğü, diğer vilayetlere yapılan ihracatta ise göze çarpan özelliğin ihraç edilen canlı mallardaki artıştan kaynaklandığı vurgulanmaktadır (DCRTE, 1910: 9).

3. İTHALATA KONU OLAN MALLAR VE İTHALAT YAPILAN ÜLKELER

Raporlarda ithalata konu olan mallar, bu malların maliyetinin bir önceki yıla göre durumu, ithal edilen mallarda devletlerin oranları, hangi malların iç piyasadan temin edildiği, yıllara göre ithalat rakamları ve bu rakamlar arasındaki farklara dair bilgiler bulunmaktadır.

Raporlara göre 20. yüzyıl başlarında Diyarbakır'dan ithalatı yapılan ürünler şunlardır: Manda saklambaçları, basma, pamuklu ürünler, pamuk ipliği, kahve, boya, fes, teçhizat, kösele, işlenmiş deri, metaller (bakır, demir,

kalay vb.), kâğıt, sigara kâğıdı, petrol, patiska, kalın baskı, ince baskı, çuval, ipek ve kadife, gümüş, şeker, çay, pencere camı, yünlü muhtelif mallar, İran malları (halı, yünlü ve havlu vs.), siyah plaka, kibrit ve zımba, baharat, yünlü ve yünlü mallar (çeşitli iç giyim malları), tuz, tütün, çeşitli mallar, yünlüler, deri (bufalo) patiska baskı, pamuk ve pamuklu mallar, sabun ve çeşitli mallardır (DCRTE, 1906: 11-12).

İthal edilen ürünlerin büyük bölümü Avrupa ülkelerinden olmakla birlikte Çin, ABD ve Güney Afrika gibi farklı kıtalarda yer alan ülkelere de ithalat edilmektedir. İran malları ve tütün haricindeki bütün ithal kalemlerinde düzenli bir artış söz konusudur. 1912 ve 1913 senelerinde ithalata konu olan mallar ve ithalat miktarları şöyledir:

1912-13 Yılları Boyunca Yapılan İthalat (DCRTE, 1913: 8-12)

Ürünler	£ (1912)	£ (1913)	£ Artış-Azalış		İthalat Yapılan Ülke
Manda Saklambaçları	20.000	20.000		0	^{1/3} 'ü Çin, ^{2/3} 'ü Hindistan
Basma	83.000	85.000	+	2.000	İngiltere
Pamuklu Ürünler	6.000	7.000	+	1.000	4.000£'i İngiltere'den kalanı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya
Pamuk İpliği	60.500	66.000	+	5.500	İngiltere
Kahve	10.000	10.000		0	Güney Amerika
Boya	3.000	3.000		0	Hindistan ve Almanya
Fes	10.000	11.000	+	1.000	^{3/4} 'ü Avusturya-Macaristan, kalanı Belçika
Teçhizat	45.000	50.000	+	5.000	^{1/2} 'si Fransa, ^{1/4} 'ü Almanya ve ^{1/4} 'ü Avusturya-Macaristan
Kösele	17.000	20.000	+	3.000	^{1/2} 'si Avusturya-Macaristan, kalanı Fransa ve Almanya
Metaller (Bakır, Demir, Kalay vb.)	35.500	39.200	+	3.700	31.700£ İngiltere, kalanı Almanya ve Belçika
Kâğıt	17.500	18.000	+	500	Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya
Petrol	30.000	30.000		0	^{3/4} 'ü Rusya, ^{1/8} 'i Romanya, kalanı Avusturya-Macaristan ve ABD

Patiska Kaltbı	16.000	18.000	+	2.000	İngiltere
Çuval	9.000	10.000	+	1.000	Hindistan
İpek ve Kadife	5.500	7.000	+	1.500	İtalya ve Fransa
Gümüş	4.500	5.000	+	500	ABD
Şeker	35.000	35.000		0	¾'ü Avusturya-Macaristan, ¼'ü Belçika
Çay	1.100	1.300	+	200	İngiltere
Pencere Camı ve Cam Eşya	2.500	3.000	+	500	Fransa, İtalya ve Belçika
Yünlü	45.000	60.000	+	15.000	^{1/5} 'i İngiltere, ^{1/5} 'i Belçika, ^{1/5} 'i Avusturya-Macaristan, ^{1/5} 'i Fransa, ^{1/5} 'i Almanya
Muhtelif Mallar	24.800	29.560	+	4.760	-
İran Malları	10.000	8.000	-	2.000	İran
Yünlü ve Yünlü Mallar	18.500	20.000	+	2.000	İç piyasadan (Diğer vilayetlerden)
Tuz	60.000	60.000		0	Bitlis, Muş
Tütün	2.200	1.600	-	600	İç piyasadan (Diğer vilayetlerden)
Çeşitli Mallar	2.600	25.300	+	1.700	İç piyasadan (Diğer vilayetlerden)
TOPLAM	574.200	642.960	+	68.760	

Tabloya bakıldığında ithal edilen ürünlerin tamamına yakınının işlenmiş ya da yarı işlenmiş sanayi ürünleri olduğu görülmektedir.

Raporlarda ayrıca ithalata dair şu bilgiler yer almaktadır: 1908 tarihli raporda bu seneki ithalatın anayasasının ilanından olumsuz etkilenerek önemli ölçüde gerilediği, bu durumun nedenin ise bu süreçte ortaya çıkan ticaretle ilgili belirsizlikler olduğu vurgulanmaktadır (DCRTE, 1908: 6-7). 1909 tarihli raporda İngiltere'nin önemli bir paya sahip olduğu pazen ithalatında son dönemlerde Almanya etkili olmaya başladığı, bunda Alman fiyatlarının düşüklüğünün etkili olduğu belirtilmektedir. Raporda bu nedenle de Alman mallarının rağbet gördüğü ifade edilmektedir (DCRTE, 1909: 6-7). 1910 tarihli raporda ithalattaki ilginç kalemlerden birinin hükümet tarafından alınan tarım aletleri olduğu, bu aletler için 780 sterlin para harcandığı, aletlerin yerel ziraat bankaları tarafından satışa sunulduğu, aletler geldiğinden itibaren geçen 5 aylık süre zarfında her birinin 18 s.'den olmak üzere 7 adet pulluk satıldığı ifade edilmektedir. Raporda insanların modern tarım aletlerini kullanmalarının avantajlarını öğrendiklerinde alet ve makinalara taleplerin artabileceği vurgulanmaktadır. Raporda ayrıca İngiltere'den pamuklu ürünlerin ithalatında kayda değer bir artışın söz konusu olduğu, yerel talebin azlığı, pazarın özelliğinin ucuz olması, İngiliz hırdavatı, çatal bıçak takımı, cam eşyalar ve toprak eşyalarının yerel piyasada neredeyse bilindiği, bu İngiliz mallarının yerlerini orta Avrupa'dan

gelen ucuz taklitlerinin aldığı konularında tespitlere yer verilmektedir. Raporun sonunda ise ucuz hazır elbise ve çizmelerin pazara girebileceği yönünde tahmin ve tavsiyede bulunduğu görülmektedir (DCRTE, 1910: 9).

4. VİLAYETLER ARASI TİCARET

Raporların bazılarında vilayetler arasında yapılan ticaretle ilgili ayrıntılı bilgiler de vardır. Örneğin 1910 tarihli raporda Mameratülaziz (Elazığ) vilayetinden Diyarbakır'a yapılan ve Diyarbakır vilayetinden Mameratülaziz'e yapılan ticaret miktarları ve kalemleri tablo halinde verilmiştir. Bu tabloda bulunan bilgiler şu şekildedir:

Diyarbakır-Mameratülaziz Arasındaki Ticaret (DCRTE, 1910: 17-18)

Mameratülaziz Vilayetinden Diyarbakır Vilayetine		Diyarbakır Vilayetinden Mameratülaziz Vilayetine	
Ürünün Adı	£ (Değeri)	Ürünün Adı	£ (Değeri)
Fasulye	400	Yağ	34.000
Sicim ve Halat	1.600	Kuru Üzüm	176
Kıl	704	Pirinç	4.400
Patates	400	Koyun ve Keçi	60.600
Ham İpek	4.224	Kereste	800
İpekböceği Yumurtası	172	-----	---
Sabun	80	-----	---
Teneke Kutu	80	-----	---
TOPLAM	7.660	TOPLAM	99.976

Tabloda görüldüğü gibi Mameratülaziz vilayetinden Diyarbakır'a gelen ticaret ürünleri arasında tarım ürünlerinin yanı sıra küçük ölçekli sanayi ürünleri de bulunmaktadır. Diyarbakır'dan Mameratülaziz'e satılan ürünlerin ise neredeyse tamamını tarım ürünleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte Diyarbakır'dan Mameratülaziz'e satılan ürünlerin tutarı Mameratülaziz vilayetinden alınan ürünlerin tutarının yaklaşık 13 katına denk gelmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak İngilizlerin 1900-1913 yılları arasında düzenli olarak fasiküller halinde tuttıkları bölgedeki ticaret hakkında konsolosluk raporları yayınlamaları bölgeye ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Raporlarında yer alan Diyarbakır'a dair veriler ve bilgiler 20. yüzyıl

başlarında Diyarbakır vilayetinin ticaret potansiyelinin ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Bu raporlarda yer alan ifadelerden hareketle 20. yüzyıl başlarında Diyarbakır vilayetindeki ticaretin daha çok tarıma dayalı, düşük kaliteli ürünleri ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte başta İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan gibi Avrupa devletleri olmak üzere dünyanın uzak bölgelerinde yer alan ABD, Güney Afrika ve Hindistan'la da ticaret yapılması Diyarbakır ticaretinin 20. yüzyılın başlarından itibaren dünya ticaretine entegre olmaya başladığını göstermektedir.

Diğer taraftan bölge ticaretinde önemli bir paya sahip olan Avrupalı devletlerin, bölgeden ham mamulleri alarak, bölgeye yarı işlenmiş ya da işlenmiş malları satmaları Avrupa'nın ticarî sömürü politikasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili raporlarda yer alan "araçları aradan çıkararak direkt olarak bölgeyle ticaret yapmanın daha fazla kazanç getireceği" söyleminin vurgulanması bu politikanın bir yansıması olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Malzemeleri

Diplomatic and Consular Report Turkey, Trade of the Consular District of Erzurum, (DCRTE)

DCRTE, Sene 1901, No: 2792; DCRTE, Sene 1902, No: 3003; DCRTE, Sene 1904, No: 3442; DCRTE, Sene 1906, No: 3851; DCRTE, Sene 1908, No: 4389; DCRTE, Sene 1909, No: 4545; DCRTE, Sene 1910, No: 4734; DCRTE, Sene 1913, No: 5370.

Sürelî Yayınlar

Baskıcı, Mehmet M. (2005), *1800–1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Bayraktutan, A. (2010), *Erzurum İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Genç, M. (2016), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Göyünç, N. (1968), "Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, 76-80.

İnalçık, H., Quatert, D. (2004), *Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Eren Yayınları.

Pamuk, Ş. (2016b), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pamuk, Ş.** (2009), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş.** (2016a), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, N.** (2007), *20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Coğrafyası*, İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.
- Saylan, K.** (2007), *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yeşilyurt, Y.** (2016), “Erzurum Yerel Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Ulusal Arşivlerinin Önemi (19. Yüzyıl)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*,55, 597-624.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

HALEB ZENGİ ATABEGLİĞİ’NİN HAÇLILAR İLE MÜCADELESİNDE
MANEVİYATIN ROLÜ/The Rol of Morale in The Struggle of Aleppo Zangi Atabeg State
Against The Crusaders

Abdulcelil IŞIK

*Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
e-posta: celil04@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-2524-1567*

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
14 Ekim 2018/14 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite As

Işık, A, (2018), “Haleb Zengi Atabegliği’nin Haçlılar ile Mücadelesinde Maneviyatın Rolü/The Rol of Morale in The Struggle of Aleppo Zangi Atabeg State Against The Crusaders”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 262-274.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

HALEB ZENGİ ATABEGLİĞİ'NİN HAÇLILAR İLE MÜCADELESİNDE MANEVİYATIN ROLÜ

The Rol of Morale in The Struggle of Aleppo Zangi Atabeg State Against The Crusaders

ÖZ

Tarihin farklı dönem ve farklı coğrafyalarında gerçekleşen mücadelelerin birçoğunda, karşı karşıya gelen taraflar arasında gerçekleşen savaşta, manevi gücü ağır basan tarafın genelde savaşın galibi olduğu görülür. Türklerin İslâmiyet'e intisabı ve Büyük Selçuklu Devleti ile birlikte Yakın Doğu coğrafyasına yönelmeleri sırasında sahip oldukları manevi gücün ağırlığı onları rakipleri karşısında zafer elde eden taraf yaptı. Selçuklu mirasını devralan en önemli atabeyliklerden biri olan Haleb Zengî Atabegliği'nde de durum bundan pek farklı değildi. Çünkü Haleb Zengî Atabegliği'nin Haçlılar ile yapmış olduğu mücadele yalnızca askeri güce dayalı değildi. Kaynaklar dikkatli bir şekilde incelendiğinde güçlü bir askeri yapı ile birlikte, arka planda onu besleyen büyük bir manevi gücün varlığı fark edilecektir.

Haleb Zengî Atabegliği, askeri tedbirler dışında toplumun ilmi, dinî ve tasavvufî kesimleri aracılığıyla ordu ve halk içinde cihat fikri ve mücadele azmini güçlendirerek Haçlılar karşısında başarıya ulaştı. İslam kaynaklarında Haleb Atabegi Nüreddin Mahmûd için "eş-Şehîd" lakabının kullanılmış olması, yönetici kesim ile halkın aynı duygular etrafında kenetlendiğini göstermektedir. Bu makalede, bahsi geçen hususlar tarihi kaynaklardan seçilmiş örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haleb Zengî Atabegliği, Haçlılar, Cihat.

ABSTRACT

In the most of the struggles which took place in the different eras of history and in the different geographies, in the wars between the sides came across each other, it can be seen that the side which has dominant morale generally is the winner of the battle. With the joining of Turks in Islam and the Great Seljuks' heading towards the Near East geography the gravity of the morale power they had made them gain triumph against their rivals. The situation in the case of Aleppo Atabeg State, One of the most important atabeg state which inherited from Seljuks, was not much different than this. Because the source of the the struggle of Aleppo Zangi Atabeg State against The Crusaders was not based solely on a military power. When the historical sources are researched in detail it can be realised that together with a strong military structure there is a big morale fostering this struggle.

Aleppo Zangi State except military precautions, by the means of scholarly, religious and sufistic sections of society strengthened the ideos of jihad and struggle resolution in the army and among people and reached the success against the crusaders. The fact that the epithet "Al-Shaheed" is used in Islamic sources for

Nureddin Mahmud the atabeg of Aleppo shows that the executives and people are interlocked around the same emotions.

In this article these points are explained by giving examples selected from the historical sources.

Keywords: *Aleppo Zangi State, The Crusaders, Jihad.*

GİRİŞ

Manevi değerlerin en önemli ögesi olan din, insanoğlunun hayatında çok önemli bir olgudur. Ortaya çıktığı günden bu güne gerek insan gerekse toplumlar üzerindeki etkisi devam etmektedir. Din, ister ilahî isterse beşerî olsun, insanın manevi yönünü kuvvetlendirerek onu bir hedefe karşı harekete geçiren ve onun başarıya ulaşmasında büyük rol oynayan çok önemli bir güçtür.

Din ve dinin kitleleri harekete geçirmedeki rolünü daha iyi anlayabilmek için tarihin değişik dönemlerinden bazı örnekler vermek mümkündür.

Askeri güce dayalı Roma İmparatorluğu gibi güçlü bir devletin mevcut putperest yapısından uzaklaşıp Hristiyanlığı benimsemesi ortaya çıkan bu yeni güce boyun eğmesindendi (Barrow, 2006: 96-101; İplikçioğlu, 2007: 96-97, 114). Dinin kitleleri harekete geçirmedeki rolünü yakından öğrenen Roma ve onun mirasını devralan Avrupa ülkeleri bu kez kendileri Hristiyanlığın koruyucusu rolü (Cheynet, 2008: 9) ile dünya coğrafyasında egemenliklerini yaymaya çalıştılar (Gibbon, 1987: 461; Michael Grant, 2000: 83; Diehl, 2006: 76-78. 93; Mango, 2008: 10, 35).

İslâm dini ortaya çıktığı vakit, dinin kitleleri harekete geçirmedeki gücü iyice belirginleşti. Çünkü gaza ve cihat anlayışı ile kısa bir zaman zarfında geniş bir coğrafyaya yayılma başarısı göstererek, insanlık tarihi üzerinde dinin ne kadar etkili olduğu bir kez daha anlaşılmuş oldu.

Selçukluların Anadolu’da hâkimiyet sahasını genişletmesi üzerine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (Cahen, 1988: 25-26) büyük bir ordu ile Malazgirt Ovası’na geldiği vakit onun karşısında sayıca çok küçük bir ordu ile duran Alp Arslan, galibiyeti maneviyatın yüceltilmesi ile elde etti. Çünkü bu sayısal eşitsizlikten kaynaklanan zayıflığı, savaşı Cuma günü bütün hatiplerin minberlerde kendilerinin galip gelmeleri için duada buldukları, maneviyatın doruk noktasına ulaştığı bir zamana denk getirerek büyük bir zafer elde etti. Alp Arslan için okunan hutbede “*Allah’ım İslâm sancağını yükselt ve İslâm’a yardım et! Sana itaat için, canlarını feda edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma!..*” şeklinde başlayıp dini duyguların yoğunluğuna yol açacak cümlelerle devam eden hutbenin Türk ordusu ve

kumandanları üzerinde büyük manevî bir tesiri olmuştur. Bu hutbenin dışında Sultan Alp Arslan'ın da ordusuna hitaben yaptığı konuşmadan sonra ordusunun “*Ey sultan, biz, senin kulların olarak sen ne yaparsan biz de aynı şeyi yapar ve sana yardımcı oluruz, istediğin biçimde hareket et*” sözleri, Alp Arslan'ın emrine koşulsuz bir şekilde itaat edeceğini göstermekteydi. Sultan Alp Arslan ve ordusu bu sayede kendisinden kat kat büyük Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sevim ve Merçil, 1995: 30-39, 50-51, 53-58, 60-73; Sevim, 2000: 74-85; Cide, 2015: 263-286).

Konumuzla ilgili en çarpıcı örneklerden birisini ise hiç şüphesiz Haçlı Seferleri'nde aramak gerekir. İki yüz yıllık bir serüvenin muharriki elbette tek başına olmasa da kitleleri genç, yaşlı, kadın, çocuk, fakir ve soylu demeden peşinden sürükleyen ve onları bütün bu farklılıklarına rağmen bir arada tutan ortak nokta ve maya din ve dinî propagandalar idi (Runciman, 1989: I, 83-267; Demirkent, 1997: 1-5; Sevim ve Merçil, 1995: 7-8; Sevim, 1989: 95).

Haçlılar, Antakya'yı ele geçirdikten sonra Müslümanlar tarafından kuşatıldıkları vakit bütün umutları tükenip ümitsizliğe kapıldıkları bir anda kutsal mızrağın bulunması hikâyesi (Demirkent, 1997: 44-45) ile tekrar birbirlerine kenetlenip coştular. Bu gelişme ile maneviyatı yükselen Haçlılar Müslümanlara saldırıp var olmanın kapılarını araladılar (Willermus Tyrensis, 2016: 255-256; Urfalı Mateos, 2000: 197-198; Gregory Abû'l-Farac, 1987: 340; Demirkent, 1997: 44-46).

Aynı şekilde bu manevi gücün tahrik ettiği ve doğuda kurmayı başardıkları çeşitli kontluk ve prensliklerle mücadelede, Müslüman dünyası başlarda biraz iç çatışmaları ve anlaşmazlıkları (Sevim ve Merçil, 1995: 7; Sevim, 1989: 126) nedeniyle hazırlıksız yakalanmış olsa da sonuç itibari ile İslâm'ın “cihat” fikri ile kitleleri harekete geçirerek başarıya ulaştılar. Doğu Latin devletçiklerini bu manevi güç ve destek sayesinde ortadan kaldırmayı başardılar.

Tarihin değişik dönemleri ve coğrafyalarından verdiğimiz bu örneklerden sonra şimdi asıl konumuz olan Halep Atabeyliği ve idarecilerinin Haçlılar ile mücadelede başarıya ulaşmalarının sadece askerî güçle gerçekleşmediğini, bu gücü besleyen, ayakta tutan ve cihat fikrini aşilayarak halkın desteğini sağlayan ilmî-dinî ve tasavvufî kesimlerin rolü örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

1. HALEB ZENGÎ ATABEGLİĞİ'NİN HAÇLILAR İLE MÜCADELESİNDE MANEVİYATIN ROLÜ

İmâdeddîn Zengî b. Kasimüddeve Aksungur el-Turgan tarafından kurulan Musul Zengî Atabegliği ile İmâdeddîn Zengî'nin ölümünden sonra oğlu Nûreddîn Mahmûd tarafından kurulan Haleb Atabegliği'nin hedefi Haçlılar ile mücadele idi. Fakat bu mücadelenin başarıya ulaşmasının yolu Musul, el-Cezîre ve Haleb gibi İslâm topraklarında birliği sağlamaktan geçmekteydi. Zengîler bu amaç doğrultusunda Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artukluları arasındaki rekabet ve çatışmalardan istifade ederek hâkimiyet sahalarını genişlettiler (İbnü'l-Kalânîsî, 1908: 163, 169, 218, 260, 278-280; Turan, 1980: 154-155). İmâdeddîn Zengî'nin hedefi sadece Artuklular değildi. Bu nedenle merkezi Dımaşk olan Tuğteginliler de Zengîlerin Suriye'de gerçekleştirmek istedikleri birlik için bir hedef oldu. İmâdeddîn Zengî Dımaşk'ı iki kez kuşattıysa da sonuç alamadı (el-Münevverî, 1949: 23). Ancak Dımaşk Atabegliği'ne son verme başarısı Zengî'nin ölümünden sonra Haleb Atabegliği'ni kuran oğlu Nûreddîn Mahmûd'un eliyle gerçekleştirilecektir (Runciman, 2008: II, 285-286).

El-Cezîre ve çevresindeki İslâm topraklarında başarılar elde eden İmâdeddîn Zengî aynı başarıyı Haçlı topraklarında da devam ettirmek istedi. Bu amaçla Haçlıların elindeki en mukavemetli ve müstahkem kalelerden Ba'rîn'i kuşattı (1137). Ba'rîn Kalesi'nin saldırıya uğraması üzerine bunu haber alan çevredeki Haçlılar, yardıma koşular. İmâdeddîn Zengî'nin idaresindeki kuvvetlerle yaptıkları savaşta büyük bir hezimetle uğrayan Haçlılar, Ba'rîn Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldılar. İmâdeddîn Zengî ise Ba'rîn'i sıkı bir şekilde kontrol altına aldı. Haçlılar din adamları vasıtasıyla çevredeki Haçlı ileri gelenlerine haber verdiler. Hristiyan papaz ve rahipler, İmâdeddîn Zengî'nin Ba'rîn Kalesi'ni ele geçirmesi durumunda bütün Haçlı topraklarının onun hedefi haline geleceğini belirttiler. Ayrıca nihai hedefinin Kudüs'ü ele geçirmek olduğunu da eklemeyi ihmal etmediler. Bu tehlikeli durum karşısında Haçlılar her taraftan toplanarak Suriye üzerine yürüdüler (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 54-55). Bu arada yiyecek stoku tükenen Ba'rîn Kalesi'ndeki Haçlı kuvvetleri ise çevre ile irtibatları kopuk olduğundan yardıma gelenlerden bihaberdiler. Bu nedenle daha fazla dayanamayıp kaleyi teslim ettiler (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 55). İmâdeddîn Zengî'nin Ba'rîn, el-Maarra ve Kefertâb gibi yerleri almasıyla zor durumda kalan Haçlılar Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istediler (İbnü'l-Esîr, 1997: XI, 118; Runciman, 2008: II, 180). Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos (1118-1143) 1137 yılında Suriye seferine çıktı (Kesik, 2003: 55; Demirkent, 1987: I, 116-119; 1997: 78). Suriye'ye giren İmparator Bizâa'yı 8 Nisan 1138'de emân ile aldı. Bizans İmparatoru beraberindeki Suriye Haçlıları ile Haleb üzerine

yürüdüyse de şehri ele geçiremedi. Üstelik Halep muhafız kuvvetlerinin saldırısına uğrayıp çok sayıda zayıt verdi. İstedığı başarıyı elde edemeyen İmparator'un bundan sonraki hedefi Esârib Kalesi oldu. Burayı kolaylıkla ele geçiren (22 Nisan 1138) İmparator, daha sonra Emîr Ebû'l-Asâkir Sultan b. Ali b. Mukallid b. Nasr b. Munkız el-Kinânî'nin idaresindeki Şeyzer Kalesi'ni kuşattı (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 55-56). Şeyzer kuşatması devam ederken İmâdeddîn Zengî'nin başarılı taktiği sonucu Suriye Haçlıları ve Bizans İmparatoru'nun araları açıldı. Neticede İmparator 21 Mayıs 1138'de kuşatmayı kaldırarak buradan ayrıldı (Chalandon, 1912: II, 139-142; Demirkent, 1987: 1121-123).

Bizans İmparatoru ve beraberindeki Haçlılar Bizâa'yı kuşattıkları vakit İmâdeddîn Zengî, Kadı Kemâleddîn b. eş-Şehrîzorî aracılığı ile Irak Selçuklu Sultanı Mesut'tan yardım istedi. Kadı Kemâleddîn b. eş-Şehrîzorî, Bağdat'ta durumu Sultan'a arz ettiği halde Sultan'dan beklediği yardımı alamadı. Kemâleddîn b. eş-Şehrîzorî, Sultan'ın yardımını temin etmek için bir plana başvurdu. Bağdat'taki Saray Camisi ile Sultan Camisi'ndeki hatipler Cuma hutbesi için minbere çıktıkları esnada, Kadı Kemâleddîn b. eş-Şehrîzorî'nin anlaştığı bir grup adam taşkınlık çıkararak: "*Yazık İslâmın başına gelenlere! Yazık Muhammed'in dinine!*" diyerek Müslüman halkı galeyana getirdiler. Sultan, halkın yoğun şikâyet ve talepleri karşısında İmâdeddîn Zengî'ye askerî yardım yapmayı kabul etti (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 60-61; 1963: 59-63).

Yukarıda aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere zor durumda kalan Haçlılar, Kudüs üzerindeki Müslüman tehdidini ileri sürerek kuvvet toplama çabası içinde iken, Zengîler de Haçlıların İslâm dini ve Müslümanlar üzerindeki tehdit ve saldırısından söz ederek manevi değerleri ön plana çıkartmışlardır. Bu sayede halkın desteğini alan Zengîler, Irak Selçuklu Sultanlığı'ndan askerî yardım temin etmeyi başarmışlardır.

Suriye'de otoritesini güçlendiren Zengîlerin en önemli hedeflerinden birisi Urfa Haçlı Kontluğu idi. İmâdeddîn Zengî, II. Joscelin'in şehirden uzaklaşmasını fırsat bilip Urfa Haçlı Kontluğu'nun merkezi olan Urfa şehir ve kalesini 24 Aralık 1146'da almayı başardı (Abû'l-Farac, 1987: II, 378-380; Kesik, 2003: 77; Demirkent, 1997: 78-80).

Urfa'nın Zengîler idaresindeki Türk ve Müslüman kuvvetler tarafından alındığı haberi Avrupa'da duyulduğu vakit Papa III. Eugenius'un çağrısı ile II. Haçlı Seferi hazırlıkları başladı. Avrupalılar sefer hazırlığını yaparken İmâdeddîn Zengî, Ca'ber Kalesi'ni kuşattığı sırada 15 Eylül 1146'da öldürüldü (İbnü'l-Adîm, 1997: II, 469-470; Willermus Tyrensis, 1994: 14; Abû'l-Farac, II, 381; Kesik, 2003: 77). Böylece Haçlıların sönmeye başlayan umutları yeniden canlanmış oldu. İmâdeddîn'in ölümünü fırsat bilen Urfa'nın eski hâkimi II. Joscelin ise şehirdeki Ermenilerle

haberleşerek onların destek ve yardımları ile şehri geri almayı başardı. Ancak iç kale teslim olmayarak direnişini sürdürmeye devam etti (İbnü'l-Esîr, 1963: 86; Kesik, 2003: 78).

İmâdeddîn Zengî'nin ölümüyle (15 Eylül 1146) Musul ve Haleb olarak ikiye ayrılan Atabeyliğin iki kolu arasında çıkması düşünülen zıtlık ve mücadele beklentisi İmâdeddîn'in oğullarının sağduyulu yaklaşımları ile önlenmiş oldu. Düşmanın beklentilerinin aksine Musul Atabeyi Seyfeddîn Gâzî ve Haleb Kolu'nun kurucusu Nüreddîn Mahmûd Zengî (İbnü'l-Kalânisi, 1908: 285; Willermus Tyrensis, 1994: 14-15; İbn Asâkir, 1997: LVII, 118; Brockelman, 2002: 183), birbiriyle dayanışma içerisinde hareket ederek Haçlıların ve düşmanlarının beklentilerini boşa çıkartarak bölgedeki güçlerini artırdılar (İbnü'l-Esîr, 1963: 87-88; 1991: XI, 106).

Haleb merkezli Haleb Zengî Atabeyliği'ni kuran Nüreddîn Mahmûd, Urfa Kalesi'nin imdat çağrılarına, zaman kaybetmeden cevap verdi. Müslümanların şehri kuşatmaları üzerine II. Joscelin şehri terk etmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 106-107; Willermus Tyrensis, 1994: 30-31; Anonim Süryânî Vekâyinâmesi, 2005: 64-66). Çekilmekte olan Haçlılara saldıran Haleb Atabeyliği'nin ordusu ve bağlı güçler karşısında II. Joscelin'in ordusu büyük kayıplar verdi. Musul Atabeyliği kuvvetleri ulaşımca kadar Urfa'nın Haleb Zengî Atabeyliği tarafından alındığı görüldü (İbn Kesîr, 1995: XII, 407). Musul Atabeyi Seyfeddîn ise bu duruma itiraz etmeyerek Zengîler'in iki kolu arasındaki dayanışma ve birlik ruhunun güçlenmesine katkı sağlamış oldu (İbnü'l-Esîr, 1963: 87).

Haleb Zengî Atabeyliği'nin kurucusu Nüreddîn Mahmûd ve babası İmâdeddîn Zengî'nin “eş-Şehîd” (İbnü'l-Esîr, 1963: 27, 29, 32, 34 – 41, vd) lakabını çokça kullanmış olmaları onların Haçlılarla mücadelede dini duygu ve düşünceleri önemsediklerini ve bu bağlamda mutasavvıf ve âlimlerin başta olmak üzere çeşitli dini kesimlerin desteğinden mahrum kalmadıkları anlaşılmaktadır. Şehîd kavramının lügatlerde Allah yolunda veya din uğrunda ölen kimseler ile savaşta ölenler için kullanıldığı görülmektedir (Şemseddîn Sâmi, 1317: 792; Muallim Nâcî, 1322: 448). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te ise şehîd kavramının vatan, millet, kutsal bir amaç ve görev uğrunda ölen kimseler için kullanılan bir kavrama dönüştüğünü ifade edilmiştir (Ayverdi, 2010: 1160-1161). Haleb Atabeyliği ve yöneticileri bu gerçeklikle yola çıkarak Haçlıların dini bir maske ile perdeledikleri gerçek amaçları olan Türk-İslâm âleminin batıya doğru ilerleyişini durdurma ve siyasi-ekonomik baskısına son vererek Doğu'nun zenginliklerine kavuşma çabalarına (Demirkent, 1997: 1-5) büyük bir darbe indirmiş oldular. Bir diğer ifade ile Haçlıların Hıristiyanları amaçları doğrultusunda harekete geçirmek için kullandıkları “günahtan arınma, cennetin tapusu” vb. kavramlara karşı Haleb Atabeyliği de “cihâd”

ve “şehîdlik” kavramları ile mukabelede bulunarak büyük başarı elde etti. Haleb Atabeyi Nûreddîn Mahmûd, babası İmâdeddîn Zengî'nin yaptığı gibi dini propagandayı çok etkili bir silaha dönüştürüp düşmanları olan Haçlı prenslik ve kontluklarına karşı başarıyla kullanmasını bildi (İbnü'l-Esîr, 1991: 106, 113, 121, 137, 144 vd.; Demirkent, 1997: 119-129).

Haleb Zengî Atabeyliği'nin komşusu olan Dımaşk Atabeyliği'nin merkezi, Alman ve Fransız krallarının idaresindeki II. Haçlı ordusu tarafından kuşatıldığı vakit (Runciman, 2008: II, 234-236) Dımaşk şehri, ordunun ve halkın düşmana karşı mücadele azmini kamçılayan örneklerden birisine sahne oldu (İbnü'l-Esîr, 1963: 88-89). Şehri savunmak amacıyla ileri atılanların arasında yaya olarak çıkmış olan büyük bir şeyh, zahit ve abit, fakih Hucetüddîn Yusuf b. Zinâs el- Ferdelavî el- Mağrîbî de vardı. Muineddîn Üner onu görünce: “*Ey şeyh sen mazursun. Biz senin yerine savaşıyoruz. Senin savaşımaya mecalin yok*” dediği halde o bunu kabul etmedi ve şehîd düşene kadar çarpışmaya devam etti (İbnü'l-Esîr, 1963: 89).

Nûreddîn Mahmûd, Musul Atabeyi olan ağabeyi Seyfeddîn Gâzî'nin ölümünden sonra Sincâr'ı almak üzere harekete geçtiği vakit kardeşi Kutbeddîn Mevdûd b. Zengî'nin idaresindeki Musul Atabeyliği ile karşı karşıya kaldı (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 127-128). Sorunun çözümü için taraflar bir araya gelerek anlaşmaya varıldı. Haleb'e dönme hazırlığı yapan Nûreddîn, Musul Atabeyliği'nin önemli devlet adamı ve veziri Cemâleddîn'den kendisine katılmasını istediği vakit, Cemaleddîn ona: “*Senin içinde bulunduğun durum nedeniyle vezire ve akıl veren birine ihtiyacın yok. Senin kardeşinin ki gibi düşmanların yok. Senin düşmanların kâfîrlerdir. İnsanlar dinleri nedeniyle onlara karşı savunma yapıyorlar*” şeklinde karşılık vererek düşmanları ile olan dinsel farklılığın kitleleri harekete geçirmede önemli bir faktör olduğunu göstermiş oluyordu (İbnü'l-Esîr, 1963: 95-97; Ebî Şâme, 2002: 236).

Bir diğer çarpıcı örnek ise El-Melikü'l-Adil Nûreddîn Mahmûd b. eş-Şehîd Zengî'nin Ekrâd Kalesi'nin önünde yenilgisiyle sonuçlanan olaydan sonra yaşandı (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 240-242).

Nûreddîn Mahmûd'un idaresindeki Haleb Atabeyliği ordusu, 558/1162-1163 yılında Ekrâd Kalesi'ni ele geçirmek üzere Bakia'da toplandığında, gündüz vakti Haçlıların beklenmedik saldırısı ile karşılaştı. Nûreddîn Mahmûd'un bile canını zor kurtardığı bu saldırıdan hemen sonra yanındaki az sayıda adamı ile Hims yakınlarındaki Kudüs Gölü kıyısında ordugâh kurdu. Çarpışmadan kurtularak etrafa dağılan adamları gelip burada kendisine katıldılar. Nûreddîn Mahmûd, Haleb ve Dımaşk'tan getirttiği para, silah, mal vs. ile ordunun ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. Buna bağlı olarak askerlerin ihtiyaçlarının tespit edilip tazmin edilmesini emrettiğinde arkadaşları ona: “*memlekette fakirlere, fakîhlere, sufîlere ve kurraya*

bağışların, harcamaların pek çoktur. O harcamaları şimdi cihat için kullansan daha yerinde olur” dediler. Ancak Nûreddîn:“Vallahi ben zaferi ancak onlar sayesinde elde edeceğimi umuyorum. Ben kendi yatağımda uyurken, hedefini şaşmayan oklarla benim için savaşan bir topluluğun bağışlarını nasıl olur da keserim..” diyerek arkadaşlarının fikirlerini onaylamadı (İbnü’l-Esîr, 1963: 116-118; 1991: XI, 241-242; Gök, 2013: 112).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Haleb Atabeyi Nûreddîn Mahmûd’un, beytülmal’dan kurra, sufi, fakih ve fakirlere ayrılan ödeneğin kesilmesine kesinlikle sıcak bakmayışının nedeni Haçlılara karşı gaza ve cihat düşüncesiyle gerçekleştirilen mücadelede onların dua ve desteklerinin eksikliğinin tıpkı ruhu alınmış bir beden misali manasını yitireceğini düşünmesindendi. Bu nedenle bu kesimlerle olan ilişkilerini sıcak tutmuş ve büyük önem atfetmiştir. Nûreddîn Mahmûd, emrindeki komutan ve beylere Hz. Muhammed’in:“*Sizler ancak zayıflarınız sayesinde rızıklandırılıp zafere ulaşırsınız*” hadisiyle cevap vermiş olması ise ikna çabasında manevi değerlerle ilgili kavramların ne denli etkili olduğunu göstermekteydi.

Bir diğer örnek ise Haleb Atabeyi Nûreddîn Mahmûd’un Mısır’a müdahalesi meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Mısır Fatimî Devleti’nin veziri Şaver, rakibi tarafından yenilgiye uğratılıp makamından uzaklaştırıldığı vakit, Haleb’e gelerek Haleb Atabeyliği’nden yardım istedi. Haleb Atabeyliği’nin yardımları ile tekrar makamına iade edilen Şaver verdiği sözleri yerine getirmediği gibi Mısır’da bulunan Haleb Atabeyliği kumandanı Esedüddîn Şîrkûh’a karşı Haçlılar (Kudüs Krallığı)’dan yardım istedi (İbn Kesîr, İstanbul 1995: XII, 448-449). Bu tehlikeli durum karşısında Nûreddîn Mahmûd, Haçlıların Mısır’a gitmesine engel olmak amacıyla bir taraftan Haçlı topraklarına girerken öte taraftan Musul Atabeyliği, Hısn-ı Keyfâ ve Mardin Artuklularından da yardım talep etti (İbnü’l-Esîr, 1963: 116-118; 1991: XI, 246; İbnü’l-Adîm, 1996; Merçil, 1991: 218). Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddîn Alpî ve Musul Atabeyi Kutbeddîn Mevdûd b. Zengî bu çağrıya birer ordu ile destek verirken Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Fahreddîn Kara Arslan ise askerî yardım konusunda pek istekli görünmedi. Daha açık bir ifade ile yardım göndermek niyetinde değildi. Çünkü bu haber ulaştığında has adamları ona:“*Neye karar verdin*” dediklerinde onlara:“*oturmaya*” şeklinde cevap vererek bu niyetini açığa vurdu. Hal bu iken ertesi gün bu düşüncesini terk ederek askerlerine gaza için hazırlanmalarını buyurdu. Bu kadar kısa zaman zarfında fikir değiştirmesinin sebebini soran adamlarına: *Nûreddîn bana bir yol arkadaşlığı yapmıştı. Ona yardım etmezsem ülkemdeki halk itaatimden çıkar ve ülkeyi elimden alır. O, Frenlerin Müslümanların başına getirdiklerini zabıtlere, abıtlere (sofulara), dünyayla bağını koparanlara anlatmak üzere*

mektup yazdı. Mektupta uğradıkları ölümleri, esir alınmaları ve yağmalamaları anlatıp kendilerinden ona dualarıyla yardımcı olmalarını ve Müslümanları gazaya teşvik etmelerini istedi. Bunların her biri kendilerine tabi olanlarla ve dostlarıyla toplanıp Nureddin'in mektuplarını okuyor ve ağlıyorlar. Lanetler ve beddualar ediyorlar. Bu yüzden onun davetine icabet etmek kaçınılmaz bir hal aldı (İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 246-247; 1963: 123-124; İbnü'l-Adîm, 1996: 346; İbn Vâsıl, 1953: I, 143-144) demiştir.

Kaynakların aktardığı bu bilgi esas alındığında Halep Atabeyliği yöneticilerinin Haçlılar ile olan mücadelelerinde din ve tasavvuf ehlinin halk içerisindeki nüfuz ve etkisini çok iyi idrak ettiklerini bu nedenle Haçlılar ile mücadelelerinde kendilerine destek olmaktan kaçınan komşu devlet ve beylikleri sözü edilen kesimler aracılığıyla sıkıştırarak destek vermek zorunda bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Halep Atabeyliği'nin Suriye, el-Cezîre ve Mısır gibi bölgelerde gücünü her geçen gün artırarak, hâkimiyet kurmasının asıl sebebi Haçlılara karşı başarı ile mücadele etmesinden kaynaklanmaktaydı. Halep Atabeyliği'nin Haçlılar karşısındaki başarısı ise civardaki Türk ve İslâm devletlerinden gelen âlim ve mutasavvıfların Atabeyliğin hizmetine girmesine yol açtı.

Halep Atabeyliği, başta iki önemli merkez (Halep ve Dımaşk) olmak üzere ülkenin hemen her köşesinde ilmî-tasavvufî ve dinî kurumlar (cami, medrese ve hankâh) tesis etti. Medreselerdeki eğitimin önemini iyi kavramış olan Halep Atabeyliği'nin yöneticileri bu konuda Büyük Selçuklu Devleti'nin Nizâmîye Medreselerini örnek aldılar (Gök, 2013: 468). Bu eğitim kurumları ile bir taraftan Sünnî İslâm akidesine aykırı düşünen, din ve devlet büyüklerine suikastlar düzenleyen Bâtınîlerin propagandalarına karşı ilmî çalışmalar yapıldı bir taraftan da halktan daha fazla destek almayı başararak Haçlılarla mücadelenin zemini sağlamlaştırıldı.

SONUÇ

Türk ordularının tarihin derinliklerinden gelen çok önemli hususiyetleri vardır. Teşkilat, disiplin, savaş taktiği, silah kullanmadaki mahareti, ordunun sevk ve idaresindeki başarısı ve buna benzer bir takım etkenlerle Türkler tarih boyunca büyük başarılar elde etmişlerdir.

Türkler, İslâm medeniyetine dâhil olup Yakındoğu'ya yerleşince yönettikleri Müslüman halkın maneviyatını yücelten değerleri dikkate almayı da ihmal etmediler. Bu nedenle Halep Atabeyliği ve yöneticileri bir taraftan güçlü ordulara sahip olurken öte taraftan gücü sadece orduda arayan bir siyasi teşekkül olmaktan da imtina etmişlerdir. Haçlılara karşı yapılan mücadelenin başarıya ulaşmasının güçlü bir Atabeylikle mümkün olduğunu iyi bilen Halep Atabeyliği bu amaçla bölgedeki Türk-İslâm devlet ve

beylikleri üzerinde hâkimiyet sağlamanın arayışı içerisine girmiştir. Haleb Atabeyleri “eş-Şehîd”, “Melikü'l-Adîl” gibi lakaplar taşıyarak sık sık cihat çağrılarını yapmışlar, ülkedeki ilmî-dinî ve tasavvufî çevrelerle sıkı bağlar kurarak onların destek ve dualarını kazanmışlardır. Haleb Atabeyliği'nin ön plana çıkan önemli bir özelliği ise tesis ettikleri eğitim kurumları aracılığıyla Şîî propagandalarına karşı halkın aydınlatılmış olmasıydı. Ayrıca Mısır'da Şîî Fâtımî Halifeleri adına okutulan hutbeyi Abbasîler adına okutma başarısını göstermeleri ise bir diğer önemli başarılarıydı.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac**, G. (1987), *Abû'l-Farac Târîhi*, C.II, s. 340, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Anonim Süryânî Vekyinâmesi**, (2005), *Anonim Süryânî Vekyinâmesi (I ve II. Haçlı Seferleri Tarihi)*, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Ayverdi**, İ. (2010), *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Barrow**, R. H. (2006), *Romahlar*, Çeviren: Ender Gürol, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Brockelman**, (2002), *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çeviren: Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cahen**, C. (1988), *Türker'in Anadolu'ya İlk Girişleri*, Çeviren: Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Chalandon**, F. (1912), *Alexis Comnène, Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, I-II, Paris.
- Cheyne**, J. C. (2008), *Bizans Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cide**, Ö. (2015/1), “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Etki”, *Bilimname Düşünce Platformu*, 28, 263-286.
- Demirkent**, I. (1987), *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi(1118-1146)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirkent**, I. (1997), *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık
- Demirkent**, I. (2014), *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultanı I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Diehl**, C. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: İlgî Yayınları.
- Ebî Şâme**, (2002), *Kitâb el-Ravzateyn fî Ahbâr el-Devleteyn el-Nuriyye ve 's-Salâhiyye*, Neşr ve Tahkik: İbrâhîm Şemseddîn, I-II, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İmiyye.
- El-Müneccîd**, S. (1949), *Vulâtu Dımaşk Fî'l-Ahdi's-Selçukî*, Dımaşk.
- Gibbon**, E. (1987), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C.I, s. 461, Çeviren: Asım Baltacıgil, İstanbul: Bilim-Felsefe-Sanat Yayınları.

- Gök, H.İ.** (2013), *Musul Atabegliği, Zengiler (Musul Kolu: 1146-1233)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Grant, M.** (2000), *Roma'dan Bizans'a (İ.S. 5. Yüzyıl)*, Çeviren: Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Homer Kitabevi.
- İbn Asâkir,** (1997), *Târîhu Medineti Dımaşk*, Tahkîk: Muhibüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Ömeroy, Dımaşk: Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesîr,** (1995), *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, Çeviren: Mehmet Keskin, C.XII, İstanbul: Çağ Yayınları.
- İbn Vâsıl,** (1953), *Müferricu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, Neşreden: Cemaleddîn Şeyyâl, I-III, İskenderiye.
- İbnü'l-Adîm,** (1997), *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Neşr ve Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Dâr el-Kitâb el-Arabî.
- İbnü'l-Esîr,** (1991), *El-Kâmil fi't-Târîh*, C. XI, Abdülkerim Özeydîn, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr,** (1963), *El-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devlet el-Atâbekiyye bi'l-Mavsil*, Naşir, Abdulkadir Ahmed Tilîmât, Kahire.
- İbnü'l-Kalânîsî,** (1908), *Zeyli Târîhi Dımaşk*, Yay: H. F. Amedroz, Leiden.
- İplikçioğlu, B.** (2007), *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kesik, M.** (2003), *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köymen, M. A.** (1967), *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Şemseddîn Sâmî,** (1317), *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul: Dersaadet Matbaası.
- Mango, C.** (2008), *Bizans; Yeni Roma İmparatorluğu*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul.
- Muallim Nâcî,** (1322), *Lugât-ı Nâcî*, İstanbul: Asır Matbaası.
- Runciman, S.** (1989), *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çeviren: Fikret İşıltan, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Runciman, S.** (2008), *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çeviren: Fikret İşıltan, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A.** (1989), *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim A.-Erdoğan, M.** (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A.** (2000), *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O.** (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O.** (1980), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

- Urfalı Mateos**, (2000), *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara.
- Willermus**, T (1994), *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi(XVI, XVII, XVIII. Kitaplar)*, Çeviren: Ergin Ayan, İstanbul: Yüksek Lisans Tezi.
- Willermus**, T. (2016), *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün zaptına Kadar: I-VIII. Kitaplar)*, Hazırlayan: Ergin Ayan, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

AMASYA VAKIFLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (1800-1875)/Some
Evaluations on Amasya Foundations (1800-1875)

Muhammet OKUDAN

*Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim
Dalı, eposta: muh.okudan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3400-1410*

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
25 Ekim 2018/25 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
10 Aralık 2018/10 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Okudan, M. (2018), “Amasya Vakıfları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (1800-1875)/Some
Evaluations on Amasya Foundations (1800-1875)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 275-291.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

AMASYA VAKIFLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (1800-1875)

Some Evaluations on Amasya Foundations (1800-1875)

ÖZ

Amasya 1398 tarihinde Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmiş, tarihi Hititlere kadar dayanan Anadolu'nun önemli bir şehridir. Osmanlı döneminde şehzadelerin gönderildiği sancak merkezlerinden biri olması nedeniyle vakıf kurumunun en güzel örneklerinin görüldüğü yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bu çalışmanın amacı ise Osmanlı dönemi Amasya Sancağına bağlı kaza, kasaba ve köylerde kurulmuş olan vakıfların; kurucularının sosyal statüsü, ekonomik gelirleri ve hizmet amaçlarına göre değerlendirmektir. Makaleye konu olan vakfiyeler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Yapılan incelemede 1800 ile 1875 yılları arasında 14 tane vakfın kurulduğu tespit edilmiş olup çalışma bu 14 vakfiye esas alınarak yapılmıştır. Vakıf kurucularının dokuzu askeri sınıfa, beşi ise reaya sınıfına mensuptur. Yine vâkıflardan üçü kadın, ikisi zimmidir. Vakıflara gelir getirmek üzere on dört bağ, iki bahçe, üç böcekthane, kırk dükkân, bir han, altı değirmen, bir mutaf kârhane, vakfedilmiştir. Müessesat-ı Hayriye kabilinden bir medrese, iki mektep, iki cami, bir hankâh, bir zaviye inşa edilip insanların hizmetine sunulmuştur. Bununla birlikte öğrencilere burs verilmesi, Hz. Peygamberin doğum gününün kutlanması, çeşme yapımı ve su yollarının tamiri için tahsisat oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Vakıf, 19. Yüzyıl, Sosyal Statü, Ekonomik Gelir, Hizmet Amaçları

ABSTRACT

Amasya is an important city of Anatolia which dates back to the Hittites, conquered by Yıldırım Bayezid in 1398. Because it was one of the sanjak centers where the princes were sent during the Ottoman period, it became one of the settlement places where the most beautiful examples of foundation foundation were seen. The aim of this study is the foundations established in Amasya during the Ottoman period. These foundations will be evaluated according to the social status of their founders, their economic incomes and service purposes. In the research conducted in the archive of the General Directorate of Foundations, it was determined that 14 foundations were established in Amasya between 1800-1875. Nine of the foundation's founders belong to the military class, and four belong to the reaya class. Again, there are three women, two of them are zimmi. Fourteen vineyards, two gardens, three bugs, forty shops, one inn, six mills, one profitable shrub were donated to bring money to the foundations. A madrasah, two schools, two mosques, a hankah, a stigma were built and offered to people's service. However, scholarship is given to the students, Hz. Appointments were made for

celebration of the Prophet's birthday, fountain construction and repair of waterways.

Keywords: *Amasya, Foundation, 19.Century, Social Status, Economic Income, Duty Purpose.*

GİRİŞ

Amasya'nın kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber şehrin tarihinin Hititlere kadar dayandığı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde şehrin Türkler tarafından ne zaman fethedildiğine dair kesin bir bilgi de yoktur. Ancak, şehrin XI. yüzyılda Danişmentliler tarafından yönetildiği bilinmektedir. Daha sonra sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollar, Eretnalılar gibi devletlerin hâkimiyetine giren Amasya 1398 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren XVI. yüzyılın ortalarına kadar şehzadelerin tecrübe kazanmak için gönderildikleri önemli sancak merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle doğu sınırına yakın olması ve burada yapılacak mücadelelerde elde edilecek başarı, Amasya'daki şehzadeyi sultanlık için daha avantajlı konuma getirmiştir. (Şahin ve Emecen, 1991: 1)

Osmanlı Tarihi boyunca Amasya'da on iki şehzade sancakbeyliği yapmış bunların altı tanesi padişah olmuştur. Bu padişahlar, gerek şehzadelik dönemlerinde gerekse padişah olduktan sonra Amasya'nın imarına önem vermişler kurdukları vakıflar aracılığı ile camiler, medreseler, zaviyeler gibi birçok yapı inşa ettirmişlerdi. Böylece Amasya şehri vakıf kurumunun en güzel örneklerinin görüldüğü yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Bu eserlerin birçoğu günümüze kadar ulaşmış ve Amasya şehrinin silüetini oluşturan yapılar haline gelmiştir.

Bir şehrin silüetini oluşturan tarihi eserler gerek bilim insanlarının gerek şehir halkının gerekse de o bölgeyi ziyaret eden turistlerin ilgisini çekmektedir. Amasya şehri için konuşulacak olursa bu şehirde bulunan camii, medrese, şifahane vb. vakıf eserlerinin kimler tarafından, ne zaman yaptırıldığı, hangi akarların bu yapıların ihtiyaçlarını karşılamak için bağışlandığı insanlar tarafından merak edilmektedir. Bu soruların cevabı ise vakfiyelerde gizlidir. Vakfiyeler incelenmeden vakıf kuran kişilerin kimler oldukları, insanların hangi ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf kurdukları, vb. konular detaylı bir şekilde ortaya konamaz.

Amasya vakıfları hakkında bazı çalışmalar yapılmasına rağmen bu makaleye konu olan dönemle alakalı herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Yapılan çalışmalar genellikle bir camiinin bir medresenin incelenmesi şeklindedir. Bununla birlikte belli bir dönem dâhilinde Amasya vakıflarını inceleyen iki adet lisansüstü tez çalışması bulunmaktadır. Bunlar:

Adnan Gürbüz tarafından yapılan “Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyıl Amasya Vakıfları”¹ ve Sadi Kucur tarafından yapılan, “Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları: Vakfiyelere Göre”² adlı doktora çalışmalarıdır.

Bu çalışmanın amacı ise Osmanlı dönemi Amasya Sancağına bağlı kaza, kasaba ve köylerde kurulmuş olan vakıfların; kurucularının sosyal statüsü, ekonomik gelirleri ve hizmet amaçlarına göre değerlendirmektir. Makaleye konu olan vakfiyeler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Yapılan incelemede 1800 ile 1875 yılları arasında 14 tane vakfın kurulduğu tespit edilmiş olup çalışma bu 14 vakfiye esas alınarak yapılmıştır.

1. VAKIF KURUCULARININ SOSYAL STATÜLERİ

Osmanlı toplum yapısı farklı ırk, din ve dilden oluşan karma bir yapıya sahipti. Bununla beraber bu toplum, aralarında keskin bir ayırmadan ziyade geçişkenlik arz eden askeri sınıf ve reaya sınıfı olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. (Yediyıldız, 1982: 144) Askeri sınıf, seyfiye, ilmiye ve kalemiyeden oluşan padişah tarafından atanıp görevden alınan devlet görevlilerinin oluşturduğu sınıftı. Reaya ise askeri sınıf dışında kalan ve vergi verme ile mükellef olan köylüler, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan sınıfa verilen addı.(Reyhan, 2015: 211) Osmanlı vakıf geleneğinde her iki sınıftan da birçok ismin kurduğu vakıflar bulunmaktaydı. Şimdi Amasya özelinde askeri ve reaya sınıfının kurduğu vakıflar ele alınacaktır.

1.1. Askerî Sınıfın Kurduğu Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim kademesinde görev alan ve görevleri karşılığı kendilerine devlet tarafından maaş verilen kişiler “askeri sınıf” olarak isimlendirilmekteydi. (Yediyıldız, 2003:151) Bu sınıf reaya sınıfından farklı olarak vergiden muaf tutulmaktaydı. Askeri sınıf denilince, akla günümüzde olduğu gibi sadece ordu mensupları gelmemelidir. Osmanlı Devleti’nin temel amaçlarından bir tanesi i’lâ-yi kelimetullah uğruna savaşçı cihan hâkimiyeti sağlamaktır. Kuruluş dönemine hâkim olan bu felsefe nedeniyle devlet içinde askeri görevler daha ön plana çıktığından yönetici sınıfa genel olarak “askeri” denilmiş ve ilerleyen süreçte de bu şekilde isimlendirilmeye devam edilmiştir. Bu sınıf içerisinde valiler, sancak beyleri,

¹ Gürbüz, A, (1993), *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyıl Amasya Vakıfları*, Ankara Üniversitesi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

² Kucur, S, (1994), *Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları: Vakfiyelere Göre*, Marmara Üniversitesi, İstanbul: Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, Basılmamış Doktora Tezi.

kâtipler kadılar, müftüler, müderrisler, imamlar, müezzinler vb. yer almaktadır. (Akyılmaz, 2004: 221) Bir de reayadan farklı olan tarikat ehli ve seyitler vardır. Bunlar da vergiden muaf oldukları için bu sınıf içerisinde değerlendirilecektir.

Tablo 1: Vakıf Kurucularına Göre Askeri Sınıfın Dağılımı

Meslek Gurupları			Sayı
Askeri Sınıf	Mesleği Belirsiz	Efendi / Efendi Yakını	6
	Seyfiye	Seyfiye Yakını	1
	İlmiye	İlmiye Yakını	1
	Kalemiye	Kalemiye Yakını	0
	Tarikat Ehli	Tarikat Ehli Yakını	1
	Seyyitler	Seyyit Yakını	0
	TOPLAM		9

1800 ile 1875 yılları arasında Amasya’da kurulan on dört vakıftan dokuz tanesi askeri sınıfa mensup kişiler tarafından kurulmuştur. Bu dokuz vâkıftan üçünün mesleği vakfiyelerde belirtilmiştir. Diğer altı vâkıfın meslekleri kesin olarak belli olmamakla birlikte kullandıkları sıfatlardan yola çıkarak bunların askeri sınıfa mensup oldukları tahmin edilmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı’da “efendi” kelimesi kişilerin ilmiye sınıfına mensup olduklarını belirtmek için isimlerinden sonra kullanılmıştır. Askeri sınıf yakınları tespit edilirken özellikle kadınların eşlerinin sıfatlarına bakarak bu sonuca ulaşılmıştır. Mesela Ayşe binti İbrahim’in eşi el-hâc Hüseyin Efendi ibni Abdullah’tır. Eşinin efendi sıfatı kullanmasından dolayı Ayşe binti İbrahim de Askeri sınıf içerisinde değerlendirilmiştir.

Mesleği belli olanlardan bir kişi seyfiye sınıfına mensup paşadır. Kendisi vakfiyede vükelâ-i saltanât-ı seniyyeden devletlü Mehmed Rüşdi Paşa hazretleri olarak tanıtılmaktadır.(VGMA. df.587 s. 47. sr. 62) 1828 yılında Amasya’da doğan Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa Dağıstan muhacirlerinden Nakşi Şeyhi İsmail Siraceddin Efendi’nin oğludur. Maliye ve adliye bakanlığı görevlerini üstlenmiş ve sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Hüseyin Avni Paşa ile arasının açılması sonucu bu görevinden azledilmiş, önce Halep Valiliğine sonrasında ise Hicaz Valiliğine atanmıştır. Burada yakalandığı karahumma hastalığından kurtulamayarak 1874 yılında Taif’te vefat etmiştir.(Beyhan, 2010) Mesleği belli olanlardan ikinci vâkıf ise ilmiye sınıfına mensup Müderris Mustafa Vazıh Efendi ibn el-hâc İsmail

Efendi'dir. Kendisi 1764 yılında Amasya'da dünyaya gelmiştir. Babası Amasya'da uzun süre müftülük görevinde bulunmuş Kara Vazih lakabı ile meşhur İsmail Efendi'dir. Amasya'da müftülük ve müderrislik gibi görevlerde bulunan Mustafa Vazih Efendi, II. Mahmud tarafından şeyhülislamlık görevine getirilmek istendiği, ancak içerisinde bulunduğu karmaşık ruh halinden dolayı bu görevi kabul etmediğine dair bilgiler mevcuttur. 1831 yılında Amasya'da vefat etmiştir. (Ayar ve Özel, 2011: XVII) Aslında Mustafa Vazih Efendi'nin vakfı klasik anlamda bir vakıf değildir. Vakfiyede, Mustafa Vazih Efendinin babası Kara Vazih İsmail Efendi çeşitli vakıflardan üstlendiği görevler karşılığında bir takım gayrimenkullere ve bunlardan elde edilen gelirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Vazih Efendi ise babası vefat ettikten sonra bu görevleri üstlendiğini, vakıfların mütevellilerininin kalmadığını bu nedenle bu gayrimenkulleri vâkıfların şartları doğrultusunda tekrar vakfedip mütevellisi olmak istediğini mahkemeye bildirmiş, kadılıkta bu isteğe onay vermiştir. (VGMA. df. 609, s.83, sr.108) Üçüncü vâkıf ise Ahmed Raşid ibn El-Hac Yahya Efendi'dir. Ahmed Raşid Efendi Kadiri Tarikatı halifelerindedir. Hakkında vakfiyede başka bir bilgi bulunmamaktadır. (VGMA. df.595, s.41, sr.36)

1.2. Reaya'ya Mensup Vakıf Kurucuları

Geleneksel devlet yapısında üretim yapıp vergi veren reaya sayesinde hükümdarlar hazinelerini doldurmuş ve güçlü ordulara sahip olmuşlardır. Bir rivayete göre Kanuni Sultan Süleyman'ın bulunduğu bir mecliste efendimiz kimdir diye sormuşlar, orda bulunan herkes Kanuni'yi işaret etmiş, ancak Kanuni, "Hayır, Efendimiz köylüdür, reyadır" demiştir. (İnalçık, 2014: 7)

Tablo 2: Amasya Vakıf Kurucularına Göre Reayanın Dağılımı

Meslekler		Sayı
Reaya	Kethuda	1
	Arpacı Yakını	1
	Mesleği Belirsiz	3

Askeri sınıfın kurduğu vakıflarda olduğu gibi reaya mensup vakıf kurucularının da çoğunun mesleği vakfiyelerde belirtilmemiştir. Bu vâkıflar tanımlanırken genellikle "... karyesinde sakin, ...karyesinde meskun" veya "... mahallesi ahalisinden" denildikten sonra kişinin adı ve baba adı yazılmıştır. Reaya sınıfına mensup olup meslekleri belli olanlardan biri kethüdadır. Esasında kethüda askeri sınıfa mensup olarak da

değerlendirilebilirdi. Ancak bizim incelediğimiz vakfiyedeki kethüda bir bürokratin hizmetinde çalışıp onun işlerini takip ettiği için reaya arasında değerlendirilmiştir. Abdullah Ağa ibni Abbas vakfiyede “dergâh-ı mu‘allâ kapucu başlarından kıdvetü'l-emâcidi ve'l-ekârim Abdülcebbarzâde sa‘âdetlü Süleyman Bey hazretlerinin kethüdâ-yı muhteremleri olarak tanıtılmıştır.(VGMA, df. 580, s. 57, sr. 31) Reaya sınıfına mensup mesleği belli diğer vâkıf Ayşe binti el-hâc Mehmed'in babası arpacıdır.(VGMA. df. 605, s. 177 sr. 247).

İncelenen ondört vakfiyeden dokuzunun kurucusu askeri sınıfa, beşinin kurucusu reaya sınıfına mensuptur. Bu rakamlar istatistiksel olarak yüzde 64' e yüzde 36'lık bir orana teakbül etmektedir.

Genel olarak Osmanlı Devletinde olduğu gibi çalışmanın konusu olan dönemde de askeri sınıfın reayadan daha zengin olduğu hem bu oranlamalardan hem de oluşturdukları vakıfların niteliksel olarak farklılığından anlaşılmaktadır. Yani askeri sınıfa mensup vakıf kurucuları genelde müessesat-ı hayriyye kabilinden vakıf kurarken reaya bu kurumların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, kendilerine Kuran-ı Kerim okunması, dua edilmesi gibi vakıflar yapma yoluna gitmiştir. Bununla beraber askeri sınıfa mensup bir kişinin himayesinde çalışan reayanın da zenginlikten pay aldıkları da söylenebilir. Abdullah Ağa ibni Abbas, incelediğimiz vakfiyelerde bunun en güzel örneğidir.

1.3. Cinsiyetlerine Göre Vâkıf Kurucuları

Osmanlı toplumunda çalışma hayatında –gerek devlet memurluğu gerekse farklı iş kollarında- genellikle erkekler ön planda olmuşlardır. Bu nedenden dolayı vakfa konu olan menkul ve gayrimenkuller çoğunlukla erkeğin elinde toplanmıştır. Bununla beraber kadınlar molla, hafız, kız mektebi muallimi gibi ilmiye sınıfı içerisinde yer alan bir takım görevler üstlenmiştir. Ayrıca vakıflarda nazır ve mütevellî olarak atanarak yöneticilik de yapmışlardır. Yine kocalarından ya da babalarından kalan miras sayesinde para ve mal edinmişlerdir. Servet sahibi bazı kadınlar tıpkı erkeklerde olduğu gibi sahip oldukları bu malları Allah rızasını kazanmak için vakfetmiştir.

1800-1875 yılları arasında Amasya'da kurulan on dört vakıftan üç tanesi kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu vâkıflardan Ayşe binti İbrahim ve Mücteba binti Mustafa'nın eşleri ilmiye sınıfına mensup olduğu, Ayşe binti el-hâc Mehmed'in babasının ise arpa alım satım işi yaptığı vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

Kadın hayırseverlerin oranı erkelerin yaklaşık olarak 1/5 oranında olması Osmanlı Devleti'nde servetin genellikle erkeklerin elinde toplandığı tezini doğrulamaktadır. Yine bu kadınlardan ikisinin ilmiye

sınıfı yakını olması birinin ise tüccar kızı olması kırsal kesimde yaşayan köylü ve çiftçilerin refah düzeyinin bu iki gruba göre (askeri ilmiye, reaya tüccar) daha düşük olduğu sonucuna varılmasına imkan sağlar. Ayrıca kadınların kendi mesleklerinden bahsedilmemesi ikisinin ilmiye sınıfı yakını birinin de tüccar yakını olduğundan bahsedilmesi bu hayırsever kadınların miras yoluyla mal edindikleri ihtimalini öne çıkarmaktadır.

1.4. Dini Mensubiyetlerine Göre Vakıf Kurucuları

Reayaya ait beş vakıftan iki tanesi gayrimüslimler tarafından kurulmuştur. Makdis Babek veledi Kirgor, Kaymakçı Kapşış tarafından vakfedilen sekiz çeşmeden dördünün mütevellisi olduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır. Makdis, mütevellisi olduğu bu dört çeşmenin bakım ve onarımının yapılması için çeşitli gayrimenkuller vakfetmiştir. (VGMA. df. 612, s.30, sr. 33) Diğer zimmi vâkıf ise Baradoğlu Magdis Giregos'tur. Makdis Giregos da su yolları ile ilgili vakıf kurmuştur. (VGMA. df. 609, s. 298, sr. 355) İki zimmi de vakıflardan istifade edecekler için herhangi bir sınırlamaya gitmemiştir. Yani bu vakıflardan sadece hristiyanlar ya da Rumlar, Ermeniler vb azınlıklar istifade etsinler gibi şartlar koymamışlardır. Gayrimüslimler tarafından oluşturulan bu iki vakıf yarı ailevi vakıf statüsündedir. Vâkıflar, mütevellilik görevlerini kendilerine, kendilerinden sonra evlatlarına şayet nesilleri kesilirse Makdis Babek veledi Kirgor, Kudüs Şerif rahiplerine; Baradoğlu Magdis ise Hacıköy Kilisesi keşişlerine şart koşmuştur.

Bu iki hayırseverin oturduğu mahallelerden bir tanesi Kenisa mahallesi, bir tanesi de Çay mahallesidir. Kenisa mahallesinde ve Çay mahallesinde gayrimüslim tebanın yoğun olarak yaşadığı tahmin edilebilir. Bu vakıfların Kilise defterlerine değil de Şer'iyye Sicillerine kayıt edilmesinin nedeni olarak kilise vakıflarında yarı ailevi vakıf uygulamasının bulunmaması gösterilebilir.

2. AMASYA VAKIFLARININ EKONOMİK GELİRLERİ

Vakıf malları, akarat-ı mevkufe ve müessesat-ı hayriye olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Akarat-ı mevkufe, vakıfların giderlerini karşılamak için gelir getirici özelliğe sahip para, altın, dükkan, hamam, değirmen, ev vb. menkullere ve gayrimenkullere verilen genel isimdir. Müessesat-ı hayriye ise insanların bizzat kendisinden istifade ettiği cami, mederese, zaviye gibi kurumlardır. Bir vakıf malı bazen akarat-ı mevkufe bazen de müessesat-ı hayriyeye hükmünde olabilmektedir. Mesela bir hamam vakfedilip işletilmesinden elde edilecek gelire canlıların bir takım ihtiyaçlarının karşılanması şart koşulmuşsa bu akarat-ı mevkufedir. Ancak, bu hamam ihtiyaç sahiplerinin ücretsiz bir şekilde temizliklerini yapabilmesi şartıyla vakfedilmişse müessesat-ı hayriyedir.

Vakıfların ekonomik gelirini ortaya koymak, çalışmanın yapıldığı dönemle alakalı çalışılan şehirde hangi tarımın yapıldığı hangi ekonomik işletmelerin bulunduğu konusunda günümüz insanına fikir verme açısından önemlidir. İncelenen vakfiyelerde 1800-1875 yılları arasında Amasya’da bağdan değirmene, böcekhaneden dükkâna kadar birçok gayrimenkulün vakfa konu olduğu anlaşılmaktadır.

2.1. Tarımsal Alanlar ve İşletmeler

Osmanlının diğer şehirlerinde olduğu gibi Amasya’da da akarat-ı mevkufenin yani vakıflara gelir getiren gayrimenkullerin en önemlilerinden bir tanesi tarımsal alan ve işletmeler olmuştur. Bunda özellikle topraklarının verimli ve ekonomik getirisinin yüksek olması önemli bir etkidir.

a-Bağlar ve Bahçeler: Amasya’da toplam 14 bağ ve 2 bahçe vakfedilmiştir. Bu bağlardan beşinin dutluk ve birinin üzüm bağı olduğu belirtilmişken, sekizinin ne bağı olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Bu bağlar vakfiyelerde “... karyesi’nde vâki’ bir kıt’a mülk bağımı..“ şeklinde geçmektedir. Vakfiyelerde bahçelerle ilgili ise detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak bahçelerden birinin ağaçlı olduğu ifade edilmiştir.

b-Böcekhaneye: Osmanlı döneminde özellikle ipek böceği yetiştirilen yerler için bu kelime kullanılmıştır. Bir vakfiyede üç adet böcekhanenin vakfedildiği tespit edilmiştir. Yukarıda değinilen bağlardan beşinin dutluk olmasından yola çıkarak o dönemde ipekböcekçiliğinin Amasya’da önemli bir geçim kaynağı olduğu söylenebilir.

2.2. Ticari İşletmeler

Vakfa konu olan gayrimenkullerden bir diğeri de ticari yapılar ve işletmelerdir. Hayır sahipleri çeşitli amaçlara yönelik olarak bu işletmeleri vakfetmişlerdir.

a-Dükkanlar, İçerisinde farklı meslek gruplarının satış ya da üretim yaptığı küçük odalar şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti zamanında da kira getirisi yüksek gayrimenkullerden birisi olmuştur.

Amasya’da 1800-1875 yılları arasında 40 adet dükkan vakfedilmiştir. Bu dükkanlardan 2 tanesi hallacı dükkanı³, 1 tanesi berber dükkanı, 1 tanesi attar dükkanı, 1 tanesi terzi dükkanı, 1 tanesi mağaza, 1 tanesi de kahvehanedir. 33 adet dükkanın mahiyeti hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

b-Hanlar: Hanlar, genellikle yerleşim yerlerinin dışından gelen insanların konakladığı, hayvanlarının da aynı şekilde dinlenip yemlendiği

³ Yün ve pamuğun yorgan, yastık, döşek yapılması için kabartılarak satıldığı yer.

yapılardır. Amasya Sancağı'nın Merzifon kazasında 18 odalı bir han vakfedilmiştir.

c-Değirmenler: Değirmenler, insanların temel besin kaynağı olan buğdayın öğütülüp un haline getirildiği ticari işletmelerdir. Amasya'da 6 adet değirmen vakfedilmiştir.

d-Mutaf Kârhanesi: Hayvan kılından çul, çuval, yem torbası gibi çeşitli dokumaların üretildikleri işletmelerdir. Amasya'da 1 adet mutaf karhanesi vakfedilmiştir.

3. AMASYA VAKIFLARININ HİZMET AMAÇLARI

Amasya Sancağının merkezi olan Amasya ile bağlı kaza ve köylerde hizmet amaçlarına göre çeşitli vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar kurulurken genellikle tek bir amaca yönelik akar bağlanmamış, aynı anda birden fazla amaca kaynak aktarılmıştır. Bir vakfiyede mektebin mualliminin maaşının ödenmesi, medresenin aydınlatılması, çeşme ve su yollarının bakım ve onarımı vb. gibi amaçlara yönelik şartlar bulunabilmektedir. Bu sebeple 1800-1875 yılları arasında Amasya'da kurulan vakıflar hizmet amaçları açısından sınıflandırıldığında geçişken ve kısmen karmaşık bir manzara ortaya çıkmaktadır.

3.1. Eğitim Hizmetleri ile İlgili Vakıflar

Kuran-ı Kerimin ilk ayetinin “oku” emri olması ve Hz. Peygamberin (SAV) ilim tahsili ile ilgili hadisleri, hayır sahiplerinin medrese ve mektep inşa edip bu binaları vakfetmelerinin temel motivasyon kaynağı olmuştur. Hayır sahipleri sadece bu binaları inşa etmekle kalmamış aynı zamanda burada görev yapan müderrislerin maaşlarının ödenmesinden medresenin aydınlatılmasına kadar çeşitli ihtiyaçlarını da karşılamışlardır.

Amasya'da çalışmamıza konu olan zaman dilimi içerisinde 1 medrese ve 2 mektep inşa edilerek binaları vakfedilmiştir. Yine 2 vakfiyede müderris ve muallim maaşlarının ödenmesi için tahsisat oluşturulmuştur. 1 vakfiyede ise öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için öğrencilere burs bağlanmıştır.

Medreselerden biri Abdullah Ağa ibni Abbas Ağa tarafından Bozok Sancağı'nın Karayusuflu köyünde kurulmuştur ve 24 hücreden oluşmaktadır.⁴ Vakfiyede hangi derslerin okutulacağına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Abbas Ağa burada görev yapan müderrise günlük

⁴ Vakfın Amasya kadılığınca tescil edilmesi ve medreseye gelir getirmek üzere bağışlanan gayrimenkullerin Amasya'da bulunması dolayısı ile bu medrese değerlendirmeye alınmıştır.

167 akçe, öğrencilere ise günlük 100 akçe verilmesini, medresenin aydınlatılması için de günlük 46 akçe tahsis edilmesini şart koşturmuş. (VGMA, df. 580, s. 57, sr. 31)

Mekteplerden bir tanesi Gümüş Kasabası Cami-i Kebir mahallesinde Ömer Efendi ibni İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Cami-i Kebir mahallesindeki mektepte görev alacak olan muallime ne kadar maaş verileceğine dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak mektebin bakım ve onarımı yapıldıktan sonra akar-ı mevkufeden artan paranın muallime verilmesi istenmiştir. Ayrıca Ömer Efendi muallimin her gün üç ihlas bir Fatiha, mübarek gecelerde ise bir Yasin okuyarak kendi ruhu için hediye etmesini şart koşturmuş. Ömer Efendi Asbar ? Köyünde de bir mektep inşa etmiştir. Bu mektepte köy imamının görev yapmasını ve karşılığında da 50 kuruş almasını şart koşturmuş. (VGMA. df. 616, s. 57, sr. 32) Bir diğer mektep ise Amasya Gümüşhacıköy Saray mahallesinde kabristan civarında Kızıklızade Mahmud Kamil Efendi tarafından inşa edilmiştir. Mektebin muallimlerine ne kadar maaş verileceğine dair vakfiyede bilgi bulunmamaktadır. (VGMA. df.588, s.134, sr.141) Bu vakıfların dışında bir vâkıf da Amasya Mehmed Paşa Camiin yakınında Hayvalıoğlu Hacı İsmail tarafından inşa edilen medresenin müderrisine senelik 120 kuruş verilmesini talep etmiştir. (VGMA. df.582/2, s. 519. sr. 395)

3.2. Dini Hizmet ve Kurumlara Yönelik Vakıflar

Amasya sancağındaki vakıf kurucuları özellikle kırsal kesimde imamların maaşlarının ödenmesi, camilerin aydınlatılmasının sağlanması, cami ve mescitlerin tamir ve bakımlarının yapılması, Peygamber Efendimiz için mevlit okutulması gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesi için çeşitli vakıflar oluşturmuşlardır.

a-Camilere Yönelik Vakıflar: Müslümanlar “Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır”(Tevbe, 18) ayetinden dolayı cami mescit inşasına, var olanlarının bakımına, onarımına ve bu cami ve mescitlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına özel önem vermişlerdir.

Abdullah Ağa ibni Abbas Ağa, Köseyusuflu Köyünde inşa ettiği medresenin yanına bir de cami inşa etmiştir. Caminin aydınlatılmasında kullanılmak üzere zeytinyağ alınması için günlük 10 akçe tahsisat ayırmıştır.(VGMA, df. 580, s. 57, sr. 31) Diğer cami Kızıklızade Ahmed Ağa bin Ahmed tarafından Gümüşhacıköy Kazası Hacı Yahya mahallesinde müceddeden inşa edilmiştir. Ahmed Ağa, imama ve

müezzine 18 akçe, hatibe ise 15 akçe günlük verilmesini şart koşmuştur.(VGMA. df.580, s. 431 sr. 244)

b-Hankâh ve Zaviyelere Yönelik Vakıflar: İncelediğimiz vakfiyeler içerisinde Amasya’da hankâh ve zaviyelerle ilgili iki vakıf kurulmuştur. el-Hâc İsa Efendi bin Halil Amasya Üçler mahallesinde bulunan evini zaviye olmak üzere vakfetmiştir. Mütevellilik ve zaviyedarlık görevini kendisi üstlenmiştir. Vakfiyeden, zaviyedar İsa Efendi’nin Halvetiye Tarikatının Şaban Efendi koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır. (VGMA. df. 580, s. 246. sr. 118) Amasya Gümüşhacıköy Saray mahallesinde de bir hankâh inşa edilmiştir. Kadiri Tarikatı halifelerinden Ahmed Raşid Efendi beş oda, bir ahır, beş çeşme ve avludan oluşan bahçeli evini hankâh olarak vakfetmiştir. Ahmed Raşid Efendi hankâhta ayinlerin kadiri tarikatının usulüne göre yapılmasını, fakir ve dervişlere yemek verilmesini şart koşmuştur.(VGMA. df.595, s.41, sr.36)

c-Külliyelere Yönelik Vakıflar: Farklı alanlara yönelik vakıf hizmetlerinin bir arada verildiği büyük yapılara külliye denmektedir. Bu anlamda Amasya’da Mehmed Rüşdi Paşa tarafından bir külliye inşa edilmiştir. Mehmed Rüşdi Paşa günümüzde Şamlar Mezarlığı olarak bilinen alanda metfun olan Nakşi Şeyhlerinden babası İsmail Siraceddin’in kabrinin bulunduğu alanı satın alarak genişletmiş ve üzerine bir türbe, bir cami, bir şadırvan, bir zaviye ve dört odalı bir köşk inşa ederek vakfetmiştir.(VGMA. df.587 s. 47. sr. 62)

d-Dini Hizmetlere Yönelik Diğer Vakıflar: Bu başlık altında mevlit ve Kuran tilaveti, aşure dağıtılması Mekke ve Medine fakirlerine sadaka gönderilmesi gibi şartlara sahip vakıflara değinilecektir.

Abdullah Ağa İbni Abbas Ağa Medine-i Münevvere fukarasına günlük 2 akçe üzerinden hesap yapılarak yıllık 730 akçe gönderilmesini (VGMA, df. 580, s. 57, sr. 31), Ayşe binti İbrahim ise nesli kesilirse vakıf gelirlerinden bir kısmının Medine fakirlerine tahsis edilmesini şart koşmuştur.(VGMA. df.732, s. 288 sr. 251) Peygamber Efendimizin doğumunu kutlamak için de Amasya’da 2 vakıf oluşturulmuştur. Ahmed Raşid Efendi ibni Yahya Efendi her yıl rebiyülevvel ayında Hz Peygamber’in (SAV) doğum gününün kutlanmasını ve yapılacak olan etkinlikte alınacak olan malzemeler için 350 kuruş(VGMA. df.595, s.41, sr.36), Mücteba Hanım binti Mustafa ise rebiyülevvel ayında peygamberimizin doğum gününde yapılacak olan etkinlikler için yıllık 150 kuruşluk tahsisat oluşturmuşlardır.(VGMA. df. 587, s. 87, sr. 113) Yine Ahmed Raşid Efendi ve Mücteba Hanım tarafından Muharrem ayında aşure yapılıp dağıtılması için ödenek ayırdıkları vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

3.3. Belediye Hizmetlerine Yönelik Vakıflar

Osmanlı Devleti zamanında kaldırım, köprü, su yolları, çeşme gibi günümüzde belediyeler tarafından yapılan hizmetlerin vakıflar aracılığı ile yapıldığı bilinmektedir. 1800- 1875 yılları arasında Amasya’da bu hizmetlere yönelik çeşitli vakıflar kurulmuştur.

Gümüşhacıköy kazası Kenisa mahallesi sakinlerinde kaymakçı Kapış 8 adet çeşme inşa etmiş, bu 8 çeşmeden 4 tanesinin mütevellilik görevinin Makdis Babek veledi Kirkor’a vermiştir. Kirkor’da mütevellisi olduğu 4 çeşmenin su yollarının bakım ve onarımı için vakıf kurmuştur.(VGMA. df. 612, s.30, sr. 33) Amasya Hatuniye mahallesinden Ayşe ibneti Mehmed, Alçak Köprü yakınında 2 çeşme inşa etmiştir.(VGMA. df. 605, s. 177 sr. 247) Ömer Efendi ibni İbrahim Gümüşhacıköy Kürkud? Köyü’nde 1 çeşme inşa etmiş, bu çeşmenin bakım ve onarımı için kurduğu vakıftan kaynak aktarmıştır.(VGMA. df. 616, s. 57, sr. 32) Hacıköy Çay mahallesi sakinlerinden Magdis Giregos Çay mahallesinde daha önce vakıf olarak yapılan çeşmenin suyunun kesilmesi üzerine çeşmenin kaynağını tekrar kazdırmış, farklı su kuyularından parasıyla su satın almış ve yeni künkler döşeyerek mahalleye tekrar su getirmiş olduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır.(VGMA. df. 609, s. 298, sr. 355)

Hizmet amaçlarına yönelik olarak dönemin Amasya vakıfları incelendiğinde bugünkü Diyanet İşleri Başkanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı gibi çeşitli kurumların görev alanına giren birçok hizmetin vakıf kurumu aracılığı ile yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Yine bu vakıflardan günümüzde olduğu gibi 1800-1875 yılları arasında Amasya’da Hz Peygamber (SAV) doğum günü için çeşitli etkinlikler yaptıkları ve maddi durumu iyi olan insanların bu etkinliklere vakıf yoluyla katkıda buldukları görülmektedir.

SONUÇ

Amasya Osmanlı idaresine girdiği 14. Yüzyılın sonlarından 20.yüzyıla kadar önemli bir sancak merkezi olma özelliğini korumuştur. Osmanlı idaresine girdikten sonra şehrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere hayırseverler tarafından çeşitli vakıflar oluşturmuştur. 1800 ile 1875 yılları arasında Amasya’da on dört vakıf kurulmuştur. Vâkıfların dokuzu askeri sınıfa mensup, beşi ise reaya sınıfına mensup kişiler tarafından kurulmuştur. Askeri sınıfın kurduğu vakıf reayanın neredeyse üç katı kadardır. Vakfiyelerde genellikle kişilerin meslekleri belirtilmemiştir. Bununla birlikte sınıflarını tahmin edebileceğimiz sıfatlar kullanılmıştır. Vakıflaşma hareketine kadın erkek, Müslüman gayrimüslim, yerli ve muhacirler katılmıştır.

Vakıflara gelir getirmek üzere on dört bağ, iki bahçe, üç böcekthane, kırk dükkân, bir han, altı değirmen, bir mutaf kârhane akarata mevkufe olarak vakfedilmiştir. Müessesat-ı hayriye olarak ise bir medrese, bir zaviye, bir hankâh, bir külliye inşa edilmiştir. Bununla birlikte 1800 yılından önce kurulmuş olan bazı vakıfların bakım ve onarımların yapılması özellikle de aydınlatma için balmumu ve zeytinyağı alınması içinde tahsisat yapıldığı vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, G.** (2004). “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 221-241.
- Ayar, A., Özel, O.** (2011). “*Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi: Mustafa Vazih Efendi*”, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beyhan, M. A.** (2010). “*Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 209-210.
- İnalçık, H.** (2014). *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Reyhan, C.** (2012). “Osmanlı Devletinde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i Azamlık Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi OTAM*, Ankara, 31 (31), 209-224.
- Şahin, İ. Emecen F.** (1991). “*Amasya*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.1-4.
- Yediyıldız, B.** (1982). “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2, 143-164.
- Yediyıldız, B.** (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARŞİV KAYNAKLARI

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 580, s. 57, sr. 31
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 612, s.30, sr. 33
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df.732, s. 288 sr. 251
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 605, s. 177 sr. 247
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 580, s. 246. sr. 118
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 616, s. 57, sr. 32
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df. 609, s.83, sr.108
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, df.580, s. 431 sr. 244

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df.582/2, s. 519. sr. 395

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df. 609, s. 298, sr. 355

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df.595, s.41, sr.36

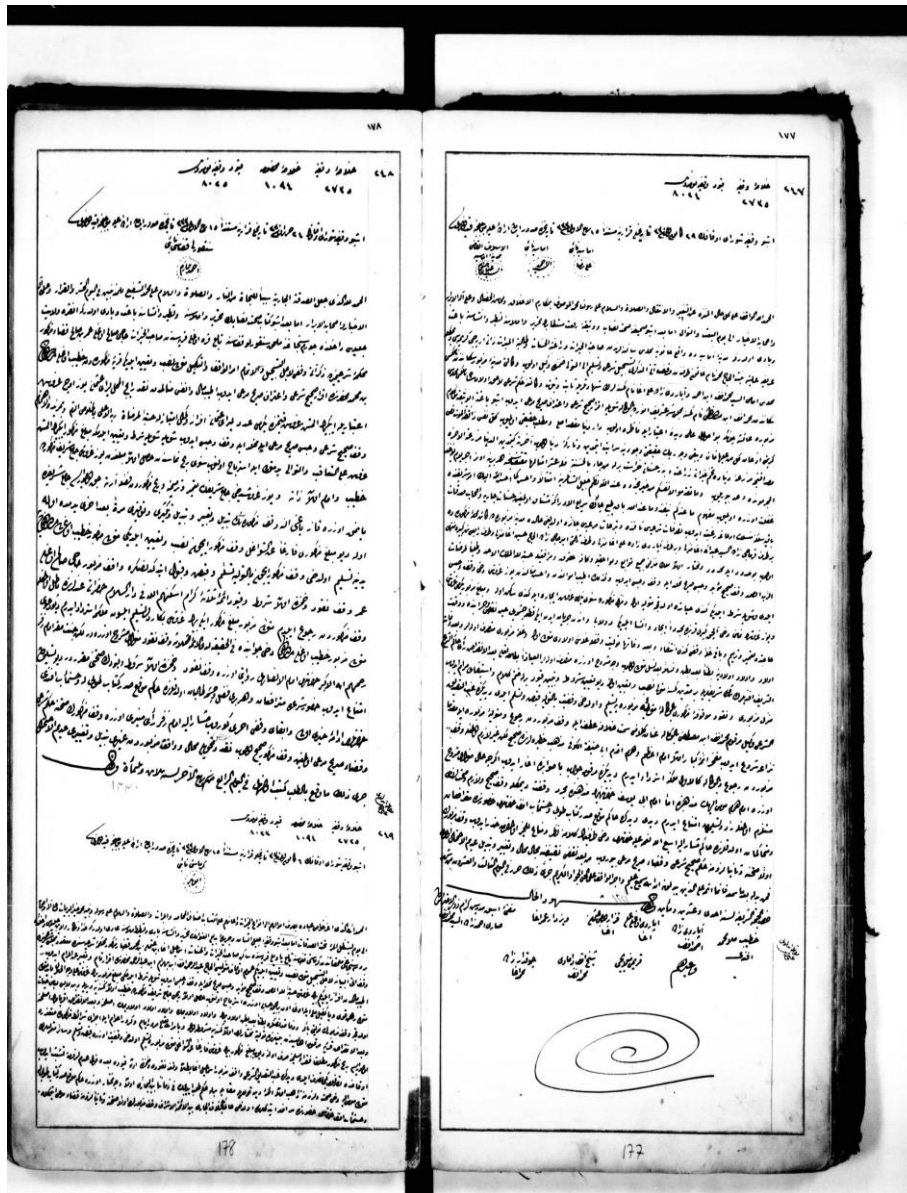
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df.587/3 s. 47. Sr. 62

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df.587, s. 87, sr.112

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, df. 587, s. 87, sr. 113

VAKFİYE LİSTESİ

Vâkıfın Adı	Vakfiye Düzenleme Tarihi	Belge No
Abdullah Ağa ibn Abbas Ağa	Gurre-i Muharrem 1216	VGMA, df. 580, s. 57, sr. 31
Makdis Babek Veledi Kirkor	Evasıt-ı Muharrem 1218	VGMA. df. 612, s.30, sr. 33
Ayşe binti İbrâhim	20 Zilhicce 1218	VGMA. df.732, s. 288 sr. 251
Ayşe binti Mehmed	23 Zilhicce 1221	VGMA. df. 605, s. 177 sr. 247
İsa Efendi bin Halil	29 Rebiü'l-Ahir 1237	VGMA. df. 580, s. 246. sr. 118
Ömer Efendi bin İbrahim	Evasıt-ı Zilhicce 1240	VGMA. df. 616, s. 57, sr. 32
Mustafa Vazıh Efendi ibn İsmail Efendi	Evail-i Zilkade 1241	VGMA. df. 609, s.83, sr.108
Ahmed Ağa bin Ahmed	15 Cemaziye'l-Evvel 1252	VGMA. df.580, s. 431 sr. 244
Ali Efendi ibn Receb	16 Zi'l-Kade 1275	VGMA. df.582/2, s. 519. sr. 395
Barad oğlu Makdis Girogus	15 Rebi'u'l-Ahir 1277	VGMA. df. 609, s. 298, sr. 355
Ahmed Raşid Efendi ibn Yahya Efendi	Evail-i Muharrem 1287	VGMA. df.595, s.41, sr.36
Mehmed Rüşdi Paşa	15 Şevval 1288	VGMA. df.587/3 s. 47. Sr. 62
Mahmut Kâmil Efendi ibni Yahya Efendi	Gurre-i Receb 1291	VGMA. df.587, s. 87, sr.112
Mücteba Hanım ibnet Mustafa	Muharrem 1292	VGMA. df. 587, s. 87, sr. 113

Ek-1: Ayşe binti Mehmed Vakfiyesi

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOGRAFİK
RESTORASYON: LOZAN MÜBADİLLERİ/The Demographic
Restoration During the Early Republican Era: Exchanged Population of
Lausanne

Metin KOPAR

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: m.kopar@hotmail.com, Orcid:0000000185634114

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
13 Ağustos 2018/13 August 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Kopar, M. (2018), “Erken Cumhuriyet Döneminde Demografik Restorasyon: Lozan Mübadilleri/The Demographic Restoration During the Early Republican Era: Exchanged Population of Lausanne”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 292-311.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOGRAFİK
RESTORASYON: LOZAN MÜBADİLLERİ**
**The Demographic Restoration During the Early Republican Era:
Exchanged Population of Lausanne**

ÖZ

Modern ulus devletlerinin ortaya çıkması, on dokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başlarında birçok etnik topluluktan oluşan büyük devletlerin parçalanması ve yıkılmasına yol açmıştır. Parçalanmış devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu'dur. İmparatorluğun dağılması ile birlikte Balkanlar'da ve Ortadoğu'da köklü siyasi ve demografik değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler beraberinde kanlı çatışmalar, iç içe yaşayan halkların toplu olarak yer değiştirmesine yol açmıştır. Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin değişimi konusu, Lozan Barış konferansında ele alınmış, Bu konferansta "Türk ve Rum Halkın Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanarak, sorun belli bir plana bağlanmıştır. Belirlenen bir plan dâhilinde mübadele gerçekleştirilmiştir. Mübadele meselesinin güçlüğü, büyük nüfus kitlelerinin yerlerinden oynatılması ve mübadillerin yerleştirilmesi hususu olmuştur. Mübadele yoluyla gelen köylüler ve çiftçiler, kendilerinin yaşamış olduğu yerlerden farklı bir bölgeye yerleşmiş, İklimi, ziraatı, mahsulü, yaşam şartları farklı olan bu yerlerde hayat mücadelelerini devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Türk-Yunan mübadelesi ile ilgili olarak çok sayıda araştırma yapılmış, yapılan araştırmalar sonucunda konu ile ilgili olarak önemli eserler yazılmıştır. Bu makaledeki temel amaç Cumhuriyet Arşivinden alınan belgeler ışığında mübadillerin durumu hakkında bazı yeni verileri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübadil, İmar, Üretim, Komisyon, Ticaret

ABSTRACT

The appearance of modern nation states brought about the dismemberment of great states composed of many ethnic groups and their dissolution during the late of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century. One of the states that dismembered was the Ottoman Empire. Radical political and demographic changes took place with the disintegration of the empire. These changes led bloody conflicts and relocation of peoples who lived together. The subject of the change of the Greeks in Turkey and Turks in Greece were handled in Lausanne Peace Conference. "Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations" were signed in the conference and the issue was planned. The population Exchange was carried out in accordance with the set plan. The complexity of the matter of the population exchange was the displacement and relocation of large populations. Peasants and farmers settled in a region which was different from their previous locations and had to survive in these places where climate, agriculture, and living conditions were various. Many

researches about the Greek-Turkish population exchange were carried out, and prominent studies were put down on paper as a result of the researches. light of documents provided by Republican Archive of the Prime Ministry.

Keywords: *Changed population, Production, Commission, Trade.*

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı sonrası Anadolu manzarası oldukça kötü bir durumdaydı. Kütahya, Afyon, İzmir, Aydın, Bilecik, İzmit, Bursa, Balıkesir Vilayetlerinin tamamında, Eskişehir, Çanakkale, Denizli Vilayetlerinin bir kısmında binlerce evler ya tamamen ya da kısmen yanmış veya yıkılmış, bütün Rum ve Ermeni köyleri ve mahalleri boşalmış ve çoğu yıkılmış ve yüzbinlerle hayvan götürülmüş veya imha edilmiş, yüzbinlerce insan yardıma muhtaç hale gelmişti. Manisa Vilayeti ve Trakya hariç olmak üzere 414 köy tamamen, 634 köy kısmen yanmıştı. 57.203 ev tamamen yakılmış ve 5.701 ev de kısmen tahrip edilmişti. Manisa Vilayetinde ki tahribat yalnız başına bunlara tekabül edecek durumdaydı. Bütün bunlara rağmen Kurtuluş Savaşı işgal güçlerine ve onların destekçilerine karşı kazanılmış, kazanılan bu eşsiz başarının ardından diplomasi alanında büyük zaferi taçlandırın bir belge niteliğinde olan Lozan antlaşması imzalanmıştı. Lozan'da imzalanan ahitnameye göre Türkiye'de kalmış bulunan Rumlar Yunanistan'a gönderilecekler ve Yunanistan'da ki Türkler ise Türkiye'ye göç edileceklerdi. Miktarları tahmin edilenden yüksek olan bu insanların getirilmesi ve yerleştirilmesi oldukça önemliydi.

1. MÜBADELE VE İSKÂN

Cumhuriyet Hükümetinin önem verdiği konulardan birisi de Mübadiller sorunu oldu. Türk Yunan heyetleri arasında Lozan'da 30 Ocak 1923 günü Türkiye ve Yunanistan arasında "Yunan Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. (Aktar, 2007:111-112) Yapılan bu protokol doğrultusunda Yunanistan'ı terk etmek zorunda bırakılan Müslüman nüfusun iskân meselesinin çözüme kavuşturulması için Cumhuriyet hükümetinin kesin ve kalıcı adımlar atması gerekiyordu. Çünkü nüfus mübadelesi ile 400.000 kadar Müslüman Türk ile 900.000 kadar Hristiyan Rum'un yer değiştireceği belirtilmekteydi. (Ersel, 2003:20-22) Göçün boyutları pek de küçük olmadığından sorun oldukça ciddiye. Bu sorunun giderilmesi için atılan ilk adım 8 Kasım 1923 yılında Yeniden Yapılanma, Mübadele ve İskân Bakanlığı kurulmasını öngören bir kanunun kabul edilmesi oldu. Kurulan bu Bakanlık bu işten tamamen sorumlu kılındı.(Belli, 2006:90) Bu Vekâletin başına İzmir mebusu Mustafa Necati getirildi. Vekâlet, 11 Aralık 1924 tarihine kadar görev

yaptı. (Ağanoğlu, 2001:593) Yapılan düzenleme ile Mübadele ve İskân Müdürlüğü ve İmar Genel Müdürlüğü olmak üzere iki genel müdürlük halinde çalışmalarını yürüttü. 17 Temmuz 1923 tarihinde çıkarılan Mübadele'nin yürütülmesi konusunda ilk düzenleme yapıldı. Bu düzenlemede gelecek olanların kabulleri ve iskân edilecekleri bölgelere nasıl sevk edilecekleri ile ilgili olarak kararlar alındı. Gelenler geldikleri coğrafyanın özelliklerine göre dağlık ya da deniz kıyısı olmak üzere ikiye ayrıldı. Gelenlerin geldikleri coğrafya ya benzer bir araziye yerleştirilmesi ve mesleki açıdan da uygun yerler aranması koşulları arandı. (Önder, 1990:166) Bu durum Türkiye'nin iktisadi, sosyal, siyasi, demografik ve kültürel beklentileri açısından büyük önem arz etmekteydi. Bundan dolayı 1923-1925 yılları arasında nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi çalışmalarına başladı. (Hatipoğlu, 1197: 46)

Mübadele meselesinin güçlüğü, büyük nüfus kitlelerinin yerlerinden oynatılması mübadillerin yerleştirilmesi hususuydu.(Selek, 2006:497) “Büyük Mübadele” olarak bilinen bu nüfus değişiminde Türkiye’den Yunanistan’a yaklaşık 1.100.000 ile 1.200.000 Rum göç etti. Türkiye’ye ise yaklaşık 500.000 civarında Türk geldi. (Güler, 2007: 178) Lozan Antlaşmasına göre Karasu’dan itibaren, batı sınırında kalan bütün Yunanistan Müslümanları mübadil sayılmıştı. Bunların yaşadıkları yerlerden karadan ve denizden alınması ve mübadilleri Türkiye’de emvali metrukeye ve kendi kabiliyet ve sanatlarına göre dağıtılması ve yerleştirilmesi çok önemli bir iş olmuştu. Mübadele İmar ve Vekâleti oluşturulmadan önce, Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Doktor Muhiddin Celal Bey’in başkanlığında oluşturulan kurul, göçmenlerin yerleşecekleri alanların seçilmesinde belirleyici rol oynamış ve gelecek mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi için 6 Eylül 1923’te, ülkenin sekiz yerleşim bölgesine ayrılmasını kararlaştırdı. Bu bölgelere Yunanistan’ın hangi yöresinden, kaç kişinin yerleştirilmesinin uygun olacağı üzerinde duruldu. (Tosun, 2002:128-129)

Tablo:1 Türkiye’ye Geleceklerin Yerleştirileceği Yerler
(BCA:030.10/124.885.4, Lef: 3)

Geldikleri Yerler	Tütüncü	Çiftçi ve Bağcı	Zeytinci	Toplam	İskân Olunacağı yerler
Drama ve Kavala	30.000	0	0	30.000	Samsun
Serez	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana
Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya

Kayalar, Karaferye, Vodina, Katerin, Alasonya, Langaza, Demir hisar, Gevgelinin Yunanistana kalan köyleri, Yeniceivardar, Karacaabat	3.000	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat, Sivas
Zeytinci, Dirama ve Kavalalılar	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ livaları, Karaman livaları, Karaman Niğde
Preveze ve Yanya	15.000	40.000	0	55.000	Antalya, Silifke
Midilli, Girit vs. adalar	0	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin
Toplam	94.500	200.000	100.000	394.500	

8 Kasım 1923 tarihinde çıkarılan Mübadele, İmar Kanunu ile halkın taşınma, beslenme, barınma, yerleşme ve yerleşenlerin iki ay süresince göçmenlere yapılacak yardımların devam etmesini sağlayacaktı. Onarım ve yerleştirme işlerinde devletin tüm imkânları seferber edilecekti. Mülki ve askeri idareler halkın isteklerinin yerine getirilmesinde gerekli çalışmaları yapacaklardı. (Zengin, 1998:78-79) Gelen insanların nerelere yerleştirileceğine dair planlar yapıldı. Buna göre; Drama ve Kavala'dan 30.000 tütüncünün Samsun'a, Serez'den 20.000 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı, 5.000 zeytinci Adana'ya; Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye'den 2.500 tütüncü, 15.000 çiftçi, 5.000 zeytinci Malatya'ya; Kayala, Karaferye, Vodina, Katerin, Alasonya, Langaza, Demir hisar, Gevgelinin Yunanistan'a kalan köyleri, Yeniceivardar, Karacaabat'dan 3.000'i tütüncü, 25.'i çiftçi ve bağcı, 15.000 zeytinci, Amasya, Tokat ve Sivas'a, Zeytinci, Drama, Kavala ve Selanik'ten 4.000 tütüncü, 20.000 çiftçi ve bağcı, 40.000 zeytinci, Manisa'ya, İzmir, Menteşe, Denizli'ye; Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop'dan 20.000'i tütüncü, 55.000 bağcı ve çiftçi, 15.000'i zeytinci, Çatalca'ya, Tekirdağ, Karaman, Karaman,

Niğde'ye; Preveze ve Yanya'dan 15.000'i çiftçi ve bağcı, 40.000'i zeytinci, Antalya ve Silifke'ye; Midilli, Girit ve diğer adalardan 30.000 çiftçi ve bağcı, 20.000 zeytinci, (BCA, 30.10/123.873.18) Ayvalık, Edremit ve Mersin'e yerleştirilmesi planlanıyordu. Mübadil olarak gelecek insanların yaklaşık 394.500 kişi olacağı düşünülerek gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. (BCA: 30.10/124.885.4, Lef: 3)

Mübadele yoluyla gelecek köylüler ve çiftçiler, kendilerinin yaşamış olduğu yerlerden farklı bir bölgeye yerleşeceklerdi. İklimi, ziraati, mahsulü, mamulâtı, yaşam şartları farklı olan bu yerlerde hayat mücadelelerini devam ettirirken, bu insanların hayat fizyolojileri ve iktisadi durumlarında önemli sarsıntılar meydana gelecekti. Gelecek olan insanların geldikleri yerin iklimine uygun, mesleki geçim kaynaklarına yakın yerlerin seçilmesi gerekiyordu. Göçmenlerin, gelecekleri yöre olarak, tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak gruplara ayrıldı. (Arı, 1995: 51-52) Mustafa Kemal, "Âlem-i İslam Hitabesi" başlığını taşıyan ve "Türk milleti ne kadar vesait malik olursa olsun, bu vesait yine kafi değildir. Harp esnasında Yunanlıların ayak bastıkları Anadolu mamureleri bugün virane olmuştur. Yunan hırs ve hıyanetine kurban giden kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür. İşte Türkiye hükümeti ve Türk milleti bu yerleri imar etmeğe, düçar oldukları mahrumiyet sefaletten bir dakika evvel kurtarılmaları lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralara iskâna yaklaşık beş yüz bin kişiye ekmek vermek için yardım bulmağa çalışacaktır" şeklinde hazırlanan beyannamenin İslam âlemine gönderilmesine karar verilmiş, ayrıca Cemiyet-i Akvam'ın muhacirlere yardım yapması hususu dile getirilmişti. Mübadelenin kış mevsiminde başlamış olması, nüfus değişimi için doğru bir zaman olmadığı Türkiye'de tartışmalara neden oldu. Türk hükümeti bunun bahar ayında yapılmasının daha uygun olacağı taraftarı olmasına rağmen, Yunanistan'ın acele etmesi sebebiyle ilk mübadele kafilesi Aralık ayında yola çıkarıldı. Yola çıkanlar için gerekli tedbirler alındı. Göçmenlerin çoğunun aşuları yapılmış olmasına rağmen, Veba salgını hızla yayıldı. Gerek Veba salgını gerekse de kış ortamının getirdiği zorluklar ve kayıpların artması gerekçe gösterilerek, bazı yerlerdeki mübadillerin göç ettirilmesi bahar aylarına bırakıldı. (Toprak, 2015:259)

Mübadelenin önemli kısmının tamamladığı 1924 yılı ortalarında Mübadele Komisyonu Başkanının verdiği bir beyanatta özetle şöyle diyordu: "Bugüne kadar mübadele işinde gösterdiğimiz gayret konusunda kendimizi methetmek istemeyiz. Ancak heyetimiz iyi neticeler elde etmiştir. Hiçbir yerde emsali görülmemiş, oldukça mesuliyetli ve müşkül olduğuna şüphe olmayan bu mübadelede iki taraf iyi niyetle çalışmış ve vazifelerini mümkün mertebe ifaya

çalışmıştır. Tahliye 4-5 sene sürer sanıyorduk. Görüyoruz ki sevkiyat kıştan evvel sona erecek”. (Aghatabay, 2007:131,151-152) Mübadele Komisyon Başkanı, bu göçün bir an önce bitmesi gerektiğini düşünüyordu.

Mübadelenin resmen başlaması, muhacirlerin ülkeye nakli, beslenme, barınma ve sağlık sorunlarını beraberinde getirmişti. Giden Rumlar ile gelen Türklerin meslek ve işkolları arasındaki uyumsuzluk, Anadolu’da ki üretim yapısı üzerinde de olumsuz etki yapmıştı. Gelen Türklerin çoğu Selanik kent nüfusu hariç köylü iken, giden Rumların çoğu esnaf ve sanatkârdı. (Akalin, 2010: 75) Türkiye’den giden Rumların %80’i şehirli, %20’si ise kırsal kökenli idi. Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen Müslümanlar ise, küçük ölçekli çiftçilikle uğraşan kimseler ve köylülerdi¹. Kırsal kökenli olanlar gelenlerin %70’ini oluştururken, şehirli ve kasabalılar ise %30’unu oluşturmaktaydı. (Arı, 1999:12-13)

Müslümanların çoğu halis çiftçi olup tüccar ve sanatkâr olanları nispeten azdı. Bu halkı çiftçi olarak dağıtmak hem bunların ve hem de memleketin menfaati icabı olduğundan bu husus ağır müşküller doğurmuştu. Diğer taraftan kalan metrukâttan hanelerin ve bilhassa köylerdeki evlerin çoğu gidenler tarafından tahrip edilmiş ve kalanlarda evleri yakıp yıkılanlar tarafından işgal edilmiş olduğundan bunları da tahliye etmek daha büyük müşküller doğurmuştu. Ev bulmak, iskân edilecek yerlerde yeterli miktarda arazi ve ev bulunmaması ve olan yerlerde oraya gönderilen halkın o tarlalardan çıkan mahsulleri işlemekle uğraşmış bulunmaması da ayrı meşguller meydana getirmişti. İşte bu müşküller karşısında programda duruma göre çok önemli değişimler yapmak zorunda kalınmış ve bu iş yıllarca sürdürülmüş ve bazı mübadiller de birçok yerleri dolaşmak zorunda kalmışlardır. İlk önce mübadile gönderilen yerde ikamet mecburiyeti konulmuş, ailelerin yerleştirildikleri bölgeleri terk etmeleri durumunda bir kez daha yerleştirme hakkına sahip olmadıklarını açıklamıştı. Bütün bu sıkıntılara göğüs geren Hükümet 99.709 hanede

¹ Renee Hirschon, “Lozan Sözleşmesinin Sonuçları”, Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul 2005, s.22, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, Mübadele, İmar ve İskân vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, TBMM’de eleştirilere verdiği cevapta, durumu şöyle özetlemekte: “İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin şerâiti hayatiye ve iktisâdiyesi, müsavi değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin ekseriyeti azimesi köylüdür, gidenlerin çoğunluğu şehirlidir.”bkz., Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi, S.3, Aralık 2015, s.110-111.

379.913 mübadili Kavala, Selanik, Golos, Preveze, Parga Limanlarına, Girit, Midilli ve diğer adalara vapurlar göndererek aldırılmış, bunları İzmir, Antalya, Mersin, Samsun, İzmit, Mudanya, Bandırma, Tekirdağ ve İstanbul iskelelerinden mürettep yerlerine göndermiş ve bir kısmını da trenle Trakya'ya ve İstanbul'a getirmişti. Muhacirlerin bir an önce üretici duruma getirilmeleri uzun bir savaş dönemi ardından ekonomik bir sıkıntı içinde bulunan Türkiye için önemli olduğu kadar, başını sokacak iyi kötü bir eve kavuşan göçmenin bundan sonra devlete muhtaç olmadan, kendi yaşamını kendisinin sürdürebilmesi açısından önemliydi. İskân edilecek yerlere 409.014 mübadilin yerleştirilmesi ve toplam hane miktarının ise 82.057 olduğu tahmin edilmişti. (BCA: 272.12/40.41.4)

Şehirlere kasabalara ve köylere dağıtılan bu büyük insan kitlesi bir taraftan sevk esnasında misafirhanelerde ikamet edilmiş, yiyecek ve diğer ihtiyaçları buradan karşılanmıştı. İlk zamanlar sadece bunların oturtulması ve müstahsil hale geçmesi düşünülerek mevcut metruk mallar istihkak miktar ve derecesine bakılmayarak dağıtılmıştı. (BCA:30.18.1/10.33.20) Devletin en önemli hedeflerinden birisi mübadillerin buldukları yerlerde üretici durumuna geçmeleri ve ticaret hayatını devam ettirmeleriydi. Bu noktada devletin, mübadillere önemli miktarda destek sağladığı görüldü. Bu destek karşılıksız kalmamış, mübadillerin çalışmaları, tarım ve tütün ekiminde önemli miktarda üretim artışına sebep oldu. (Erdal, 2007:1271) İlk yıldan itibaren mübadillerin dörtte üçü üretici hale getirilmişlerdi. Bunların ihtiyaçlarını karşılamak için 7.618.000 kilo zahire, 22.994 çift öküz, 27.501 pulluk, 41.257 çift edevatı, 12 traktör, 25 çayır ve orak makinası verilmiş ve bu ihtiyaçların karşılanması noktasında ayrıca bir de talimatname hazırlanarak, bu talimatnamenin titizlikle uyulması istenmişti. (BCA: 272. 12/ 41.45.6) Bölgeye getirilen mübadillere yeni evlerin yapılması çalışmalarına başlanmış, eski evlerin onarımı için gerekli malzemeler sağlanmış ve ayrıca yiyecek ve yakacak yardımı yapılmıştı. Mübadillere iaşenin nasıl dağıtılacağı 1923 Aralığında çıkan tamim ve 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan İaşe talimatnamesi İskân Kanununa dayandırılmış, verilecek yiyeceğin miktarı, süresi ve türü İcra Heyetinin onayı ile belirlenmişti. (BCA: 272. 14/ 76.27.9)

Mübadillere, iskân verildiği yerlerde ekim yapabilmeleri için iki buçuk dönüm toprak, toprağı işleyebilmeleri için tarım aletleri, daha fazla ürün elde edebilecek tütün, pamuk, susam, fasulye, soğan, kavun, karpuz, mısır, patates tohumu, bahçelerde yeni meyve verecek ağaç fidelerinin verilmesi kararlaştırılmıştı. (Erdal 2017:210) Bütün bu çalışmalarda temel amaç, Türkiye'ye gelmiş göçmenlerle, savaş sırasında her şeyini kaybetmiş insanları bir an önce içine düştükleri bu

durumda kurtararak, öncelikle iskân etmek, sonrasında da tüketici olmaktan çıkararak üretici duruma getirmektir. Yoğun göç hareketleri sonunda Türkiye’yi terk eden Rumların iktisat alanında; ticaret ve hizmet sektöründe yarattığı boşluğu gelen mübadillerin doldurması beklenmekteydi. (Ökçün, 1971: 421) Bu suretle hem bu insanların hem de ülkenin refahının yükseltilmesi hedeflenmekteydi. (Gökacı, 2010: 187-188) Mübadillerin iskânı, yeni bir kan akışına sebep olacaktı. Anadolu’daki yerli halk ile dışarıdan gelecek, seviye olarak Orta ve Şarki Anadolu köylerinden üstün bir durumda olan Rumeli Türklerinin iskânı, ülke genelinde hareketlilik, genel bir seviye yükselmesi yaşayarak genel bir kalkınma ortamının doğuşuna sebebiyet verecekti. (Karataş, 2004:122)

Tablo 2: Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet’inden Mübadillere yapılan Tohumluk Dağıtımı (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:49)

	Kilo
Beyaz Darı	25.717
Bakla	9.021
Yulaf	6.575
Susam	1.370
Karpuz Tohumu	25
İpek Böceği	1.720 kutu
Buğday	2.678.802
Arpa	2.464.980
Mısır	2.113.999
Patates	142.295
Fasulye	124.990
Arpacık Soğanı	17.369
Nohut	27.216
Yekûn	7.614.079

Gelen muhacirlerin birinci derecede ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bunların başında toprak, zirai aletler ve tohumluk ihtiyacı geliyordu. İskânı yapılan muhacirlerden çiftçi olanların ziraat mevsimi geçmeden ziraat faaliyetlerine atılmaları için ileride elde edilecek gelirden kesilmek üzere tohumluk, çift hayvanı ziraat araç ve gerecinin sağlanması ve dağıtılması için bir talimatname hazırlanmıştı². Bu talimatname doğrultusunda 25.717 kilo Beyaz Darı,

² Hazırlanan talimatnameye göre: 1- Çift hayvanı bulunmayan her haneye bir ya da iki baş hayvanla, ihtiyaç derecelerine ve kendilerine tahsis olunan araziye göre, aynen ve bedelen ziraat araç-gereci ve tohumluk dağıtılması ve bunları satmayacaklarına ve bunları amacının dışına kullanılmayacağına dair

9.021 Kilo Bakla, 6.575 kilo Yulaf, 1.370 kilo Susam, 25 kilo Karpuz Tohumu, 2.678.802 kilo Buğday, 2.464.980 kilo Arpa, 2.113.999 kilo Mısır, 142.295 kilo Patates, 124.990 kilo Fasulye, 17.369 kilo Arpacık Soğanı, 27.216 kilo Nohut dağıtılmıştı. (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:49)

İmar ve İskân komisyonu sanatkârlara meşgul oldukları sanatın gerektiği alet ve edevatın dağıtılması çalışmalarına da başladı. Sanatlar ve meslekler içinde henüz usta olmayıp, usta yanında çalışmış ve çıraklık devresini tamamlayarak, kalfâ aşamasına gelenlere bu oranların yarısı verilecekti. Bu tür yardıma ihtiyacı olanların listeleri, mensup oldukları köylerin ihtiyar heyetlerince hazırlanacak, imar ve iskân müdürleri veya vilayet müdürleri tarafından onaylanacaktı. Muhacirler alacakları alet ve araç ve gereçleri satmayacaklarına dair kefaletname vereceklerdi. Sanatkâr muhacirlere verilecek alet, araç ve gereç bedellerini üç senede ve altı taksitle ödeyecekti. Taksitler aletin verildiği tarihten bir yıl sonra başlanacaktı. (Aghatabay, 2007: 197-198) Bu talimatname doğrultusunda tablo 3 belirtilen çok sayıda araç ve gereç halka dağıtıldı.

Tablo3: Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inden Yapılan Alet Ziraiye Dağıtımı (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:4)

Nevi	Adet	Nevi	Adet
		Çatal Bel	22.385
Orak	310	Bel	13.770
Elek	258	Pulluk	27.501
Beygir tarağı	2	Çift Hayvanı	22.994
Araba	20	Boyunduruk	245
Düğün	9	Kara Saban	15
Koşum	30	Bağ bıçkısı	2.780
Tırmık	2	Bağ testeresi	1.818
Polvarizatör	8	Dikil	364
Göz taşı kükürt	19.070 Kilo	Traktör	12

ait oldukları ihtiyar heyetlerinden birer kefaletname getirmeleri, 2-Her aileye tohumluk için 75, çift hayvanları için 100, tarım araç ve gereçleri için 50 lira verilmesi, 3- Bu tür yardıma ihtiyacı olanların belirlenmesi ve listelerinin hazırlanması için ve mal olarak yapılacak yardımlarda bunların satın alınması veya başka yollardan sağlanması ile imar ve iskân komisyonlarının görevli bulunması, 4- Yapılacak bu tür yardımlarının bedeli karşılığında göçmen ailesinden borç bedeli karşılığında göçmen ailesinden borç senetleri alınması, borcun ödenmesinde senedin düzenleme tarihinin esas alınması ve geri ödemenin bir yıl sonra başlayarak beş yıl içinde ve on taksit olarak geri alınması esasları getirildi. bkz., İskan Tarihçesi, İstanbul 1932, s.27-28.

Kireş	278 Kilo	Orak Makinesi	5
Muhacirlere sermaye	15.238	Çayır Makinesi	20

Kurtuluş Savaşı bitiminde, Türkiye'deki kentlerin, kasabaların ve köylerin yaşam standartları oldukça kötü durumdaydı. Ege ve Karadeniz bölgeleri adeta yerle bir olmuş, insanlar yoksulluk sınırının altına düşmüşlerdi. Gerek işgalci askerlerin geri çekilişi, gerek Rum çetelerinin kıyımlar, gerekse bunlarla savaşan Türk ordusunun ileri hareketleri sırasında çıkan çatışmalarda pek çok yerleşim yeri yanmış yıkılmıştı. İstanbul vilayeti ile Anadolu'nun Marmara sahilleri, önceleri Rum köylerinin çoğunlukla buldukları yörelerdi. Karadeniz ve Ege bölgelerinde de çok sayıda Rum köyü vardı. Savaş sırasında Marmara yöresindeki köylerin yaklaşık yüzde yetmişi yakılıp yıkılmıştı. (Arı, 1989:704) Yunan işgalinin bitiminden sonra, köylerde yıkık evlerin pek çoğunun onarımına, yerel kaynaklarla ve doğal olarak da köylülerin kendi çabalarıyla ya da küçük belediyelerde halkın katılımıyla, ufak tefek onarımların ya da yeniden yapımların gerçekleştirildiği görülmekteydi. (Arı, 1990:58-60)

Bu dönemde 1.682.704 Lira sarfı ile 19.279 ev tamir edilmiş ve 4.567 ev, 66 köy meydana getirilmiştir. Bu yerleştirme sırasında birçok mübadil bir taraftan araziye beğenmemek, diğer taraftan akrabalarından uzak kalmamak için başka yerlere göç etmek istemişlerdir. Bu durumda hükümet bir takım idari ve kanuni tedbirlerle bunun önü alınmıştır. Mübadele hükümleri çerçevesi içine Türkiye'ye gelen halkın bir kısmı Balkan Harbinden sonra Türkiye'ye gelmişlerdir. Bunlar esasen kısmen iskân görmüşlerdir. Görmeyenler de bu dönem içerisinde yerleştirilmişlerdir. Bir taraftan mübadele işi devam ederken diğer taraftan Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan Rusya ve İran'dan akıp gelen muhacirler de ihmal edilmemiş, uygun yerler seçilerek belli bölgelerde yerleştirilmişlerdir. (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:13)

Birinci yerleştirmeden sonra Mübadillerin istihkaklarını tahakkuk ettirerek bunlara karşılık mal vermek veya verilmiş malları mahsup eylemek devri açılmıştır. Bu devre de istihkak sahibi her mübadil aileye birer dosya açılmış ve bu dosyalar üzerine işlenmiştir. Açılan dosyaların miktarı 132.280 adet olup bunlardan 33.486 âdeti teffiz dosyası ve 98.794 âdeti iskânı adi dosyası halinde neticelenmiştir. İskânı adi suretinde neticelenenlerin çoğuna mal teffiz edilmiş olup ancak bunlara teffiz edilen miktarlar adi iskân derecesini geçmemiş olduğundan adi iskân sırasına geçirilmişlerdir. Bir kısmı da istihkak tahakkuk ettirilmeyerek doğrudan adi iskânla neticelendirilmiştir. Bu kısım için verilmiş olan mallar, adi iskân defterine girmiştir. İstihkakları tespit ve buna mukabil emval teffiz eylemek üzere Vilayetlerde teffiz komisyonları teşkil olunmuş ve bu

komisyonlar marifeti ile kıymetli tasarruf vesikası olanlara %50 ve kıymetsiz tasarruf vesikası bulunanlara %40 ve tasarruf vesikası olmayanlara %20 nispetinde istihkak tahakkuk ettirilmiş ve tahakkuk ettirilen istihkaklara mal teffiz edilmiştir. Mal teffizi işi 1.771³ numaralı kanunun neşri tarihi olan 28 Mart 1931 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte kanunla buna son verilmiştir. (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:14)

Tablo 4: Mübadillere verilen mallar (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:5)

Vilayetler	Aile Adedi	Aile Nüfusu	Hane	Dükkan	Arsa	Tarla	Bağ	Bahçe
Adana	1.640	5.862	1.640	344	41	45.187	2870	84
Afyon	109	358	74	.	.	3.472	.	58
Aksaray	1.076	3.186	747	22	.	13.561	2.178	2.273
Amasya	475	2.087	448	43	5	14.887	1.549	.
Ankara	185	925	135	159	56	16.426	286	290
Antalya	1.087	4.015	1.033	228	.	106.780	939	.
Aydın	2.264	8.312	1.893	201	144	97.256	.	12.466
Bahkesir	7.541	25.515	7.018	1.583	958	131.541	606	906
Bilecik	771	2.665	.	.	.	11.308	2.696	3.393
Bolu	14	122	5	9	.	3.131	.	.
Burdur	102	380	98	8	.	2.403	330	57
Bursa	7.082	31.058	5.317	719	1844	150.221	4.445	33.885
Çanakkale	2.143	9.646	2.709	152	8	87.894	1.091	3.492
Çankırı	2	5	2	6
Çorum	428	1.680	181	83	42	18.697	297	150
C. Bereket	602	2.396	486	48	16	13.482	.	960
Denizli	490	1.740	193	141	.	14.511	.	.
Diyarbakır	3	8	2	4	.	296	.	.
Edirne	10.354	24.705	10.354	128	243	400.334	11.998	3.485
Elaziz	174	651	174	.	.	11.484	.	.
Erzincan	272	945	272	.	.	11.805	.	.
Eskişehir	255	1.214	186	29	214	4.633	1	.
G. Antep	119	438	117	.	.	8.082	.	.
Giresun	216	832	214	39	.	938	.	6.118
Gümüşhane	17	130	839	.	.	11.191	.	.
İçel	143	543	143	16	.	5674	.	32
İzmir	13.234	62.947	5.000	3.000	.	1000.000	5.000	5.000
Isparta	264	984	254	39	.	6.281	830	193
İstanbul	8.610	33.328	2.553	2.000	.	937.441	12.158	.
Kastamonu	97	333	94	27	.	771	13	.
Kayseri	1.644	6.150	1.640	119	.	65.244	3.721	3.008

³ “Lozan sulhunun akdini ve Cumhuriyetin teessüsünü müteakip muhacir, mübadil, mülteci ve harikzede yüzbinlerce halkın sevk, iaşe, iyva ve iskânları zarureti karşısında ihdas olunan Mübadele, İmar İskân Vekâleti ve bilahare İskân Müdüriyeti Umumiyesi geçermiş oldukları felaketler itibarı ile muhtelif sıfat ve isimleri taşıyan bu vatandaşlara aileleri ile birlikte hayatlarını sıyanet edecek tedbirlerle yardım etmek saniyen zarar ve ziyanların bir dereceye kadar telafiye medar olacak kanuni tertipleri tatbik eylemek yolunda yıllarca uğraştı. Sekiz süren mübadele, teffiz temlik işlerinin intacı hakkında geçen sene Büyük Millet Meclisinin kabul ve tasdikma iktiran eden 1771 numaralı kanunun tatbiki ile bu işlerin de kati tasfiyesi tam bir senede ikmal edildi”. bkz., Serap Yeşiltuna, Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler, İstanbul 2007, s.234-235.

Kırklareli	4.729	19.739	4.437	192	.	251.069	3.005	.
Kocaeli	5.071	17.074	1.688	295	27	111.218	.	.
Konya	1021	4.023	1.021	156	.	33.858	32	492
Kütahya	176	669	139	64	3	4.145	.	.
Malatya	1	4	1
Manisa	3.662	15.468	2.349	155	423	45.572	22.893	798
Maraş	103	842	103	.	.	5.000	1.711	274
Mersin	803	3.091	680	115	2	23.264	1.075	942
Muğla	644	2.401	641	99	.	27.040	.	89
Niğde	3.969	15.750	.	120	.	134.709	.	.
Ordu	332	1.438	389	178	148	21.174	.	24
Samsun	6.288	23.454	4.209	511	544	112.997	.	.
Sinop	225	920	204	41	.	8.202	.	.
Sivas	486	1.918	288	15	.	25.636	.	.
Ş.Karahisar	1.425	5.617	1.515	.	.	58.450	.	.
Tekirdağ	6.430	23.221	3.179	361	266	290.571	18.878	1.722
Tokat	1.630	6.209	1.325	25	75.868	.	.	.
Trabzon	77	393	77	65	.	590	.	.
Urfa	1	3	1	80.100
Yozgat	1.113	3.911	598	67	3	56.731	4	.
Zonguldak	207	938	207	9	.	1.542	.	3
Yekûn	99.709	380.243	66.872	11.609	80.855	4.406.699	98.606	160.300

Dört nolu tabloda gösterildiği üzere 379.713 nüfuslu 99.709 aileye mübadil sıfatı ile 66.872 ev, 80.855 arsa, 11.609 dükkân, 98.606 dönüm bağ, 160.300 dönüm bahçe ve 4.406.699 dönüm tarla olmak üzere 4.663.499 dönüm toprak teffiz edilmiştir. 1771 numaralı Tasfiye kanunun⁴ yayınlanma tarihine kadar mal tefevvüz edemeyen ve istihkakın tamamını alamamış olan mübadillerin kalan istihkaklarına karşı bu kanunla tasfiye vesikası verilmesi esası kabul edilmiştir. Hiç mal almamış veya üçte birden az mal almış olan mübadillere üç ve üçte ikiden az mal tefevvüz edenlere iki ve üçte iki ve daha fazla nispette mal tefevvüz edenlere de bir kuponla tasfiye vesikası verilmiştir. (BCA: 030.10/ 124.885.4, Lef:15)

⁴ “Madde 1.-1771 sayılı kanun hükümleri uyarınca istihkak sahiplerine verilmiş olan tasfiye vesikalarına bağlı kuponlardan: A) 1 ve 2’nci tertiplerden asıl istihkak sahiplerinin elinde bulunanlar başa baş para ile B) 3’ncü tertiplerden yine asıl istihkak sahiplerinin elinde bulunanlar başa baş Hazine bonusuyla; C) 1’nci tertipten devir ve temlik edilmiş olanlar başa baş Hazine bonusuyla; Ç) İkinci tertipten devir ve temlik edilmiş olanlar % 85 itibariyle ve Hazine bonusu ile D) 3’ncü tertiplerden devir ve temlik edilmiş olanlar % 30 itibariyle ve Hazine bonusuyla; ödenerek tasfiye edilir. Devir ve temlik edilmiş olan kuponlar asıl istihkak sahipleri tarafından sonradan geri alınmamış olsa bile devir ve temlik edilenler hükmüne tâbidir”. bkz., Resmi Gazete, 1771 Nolu Kanun

Tablo 5: Tasfiye Heyetinden İstihkak Mazbatası Mukabilinde Verilmiş Olan Vesikaların Miktarı ve Kıymeti (BCA: 030.10/ 124.885.4, Lef:6)

Vesika adedi	İstihkak Kıymeti	Kuponun Nevi	Vesikalar Umum kıymeti
2257	386.777.20	Bir kuponlu	386.777.20
1457	563.358.81	İki	1.126.717.62
3302	1.576.393.02	Üç	4.729.179.06
7016	2.526.529.03	Yekûn	6.242.673.88

Tasfiye vesikalarına karşı mübadil Rumlardan teffiz harici kalmış bulunan mallar karşılık gösterilmiş olup evvela birinci, ikinci ve en son üçüncü kuponların bedelleri ödenmek veya bu kuponlar müzayedelerde nakit yerine kullanılmak tasfiye kanunu hükümleri iktizasında bulunulmuştur. Mübadillerden mal tefevvüzü suretiyle istihkaklarını kapatamayanlara da istihkakları karşılığı olarak 6.242.673 Lira kıymetinde 7016 adet Tasfiye Vesikası verilmiş ve bu vesikalara karşılık gösterilen Rum metrukesi malları müzayedeye çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin tarihte misli olmayan muvaffakiyetlerden birisi 500.000'lik bir nüfus kitlesinin getirip bir buçuk yılda yerleştirmek ve büyük bir kısmını müstahsil hale koymak ve bunların sahip buldukları gayrimenkullerin heder olmasına meydan vermeyerek mübadele şeklinde Türkiye'ye yerleştirmek olmuştur. (BCA: 030.10/ 124.885.4, Lef:16)

Tablo 6: Vilayet Dâhilinde Mübadeleye Tabi Elyevm Mevcut Rum Miktarı (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:7)

Vilayet	Mübadeleye Tabi Rumlar		
	Erkek	Kadın	Yekûn
Artvin Vilayeti	.	.	.
Ardahan Vilayeti	.	.	.
Adana Vilayeti	2.414	2.445	5.859
Aksaray Vilayeti	3.842	3.674	7.516
Amasya Vilayeti	33	20	53
Aydın Vilayeti	12	2	14
Edirne Vilayeti	743	655	1.398
Erzincan Vilayeti	111	119	230
Erzurum Vilayeti	193	137	330
Ertuğrul Vilayeti	.	.	.
İzmir Vilayeti	.	.	53
Üsküdar Vilayeti	.	.	.
Eskişehir Vilayeti	.	.	.
Ankara Vilayeti	.	.	.

İçel Vilayeti	44	55	99
Ordu Vilayeti	860	1.517	2.377
Isparta Vilayeti	.	.	.
İstanbul Vilayeti	.	.	15.154
Urfa Vilayeti	.	.	.
Beyazıt Vilayeti	.	.	.
Bitlis Vilayeti	.	.	.
Beyoğlu Vilayeti	.	.	.
Burdur Vilayeti	499	1.204	1.703
Bozok Vilayeti	6.648	6.903	13.551
Bolu Vilayeti	3	.	3
Tekirdağ Vilayeti	.	.	.
Teke Vilayeti	11	3	14
Tokat Vilayeti	726	1.018	1.744
Canik Vilayeti	3.167	2.976	6143
C. Bereket Vilayeti	.	.	3
Çatalca Vilayeti	.	.	15.000
Çanakkale Vilayeti	5	15	20
Çorum Vilayeti	.	.	.
Hakkâri Vilayeti	.	.	.
Hüdavendigâr Vilayeti	.	.	.
Dersim Vilayeti	.	.	.
Denizli Vilayeti	.	.	40
Yekûn	20.311	20.743	71.304

Türk mübadillerin bir taraftan yerleştirilirken diğer taraftan Rumların da oldukları yerlerden kaldırılması ve iskelelere kadar gönderilmesi icap etmiştir. Rumların büyük miktarı Yunan işgaline altına girmiş olan sahalarda olup bunlarda Yunan orduları ile birlikte kaçmıştır. İstila görmeyen yerlerdeki Rum miktarı da tablo 7’de görüldüğü üzere 112.104 kişi olup bunlar da 1 Mayıs 1923 (1339) tarihinden sonra muhtelif tarihlerde gönderilmişlerdir. (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:16)

Tablo 7: Vilayet Dâhilinde Mübadeleye Tabi Elyevm Mevcut Rum Miktarı-2
(BCA: 030.10/124.885.4, Lef:9)

Vilayet	Mübadeleye Tabi Rumlar		
	Erkek	Kadın	Toplam
Nakli yekûn	20.311	20.743	71.304
Diyarbakır Vilayeti	86	81	167
Zonguldak Vilayeti	.	.	.
Siirt Vilayeti	.	.	.
Sinop Vilayeti	.	.	1.418
Sivas Vilayeti	479	544	1.023
Siverek Vilayeti	.	.	.

Saruhan Vilayeti	.	.	.
Trabzon Vilayeti	660	838	1.498
G. Antep Vilayeti	.	.	.
Kars Vilayeti	.	.	.
Kırk Kilise Vilayeti	.	.	.
Karahisar Ş. Vilayeti	64	52	116
Afyon K.H. Vilayeti	3	.	3
Karasi Vilayeti	.	.	.
Kastamonu Vilayeti	474	606	1.080
Kocaeli Vilayeti	.	.	.
Kozan Vilayeti	.	.	555
Konya Vilayeti	583	2719	1.498
Kır Şehir Vilayeti	.	.	.
Kayseri Vilayeti	3.544	4.996	8.540
Çankırı Vilayeti	.	.	.
Kütahya Vilayeti	.	.	.
Gelibolu Vilayeti	.	.	.
Gümüşhane Vilayeti	.	.	5.195
Genç Vilayeti	.	.	.
Giresun Vilayeti	.	.	10
Lazistan Vilayeti	10	13	23
Mardin Vilayeti	.	.	.
Mersin Vilayeti	.	.	1.512
Maraş Vilayeti	.	.	.
Elaziz Vilayeti	63	138	201
Malatya Vilayeti	.	.	.
Menteşe Vilayeti	.	.	.
Muş Vilayeti	.	.	.
Niğde Vilayeti	7.602	10.339	17.941
Van Vilayeti	.	.	.
Yekûn	33.869	41.070	112.104

Yunan kaynaklarından alınan bilgiye göre Yunan hükümeti 135.164 ailenin iskânı ile meşgul olmuştur. Bu ailelerden 72.581 adedi hükümet tarafından yerleştirilmiş ve 62.583 âdeti de muhtar iskân komisyonu tarafından iskân olunmuştur. Yunan Hükümeti yalnız Türkiye'den gitmiş mübadil Rum iskânı ile meşgul olmuştur. Bu muhacirlerden esasen Trakya ve Adalar Denizi Sahillerinden olan yaklaşık 100.000 mübadil, mübadeleden önce Yunanistan'a hicret etmiş bulunuyorlardı. Yunanistan'ı terk eden Türk mübadilleri bıraktıkları haneler ve bütün yapılar hiçbir arızaya uğramadan Yunanlıların eline geçmiş olduğu gibi Türk mübadillerin çift hayvanları, ziraat aletleri ve bütün istihsal vasıtaları çok ucuz bedellerle Rum mübadillerin eline geçmiştir. Keza Trakya'dan gelenler bütün hayvanlarını ve menkul mallarını beraber

götürmüşlerdir ki Türk mübadillerden bu bahtiyarlığa nail olan hiç yoktur. Yunan mübadillerin çoğu daha Türkler kendi evlerinde iken bu hanelere girmişler her şeyi tam düzeninde ve tam işler bir halde ele geçirmişlerdir. Türklerin Yunanistan’da bıraktığı ev miktarı belki Rumların Türkiye’den bıraktıklarından azdır. Ancak Rumlardan sağlam olarak kalan evlerden de fazladır. Rumların bıraktıkları evlerin bilhassa İzmir ve Manisa havalisinde bıraktıklarının büyük bir kısmı tahrip edilmiş veya yanmıştır⁵. İskân Komisyonu tarafından göçmenlere 88.700 ev verilmiştir. Mübadele kapsamına girmeyen ve iskân yasasının kapsamındaki sığınmacı göçmenlere de 20.797 terk edilmiş ev dağıtılmıştır. Bu sayının içinde terk edilmiş Rum evlerinden başka, terk edilmiş Ermeni evleri de bulunmaktaydı. (Arı, 1995:213) Mübadeleden istisna bırakılan İstanbul şehrine mübadeleye dâhil bırakılan yerlerden gerek Harbi Umumide, gerek Milli savaşta birçok kişi gelmiş ve bazıları da daha Harbi Umumi’den evvel oraya gelip yerleşmiş bulduklarından ve bunlar Türkiye’yi terke taraftar da olmadıklarından İstanbul’dan gitmek istememişlerdir. Bunun için kimin mübadeleden hariç kalması ve kimin dâhil olması işi İstanbul’da belirmiş ve kabul edilen Etablı Esasına göre bunları yeniden gözden geçirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Mübadele işi tarihte misli geçmeyen kendine mahsus bir hadisedir. Bütün tarih seyrince şüphesiz harp esirlerinin mübadelesi gibi bazı tebaa mübadelesi olmuştur. Ancak Lozan mübadilleri şeklinde tarihte vukuuna tesadüf olunamamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 500.000 halkı bir buçuk yıl içinde Yunanistan’dan kaldırıp Türkiye’ye yerleştirilmiştir. Viyana ve Varşova kapılarından bugünkü kapılarımıza kadar olan bu gün üzerinde büyük büyük devletler teşekkül etmiş bulunan geniş sahada milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bu sahalarda Türk hâkimiyeti kalktıkça Türk halkı da dönüş göçünü yapmaya mecbur kalmıştır. İki buçuk asırdan beri devam edegelen bu dönüş göçü içinde (Bütün menkul mallarını alıp veya değerleri ile satıp gayrimenkullerini de bedellerini tamam alıp göçen) tek bir kafiye gösterilemez. Bıraktığımız yerlerdeki vatandaşlarımız büyük tazyikler karşısında o dede yurtlarını olduğu gibi bırakıp karşılığında hiç bir şey almadan kaçıp gelmeye mecbur olmuşlardır. Yugoslavya’dan ve bilhassa Bulgaristan’dan gelenler

⁵ “Yunan ordusu çekildiği ve gideceği yerleri muntazam bir sistem dâhilinde tahrip etmiştir. Tahribat hakkında yapılan tahkikat neticesinde Lozan’da heyeti murahhasımızın konferansa verdiği muhtırada can ve mal tahribatından başka 1050 köyle 2 kasabanın bir şehrin tamamıyla İzmir, Eskişehir ve Afyon gibi şehirlerimizin en mühim ve en mamur kısımlarının yandığı gösterilmişti. Yalnız Eskişehir ve Afyon’da 6550 ev yakılıp yıkılmıştı” bkz., BCA: 030,10/124.885.4, Lef:46.

ölküçä zor durumdadırlar. Romanya'dan gelenler bile mallarının yarı değerlerini almış değillerdir. Bütün bu muhaceret kafileleri içinde mallarının en çok değerini alabilen kafile bu yarım milyonluk mübadil kafilesi olmuştur. Eğer bu kafile mübadeleye tabii tutulmasaydı bunlarda Bulgaristan, Yugoslavya'dan gelen muhacir kafileleri gibi mallarını yok pahasına bırakacaklar ve Türkiye'ye eli boş döneceklerdi. Yapılan bu mübadele sonucunda 100.000.000 Liradan fazla tutan servet kurtarılmıştır. (BCA: 030.10/124.885.4, Lef:18)

SONUÇ

Mübadele olayı, Balkan ve Kurtuluş Savaşları'nın sıcağında, işgal altında can güvenliği kalmayan kitlelerin huzura kavuşmasını sağlayan ve aynı zamanda uluslaşma sürecimize yardımcı olan önemli bir gelişmeler olmuştur. Mübadele İmar iskân Vekâleti kurularak, öncelikle gelen göçmenlerin yerleşebileceği yerler araştırılmış, bu bölgelerin coğrafi, iktisadi ve ekonomik şartlar dikkate alınarak, gelen göçmenlerin mesleki durumları göz önünde tutulmuş, belirlenen yerlere dengeli bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle ülke sınırları içerisinde gerekli incelemeler yapılmış, taşınır ve taşınmaz mal miktarları araştırılmış, terk edilecek malların ne kadar süre içerisinde boşaltılacağı ve terkedilmış bağ, bahçe ve tarlaların miktarları konusunda ayrıntılı raporlar hazırlanmıştır. Ülke sınırları içinde, ne kadar miktarda ve nitelikte terkedilmış taşınır-taşınmaz mal bulunduğu; terkedilmış malların ne kadarlık süre içinde boşaltılabileceği; terkedilmış bağların, bahçelerin, tarlaların miktarının ne kadar olduğu konusunda ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.

Ekonomik açıdan mübadele, kısa vadede olumsuz etkileri olmasına rağmen, uzun vadede siyasi, iktisadi ve askeri bakımdan olumlu bir gelişme sayılabilir. 1923-1925 yılları arasında mübadillerin Türkiye'ye gelmesiyle birlikte, ülkenin sosyal ve ekonomik yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Mübadillerin Türkiye'ye yaptığı önemli katkılardan biri ekonomik alanda sağladıkları etkinlik olmuştur. Geldikleri yerlerde ticaret, sanayi ile uğraşan mübadiller Türkiye'de benzer alanlarda yatırımlar yapmışlar ve ülkenin kalkınmasına yardımcı olmuşlardır. Katkı sağladıkları alanlardan birisi de tarım olmuştur. Bilhassa tütün, zeytin, pamuk gibi Türkiye ekonomisi için hayati önem taşıyan bitkilerin yetiştirilmesinde geldikleri yörelerde öğrenmiş oldukları farklı metotlar sayesinde yaptıkları üretim ile sağladıkları artı değer tarımda önemli gelişmelerin yolunu açmıştır.

Bu dönemde Anadolu'dan 1.200.000 Rum Yunanistan'a göç ederken, Yunanistan'da yaşayan yaklaşık 500.000 Müslüman

Anadolu'ya göç etmiştir. Çok sayıda insanın yerinden yurdundan edilmesi, göç edenler arasında kargaşa ve umutsuzlukların yanı sıra, iki ülkenin toplumsal ve siyasal dokusunda köklü dönüşümler meydana getirmiştir.

KAYNAKÇA

BCA, 030. 10 / 124. 885. 4, (Lef 1-104)

BCA, 030.18.1 / 10.33.20

BCA, 030. 10 / 123. 873. 18

BCA, 272. 12 / 41. 45. 6

BCA, 272. 14 / 76. 27. 9

BCA, 272. 12 / 40. 41. 4

Aghatabay, C. Z. (2007), *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, İstanbul: Bengi Yayınevi.

Ağanoğlu, H. Y. (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Akalın, G. (2010), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Ankara: Orion Kitabevi.

Aktar, A. (2007), “*Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1927*”, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arı, K. (1990), “*Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metruke' ve 'Fuzûli İşgal' Sorunu*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6 (18), 627-657.

Arı, K. (1999), “*Mübadillerin Taşınma İşinin Türk Vapur Kumpanyalarına Verilmesi, Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları*”, *Toplumsal Tarih*, 68, 12-17.

Arı, K. (1995), *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Türkiye Vakfı Yayınları.

Emgili, F. (2014), “*Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi*”, *Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 105-123.

Erdal, İ. (2007), “*Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyal-İktisadi Değişimdeki Roller*”, *International Congress of Asian and North African Studies*, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), s.1263-1278.

- Erdal, İ.** (2017), “*Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri*”, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, 25(40), 203-214.
- Ersel, Hasan, Kuyaş, Ahmet,** (2002), Cumhuriyet Ansiklopedisi C.1, (1923-1940), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökaçtı, M. A.** (2010), *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güler, A.** (2007), *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Hatipoğlu, M. M.** (1997), *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Hirschon, R.** (2005), “*Lozan Sözleşmesinin Sonuçları*”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Çeviren: Müfide PEKİN- Ertuğ ALTINAY, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İskân Tarihçesi,** (1932), İstanbul: Hamit Matbaası.
- Karataş, M.** (2004), “*Türk Yunan Nüfus Mübadelesi 1923-1925*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- Ökçün, G.** (1971), 1923 Türk İktisat Kongresi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Önder, S.** (1990), *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri: 1912-1930*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Belli, M.** (2006), *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış*, Çeviren: Müfide PEKİN, İstanbul: Belge Yayınları
- Resmi Gazete,** 1771 Nolu Kanun
- Selek, S.** (2006), *İsmet İnönü Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toprak, S. V.** (2015), “*I. Dünya Savaşı’ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması*”, İÜTAE Türkiyat Mecmuası, 25 (1), 253-273.
- Tosun, R.** (2002), *Türk Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi*, Ankara: Palet Yayınları.
- Yeşiltuna, S.** (2007), *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Zengin, C.** (1998), *Türkiye ve Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu: 1918-1930*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

İSLÂM CEZA HUKUKU AÇISINDAN ÇOCUKLARA YÖNELİK CİNSEL
İSTİSMAR/Sexual Abuse Against Children in Terms of Islamic Criminal Law

Üzeyir KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: uzeyirkose@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6877-4465

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
14 Ağustos 2018/14 August 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Köse, Üzeyir (2018), “İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel
İstismar/Sexual Abuse Against Children in Terms of Islamic Criminal Law”, *Sosyal Bilimler
Dergisi*, 8 (16), 312-331.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

**İSLÂM CEZA HUKUKU AÇISINDAN ÇOCUKLARA YÖNELİK
CİNSEL İSTİSMAR¹**
Sexual Abuse Against Children in Terms of Islamic Criminal Law

ÖZ

Kur'an ve Sünnette doğrudan çocuklara yönelik cinsel istismarı düzenleyen ayet ve hadis mevcut değildir. Kur'an ve sünnette işaret edilen cinsel nitelikli suçlar ve cezaları yetişkinlere yöneliktir. Çocukların cinsel istismarı klasik İslâm hukuku kaynaklarında müstakil bir başlık altında incelenmemiştir. Konu daha çok zina, livâta (homoseksüellik) ve sihâk (lezbiyenlik) suçlarında taraflardan birinin çocuk olmasının mükellef tarafa verilecek cezanın niteliğini nasıl etkilediği etrafında incelenmiştir. Bu bağlamda kadınların erkek çocuklarla cinsel birliktelikleri, erkeklerin kız çocuklarla cinsel birliktelikleri ile kız ve erkek çocukların cinsel birliktelikleri zina başlığı altında ele alınmıştır. Homoseksüellik livâta başlığı altında, lezbiyenlik ise sihâk başlığı altında ele alınmıştır. Cinsel nitelikli suçlarda gerek fail olarak gerekse mağdur olarak çocuklar yetişkinlerden farklı hükümlere tabi tutulmuştur. Bu farklılıkta bazen çocuğun durumu dikkate alınırken bazen de suçun unsurlarının oluşup oluşmadığı cezada belirleyici olmuştur. Bu çalışmada çocuklara yönelik cinsel istismarın İslâm Ceza Hukuku açısından nasıl değerlendirildiği ele alınmıştır. Böylece hem çocuklara yönelik cinsel istismara dikkat çekilmek istenmiş hem de İslâm Hukukunun konuya yaklaşımının açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Ceza Hukuku, Zina, Livâta, Sihâk, Çocuk, Cinsel istismar.

ABSTRACT

In the Qur'an and Sunnah, there are no verses and hadiths that directly regulate sexual abuse against children. The sexual offenses and punishments referred to in Qur'an and Sunnah are directed towards adults. The sexual abuse of children wasn't studied under a separate heading in classical Islamic legal sources. The subject was studied rather in the context that in case of that a child is a part of the offences of adultery, homosexuality and lesbianism, how this situation affects the kind of the penalty of the offender. In this context, sexual intercourse of women with boys, sexual intercourse of men with girls and sexual intercourse between boys and girls were discussed under the heading of adultery. Homosexuality was discussed under the heading of livâta, lesbianism was discussed under the heading of sihâk. Children are subjected to different provisions from adults, both as a perpetrator and as a victim, in sexual offenses. In this difference, sometimes the situation of the child is taken into consideration and sometimes the

¹ Bu çalışma yazarın "İslâm Ceza Hukukunda Fail ve Mağdur Olarak Çocuğun Durumu" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

elements of the crime have been the determining factor in the punishment. In this study, how sexual abuse of children is evaluated in terms of Islamic Criminal Law is discussed. Thus, it was aimed to draw attention to sexual abuse of children and to clarify the approach of Islamic Law to the subject.

Keywords: *Islamic Criminal Law, Adultery, Sodomy, Lesbianism, Child, Sexual abuse.*

GİRİŞ

Beşeri hukuk sistemlerinde çocukların haklarının koruma altına alınması ve ceza hükümleri açısından yetişkinlerden farklı değerlendirilmesi oldukça yenidir (Şensoy, 1947: 514; Canan, 1995: 8; Ümit, 2006: 10-11). İslâm'da ise başlangıçtan itibaren çocuklar fıkhnın tüm alanlarında geniş ve ayrıntılı olarak incelenmiş, anne rahmine düştüğü andan itibaren lehine olan tasarruflar geçerli kabul edilerek hakları koruma altına alınmıştır (Ebû Zehra, t.y: 330-331; Zeydân, 1987: 94; Şa'bân, 2001: 296-297). İslâmiyet Cahiliye Araplarının çocukları öldürme âdetini ortadan kaldırdığı gibi (En'âm, 6/151; İsrâ, 17/31) kasten öldürülmeleri durumunda da kisası gerekli görerek (Hillî, t.y: IV, 990; Kâsânî, 1974: VII, 237; Karâfi, 1994: XII, 317; Şirbînî, 1997: IV, 11) hayat hakkı açısından yetişkinlerle çocukları eşit kabul etmiştir. İslâm'ın çocuklara karşı takındığı bu korumacı tavir ceza hukukunun diğer alanlarında da kendini hissettirmiştir. Cinsel nitelikli zina, livâta ve sihâk gibi suçlarda gerek fâil olarak gerekse mağdur olarak çocuklar yetişkinlerden farklı hükümlere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada kız ve erkek çocuklar arasında ayırım yapmaksızın cinsel nitelikli suçlara karışan çocuklar suçun mağduru olarak kabul edilip bunlara karşı ortaya konulan cinsel eylemler istismar olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda mükellef erkeklerin kız çocuklarla ve mükellef kadınların erkek çocuklarla gayri meşru cinsel temasları ile livâta ve sihâk suçlarına karışan çocuklara ve mükelleflere İslâm ceza hukukunda ne gibi yaptırımlar öngörüldüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslâm hukukunda çocukluğun buluş ile son bulduğu kabul edilirken; günümüz hukuk sistemlerinde daha çok yaş esas alınmaktadır. Bu sebeple ergenliğe girmiş olmakla birlikte onsekiz yaşından küçük olanlarla rızaen cinsel birleşmeler, medyada çocuk gelinler olarak ifadesini bulan onsekiz yaşından küçüklerin evlendirilmeleri vb. durumlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

1. ÇOCUKLARA YÖNELİK CİNSEL İSTİSMAR VE ÇEŞİTLERİ

Çocuk; yaşamın doğuştan ergenliğe kadar süren dönemini yaşayan varlık (Akarşlan, 1998: 6), gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, reşit

sayılmayan küçük yurttaş (Yörükoğlu, 1992: 14) şeklinde tanımlandığı gibi hukuki sorumluluğu göz önünde bulundurularak yaş küçüklüğünden dolayı henüz sorumlu olmayan ve her çeşit muameleyi yapmaya yetkili bulunmayan insan olarak da tanımlanmaktadır (Çeker, 1990: 29).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insanın çocuk sayılacağını ifade etmiştir (BMÇHS 1). Aynı anlayışla Türk Ceza Kanunu'nda çocuk; “henüz onsekiz yaşını doldurmamış kişi,” (Madde 6/b), Çocuk Koruma Kanunu'nda da “daha erken yaşta ergin olsa bile, onsekiz yaşını doldurmamış kişi” (Madde 3/a) olarak ifade edilmiştir. Modern hukuk çocukluğun sınırlarının belirlenmesinde yaşı esas alırken İslâm hukuku bulûğu esas almaktadır. Bu çalışma İslâm hukuku ekseninde olduğu için çocuk deyiimiyle *bulûğa ermemiş insan yavrusu* kastedilmektedir.

Modern hukukta ve sosyal bilimlerde çocukların cinsel nitelikli suçlara karışması durumu cinsel istismar olarak değerlendirilmektedir. Çocukların cinsel istismarı karmaşık nedenleri ve trajik sonuçları olan hukuki, tıbbi, psikolojik, sosyolojik ve dinî boyutlarıyla kapsamlı bir problemdir. Tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte özellikle son yıllarda üzerinde önemle durulmaktadır. Araştırmacılar saldırgan, mağdur, olayın şekli ve inceleme alanlarına göre farklı yaklaşımlarda bulduklarından literatürde çocukların cinsel istismarı için pek çok tanıma rastlanmaktadır. Bu tanımların ortak noktasını *bir yetişkinin cinsel doyum sağlama amacıyla zorla ya da ikna ederek bir çocuğu kullanması* oluşturmaktadır (Ziyalar, 1998: 10-12; Ayrıl, 1998: 12; Kara vd., 2004: 143; Taner ve Gökler, 2004: 83; Çiğdem, 2010: 186; Ovayolu vd., 2007: 14; Göker vd., 2010: 16; Bilginer vd., 2013: 56).

Amerikan Ulusal Çocuk İstismarı ve İhmalini Önleme Merkezi (NCCAN) çocukların cinsel istismarını “Çocukla erişkin arasındaki temas ve ilişki, erişkinin veya başka birinin cinsel doyumunu için kullanılmışsa, bu durum çocuğun cinsel istismarı olarak kabul edilir. Eğer bir çocuğun diğeri üzerinde belirgin bir gücü veya kontrolü söz konusu ise veya bariz bir yaş farkı varsa, çocuğa karşı cinsel istismar başka bir çocuk tarafından da gerçekleştirilebilir.” şeklinde ifade ederek çocuklara karşı ortaya konulabilecek cinsel istismarın bütün türlerini kapsamına almaya çalışmıştır (Ziyalar, 1998: 10; Ayrıl, 1998: 13-14). Çocuğun yetişkinle olan cinsel temasa rıza göstermesi veya cinsel aktivitelerin çocuk tarafından başlatılması olayın cinsel istismar kapsamında değerlendirilmesine engel değildir (Ziyalar, 1998: 11-12).

Çocukların cinsel istismarı yetişkin ile çocuk arasındaki cinsel birliktelik ile sınırlı kalmamaktadır. Çocukların maruz kaldıkları cinsel

istismarlar yaş, cinsiyet ve fâilin durumuna göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunları temel olarak şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1.1. Temas İçermeyen Cinsel İstismarlar

Çocuklara yönelik temas içermeyen cinsel istismar türleri elbette bizim burada zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Bir yetişkinin doğrudan temas kurmaksızın çocuklara karşı yapmış olduğu ve kendisinin cinsel uyarım aldığı her türlü davranış temas içermeyen cinsel istismar olarak değerlendirilebilir. Literatürde en fazla zikredilen temas içermeyen cinsel istismar türleri şunlardır:

Cinsel Konuşma: Fâilin çocukla yüz yüze, telefonda ya da internet üzerinden cinsel içerikli konuşmasıdır.

Teşhircilik: Fâilin çocuğa genital bölgelerini göstermesi veya çocuğun önünde cinsellik amacıyla genital bölgelerine dokunmasıdır.

Röntgencilik: İstismarcının çocuğu çeşitli faaliyetleri sırasında çıplak olarak seyretmesi durumudur (Ziyalar, 1998: 13; Şahin, 2009: 23).

Çocuğa cinsel içerikli materyallerin izlettirilmesi, çocuğun başkalarının cinsel ilişkisine tanık edilmesi ve çocuğun cinsel gelişimi, cinsel organları ve cinsel yönelimleri ile alay edilmesi gibi durumlar da temas içermeyen cinsel istismar kategorisinde değerlendirilmektedir (Z-Page, 2004: 106-107; Metin, 2010: 15).

1.2. Temas İçeren Cinsel İstismarlar

Çocuğa Cinsel Amaçlı Dokunma: Fâilin çocuğun göğüs, kalça ve cinsel organlarına dokunarak veya çocuğun kendi cinsel organlarına dokunmasını sağlayarak cinsel tatmin sağladığı istismar türüdür. Bu dokunmalar giysilerin üzerinden veya doğrudan çocuğun bedenine yapılabilmektedir.

Oral-Genital İlişki: İstismarcının çocuğun oral yoldan kendisiyle birleşmesini sağlamasıdır. Bu tür istismarda fâil ya da mağdur hem erkekler hem de kızlar olabilmektedir.

İnterfemoral İlişki: İstismarcının çocuğa zarar vermeme ya da bekâretini koruma kaygısı taşıdığı durumlarda daha sık görülür. İstismarcı cinsel organını çocuğun bacakları arasına yerleştirerek kendini cinsel olarak tatmin etmeyi amaçlar.

Seksüel Penetrasyon: Dört farklı şekilde gerçekleşebilir:

Dijital Penetrasyon: İstismarcının parmaklarını mağdur çocuğun cinsel organlarına yerleştirilmesidir. Cinsel amaçlı olması durumunda parmakların mağdurun ağızına yerleştirilmesi de bu kapsamda değerlendirilir.

Obje Penetrasyonu: İstismarcı, mağdur çocuğun cinsel organlarına veya ağızına herhangi bir objeyi yerleştirerek bu uygulama ile cinsel yönden kendini tatmin etmeyi amaçlar.

Genital Penetrasyon: Erkeğin cinsel organının kız çocuğun cinsel organına girmesi sonucu meydana gelen istismar türüdür. Genelde istismarcının erkek olduğu durumlarda görülmekle birlikte kadının erkek çocuğun cinsel organını kendi cinsel organına yerleştirmesi şeklindeki durumlara da rastlanmaktadır.

Anal Penetrasyon: İstismarcı erkeğin cinsel organını mağdur çocuğun anüsüne yerleştirmesidir. Cinsel istismarın bu türünde mağdur genelde erkek çocuklar olmakla birlikte bazen kız çocuklar da bu şekil cinsel istismarın kurbanı olabilmektedir. İstismarcının kız çocuğu olduğu durumlarda erkek genel olarak kızın bekâretini izale etmekten korktuğu için bu tür bir girişimde bulunmaktadır (Ziyalar, 1998: 13-15; Şahin, 2009: 23-25).

Her iki tür cinsel istismarda da fâiller genel olarak çocuklarla doğrudan ilişki kurabilen yakın çevredeki kimselerden oluşmaktadır. Bunlar arasında komşular, bakıcılar, eğitimciler ve çocukla kan bağı olan kişiler bulunmaktadır (Çiğdem, 2010: 186; Kara vd., 141). Cinsel istismarın aile içinde veya dinen haram olan akrabalar tarafından yapılması literatürde enstest olarak isimlendirilmektedir (Uğurlu ve Gülsen, 2014: 11; Ovayolu vd., 2007: 15; Bilginer vd., 2013: 56). Çocukların maruz kaldığı enstest istismarda fâilin çocuğu bu tür tehlikelere karşı koruması gereken, çocuğun en çok güvendiği kimseler olması olayın vahametini daha da artırmaktadır. Boşanma, şiddet, alkol ve madde kullanımı olan ailelerde çocuğa karşı cinsel istismar vakalarına diğer ailelere göre daha sık rastlanıldığı görülmektedir (Taner ve Gökler, 2004: 84; Çiğdem, 2010: 189).

1.3. Cinsel Sömürü

Çocukların cinsel sömürüsü tabiriyle kastettiğimiz şey çocukların cinsel açıdan maddi kazanç sağlamak maksadıyla kullanılmasıdır. Uluslararası bir sektör haline dönüşen bu sömürüye ne kadar çocuğun maruz kaldığı tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda kız çocuklarının yanında azımsanamayacak ölçüde erkek çocukların da cinsel sömürüye maruz kaldığı bilgisi yer almaktadır. Çocukların cinsel sömürüsü “çocuk fuhşu”, “çocuk pornografisi”, “çocuk seks turizmi” vb. başlıklar altında modern araştırmalara konu edilmektedir (Uğurlu ve Gülsen, 2014: 13-14).

2. İSLÂM CEZA HUKUKUNDA ÇOCUKLARA YÖNELİK CİNSEL İSTİSMARA ÖNGÖRÜLEN CEZALAR

Cinsel nitelikli suçlar içerisinde ilk akla gelen zinadır. Zinanın yasak olduğu ve dünyevi bir ceza gerektirdiği kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Kur'an-ı Kerim insanları zinaya götürecek davranışlardan uzak durulması noktasında uyarılmış, zinanın bir hayâsızlık ve kötü bir yol olduğunu ifade ederek zinayı açık bir dille yasaklamıştır (İsrâ, 17/32). Bu yasağı ihlal edenlere ise cezai yaptırım öngörmüştür (Nisâ, 4/15-16; Nûr, 24/2). Hz. Peygamber de çeşitli vesilelerle zinanın çirkin bir fiil olduğuna dikkat çekmiş, insanları bu fiilden uzak tutacak tedbirler koymuştur (Müslim, Hudûd 12, 13; Ebû Dâvud, Hudûd 24; Tirmizî, Hudûd 8; İbn Mâce, Hudud 7; Dârimi, Hudûd 19). İslâm hukukçuları da zina eden kadın ve erkeğe durumlarına uygun şekilde ceza uygulanacağı konusunda ittifak etmişlerdir (Serahsî, 1989, IX, 36; Zuhaylî, 1985, VI, 23). Kur'an ve sünnette işaret edilen cinsel nitelikli suçlar ve cezaları yetişkinlere yöneliktir. Çocuklara yönelik cinsel istismarlara ne tür yaptırım uygulanacağı hususunda Kur'an ve sünnette açık bir nass mevcut değildir. Bununla birlikte gayrimeşru cinsel eylemlerin taraflarından birinin çocuk olması durumu klasik fıkıh eserlerinde inceleme konusu yapılmıştır. Bu incelemelerin daha çok zina, livâta ve sihâk suçlarına çocukların alet edilmesi durumunda cezanın niteliğinin değişip değişmeyeceği etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

İslâm hukukçuları had cezası uygulanacak kişinin mükellef olması gerektiği noktasında ittifak halindedirler. Bu yüzden cinsel istismara maruz kalan erkek ve kız çocuklar had kapsamının dışındadır (Mevsilî, t.y: IV, 92; Kâsânî, 1974: VII, 34; Behnesî, 1988a: 111; Karâfi: 1994, XII, 48; Şirâzî, 1995: III, 337; Şirbînî, 1997: IV, 190; Gazzâlî, 1997a: VI, 435; M. İbn Kudâme, 1997a: XII, 357; İmrânî, 2000: XII, 350). Sünnî mezheplere göre cinsel birlikteliğe rıza gösteren çocuklar ta'zir edilirler. Ancak ceza ehliyetini haiz olmadıkları için verilecek olan ta'zir, ceza türünden olmayıp te'dip olarak kabul edilir (Şirbînî, 1997: IV, 19; Nevevî, 2003: VII, 306; Abbâdî, 2003: 186). Caferîler de mükelleflerin cinsel birliktelikte bulunduğu çocukların ta'zir edileceği noktasında sünnî mezheplerle aynı görüşte olmakla birlikte ta'zirin türü noktasında onlardan ayrılmaktadır. Onlara göre cinsel birlikteliğe rıza gösteren çocuklara ta'zir olarak celde cezası uygulanır (Kuleynî, 1993: V, 193; Şeyh Müfîd, h.1410: 779).

Çocuklarla gayrimeşru cinsel birliktelik kuran mükellefler için ise İslâm mezhepleri mükellef tarafın kadın veya erkek olmasına göre farklı cezalar belirlemişlerdir. Bunları şu şekilde gruplandırabiliriz.

2.1. Mükellef Kadının Erkek Çocukla Cinsel Birlikteliği

Erkek çocukların mükellef kadınlarla cinsel birliktelikleri kadının çocuktan cinsel olarak faydalanmak istemesi veya cinsel birlikteliğe rıza göstermesi şeklinde ortaya çıkabilir. Her iki halde de fiilin hukuki anlam ve sonuçlarının farkında olmayan çocuklar cinsel istismara uğramış kabul edilmektedir (Göker vd., 2010: 16). Bu birliktelik neticesinde kadının cezalandırılacağı noktasında mezhepler ittifak halindedirler. Ancak kadına uygulanacak cezanın had mi ta'zir mi olduğu tartışmalıdır.

Cinsel ilişkide kadını fâil olarak kabul etmeyen Hanefîler'e göre çocukla gayrimeşru cinsel birliktelik kuran kadına had cezası gerekmez. Kadın bu birlikteliğe rıza göstermişse hâkimin uygun gördüğü şekilde ta'zir edilir (Mevsîlî, t.y: IV, 92; Kâsânî, 1974: VII, 34; Üsrûşenî, 1984: 144; Serahsî, 1989: IX, 54-55; Aynî, 1990: VI, 266; İbn Nüceym, 1997: V, 30; Merğınânî, h.1417: III, 109-110; İbn Hümâm, 2003: V, 258-259). Hanefîler'e göre Kur'an'da Allah'ın kadınlar için "zâniye" tabirini kullanması mecazidir. Bu açıdan ceza ehliyeti olmayan erkek çocuklar gayrimeşru cinsel birliktelikleri neticesinde fâil (zânî) olarak adlandırılmayacağına göre onlarla cinsel ilişki kuran kadınlar da meful (zâniye) olarak adlandırılmazlar (Mevsîlî, t.y: IV, 92; Kâsânî, 1974: VII, 34; Behnesî, 1988a: 111; Aynî, 1990: VI, 268; İbn Nüceym, 1997: V, 30).

Cinsel ilişkide asıl amacın cinsel zevki tatmin etme olduğuna dikkat çeken İmâm Mâlik çocuklarla cinsel birliktelikte bulunan kadınların bu zevki tatmin etmiş kabul edilemeyeceği kanaatindedir. Bu sebeple kadınların çocuklarla gayrimeşru cinsel birlikteliklerinde haddi gerektiren zina suçu oluşmamıştır. Kadın uygun şekilde ta'zir edilir (Alîş, t.y: IV, 490; Üdeh, t.y: II, 357).

İmâm Şâfiî'ye göre ise çocuğun özel konumundan faydalanarak onunla gayrimeşru cinsel birliktelikte bulunmak zina demektir. Suçun taraflarından biri her ne kadar ceza ehliyetine sahip değilse de bu durum mükellef kadının fiilini etkilemez. Diğer şartlar da uygunsa kadın zina haddi ile cezalandırılır (Üdeh, t.y: II, 357; Gazzâlî, 1997b: II, 166-167; İmrânî, 2000: XII, 361-362; Rûyânî, 2002: XIII, 16). Zâhirîler ve Zeydîler de İmâm Şâfiî ile aynı görüştedir (Üdeh, t.y: II, 357). Hanefîlerden İmâm Züfer ve kendisinden rivayet edilen bir görüşte Ebû Yûsuf da bu noktada İmâm Şâfiî ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Onlara göre zina suçunda gerek zânî gerekse zâniye kendi özel şartları içerisinde değerlendirilir. Mükellef kadının şehvetini tatmin etmek için çocukla gayrimeşru cinsel birlikteliği zina suçunun oluşması için yeterli sebeptir (Üdeh, t.y: II, 357; Kâsânî, 1974: VII, 34; Üsrûşenî, 1984: 144; Behnesî, 1988a: 111; Aynî, 1990: VI, 266-267; Merğınânî, h.1417: III, 109; İbn Hümâm, 2003: V, 258). Hanbelîlerden ise bu konuda iki görüş rivayet edilmiştir. İlk görüş İmâm Şâfiî ile aynı

şekildedir ve mezhepte tercih edilen görüş de budur (İbnü'n-Neccâr, t.y: II, 465; Ş. İbn Kudâme, 1996: XXVI, 301-302; M. İbn Kudâme, 1997a: XII, 341; Buhûtî, 2000: VI, 191). İkinci görüşte ise kadına had uygulanıp uygulanmaması hususunda ilişkide bulunduğu çocuğun yaşı esas alınmıştır. Kadının cinsel birliktelik kurduğu çocuk on yaşına ulaşmışsa kadın zina etmiş sayılır ve had gerekir. Şayet çocuk on yaşından küçükse zina fiili oluşmamış demektir ve kadına had uygulanmaz (Üdeh, t.y: II, 357; Ş. İbn Kudâme, 1996: XXVI, 301-302; M. İbn Kudâme, 1997a: XII, 341).

Caferîlerde ise mükellef bir kadının çocukla gayrimeşru cinsel birlikteliği zina kapsamında kabul edilmiştir. Ancak bu durumda kadına celde cezası gerekir. Kadının muhsan olup olmaması cezanın türünde bir değişiklik meydana getirmez (Hillî, t.y: 937; Hillî, 1985: 293; Kuleynî, 1993: V, 193; Şeyh Müfid, h.1410: 779).

2.2. Mükellef Erkeğin Kız Çocukla Cinsel Birlikteliği

Günümüzde cinsel istismar üzerine yapılan araştırmalar erkek çocuklara oranla kız çocuklarının daha çok cinsel istismara maruz kaldığını göstermektedir (Taner ve Gökler, 2004: 83-84; Ovayolu vd., 2007: 15; Bilginer vd., 2013: 58). Klasik İslâm hukuku eserlerinde de mükellef erkeklerin kız çocuklarla gayri meşru cinsel temaslarına ilişkin hükümlerin oldukça ayrıntılı düzenlenmiş olmasını o dönemlerde de durumun benzer olduğunun delili olarak kabul edebiliriz.

İslâm hukukçuları ceza ehliyetine sahip erkeklerin kız çocuklarla gayrimeşru cinsel birlikteliklerinin cezasız bırakılmayacağı noktasında ittifak halinde olmakla birlikte uygulanacak cezanın niteliği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife'ye göre yaşlılarıyla (emsalleriyle) cinsel ilişkinin mümkün olduğu kız çocuklarla gayrimeşru cinsel birliktelik zina kapsamındadır. Bu yüzden celde veya recm cezasından fâilin durumuna uygun olan hangisi ise yaptırım olarak bunun uygulanması gerekir (Üdeh, t.y: II, 358; Kâsânî, 1974: VII, 34; Üsrûşenî, 1984: 142; İbn Nüceym, 1997: V, 30; Abbâdî, 2003: 37, 188). Ceza ehliyeti olmadığı için kız çocuğuna had gerekli değildir (Mevsilî, t.y: IV, 92; Kâsânî, 1974: VII, 34; Behnesî, 1988a: 111; İbn Abidin, 2003: VI, 43). Emsallerinin cinsel ilişkiye uygun olmadığı kız çocukla gayrimeşru ilişkide bulunmak ise zina kapsamında olmayıp fâile had uygulanmaz (Üsrûşenî, 1984: 144-145). Ancak fiilin tekrarını önlemek için adam ta'zir edilir. Bu fiil neticesinde kız çocuğunun ferc ile dübür arasındaki et perdesi yırtılmış (ifdâ), boşaltım sistemi zarar görmüş ve kız çocuğu idrarını tutamayacak bir duruma gelmişse fâil tam diyet ödemekle sorumludur. Kız çocuğunun boşaltım sistemi zarar görmemişse tam diyetin 1/3'ü gerekir. (Üsrûşenî, 1984: 144; Dağcı, 1996: 213; İbn Abidin, 2003: X,

221). İfdâ noktasında Hanbeliler de Hanefilerle aynı kanaattedirler (Sâmîrî, 2003: II, 334; Zerkeşî, 2009: III, 625).

Mâlikîler'e göre önden veya arkadan kendisiyle ilişkiye girmenin mümkün olduğu kız çocukla gayrimeşru cinsel birliktelikte bulunan kimseye had uygulanır. Kendisiyle cinsel ilişkinin mümkün olmadığı kız çocukla cinsel birliktelik durumunda ise fâile ta'zir cezası verilir (Alîş, t.y: IV, 488; Üdeh, t.y: II, 358; İbn Rüşd el-Cedd, 1988: III, 253; Abbâdî, 2003: 188). Hanefiler ve Mâlikîler aynı kanaati paylaşıyor gibi görünse de aralarında ince bir fark vardır. Hanefiler had cezasının tatbikini, cinsel ilişkiye girilen kızın ilişkiye müsait olup olmamasına bağlamışken, Mâlikîler cezanın tatbikini bizzat fiile bağlamışlardır. Şayet kişi küçük kız ile cinsel birliktelik kurabilmişse yani cinsel organının sünnet kısmı kız çocuğunun cinsel organına girmişse fâile had cezası uygulanır.

Şâfiîler ise kız çocuklarıyla girilen gayrimeşru cinsel ilişkinin haddi gerektiren zina kapsamında değerlendirilebilmesi için mağdurun şehvet mahalli olması gibi oldukça sübjektif bir kıstas belirlemişlerdir. Mağdur kız çocuğu şehvet mahalli ise fâile muhsan olup olmama durumu da dikkate alınarak uygun ceza verilir (Gazzâlî, 1997b: II, 166-167; İmrânî, 2000: XII, 361; Behnesî, 1988a: 111). Zâhirîler de bu konuda Şâfiîler'le aynı görüşü benimsemişlerdir (Üdeh, t.y: II, 358). Şehvet mahalli olmayan kız çocuklarla gayrimeşru cinsel birlikteliğin cezası noktasında ise farklı görüşler vardır (Gazzâlî, 1997b: II, 166-167).

Kendisiyle cinsel ilişkinin mümkün olduğu kız çocuklarla gayrimeşru ilişkiyi yetişkinlerle zina etmekle aynı hükümlere tabi tutan Hanbeliler (Buhûtî, 2000: VI, 190; Bağdâdî, 2002: V, 539; İbnü'l-Müneccâ, 2003: IV, 245-246; İbnü'n-Neccâr, 2008: X, 427) cinsel ilişkiye uygunluk yaşı için dokuz yaş sınırı getirerek Şâfiîler'e göre daha objektif bir kriter belirlemişlerdir. Onlara göre salim akıllı insanlar dokuz yaşından küçük çocuklara şehvet duymazlar (Buhûtî, 2000: VI, 190; İbnü'n-Neccâr, 2008: X, 427). Gayrimeşru cinsel birlikteliğin kurulduğu kız çocuğunun cinsel ilişkiye uygun olmaması yani dokuz yaşından küçük olması durumunda fâile ne tür ceza uygulanacağı noktasında ise Hanbeliler'den iki görüş nakledilmiştir. İlk görüşe göre böyle bir kız çocuğuna tevessül edip onunla cinsel birliktelik kuran fâile zina haddi gerekir. İkinci görüşe göre ise hâkim fâili uygun gördüğü şekilde ta'zir eder (Üdeh, t.y: II, 358; Abbâdî, 2003: 188-189).

Caferîler ise yaş sınırlaması veya cinsel ilişkiye uygun olup olmama gibi herhangi bir kriter belirlemeksizin mükellef bir erkeğin küçük kızla gayrimeşru cinsel birlikteliği durumunda celde cezasının gerekli olduğunu kabul etmişlerdir. Mükellef kadınların erkek çocuklarla olan cinsel birlikteliklerinde olduğu gibi burada da ceza ehliyetine sahip olan tarafın muhsan olup olmaması cezanın türünde bir değişiklik meydana getirmez

(Hillî, t.y: IV, 937; Hillî, 1985: 293; Kuleynî, 1993: V, 193-194; Şeyh Müfid, h.1410: 779). Bu ilişki neticesinde kız çocuğunun ferc ile dübür arasındaki et perdesi yırtılmışsa Caferîler, celdeye ek olarak, diyet ve mehri misli de gerekli görmektedir. Bu yaptırımların uygulanmasında kız çocuğunun ilişkiye rıza göstermiş olması ya da fâilin zoruyla ilişkinin gerçekleşmesi neticeyi değiştirmez (Magniyye, 2000: VI, 355-356).

2.3. Erkek Çocuk ile Kız Çocuk Arasındaki Cinsel Birliktelik

Çocukların cinsel istismarı vakalarında fâiller genel olarak yetişkinler olmakla birlikte yaşça daha büyük olan çocukların kendilerinden küçük çocuklara karşı cinsel istismarda buldukları da bir gerçektir. Bu istismarda fâil çoğunlukla erkek çocuklar iken mağdur kız veya erkek çocuklar olabilmektedir. Klasik İslâm hukuku eserlerinde erkek çocukların kız çocuklarını cinsel istismarlarında fiilin tekrarını önlemek açısından ta'zir cezasının yanında ilişki neticesinde kız çocuğunun bekâretinin izale olup olmaması durumu da dikkate alınarak fâil mehir ödemekle de sorumlu tutulmuştur.

Erkek çocukların kız çocuklarla cinsel birliktelik kurması durumunda ceza ehliyetleri olmadığı için her ikisi de had cezasından muafır (Üsrûşenî, 1984: 142; Sâmirî, 2003: II, 363; Kayravânî, 1999: XIV, 259). Hanefîlere göre erkek çocuk bu durumda mehir ödemekle sorumlu tutulur. Çocuk bu mehri, varsa öncelikle kendi malından karşılar. Kızın cinsel birlikteliğe rıza gösterip göstermemesi durumu değiştirmez (Üsrûşenî, 1984: 142-143; Serahsî, 1989: IX, 128; Zeylaî, h.1313: III, 184). Erkek çocuğun cinsel organını diyet açısından parmaklar mesabesinde kabul eden Hanbelîler de cinsel temas neticesinde kız çocuğun bekâretini izale eden erkek çocuğun mehri misil ödemesini gerekli görmektedirler. Mehri misil tam diyetin üçte birinden az ise çocuğun malından karşılanır. Fazla ise âkile mehri üstlenir (Sâmirî, 2003: II, 363).

Mâlikîler'e göre cinsel temas yoluyla veya parmaklarıyla kız çocuğun bekâretini izale eden çocuklar te'dip edilirler. Bunun yanında hâkimin takdir edeceği miktarda tazminat ödemekle sorumlu tutulurlar (Kayravânî, 1999: XIV, 258-259). Onlara göre erkek çocuğun gayrimeşru cinsel teması dilde zina olarak adlandırılrsa da hukuken zina olarak adlandırılmaz (Hattâb, 1995: VIII, 388, 397).

Şâfîîler de çocuklar arasında meydana gelen cinsel birlikteliğin ta'zir ve te'dip türünden bir karşılığının olmasının gereğine işaret ederek çocukların bu tür fiillere tekrar yönelmelerini önleyici gerekli tedbirlerin alınmasının önemine vurgu yapmışlardır (Şirbînî, 1997: IV, 190).

2.4. Çocuklara Yönelik İstismarın Livâta Şeklinde Olması

İslâm hukukçuları livâtayı, “erkeğin erkeğe veya arada nikâh ya da mülkiyet bağı olmayan kadına arkadan cinsel teması” olarak tanımlamışlardır (Kâsânî, 1974: VII, 34; Hattâb, 1995: VIII, 389; Şirbînî, 1997: IV, 187; Abdullatîf, 2003: 35-36). Livâta yapanlara verilecek ceza hususunda farklı görüşlere sahip olan mezhepler bu suçun çocuklarla işlenmesi durumunda da fâile ve mağdura uygulanacak ceza noktasında ihtilaf etmişlerdir. Livâtayı haddi gerektiren zina suçundan farklı kategoride değerlendiren Ebû Hanife (Kâsânî, 1974: VII, 34; Merğınânî, h.1417: III, 104) erkek veya kız çocuklarla ters ilişkide bulunan ceza ehliyetine sahip kimselerin ta'zir edilmesi gerektiği görüşündedir (İbn Nüceym, 1997: V, 27; İbn Abidin, 2003: VI, 38). Yine çocuğun mükellef bir kadınla ters ilişkide bulunması durumunda da kadın ta'zir edilir. Çocuklar ise livâta suçunda ister fâil konumunda isterse mağdur konumunda olsunlar te'dip türünden olmak üzere ta'zir edilirler (Abdullatîf, 2003: 51). Ona göre zinanın suç sayılmasıyla neseplerin karışması önlenmek istenmektedir. Arkadan yapılan cinsel temasta ise böyle bir durum söz konusu değildir (Kâsânî, 1974: VII, 34; İbn Nüceym, 1997: V, 27; Merğınânî, h.1417: III, 104-105).

Muhsan olup olmama durumu dikkate alınmaksızın livâta yapanların cezasının recm olduğunu kabul eden Mâlikîler, mağdurun bâliğ (yetişkin) veya çocuk olması arasında ayırım yapmamışlardır. Onlara göre fâil çocukla livâta yapabilmişse recm cezasını hak etmiş demektir (Hattâb, 1995: VIII, 397; Kayravânî, 1999: XIV, 268). Ancak livâtada fâil çocuk ise kendisiyle ters ilişkiye izin veren mükellef erkek veya kadına recm cezası gerekmeyp uygun şekilde ta'zir cezası verilir (Derdîr, t.y: IV, 456; Hattâb, 1995: VIII, 397). Çocuklar için ise bu tür fiillere tekrar yönelmesini engelleyecek tedbirler alınır (İbn Abdî'l-Berr, 1992: 574).

Erkekler arasında veya yabancı bir kadınla ters ilişki şeklinde meydana gelen livâtayı haddi gerektiren zina kapsamında kabul eden Şâfiîlere göre mağdurun (mefulün) çocuk olması cezanın türünü değiştirmez. Çocukla livâta yapan mükellef muhsan ise recmedilir, muhsan değilse celde cezasıyla birlikte bir yıl sürgün edilir (Mâverdî, 1994: XIII, 224; Rûyânî, 2002: XIII, 31; Nevevî, 2003: VII, 310). Çocuk bu işe kendi rızası ile izin vermişse ona da ta'zir cezası verilir (Mâverdî, 1994: XIII, 224).

Hanbelîler de çocukla livâta yapan bâliğ kimseye haddi gerekli görmektedirler (Sâmirî, 2003: II, 363). Çocuğa ise ister fâil konumunda olsun ister meful konumunda olsun ta'zir cezası verilir (İbn Müflih, 1997: VII, 387).

Caferîlerden livâta suçunun cezası olarak iki görüş nakledilmiştir. İlkine göre livâta yapanlar her hâlükârda öldürülürler. İkincisine göre ise livâta zina gibi değerlendirilir. Bu fiili işleyenlerin muhsan olup olmaması

dikkate alınarak uygun ceza verilir (Hillî, t.y: IV, 941-942; Şeyh Müfid, h.1410: 785). Mezhepte ise ilk görüş daha ağırlık kazanmıştır (Hillî, t.y: IV, 941-942; Tûsî, t.y: VIII, 7; Tebrîzî, h.1417: 183-185). Suçun çocuklara karşı işlenmesi durumunda da fâil ceza ehliyetine sahip ise ölüm cezası verilir. Çocuklar ise te'dip edilirler (Şeyh Müfid, h.1410: 786; Hillî, 1985: 296; Tebrîzî, h.1417: 184). Cumhurdan farklı olarak Caferîler livâta suçunun fâilinin çocuk olması durumunda da mefullerin cezasının ölüm olduğunu kabul etmektedir (Tebrîzî, h.1417: 184). Livâta iki çocuk arasında meydana gelmişse ikisi de uygun şekilde te'dip edilir (Şeyh Müfid, h.1410: 786).

2.5. Çocuklara Yönelik İstismarın Sihâk (Lezbiyenlik) Şeklinde Olması

İslâm hukuku literatüründe sihâk (İbn Abdi'l-Berr, 1992: 574; Mâverdi, 1994: XIII, 224; Sâmirî, 2003: II, 364), müsâhaka (Derdîr, t.y: IV, 452; Hillî, 1985: 297; Hattâb, 1995: VIII, 392), tedâlûk (M. İbn Kudâme, 1997a: XII, 350) ve ityânü'l-mer'etil-mer'ete (Şirâzî, 1995: III, 340; İmrânî, 2000: XII, 369; Rûyânî, 2002: XIII, 33; Nevevî, 2003: VII, 310) kelimeleriyle ifade edilen lezbiyenliğin haramlığı noktasında icma vardır (Üdeh, t.y: II, 368; Abdullatîf, 2003: 78). Bununla birlikte sünnî mezhepler sihâkı erkekle kadın arasında meydana gelen zina suçundan farklı değerlendirmişler ve taraflara ta'zir cezasını gerekli görmüşlerdir (Alîş, t.y: IV, 490; Derdîr, t.y: IV, 452; Karâfî: 1994, XII, 66; Mâverdi, 1994: XIII, 224; Şirâzî, 1995: III, 340; İbn Müflih, 1997: VII, 388-389; Kayravânî, 1999: XIV, 268; İbn Hümâm, 2003: V, 249). Çocukların sihâk suçuna iştirakleri durumuna ise inceleyebildiğimiz sünnî fıkıh kaynaklarında rastlamadık. Ancak mükelleflerin bu suçu işlemeleri durumunda ta'zir cezasının gerekli görülmesinden hareketle çocuğu bu yönde istismar edenlerin de ta'zir edilmesi gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Diğer cinsel nitelikli suçlarda olduğu gibi çocuklar te'dip edilirler.

Caferîlerde ise sünnî mezheplerin aksine sihâk, haddi gerektiren suçlar kapsamında ele alınmıştır. Cezası hususunda ise iki görüş nakledilmiştir. İlki muhsan olup olmamasına bakılmaksızın fâile ve mefule yüz celde vurulması yönündedir (Hillî, t.y: IV, 942; Hillî, 1985: 297; Şeyh Müfid, h.1410: 787; Kuleynî, 1993: V, 216-221; Tebrîzî, h.1417: 209). İkincisi ise sihâk suçunda muhsan olanın recmedilmesi, muhsan olmayanlara celde vurulmasıdır. Üç defa bu suçtan dolayı celde vurulan kimse dördüncü defa da aynı suçu işlerse öldürülür (Hillî, t.y: IV, 942; Hillî, 1985: 297). Genel kabul ise had olarak suçun her iki tarafına da yüz celde vurulması yönündedir (Hillî, t.y: IV, 942; Tebrîzî, h.1417: 209). Sihâk ceza ehliyetini haiz bir kadınla çocuk arasında vuku bulmuşsa kadına had, çocuğa ise ta'zir cezası uygulanır. Fiilin iki kız çocuğu arasında olması durumunda ise hâkim

suçun tekrarlanmasını önleyecek uygun gördüğü cezayı verir (Şeyh Müfid, h.1410: 788).

2.6. Cinsel Birleşme Dışında Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar

Cinsel ilişki veya cinsel yaklaşımdan maksat kadın ve erkeğin cinsel organlarının birbiriyle temasıdır. Yani erkeklik organının dişilik organına girmesidir (Üdeh, t.y: II, 350; Şekerci, 1996: 38). Cinsel temas bunun dışında bir şekilde gerçekleşirse, fiil suç olarak kabul edilmekle birlikte, zina kapsamında olmadığından had gerektirmez. Erkeğin cinsel organını kadının bacakları arasına yerleştirmesi, elbisenin üzerinden cinsel organların temas ettirilmesi, yabancı bir kadınla erkeğin baş başa kalması, öpüşmeleri, sarılmaları, bir örtü altında çıplak veya giyinik vaziyette olmaları İslâm ceza hukukunda ta'zir gerektiren cinsel nitelikli suçlar arasında kabul edilmektedir (Şekerci, 1996: 38). Ta'zir gerektiren bu tür cinsel nitelikli suçlar yetişkinler arasında meydana geldiğinde çoğunlukla karşılıklı rıza içerisinde gerçekleşmektedir. Bedensel ve zihinsel açıdan gelişimleri tamamlanmayan çocuklara karşı işlendiğinde ise cinsel istismar söz konusu olmaktadır. Çocukların bu şekillerde istismarı da yine İslâm ceza hukuku açısından ta'zir gerektirmektedir. Ta'ziri belirleme yetkisine sahip olan devlet başkanı veya devletin yetkili kıldığı hâkim (Üdeh, t.y: I, 80) çocukların cinsel istismarına uygulanacak cezayı belirlerken fâilin durumunun yanında mağdur çocuğun uğradığı bedensel ve zihinsel zararın boyutunu da dikkate almak zorundadır.

3. TÜRK CEZA KANUNUNDA ÇOCUKLARA YÖNELİK CİNSEL İSTİSMARIN CEZASI

Çocukların cinsel istismarı üzerinde önemle duran Türk Ceza Kanunu cinsel istismarı,

a) *Onbeş yaşını tamamlamamış veya tamamlamış olmakla birlikte fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış,*

b) *Diğer çocuklara karşı sadece cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı olarak gerçekleştirilen cinsel davranışlar,* (Madde 103/1) şeklinde tanımlamıştır.²

Türk Ceza Kanunu'nun 80'inci maddesinin 1'inci fıkrasında değişik amaçlarla insan ticareti yanında, fuhuş yaptırmak amacıyla insan ticareti suçu da düzenlenmiş ve bu suça sekiz yıldan on iki yıla kadar hapis cezası ve

² Türk Ceza Hukukunda çocukların cinsel istismarı hakkında geniş bilgi için bkz. Yurtcan, E, (2018), *Yargıtay Kararları Işığında Çocukların Cinsel İstismarı*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Üçüncü Bası, ss.167-196.

onbin güne kadar adli para cezası verilmesi öngörülmüştür. Aynı maddenin 3'üncü fıkrasında kanunun çocuk olarak kabul ettiği onsekiz yaşını doldurmamış olanların bu amaçla tedarik edilmeleri ve kaçırılmaları halinde, fuhuş yaptırılmasa dahi, faillerin aynı ceza ile cezalandırılacakları belirtilmiştir.

103'üncü maddede değişiklik yapılmadan önce çocukların cinsel istismarlarına üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası öngörülmekteydi. Son yapılan değişiklikle (24/11/2016-6763) çocuğu cinsel yönden istismar edenlerin sekiz yıldan onbeş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Kanun koyucu cinsel istismarın sarkıntılık düzeyinde kalması durumunda özel bir düzenleme yapmış, bu durumda suçun alt ve üst sınırı için suçun temel haline göre daha düşük bir ceza belirlemiştir. Cinsel istismarda suç sarkıntılık düzeyinde ise fâilin üç yıldan sekiz yıla kadar hapisle cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Cinsel istismarın vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi durumunda, onaltı yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezası gerekli görülmüştür. Mağdurun oniki yaşını tamamlamamış olması durumunda fâile verilecek ceza onsekiz yıldan az olamaz. Cinsel istismarın üstsoy, ikinci veya üçüncü derecede kan hısımlı, üvey baba, evlat edinen, vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, sağlık hizmeti veren veya koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan kişi ya da kişiler tarafından veya birden fazla kişi tarafından birlikte gerçekleştirilmesi halinde, cezalar yarı oranında artırılırken; suçun neticesinde mağdur bitkisel hayata girmişse veya ölmüşse fâilin ağırlaştırılmış müebbetle cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır (TCK, Madde 103/1-7).

SONUÇ

Günümüzde çeşitli ilim dalları tarafından incelemeye konu edilen çocukların cinsel istismarı klasik İslâm hukuku eserlerinde müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Konu daha çok zina, livâta ve sihâk suçlarında taraflardan birinin çocuk olmasının mükelleflere uygulanacak cezanın niteliğini nasıl etkilediği etrafında incelenmiştir. Bu bağlamda kadınların erkek çocuklarla gayrimeşru cinsel birliktelikleri, yetişkin erkeklerin kız çocuklarla gayrimeşru cinsel birliktelikleri, kız ve erkek çocuklar arasında meydana gelen cinsel birliktelikler zina başlığı altında; kız veya erkek çocuklarla ters ilişki livâta içerisinde ve çocukların lezbiyenlik suçuna ortak edilmesi de sihâk içerisinde ele alınmıştır.

İslâm ceza hukukunda çocuklara yönelik cinsel istismar suçlarına, genel olarak, aynı suçu yetişkinlere karşı işleyenlerden daha hafif cezalar öngörülmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak ilk dönem İslâm hukukçularının zinanın yasaklanmasının hikmetini nesillerin karışmasını

önlemekle sınırlandırmalarını zikredebiliriz. Fakat zina ve benzeri ahlaksızlıklar toplumda bunun çok daha ötesinde tahribatlara yol açmaktadır. Bu sebeple mağdurun yaşını dikkate alarak cezanın türünde değişiklik yapmak, istismarcıya verilecek cezayı hafifletmek bizce doğru bir yaklaşım değildir. Bilakis küçük kız çocuklara tevessül eden kimseler, kendisine haram olan yetişkin kadınlara şehvet duyan kimselerden ahlaken çok daha aşağı konumdadırlar. Zinanın yasaklanmasını sadece nesillerin korunması çerçevesinde değerlendirip cinsel olgunluğa erişmeyen çocuklara temasta bulunmada bu tehlikenin olmadığı gerekçesiyle had cezalarını uygulamamanın cezaların önleyicilik vasfının tam olarak sağlanmasına engel olacağı açıktır. Diğer taraftan kız veya erkek çocukların küçük yaşta cinsel istismara uğramaları hem kendilerinin hem de ailelerinin zihin dünyasında tamiri neredeyse imkânsız yaralar açacaktır. Bu yüzden Hanbelilerden nakledilen emsalleriyle ilişkiye girmenin mümkün olmadığı kız çocuklara karşı cinsel istismarda bulunan kimselere had cezasını gerekli gören görüşün cezaların caydırıcılık özelliğinin ruhuna daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde livâta suçunun gerek yetişkinlere gerekse çocuklara karşı işlenmesini had kapsamında değerlendiren cumhurun görüşü bizce tercihe şayandır.

Çocuklara karşı cinsel istismarda bulunanın kişilik ve ahlaki özelliklerinin yanında ebeveyn-çocuk bağlılığının zayıf olması, anne yoksunluğu veya annenin hasta olması, yetersiz bakım ve gözetim, aile içi şiddet, ailenin ya da annenin sosyal destek kaynaklarının olmaması, çocukların bakımının bakıcı veya kurum tarafından yapılması gibi nedenler çocukların cinsel istismara uğrama riskini artırmaktadır. Modern hukuk bu istismarın önüne geçmek için çeşitli önlemlerin yanında birtakım cezalar da öngörmektedir. Ancak sadece cezalandırmakla çocuk cinsel istismarının önüne geçilemeyeceği bir gerçektir. Bu sebeple suçun toplumda yaygınlaşmasını önlemek için aileden başlamak üzere eğitimcilere, din görevlilerine, sivil toplum kuruluşlarına ve medyaya büyük görevler düşmektedir. Suçun oluşmasını önlemek için gerekli tüm tedbirler alındıktan sonra cezai müeyyideler devreye sokulmalıdır. Bu durumda yasa koyucular, çeşitli vesilelerle gündeme getirilen hadım cezası da dâhil, suça uygun düşen ve caydırıcılık özelliği bulunan bir ceza belirleyebilirler. Cezalar belirlenirken cinsel istismar fâillerinin sadece erkekler olmadığı, kadınların da gerek kız çocuklara gerekse erkek çocuklara karşı cinsel istismarda bulunabildikleri gerçeği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, M.** (2003), *el-Ukûbetü't-Ta'zîriyye li-Cerîmeti'z-Zinâ fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Riyad, Câmîatü Nâyifi'l Arabiyye li'l-ULûmi'l-Emniyye Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ Kısmu'l-Adâleti'l-Cinâiyye.
- Abdullatîf, M.** (2003), *Cerâimü's-Şüzûzi'l-Cinsiyyi ve Ukûbetuhâ fi's-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Kânûn*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Riyad, Câmîatü Nâyifi'l-Arabiyye li'l-ULûmi'l-Emniyye Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ Kısmu'l-Adâleti'l-Cinâiyye.
- Akarslan, M.** (1998), *Ana Hatlarıyla Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları Mevzuatı*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Alîş, M.** (trs), *Minahu'l-Celîl alâ Muhtasari'l-Allâme Halîl*, Dâru Mesâdır,
- Aynî, B.** (1990), *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ayral, F.** (1998), *Çocukların Cinsel İstismarı Suçu ve Bu Suçla Mücadele*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bağdâdî, B.** (2002), *Fethu'l-Meliki'l-Azîz bi Şerhi'l-Vecîz*, Tahkik: Abdülmelik b. Dehîş, Beyrut: Dâru'l-Hadr.
- Behnesî, A. F.** (1988a), *el-Cerâim fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Kahire: Dâru's-Şurûk.
- Bilginer, Ç.** Hesapçioğlu, S. T. Kandil, S. (2013), “Çocukluk Çağı Cinsel İstismarı: Mağdur ve Sanık Açısından Çok Yönlü Bakış”, *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 26 (1), 55-64.
- Buhûfî, M.** (2000), *Şerhu Müntehâ'l-İrâdât Dekâiku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessetetu'r-Risâle.
- Canan, İ.** (1995), “İslam'da Çocuk Hakları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 7-22.
- Çiğdem, R.** (2010), “Çocuk İstismar ve İhmali”, Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss.183-198.
- Dağcı, Ş.** (1996), “İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller”, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Derdîr, A.** (trs), *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Akrabi'l-Mesâlik ilâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Tahkik: Mustafa Kemâl Vasfî, Kahire: Dâru'l-Maârif.
- Ebû Zehra, M.** (trs), *Usûlü'l-Fıkh*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Gazzâlî, M.** (1997a), *el-Vasît fi'l-Mezheb*, Tahkik: Muhammed Tâmir, Kahire: Dâru's-Selâm.
- _____ (1997b), *el-Vecîz fi'l-Fıkhî'l-İmâm Şâfî*, Tahkik: Ali Muavvid, Adil Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Erkâm bin Ebî Erkâm.

- Göker, Z.** Aktepe, E. Hesapçioğlu S. T. Kandil, S. (2010), “Cinsel İstismar Mağduru Olan Çocukların Başvuru Şekilleri, Klinik ve Sosyodemografik Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 17 (4), 16.
- Hattâb, M.** (1995), *Mevâhibü'l-Celil li Şerhi Muhtasari Halil*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hillî, H.** (1985), *el-Muhtasaru'n-Nâfi' fî Fıkhi'l-Îmâmiyye*, Beyrut: Dâru'l-Edvâ.
- _____, *Şerâi'u'l-İslâm fî Mesâili'l-Helâl ve'l-Harâm*, Şebeketü'l-Îmâmeyni'l-Hasaneyn li't-Türâsi ve'l-Fikri'l-İslâmî.
- İbn Abdî'l-Berr, M.** (1992), *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l Medîneti'l-Mâlikî*, Beyrut,: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Âbidîn, M. E.** (2003), *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenviri'l-Ebsâr*, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavvid, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Hümâm, K.** (2003), *Şerhu Fethi'l Kadîr alâ Hidâyeti Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, Talik: Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Kudâme, M.** (1997), *el-Muğni*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Halvâ, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Kudâme, Ş.** (1996), *el-Muğni ve Şerhu'l-Kebîr*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr.
- İbn Müflih, M.** (1997), *el-Mübdîu' Şerhu'l-Mugni'*, Tahkik: Muhammed İsmail eş-Şâfî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Müneccâ, Z.** (2003), *el-Mümti' fî Şerhi'l-Muğni'*, Tahkik: Abdilmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke: Mektebetü'l-Esedî.
- İbnü'n-Neccâr, M.** (trs), *Müntehâ'l-Îrâdât fî Cem'i'l-Mugni' ma'a't-Tenkîh ve Ziyâdât*, Tahkik: Abdulğaniy Abdulhâlık, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- İbn Nuceym, İ.** (1997), *Bahru'r- Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Rüşd el-Cedd, V.** (1988), *el-Mukaddimât el-Mümehhidât*, Tahkik: Muhammed Huciyy, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İmrânî, S.** (2000), *el-Beyân fî Mezhebi'l-Îmâm eş-Şâfî*, Tahkik: Kâsım Muhammed en-Nûrî, Beyrut: Dâru'l-Minhâc.
- Kara, B.** Biçer, Ü. Gökalp, A. S. (2004), “Çocuk İstismarı”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 47 (2), 140-151.
- Karâfi, İ.** (1994), *ez-Zahîra*, Tahkik: Muhammed Bûhubza, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Kâsânî, A.** (1974), *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye.

- Kayravânî, M.** (1999), *en-Nevâdir ve '-z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Müdevvene min Ğayrihâ mine'l-Ümmühât min Mesâili Mâlik ve Ashâbih*, Tahkik: Muhammed Huciyy, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Kuleynî, Y.** (1993), *Furû'u'l-Kâfi*, Dâru't-Teâruf, Talik: Muhammed Cafer Şemsüddîn, Beyrut.
- Mâverdî, E. H.** (1994), *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhı Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi*, Tahkik: Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Merğînânî, B.** (h.1417), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye.
- Metin, Ö.** (2010), *Çocuk Psikiyatri Polikliniğinde Değerlendirilen Cinsel İstismar Olgularının Biyopsikososyal Özellikleri*, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Mersin.
- Mevsilî, M.** (trs), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Tahkik: Şeyh Mahmûd Ebû Dakîkah, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Magniyye, M. C.** (2000), *Fıkhı'l-İmâm Ca'fer es-Sâdik*, İran: Müessesetü Ensâriyyân.
- Nevevî, Y.** (2003), *Ravdatü't-Tâlibîn*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavvid, Riyâd.
- Ovayolu, N. Uçan, Ö. Serindağ, S.** (2007), “Çocuklarda Cinsel İstismar ve Etkileri”, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2 (4), 13-22.
- Rûyânî, İ.** (2002), *el-Bahru'l-Mezheb fî Furû'i' Mezhebi'l-İmam eş-Şâfi*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sâmirî, A.** (2003), *el-Müstev'ib*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke: Mektebetü'l-Esedî.
- Serahsî, Ş.** (1989), *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Mâriفة.
- Şa'bân, Z.** (2001), *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, B. K.** (2009), *Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlardan Çocukların Cinsel İstismarı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Şekerci, O.** (1996), *İslam Ceza Hukukunda Ta'zir Suçları ve Cezaları*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Şensoy, N.** (1947), “Eski Devirlerde ve İslam'da Yaşın Cezai Mesuliyet Üzerindeki Tesiri”, *İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13 (1-2), 513-528.
- Şeyh Müfid, M.** (h.1410), *el-Muğnia'*, Neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî.
- Şirâzî, E. İ.** (1995), *el-Mühezzeb fî Fıkhı'l-İmâm eş-Şâfi*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Şirbînî**, H. (1997), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Maânî Elfâzi'l-Minhâc*, Tahkik: Muhammed Halil İ'tânî, Beyrut: Dârü'l-Marife.
- Taner**, Y. Gökler, B. (2004), "Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri", *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35 (2), 82-86.
- Tebrîzî**, M. C. (h.1417), *Üsûsü'l-Hudûd ve't-Ta'zirât*, Mihr Matbaası.
- Tûsî**, C. (trs), *el-Mebsût fî Fıkhı'l-İmâmiyye*, Talik: Muhammed Bâkır el-Behbûdî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- Ûdeh**, A. (trs), *et-Teşrûü'l-Cinâiyyü'l-İslâmî Mukârinen bi'l-Kânûni'l-Vad'î*, Beyrut: Darü'l-Kâtibi'l-Arabî.
- Uğurlu**, Z. ve Gülsen, İ, A, (2014), "Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Ümit**, E. (2006), *Kentte Suça Karışmış Çocuklarda Toplumsal Ortam ve Ceza Ehliyeti Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Üsrüşenî**, M. (1984), *Ahkâmu's-Sığâr*, Çeviren: İbrahim Canan, İstanbul: Cihan Yayınları.
- Yurtcan**, E (2018), *Yargıtay Kararları Işığında Çocukların Cinsel İstismarı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Yörükoğlu**, A. (1992), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Avcı Ofset.
- Zerkeşî**, Ş. (2009), *Şerhu Zerkeşî alâ Metni'l-Hırakî*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke: Mektebetü'l-Esedî.
- Zeydân**, A. (1987), *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Beyrut, Müessesetü Kurtuba.
- Zeylaî**, O. (h.1313), *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik (Hâşiyetü'ş-Şilbiyyi ile birlikte)*, Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ.
- Z-Page**, A. (2004), "Çocuk Cinsel İstismarı: Cinsel İstismara Neden Olan Etkenler ve Cinsel İstismarın Çocuklar Üzerindeki Etkileri", *Türk Psikoloji Yazıları*, 7 (13), 103-113.
- Zuhaylî**, V. (1985), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dimeşk: Dârü'l-Fıkr.
- Ziyalar**, N. (1998), *Çocukların Cinsel İstismardan Korunması -Bir Eğitim Modeli Önerisi-*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- 10/12/2004 Tarih ve 25611 Sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan 5237 Kanun Numaralı Türk Ceza Kanunu.
- 15/7/2005 Tarih ve 25876 Sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan 5395 Kanun Numaralı Çocuk Koruma Kanunu.

Sosyal Bilimler Dergisi • Cilt 8–Sayı 16 • Aralık 2018

POLİTİKA FAİZ ORANININ BANKALARIN KÂRLILIKLARI ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ / Effects on Policy Interest Rates on Banks' Profits: An Investigation:
The Case of Turkey

Memet Cem DANACI

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü,
e-posta: memetcem.danaci@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0930-7909

Mustafa ŞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Turizm ve otelcilik Yüksekokulu,
e-posta: msit@harran.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9694-0547

Ahmet ŞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü
e-posta: Ahmetsit@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0257-9023

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
14 Kasım 2018/14 November 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
10 Aralık 2018/10 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Danacı, C. Şit, M. Şit, A. (2018), “Politika Faiz Oranının Bankaların Kârlılıkları Üzerine Etkisi: 2011-2016 Dönemi Üzerine Bir İnceleme/Effects on Policy Interest Rates on Banks' Profits: An Investigation: The Case of Turkey”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 332-348.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

POLİTİKA FAİZ ORANININ BANKALARIN KÂRLILIKLARI ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Effects on Policy Interest Rates on Banks' Profits: An Investigation: The Case of Turkey

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, politika faiz oranının Bankaların kârlılıkları üzerinde etkisi olup olmadığının araştırılmasıdır. Politika faiz oranı, T.C. Merkez Bankası'nın belirlemiş olduğu bir haftalık vadeli repo ihale faiz oranıdır. Bu çalışmada bankaların kârlılıklarının incelenmesi için Türkiye'de aktif büyüklük açısından en büyük 10 bankanın 2011 1Q – 2018 2Q yılları arasındaki 30 dönemlik verileri örneklem olarak ele alınmıştır. Çalışmanın kısıtı olarak, katılım bankaları faizsiz bankacılık prensibiyle faaliyet gösterdikleri için çalışmada yer verilmemiştir. Bankaların kârlılıkları Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu'nun (BDDK) resmi sitesinde yer alan bağımsız denetim raporlarından alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, haftalık vadeli repo ihale faiz oranı olarak adlandırılan politika faiz oranı ile bankaların kârlılıkları arasındaki ilişki yazarlar tarafından oluşturulan grafikler yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada uygulama olarak SPSS programında Korelasyon ve Regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda; politika faiz oranıyla banka kârlılıkları arasında eş yönlü doğrusal ilişki tespit edilmiştir. Yani politika faizi olarak da bilinen haftalık vadeli repo faiz oranının arttıkça bankaların kârlılıklarının da arttığı, azaldıkça bankaların kârlılıklarının azaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politika Faizi, Banka Kârlılıkları, Merkez Bankası

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether the policy interest rate is affecting the profitability of the banks. The policy interest rate is interest rate that one-week repo auction determined by the Central Bank. In this study, the data of 10 banks between 2011 and 2016 is examined as a sample for examining the profitability of the banks. These banks are; Akbank, Denizbank, Turkish Economy Bank (TEB), QNB Finansbank, Garanti Bank, İş Bank, Halk Bank, Vakıflar Bank, Yapı Kredi and Ziraat Bank. The profitability of the banks have been evaluated by taking the independent audit reports included in the official site of the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA). In the study, the relationship between

¹Bu çalışma 11-12 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen IV. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

the policy interest rate, which is called the weekly repo auction interest rate, and the profitability of the banks have been examined with the aid of the graphs generated by the authors. The result of this study; it is seen that as the weekly repo interest rate, also known as the policy interest rate, increases, the profitability of the banks also increases and as the profitability of the banks decreases, the weekly repo interest rate decreases.

Keywords: Rates of Policy, Profitability of Banks, Central Bank

GİRİŞ

Bankaların finansal performansları birçok finansal değer ve rasyo ile ölçülebilmektedir. Bankaların finansal performanslarının belirlenmesinde temel rol oynayan mali değerlerden birisi de kârlılıktır. Bankaların kârlılıklarını etkileyen faktörler kendi içerisinde; bankaların kendilerinden kaynaklanan içsel sebepler ve bankaların kendileri dışından kaynaklanan dışsal sebepler olmak üzere iki başlık altında incelenir. Bu çalışmada bankaların kârlılıklarını etkileyen dış sebeplerden birisinin de politika faiz oranı olup olmadığı araştırılacaktır.

Faiz oranları ve banka kârlılığı arasındaki bağıın anlaşılması, faiz yapısına bağlı para politikasının finansal sektörün sağlamlığı üzerindeki etkisini değerlendirmek açısından önemlidir. Faiz oranları ve banka kârlılığı arasındaki bağlantı, 2008 Küresel Mali Krizin ardından ön plana çıkmıştır. Büyük gelişmiş ekonomilerde, kısa vadeli faiz oranları sıfıra yakın olmuşken uzun vadeli faiz oranları birçok gelişmiş ekonomide tarihsel olarak düşük seviyelere inmiştir. Krizin erken dönemlerinde Merkez bankalarının agresif tepkisinin finansal ve ekonomik bir çöküşün önlenmesi açısından kritik öneme sahip olduğu konusunda yaygın bir kanı vardır (Borio, 2017:48).

Çalışmanın ilk bölümünde politika faiz oranının tanımı yapılacak ve konu ile ilgili teorik bilgilerin yanı sıra politika faiz oranı ve banka kârlılıkları ile ilgili veriler sunulacaktır. Sonrasında konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise; iki değişken arasındaki ilişki Cronbach Alpha testi, frekans analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi ile araştırılmış elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

1. POLİTİKA FAİZ ORANI

Politika faiz oranı, T.C. Merkez Bankası'nın belirlemiş olduğu bir haftalık vadeli repo ihale faiz oranıdır. Repo ise; kelime anlamıyla, bankalar tarafından yapılan belirli bir faiz oranı ile ve belirli bir süre sonrasında geri almak taahhüdüyle bono, tahvil ve benzeri menkul kıymetleri satma işlemidir (Uludağ ve Arıcan, 2001:138).

Bankalar portföylerindeki tahvil ve bonoları teminat göstererek Merkez Bankasından para alarak repo işlemini gerçekleştirirler. Bankaların repo talepleri Merkez Bankası tarafından belirlenen politika faiz oranı üzerinden karşılanmaktadır (Para & Borsa, 2018).

Merkez Bankası politika faizini kullanarak tedavüldeki para stoklarını belirlemede temel rol oynayacaktır. Tabii burada Merkez Bankası bir hafta vadeli repo ihalesini ihale ile gerçekleştirmektedir ve piyasanın nabzına göre ihale yapılır. Aynı zamanda Merkez Bankası politika faizini kullanarak doğrudan olmasa da bankaların kullandıkları kredi hacimlerini, kredilerde uyguladıkları faiz oranını, mevduatlara vermiş oldukları faiz oranını ve son olarak döviz kurunu etkileyebilmektedir (TCMB, 2018).

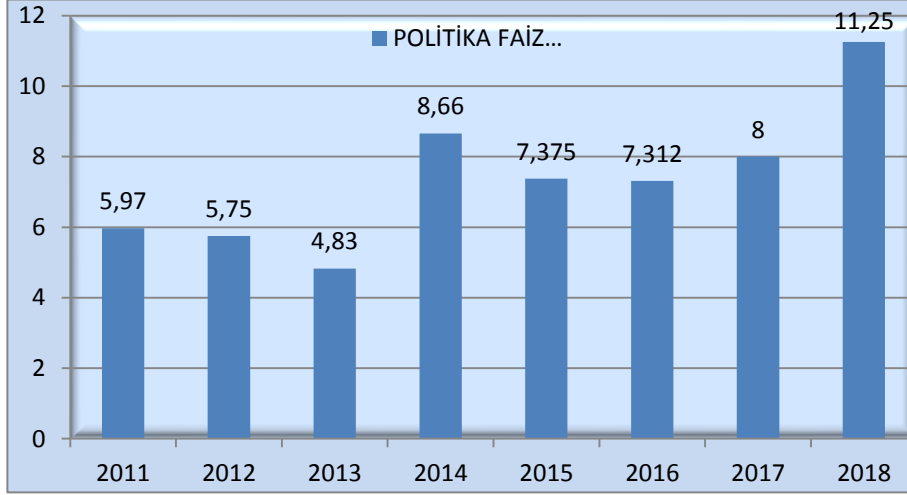
Merkez Bankasının alt organlarından Para Politikası Kurulu politika faiz oranını belirlerken aynı zamanda makro anlamda toplam arz-talep dengesi, maliye politikasına ilişkin göstergeler, parasal göstergeler ve kredi büyüklükleri, ücret, istihdam, birim maliyet, verimlilik gelişmeleri, kamu ve özel sektör fiyatlandırma davranışları, enflasyon beklentileri, döviz kurları ve bunları etkileyebilecek gelişmeler ve Merkez Bankasının geleceğe yönelik ekonomik verilerin tahminine yönelik bakış açıları açısından da bilgi edinmekten faydalanır (Yiğit, 2009:60).

Bunun sonucu olarak Merkez Bankasının temel hedeflerinden birisi olan fiyat istikrarı için atılmış bir adım olmaktadır. Merkez Bankasının, bir haftalık vadeli ihale faiz oranı aracılığıyla hedeflerini gerçekleştirme işlevinden dolayı bu faiz oranına, politika faizi de denir (Çetin, 2016:87).

Merkez Bankasının politika faiz oranını yükseltmesi ve düşürmesi piyasalar üzerinde son derece etkili olmaktadır. Merkez Bankası politika faiz oranını arttırdığında, bankaların Merkez Bankası ile repo gerçekleştirmeleri durumunda, bunun maliyeti bankalar açısından daha yüksek olacaktır. Bundan ötürü, bankalar fonlarını azaltacak, fonları azalan bankaların da kredi faiz oranları yükselecektir. Kredi faizlerinin yükselmesi ile eşgüdümlü olarak mevduat faiz oranları da artacaktır (Chmielewski, 2003:2)

Kredi faiz oranlarının yükselmesi, yabancı kaynak kullanan işletmelerin yabancı kaynak maliyetinin artmasına neden olur. Yabancı kaynak maliyetinin yükselmesi, bu maliyeti katlanmakta zorluk çekecek işletmelerin yatırım yapmasına belki de engel olacaktır. Böylece piyasalarda soğuk bir rüzgar estiği görülecektir. Politika faiz oranının azalması durumunda da, bu görülen etkilerin tam tersinin görülmesi beklenmektedir.

**Grafik-1: Türkiye’de Yıllık Politika Faiz Oranı
(2011 1Q -2018 2Q Dönemi)**

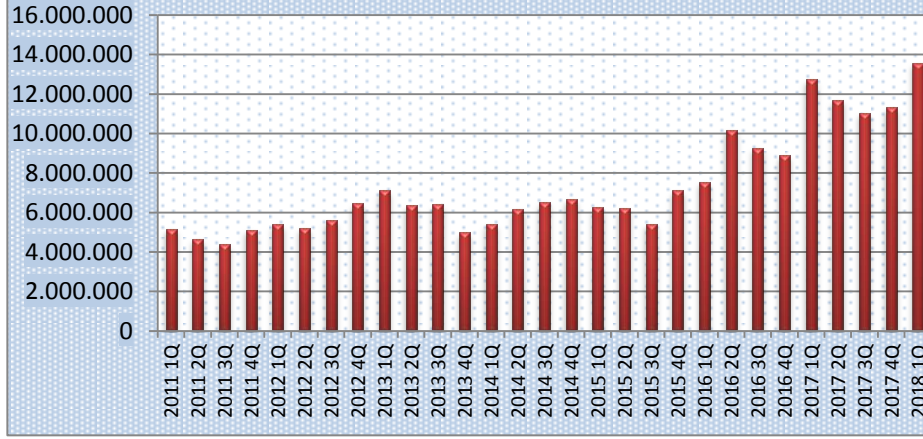

Kaynak: www.tcmb.gov.tr adresinden alınan veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik-1 incelendiğinde; Türkiye’de haftalık repo ihale faiz oranı olarak da bilinen politika faizinin 2011-2013 yılları arasında sürekli azalış gösterdiği, muhtemel 17-25 Aralık kumpas girişimlerinin etkisiyle 2014 yılında politika faizinde yaklaşık %80’lik bir artışla %9’a yaklaşmıştır. 2014 yılından toparlanma sürecinde giren piyasalarda politika faizinin de azalış trendine geçtiği, 2017 yılı itibari ile tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir.

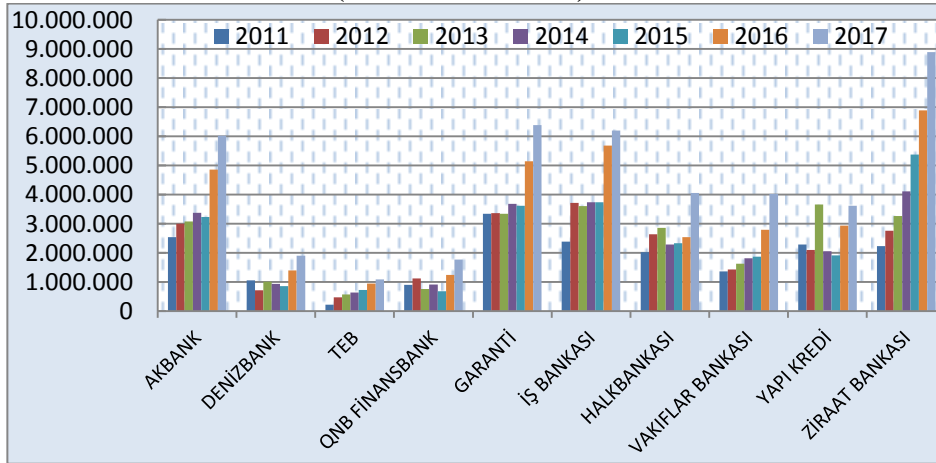
2. BANKALARIN KÂRLILIKLARI

İşletmelerin finansal performanslarını belirleyen temel faktörlerden birisi de, kârlılıktır. Bankalar, risk alabilen ancak bu risklere yenik düşmeyen, hem kendilerine kaynak ve imkân tanıyan kişi ve kuruluşları, hem de bankadan kaynak kullananlara memnuniyet sağlayarak, kendi hedefleri doğrultusunda istenen büyüme ve kârlılık hedeflerine ulaşmayı amaçlayan işletmelerdir (Albayrak ve Erkut, 2005:49).

Grafik-2: Türkiye’de Bankacılık Sektör Kârlılığı (2011-2016 Dönemi)

(www.tbb.org.tr)

Grafik-2’de Türkiye’de 2011-2016 yıllarını kapsayan döneme ait Türk Bankacılık Sektörü çeyrek dönemlere ait kârlılığı yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, Türkiye’de son 8 yıl içinde banka kârlılıklarında artış/azalış trendinin hakim olduğu görülmektedir.

Grafik-3: Örneklem Alınan 10 Bankanın Kârlılıkları (2011-2016 Dönemi)

(www.tbb.org.tr)

Grafik-3’te çalışmada örneklem alınan 10 bankanın 2011-2017 yıllarına ait kârlılıkları verilmiştir. Yapı Kredi Bankası ve kısmen Halkbank dışında diğer bankalarda genel artış trendi görülmektedir. Tabii burada

kârlılık artışından ziyade kâr marjlarındaki değişim trendi daha sağlıklı bir sonuç verecektir.

3. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Samuelson (1945) 'ın araştırması, faiz oranı arttığında borçluları etkilediğini ancak bankanın performansını etkilemediğini göstermiştir. Bu çalışmaya göre borçlu, yüksek faiz oranının etkisini tolere edecek ve bankanın performansı yüksek faiz oranlarından etkilenmeyecektir. Çünkü faiz oranları yukarı yönlü olduğunda, banka mevduat sahiplerine daha fazla borçlu konumdadır.

Flannery (1980), faiz oranlarının ABD'de ki 75 ticari bankanın kârlılığı üzerindeki etkisini 1961-1978 dönemi verileri ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda banka kârlılarının piyasa faiz oranlarına çok duyarlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre piyasa faizleri değiştiğinde, banka gelirleri ve maliyetleri birbirini yok etmekte ve böylece ticari banka kârı seviyesinin piyasa oranlarına çok az duyarlı hale gelmektedir.

Bourke ise 1989 yılında yaptığı çalışmada bankaların kârlılık oranlarını belirleyen faktörleri araştırmıştır. Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'daki 12 banka özelinde yapılan uygulamada zaman serisi regresyon analizi ve The White heteroskedasticity test uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, faizlerde ki bir birimlik artışın bankaların kârlılığında 0,6 artışa sebep olacağı tespit edilmiştir. Bourke'nin (1989) yönteminin kullanıldığı başka bir çalışmada Molyneux vd. (1992), 1986 ve 1989 yılları arasında on sekiz Avrupa ülkesinde banka performanslarının belirleyicilerini incelemiştir. Bourke ile benzer sonuçlar bulunmuştur.

Kaya vd. (2002), çalışmalarında Türk bankacılık sektöründe, bankaların kârlılıklarını belirleyen belirleyici faktörleri araştırmışlardır. Çalışmalarında 1997-2000 yıllarını kapsayan dönemin panel data verileri ile kârlılığı belirleyen mikro ve makro faktörleri tespit edebilmek amacıyla Ho ve Saunders'ın (1981) geliştirdikleri iki kademeli bir yöntem kullanmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre; bankaların net kâr oranlarını belirleyen mikro faktörler özkaynaklar, likidite, personel harcamaları, mevduatlar ve piyasadaki payı; makro faktörler ise enflasyon oranı ve konsolide bütçe açığıdır.

Albayrak ve Erkut (2005), çalışmalarında çok amaçlı performans değerlendirme modelini kullanarak, hizmet sektöründe finansal ve finansal olmayan ölçütleri, bankaların performanslarının değerlendirilmesine yönelik bir model oluşturarak geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu sebeple, Analitik Hiyerarşi Performans Modelini kullanarak bankaların yapısında kârlılık ve risk kriterleri ile hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti gibi performans

ölçütlerinin beraber kullanılmasına imkân sağlayan bir yöntem tavsiye etmişlerdir. Banka performanslarının belirlenmesinde sadece finansal değerlerle yapılan değerlendirmenin noksan ve yanlış sonuçlar vereceğini iddia etmişlerdir. Çalışmanın sonucu olarak; kârlılık, risk ve sosyal değerlerin bir arada kombinasyonu ile ağırlıklı yapılacak değerlendirme daha doğru bir sonuç ortaya çıkaracaktır.

Çerçi, Kandır ve Önal (2010), çalışmalarında 2003-2010 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının kârlılıklarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesini amaçlamışlardır. Çalışmada uygulama olarak doğrusal regresyon yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada bağımsız değişken olarak, takipteki alacaklar karşılığının takipteki kredilere oranı, faiz dışı giderlerin net kâra oranı, kredilerin mevduata oranı, faiz dışı gelirlerin toplam aktiflere oranı ve para arzındaki büyüme oranı ele alınmıştır. Çalışmanın sonucu olarak; bankaların Net Kâr / Aktif Toplamı olarak bilinen aktif kârlılığının toplam kredilerin toplam mevduata oranı ve faiz dışı gelirler/aktif toplamı oranında olumlu etkilendiği, aktif kârlılığının faiz dışı gelirler/net kâr oranından olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır. Net Faiz oranının ise, toplam krediler/ toplam mevduat oranından, faiz dışı gelirler/ aktif toplamı oranından ve takipteki alacak karşılıkları/ takipteki krediler oranından olumlu olarak etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Khan (2014) ise, Pakistan’da faaliyet gösteren 4 büyük ticari banka için 2008–2012 dönemi verileri üzerinden niceliksel ve niteliksel yaklaşımla konuyu incelemiştir. “Pearson Korelasyon Metodunun” kullanıldığı çalışma sonucunda faiz oranı ile ticari bankaların kârlılığı arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bulunan sonucun faiz oranının artması / azalması durumunda bankaların kârlılıklarının da artacağı / azalacağı anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Yücememiş vd. (2015), çalışmalarında finansal ve makroekonomik değişkenlerde görülebilecek belirsizliklerin elimine edilmesi ve sermaye hareketlerinin, bu değişkenler üzerindeki etkisini minimize etmek amacı ile faiz koridoru uygulamasını ele almıştır. 2003-2014 dönemi verilerini kullanarak Türkiye’de etkin kullanılan faiz koridoru sistemi ile enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Carrion-i Silvestre (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak, Merkez Bankasının borç alma ve borç vermede belirledikleri faiz oranına dair kararların enflasyon oranı üzerinde etkili olduğu ve faiz oranlarının enflasyon oranında belirleyici bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca hata düzeltme modelinde, uzun vadede uyumlu hareket eden seriler arasında kısa süreli oluşan sapmaların ortadan kalktığı uyumlu hareket eden serilerin yeniden uzun vadede dengeyi oluşturacak değerlere yakın olduğu ve bunun

uzun vadede analizlerin güvenilirlik seviyesine kanıt oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Binici, Kara ve Özlü (2016), çalışmalarında 2010-2015 dönemine ait para politikası duruşunun ve parasal aktarım sisteminin daha anlaşılır olmasına katkı sağlamak istemişlerdir. Bu amaçla özellikle sıra dışı koridor politikası çerçevesinde Merkez Bankası tarafından ilan edilen faiz oranları ile bankaların katlanmak zorunda kaldıkları faizin farklı olmasının parasal aktarım mekanizması açısından gelişmeleri ve sonuçları ele alınmıştır. Panel tahmin yöntemleri vasıtasıyla banka bazında akım veriler yardımı ile kredi kullanım faizleri ve mevduat faizleri ile para politikası faizleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucu olarak, para politikasının bankacılık sistemindeki uygulaması açısından resmen ilan edilen faizlerden çok fiili faizler ön plana çıkmıştır. Ayrıca, bankalar arası piyasada oluşan gecelik faiz oranının, kullandırılan kredi ve mevduat fiyatlamasında aktif rol oynadığı görülmüştür.

Borio vd. (2017), konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarında G10 ülkeleri (Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD) ve Avusturya, Avustralya ve İspanya'da faaliyet gösteren 109 bankayı incelemişlerdir. 1995-2012 dönemi yıllık verileri ile dinamik panel analizinin yapıldığı çalışma sonucunda, kısa vadeli faiz oranları ile bankaların kârlılık oranları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bankaların kârlılık oranı üzerindeki etkinin, faiz oranı daha düşük olduğunda ve kârlılık eğimi daha az dik olduğunda, güçlü olduğu belirtilmiştir.

Literatür araştırmasına sonuç olarak bakıldığında; çalışmaların büyük çoğunluğu faiz ile kârlılık arasında ilişki olduğunu tespit etmiş olsa da bazı çalışmalarda (Flannery 1980, Samuelson 1945) banka kârlılarının piyasa faiz oranlarına çok duyarlı olmadığı ileri sürülmüştür.

4. UYGULAMA ÇALIŞMASI

Çalışmanın bu kısmında çalışmanın amacı, kısıtları, yöntemi ve bulguları yer alacaktır.

4.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada 2011 yılı I. çeyreği ile 2018 yılı I. çeyreği arasında 29 dönem için politika faiz oranı ile banka kârlılıkları arasında ilişki olup olmadığının ve politika faiz oranının banka kârlılıkları üzerinde etkili olup olmadığının tespit edilmesidir.

4.2. Çalışmanın Kısıtı

Çalışmada politika faiz oranı ile banka kârlılıkları arasındaki ilişki incelendiği için, katılım bankalarının faizsiz bankacılık prensibiyle faaliyet göstermelerinden dolayı katılım bankaları çalışmaya dahil edilmemiştir.

4.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada öncelikle verilerin güvenilir olup olmadığının saptanması için Cronbach Alpha testi kullanılmıştır. Ardından frekans analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi tercih edilmiştir. Çalışmada analizler IBM SPSS 24.0 programında yapılmıştır. Çalışmada Akbank, Deniz Bank, Türkiye Ekonomi Bankası (TEB), QNB Finansbank, Garanti Bankası, İş Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası ve Ziraat Bankası'na ait veriler Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) ve Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu'nun (BDDK) resmi sitesinden alınmıştır.

4.4. Bulgular

Bankaların kârlılıkları denetimden geçmiş konsolide bağımsız denetim raporlarından alınmıştır. Çalışmada politika faiz oranı için, T.C. Merkez Bankasının resmi sitesinden günlük veriler alınarak yıllık ağırlıklandırılmış faiz oranı çevrilerek elde edilmiştir.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Durum Sayısı
,852	11

Örneklem olarak seçilen 10 banka ve politika faiz oranı toplamda 11 değişkenin güvenilirliğine bakıldığında, verilerin % 85 güvenilir olduğu görülmüştür. Sosyal bilimlerde bu oranın % 70'in üzerinde olması uygun görülmüştür (Ersanlı ve Balcı, 2016: 11).

Tablo 2. Değişkenlere Ait İstatistikler

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Politika	29	4,50	10,00	7,0024	1,37754
Akbank	29	530608	1693865	958442,93	346877,034
Deniz	29	79655	605679	292977,93	134455,526
TEB	29	19387	889198	199145,17	157276,160
QNB	29	97462	570467	277588,55	119554,595
Garanti	29	523058	2011202	1065284,35	364235,324

TEB	Pearson Correlation	,079	,198	,130	1	,266	,311	,207	,224	,189	,157	,244
	Sig. (2-tailed)	,684	,302	,502		,164	,100	,282	,242	,327	,417	,202
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
QNB	Pearson Correlation	,304	,837**	,681**	,266	1	,818**	,792**	,571**	,718**	,344	,652**
	Sig. (2-tailed)	,109	,000	,000	,164		,000	,000	,001	,000	,068	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
Garanti	Pearson Correlation	,459*	,876**	,736**	,311	,818**	1	,825**	,592**	,804**	,416*	,815**
	Sig. (2-tailed)	,012	,000	,000	,100	,000		,000	,001	,000	,025	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
İş Bankası	Pearson Correlation	,409*	,853**	,631**	,207	,792**	,825**	1	,543**	,839**	,435*	,839**
	Sig. (2-tailed)	,028	,000	,000	,282	,000	,000		,002	,000	,018	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
Halk	Pearson Correlation	,091	,673**	,625**	,224	,571**	,592**	,543**	1	,638**	,479**	,607**
	Sig. (2-tailed)	,639	,000	,000	,242	,001	,001	,002		,000	,009	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
Vakıflar	Pearson Correlation	,414*	,851**	,716**	,189	,718**	,804**	,839**	,638**	1	,374*	,880**
	Sig. (2-tailed)	,026	,000	,000	,327	,000	,000	,000	,000		,046	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
Yapı Kredi	Pearson Correlation	-,150	,449*	,461*	,157	,344	,416*	,435*	,479**	,374*	1	,393*
	Sig. (2-tailed)	,438	,015	,012	,417	,068	,025	,018	,009	,046		,035
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
Ziraat	Pearson Correlation	,572**	,886**	,670**	,244	,652**	,815**	,839**	,607**	,880**	,393*	1
	Sig. (2-tailed)	,001	,000	,000	,202	,000	,000	,000	,000	,000	,035	
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
* % 5 anlamlılık seviyesinde korelasyon önemlidir.												
** % 1 anlamlılık seviyesinde korelasyon önemlidir.												

Tablo 3'te sig. değerlerine bakıldığında politika faiz oranları ile Akbank, Garanti Bank, İş Bankası, Vakıflar Bankası ve Ziraat Bankası'nın kârlılıkları ile ilişki olduğu görülmüştür. Politika faiz oranı ile ilişkisi bulunan bankaların, Türkiye Bankalar Birliği'nin bankalar sıralamasında ilk 5 sırada yer alan bankalar olması, politika faiz oranı ile daha çok büyük bankalar arasında ilişki olduğu görülmüştür. Özellikle Ziraat Bankası kârlılığı ile politika faiz oranı arasındaki ilişkinin % 1 anlamlılık seviyesi gibi güçlü bir ilişki olması bu sonucu desteklemektedir.

Regresyon analizi ise, sebep-sonuç ilişkisine bağımlı değişken veya bağımsız değişken/değişkenler arasında bulunan ilişkiyi tahmin edebilmek amacıyla kullanılan matematiksel bir yöntem olduğu gibi, bu ilişkiyi karakterize eden bir istatistik modelidir (Şahinler, 2000:1).

Regresyona ait hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 : Politika faiz oranı banka kârlılıklarını etkilememektedir.

H_1 : Politika faiz oranı banka kârlılıklarını etkilememektedir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Kareleri Toplamı	df	Ortalama Karesi	F	Sig.
1	Regresyon	31,041	10	3,104	2,529	,042 ^b
	Artık	22,092	18	1,227		
	Total	53,133	28			
a. Bağımlı Değişken: Politika						
b. Tahminci: (Sabit), Ziraat, TEB, Yapı Kredi, Halk, QNB, Deniz, Garanti, Vakıflar, İş, Akbank						

Tablo 4'e bakıldığında, sig. değerinin % 5'in altında olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilir, H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani % 5 anlamlılık seviyesinde politika faiz oranlarının banka kârlılıklarını etkilediğini göstermektedir.

Tablo 5. Regresyon Modeli

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
1	,764 ^a	,584	,353	1,10785
a. Tahminci: (Sabit), Ziraat, TEB, Yapı Kredi, Halk, QNB, Deniz, Garanti, Vakıflar, İş, Akbank				

Tablo 5'te görüldüğü üzere, bağımlı değişken olan politika faiz oranlarının çalışmada ele alınan örneklem 10 bankanın kârlılıkları üzerinde % 76 etkili olacağı tahmin edilmiştir. Ancak r^2 değerine bakıldığında, r^2 değerinin % 58 olması, politika faiz oranının banka kârlılıkları üzerinde % 58 etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Regresyona Ait Katsayılar^a

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Sapma	Beta		
1	(Sabit)	6,614	,907		7,293	,000
	Akbank	4,355E-7	,000	,110	,205	,840
	Deniz	1,985E-6	,000	,194	,738	,470
	TEB	-2,823E-7	,000	-,032	-,187	,854
	QNB	-1,188E-6	,000	-,103	-,273	,788
	Garanti	8,821E-7	,000	,233	,625	,540
	İş	-1,647E-7	,000	-,046	-,121	,905
	Halk	-1,787E-6	,000	-,278	-	,236
					1,226	
	Vakıflar	-1,825E-6	,000	-,366	-,966	,347
	Yapı Kredi	-2,011E-6	,000	-,419	-	,040
	Ziraat	2,106E-6	,000	,925	1,945	,068

a. Bağımlı Değişken: Politika

Bağımlı değişken olan politika faiz oranının 10 banka bazında hangi bankanın kârlılıkları üzerinde ne kadar etkili oldukları sig. değerlerine bakıldığında görülmektedir. Tablo 6'da görüldüğü üzere, politika faiz oranının banka kârlılıkları üzerindeki etkisinin Yapı Kredi bankasından kaynaklandığı görülmektedir. T istatistik değerlerine bakıldığında ise, politika faiz oranının en fazla Ziraat Bankasının kârlılıkları üzerinde eş yönlü, Yapı Kredi Bankasının kârlılıkları üzerinde ters yönlü etkili olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bankalar, piyasanın fon ihtiyacını karşılayan temel unsurlardandır. Bir ülke ekonomisinin gelişmişliği, bankacılık sektörünün gelişmişliğiyle doğru orantılıdır. Bu sebeple bankaların iyi performans göstermesi önemlidir. Bu çalışmada politika faiz oranının bankaların kârlılığını belirlemede etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın kısıtı olarak faizsiz bankacılık prensibiyle faaliyet gösteren katılım bankalarına yer verilmemiştir. Çalışmada uygulama olarak Korelasyon ve Regresyon analizi uygulanmıştır.

Çalışmada Türkiye'de haftalık repo ihale faiz oranı olarak da bilinen politika faizinin 2011-2013 yılları arasında sürekli azalış gösterdiği ve 2014 yılından toparlanma sürecinde giren piyasalarda politika faizinin de azalış trendine geçtiği tespit edilmiştir. Türk Bankacılık Sektörünün çeyrek dönemlere ait kârlılığın bakıldığında ise son 6 yıl kârlılıklarında sürekli bir artış olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışma yöntemi içerisinde ele

alınan on ulusal banka içinse Yapı Kredi Bankası dışında diğer bankaların kârlılıklarında artış trendi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada Türkiye’de aktif büyüklüklerine göre en büyük 10 bankanın kârlılıklarının politika faiz oranı ile ilişkisi ve etkilenme düzeyi araştırılmıştır. Çalışmanın kısıtı, faizsiz bankacılık prensibiyle çalışan katılım bankalarının bu çalışmaya dahil edilmemesidir. Çalışma kullanılan yöntem, dönem ve örneklem kabul edilen bankaların farklı olması nedeniyle bu konuda yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu yönüyle de literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Yapılan analizler sonucunda öncelikle yapılan korelasyon analizi sonucunda politika faiz oranı ile banka kârlılıkları arasında ilişki olduğu; regresyon analizi sonucunda ise, politika faiz oranının banka kârlılıkları üzerinde etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yani bankaların kârlılıkları politika faiz oranı olarak bilinen haftalık vadeli repo faiz oranından etkilenmektedir. Yani haftalık vadeli repo faiz oranının arttıkça bankaların kârlılıklarının da arttığı, azaldıkça bankaların kârlılıklarının azaldığı görülmektedir. Bu sonuç da literatür çalışmalarıyla uyusmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Y.E., Erkut, H.** (2005), “Banka Performans Değerlendirmede Analitik Hiyerarşi Süreç Yaklaşımı”, *İTÜ Mühendislik Dergisi*, 4 (6), 47-58.
- Binici, M., Kara, H., Özlü, P.** (2016), “Faiz Koridoru ve Banka Faizleri: Parasal Aktarım Mekanizmasına Dair Bazı Bulgular”, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Çalışma Tebliği No: 16/08.
- Borio, C., Gambacorta, L., Hofmann, B.** (2017), “The Influence Of Monetary Policy On Bank Profitability”, *International Finance*, 20 (1), 48-63.
- Bourke, P.** (1989), “Concentration And Other Determinants Of Bank Profitability In Europe, North America And Australia”, *Journal of Banking and Finance*, 13(1), 65-79.
- Chmielewski, T.** (2003), “Interest Rate Pass-Through In The Polish Banking Sector And Bank Specific Financial Disturbances”, *MPRA Paper* 5133 (3), 1-41.
- Çerçi, G., Kandır, S.Y., Önal, Y.B.** (2010), “Bankalarda Kârlılık Analizi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama”, *İMKB Dergisi*, 13, 50.

- Çetin, M.Ö.** (2016), “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Uygulamalarının Gelişimi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8 (14), 67-101.
- Ersanlı, K., Balcı, S.** (2016), “İletişim Becerileri Envanterinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türk Psikolojik Duruşma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (10), 7-12.
- Flannery, M. J.** (1980), “How Do Changes In Market Interest Rates Affect Bank Profits”, *Business Review*, (10), 13-22.
- Kaya, T.Y.** (2002), *Türk Bankacılık Sisteminde Kârlılığın Belirleyicileri: 1997 – 2000*, BDDK MSPD Çalışma Raporları No: 2002/1.
- Khan, W. A., Sattar, A.** (2014), “Impact Of Interest Rate Changes On The Profitability Of Four Major Commercial Banks In Pakistan” *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4 (1), 142-154.
- Kredi Gold** (2017), *Politik Faizi Nedir*. <https://www.kredi.gold/politika-faizi-nedir.html>.
- Kredilog** (2017), *Politika Faizi Nedir*. <https://www.kredilog.com/politika-faizi-nedir/>.
- Molyneux, P., Thornton, J.** (1992), “Determinants Of European Bank Profitability: A Note. Journal Of Banking And Finance”, 16 (6), 1173-1178.
- Para & Borsa** (2018), *Politika Faizi Nedir*, <https://www.paraborsa.net/i/politika-faizi-nedir/>.
- Samuelson, P.A.** (1945), “The Effects Of Interest Rate Increases On Banking System”, *The American Economic Review*, 35 (1), 16-27.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S., Çinko, M.** (2008), *Sosyal Bilimlerde SPSS’de Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Şahinler, S.** (2000), “En Küçük Kareler Yöntemi İle Doğrusal Regresyon Modeli Oluşturmanın Temel Prensipleri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5 (1-2), 57-73.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası** (2018), *Faiz Oranları*, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/temel+faaliyetler/para+politikasi/merkez+bankasi+faiz+oranlari>.
- Türkiye Bankalar Birliği** (2018), *İstatistik Raporlar*, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistik-raporlar/59>.
- Uludağ, İ., Erişah, A.** (2001), *Finansal Hizmetler Ekonomisi: Piyasalar, Kurumlar, Araçlar*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Yiğit, N. (2009), *Türkiye’de ve Yükselen Ekonomilerde Para Politikası Uygulamaları Ve Enflasyon Hedeflemesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara.

Yücememiş, B. T., Alkan, U., Dağıdır, C. (2015), “Yeni Bir Para Politikası Aracı Olarak Faiz Koridoru: Türkiye’de Para Politikası Kurulu Faiz Kararlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7 (13), 449-478.

METAL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONELİN İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ
FARKINDALIĞININ ARAŞTIRILMASI (KONYA İLİ ÖRNEĞİ)/Investigation of
Occupational Health and Safety Awareness of Workers in Metal Industry (Konya Province
Example)

İlkay CINAR

Selcuk University, Faculty of Technology

e-mail: ilkay_cinar@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-0611-3316

Murat KOKLU

Dr. Öğr. Üyesi, Selcuk University, Faculty of Technology

e-mail: mkoklu@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2737-2360

İlker Ali OZKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Selcuk University, Faculty of Technology

e-mail: ilkerozkan@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5715-1040

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
08 Ekim 2018/08 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/ December 2018

Atıf/Cite as

Çınar, İ. Köklü, M. Özkan, A. Ö. (2018), “Metal Sektöründe Çalışan Personelin İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Farkındalığının Araştırılması (Konya İli Örneği)/Investigation of Occupational Health and Safety Awareness of Workers in Metal Industry (Konya Province Example)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 349-364.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

METAL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONELİN İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ FARKINDALIĞININ ARAŞTIRILMASI (KONYA İLİ ÖRNEĞİ)

Investigation of Occupational Health and Safety Awareness of Workers in Metal Industry (Konya Province Example)

ÖZ

İş kazalarının azaltılması ve önlenmesinde işçi sağlığı ve iş güvenliği alanındaki farkındalığın yüksek olması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Konya ilinde faaliyette bulunan metal sektörü işletme çalışanlarının çalışma ortamlarında işçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki farkındalıkları araştırılmıştır. Çalışanların düşünce ve görüşlerini öğrenmek, memnuniyetlerini ölçmek ve iş kazasına maruz kalma durumlarını analiz etmek hedeflenmiştir. Çalışma Mart- Nisan 2018 tarihleri arasında 9 farklı işletmede çalışan 204 çalışana uygulanan anket yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Anket aracılığıyla, bilgilendirilme ve eğitim, iş güvenliği bilinci, çalışan davranışları, İSG profesyonellerinin rolü ve işyeri ortamı konularında çalışan görüşleri alınmıştır. Çalışma sonucunda Konya ilinde metal sektör içerisinde yer alan işletme çalışanlarından 70 kişinin çalışma hayatlarının belli bir döneminde iş kazası geçirdiği görülmüştür. Çalışanlardan iş kazası geçirenlerin mesleki tecrübe, yaş ve eğitim durumları analiz edilmiştir. Çalışmaya katılanların yaklaşık yüzde %52'sinin iş kazası geçirmiş olmasına rağmen ankete verilen cevapların ortalaması 3.64 ile "katılıyorum" likert maddesi elde edilmiştir. Bu duruma göre, çalışanların veya işletme sahiplerinin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından geçmişte yaptıkları hatalardan etkilenmiş oldukları düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metal Sektörü, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, İş Güvenliği Farkındalığı

ABSTRACT

It is important to have a high awareness of occupational health and safety in the reduction and prevention of occupational accidents. In this study, the awareness of metal sector employees working in Konya province on occupational health and safety issues was investigated. It is aimed to learn the thoughts and opinions of the employees, to measure their satisfaction and to analyze the situation of occupational accidents. The study was conducted between March and April 2018 with the help of a questionnaire applied to 204 employees working in 9 different enterprises. Through the survey, information and education, occupational safety awareness, employee behaviors, role of OHS professionals and workplace environment were taken into consideration. As a result of the study, it has been seen that 70 of the employees in the metal sector in Konya have experienced occupational accidents during a certain period of their working lives. The professional experience, age and educational status of the workers who were involved in occupational accidents were

analyzed. Despite the fact that about 52% of the participants in the study had an occupational accident, the average of the answers to the questionnaire was 3.64 and the "agree" likert item was obtained. According to this situation, employees or business owners are thought to have been affected by the mistakes they have made in the past in terms of occupational health and safety.

Keywords: *Metal Sector, Occupational Health and Safety, Occupational Safety Awareness*

INTRODUCTION

According to the International Labor Organization's (ILO) 2008 report, which continues to work on occupational health and safety in the world, the number of casualties lost every year due to occupational accidents is around 2 million in the whole world. The number of people who lost their lives due to the war is approximately 650 thousand and is much less than the number of people who died from an occupational accident. Construction, mining and manufacturing sectors have the highest count of recorded business accidents which resulted in death. In addition, the same report states that at least half of the deaths caused by an accident can be avoided if the necessary security measures are taken in working life. (Onaran, 2008:6; ILO, 2018). According to the data of the International Labour Organization (ILO) in 2018, more than 2.7 million people die annually as a result of occupational accidents or occupational diseases. 374 million business accidents occur annually (ILO, 2018).

According to the reports of the ILO published in 2008 and 2016, the number of people who died due to accidents, occupational diseases and accidents increased with each passing year. Social Security Institution (SSI) data shares similarities to the ILO reports in Turkey. According to SSI data, there were around 73,000 occupational accidents in Turkey in 2008, and 866 of them resulted in death. Looking at the data of 2016, the number of occupational accidents increased to 286,000 and accordingly, 1405 resulted in death (SGK, 2008, 2018).

Construction, mining and metal sector are among the sectors with the highest death rate in the labour accidents in Turkey. According to SSI statistics of 2016 of these sectors, the number of occupational accidents and the number of deaths due to these accidents are given in Table 1 (SGK, 2016).

Table 1. The sectors with the highest number of work-related accidents and deaths in Turkey in 2016

SECTOR	BUSINESS LINE	NUMBER OF ACCIDENTS	NUMBER OF DEATHS
MINING SECTOR	Extraction of Coal and Lignite	8274	11
	Metal Ore Mining	1037	8
	Other Mining and Quarrying	2045	64
	Mining Support Services	324	0
	TOTAL	11680	83
METAL SECTOR	Main metal industry	13081	30
	Except for machinery and equipment. Manufacture of fabricated metal products	20616	27
	Manufacture of machinery and equipment not elsewhere classified	6276	8
	Motor vehicle. Manufacture of trailers and semi-trailers	9533	3
	Manufacture of other transport equipment	2166	1
	Installation and repair of machinery and equipment	4277	16
	TOTAL	55949	85
CONSTRUCTION SECTOR	Building construction	20159	239
	Non-building construction	9516	130
	Special construction activities	14877	127
	TOTAL	44552	496

Since 1900, industrialized countries have had to turn to occupational health and safety. In Turkey, Labor law No 3008 which made new arrangements on occupational health and safety came into force in 1936. After that, many laws and regulations have been enacted to date. The latest Occupational Health and safety Law No. 6331 dated 30 June 2012 was enacted and was also supported by various regulations (Kaymaz, 2014:2).

Because of occupational accidents caused by adverse conditions of work spaces and individual mistakes, render many employees incapacitated to work. As a result, labor losses cause great losses to our economy and cause social, economic and psychological problems for those who are unable to work. Improving working conditions, observing existing legislation and attaching importance to the training of employees is of great importance for

the avoidance of such sad events. (Spieler, 1994:119; Bilgin, 2001; Milczarek et al, 2007; Sulak, 2016:141).

There are multiple factors that affect occupational accidents. The relationships between these elements have a complicated structure. Determining the factors that cause or trigger occupational accidents is important in order to prevent occupational accidents (Kirschenbaum et al, 2000:631; Neal & Griffin, 2004:68; Girard, 2009).

In this study, occupational safety awareness, information and training activities, employee behaviors affecting occupational safety, role of occupational safety professionals and employee health and occupational safety awareness were investigated using workplace data.

Information about data collection tools and evaluation of data are given in the second section. In the third section the findings obtained from this study are explained. The results are given in the last section.

1. MATERIAL AND METHOD

1.1. Method

The model used in this research is the general survey model. Survey models are research-oriented approaches aimed at describing a situation that exists in the past or the present (Karasar, 2007:77).

1.2. Population and Sampling

The survey population, organized industrial zones in Karatay and Selçuklu districts of Konya. These are employees of various departments of metal industry for instance, welding, painting, assembling, leveling etc. The sampling of the study consists of 204 personnel.

1.3. Data Collection Tools

The scale developed by Mojapelo and his friends in 2016 in order to learn the thought and opinions of the employees on occupational health and safety, as well as to measure their satisfaction has been reorganized in accordance with the Turkish industry. A 4-item option was asked to learn demographic characteristics on this scale. In addition, "Worker Health and Job Security Questionnaire" consisting of 33 items of 5 likert type was used (Mojapelo et al, 2016:112; Mojapelo, 2016). The Likert type scale items are scored in the form of strongly disagree (1), disagree (2), neutral (3), agree (4) and strongly agree (5).

1.4. Collection and Evaluation of Data

The research was carried out between 12 March- 07 April 2018. As a result of the research, percent and frequency values were used in the analysis of the data. In this research, the companies operating in the metal sector were determined and the opinions of the employees in these companies were taken on voluntary basis and statistical studies were carried out by transferring them to the Excel environment. The score ranges for the degree of participation in the scale items of the employees are as follows (Erdem and Anilan, 2000:150): Strongly Agree: 4.21-5.00, Agree: 3.41-4.20, Neutral: 2.61-3.40, Disagree: 1.81-2.60, Strongly Disagree: 1.00-1.80.

2. FINDINGS

A total of 204 employees participated in the study. All employees involved in the research are male. The distribution of the employees according to their professional experience is given in Table 2. As depicted in Table 2, 35 of the employees have 0-1 years of experience, 14 have 1-2 years of experience, 40 have 2-5 years of experience, 58 have 5-10 years of experience and 57 employees are more than 10 years experienced.

Table 2. Distribution of employees according to their professional experience

Professional Experience	Frequency	Percent (%)
0-1 years	35	17.16
1-2 years	14	6.86
2-5 years	40	19.61
5-10 years	58	28.43
10 years and over	57	27.94

The distribution of the employees in the study is given by age in Table 3. 80 of the employees are in the age group of 16-24 years, 47 employees are in the age group of 25-34, 34 employees are in the age group of 35-44, 37 employees are in the age group 45-54 and 6 of them are in the age group of 55 and over.

Table 3. Distribution of employees by age

Age	Frequency	Percent (%)
16-24 years	80	39.22
25-34 years	47	23.04
35-44 years	34	16.67
45-54 years	37	18.14
55 years and over	6	2.94

Table 4 summarizes the distribution of employees who had previously been involved in an occupational accident or who had not been involved. While 70 (34.31%) of the workers had an occupational accident before, 134 (65.69%) had never had an occupational accident before.

Table 4. Distribution of employees who have previously been involved in an occupational accident or who had not been involved.

Occupational Accident	Frequency	Percent (%)
I did	70	34.31
I didn't	134	65.69

The distribution of the employees according to their educational status is given in Table 5. The primary school graduates of employees 33 people, secondary school graduates 63 people, high school graduates 72 people, university graduates 36 people. There are no graduate students among the employees.

Table 5. Distribution of employees according to their educational status

Educational Status	Frequency	Percent (%)
Primary School	33	16.18
Secondary School	63	30.88
High School	72	35.29
University	36	17.65
Graduate	0	0

The distribution of the employees involved in the research according to the professional experience of those involved in an occupational accident or not is given in Figure 1. It has been observed that about 34% of the employees with 0-1 years of experience had an occupational accident, about 7% of those with 1-2 years of experience also had an occupational accident. Occupational accidents are similar in percentage for 2-5 years and 5-10 years experience which is accordingly %30 and %33. The highest percentage of having an occupational accident is with 5 to 10 years experience group with a percentage of %45.

Figure 1. Distribution of employees who have had an occupational accident or who have not had an occupational accident before according to their professional experience.

The distribution of the employees involved in the research according to the ages of those involved in an occupational accident or not is given in Figure 2. It has been observed that about 26% of the employees aged 16-24, about 38% of those aged 25-34, about 24% of those aged 35-44, about 49% of those aged 45-54, and about 83% of those aged 55 and over had occupational accidents.

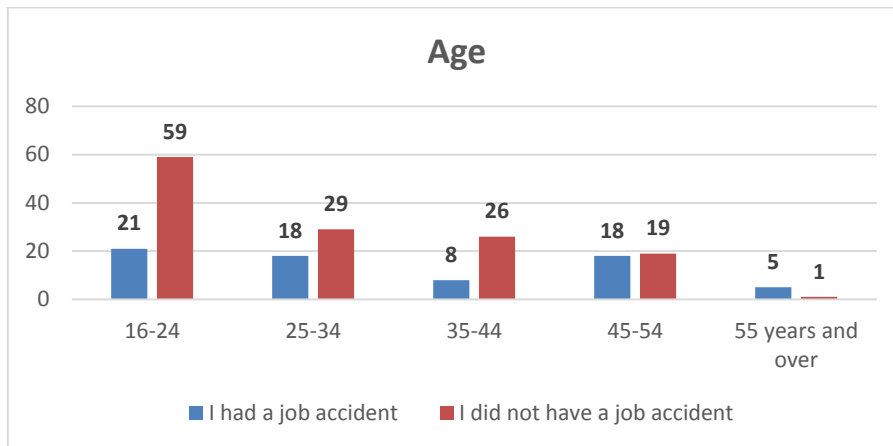

Figure 2. Distribution of employees who have had an occupational accident or who have not had an occupational accident before according to their ages.

The distribution of the employees involved in the research according to the educational status of those involved in an occupational accident or not is given in Figure 3. It has been observed that 52% of primary school graduates, 40% of secondary school graduates, 29% of high school graduates and 19% of university graduates had occupational accidents.

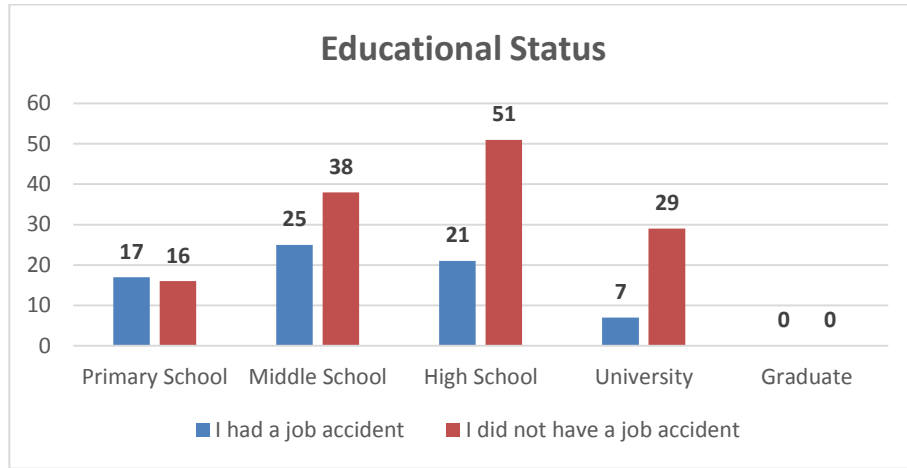

Figure 3. Distribution of employees who have had an occupational accident or who have not had an occupational accident before according to their educational status.

Employees' occupational health and safety scale consists of 5 groups. The contents of the groups and the number of items in the groups are shown in Table 6.

Table 6. Occupational health and safety scale groups

Group	Group Content	Number Of Items
A	Information and Training	6
B	Occupational Safety Awareness	7
C	Employee Behaviors	7
D	The Role Of Occupational Safety Professionals	6
E	Workplace Environment	7

Group A consists of 6 items related to information and education. The averages of opinions given to group A items are shown in Table 7. In the field of occupational health and safety, the average of the information and education groups of the employees ranges from 3.49 to 3.82.

Table 7. Averages of opinions given to the information and education group

	Items	Description of items	Avarage	Opinion
A	1	My employer wants me to take necessary precautions to protect myself from danger when performing my duties.	3.82	Agree
	2	My employer gives occupational health and safety training to his new employees.	3.70	Agree
	3	The employer trained me on the proper use of Personal Protective Equipment (PPE).	3.49	Agree
	4	My employer provides regular refresher education on occupational health and safety.	3.66	Agree
	5	My employer trained me to recognize hazards at work.	3.69	Agree
	6	The trainings changed our view on health and safety.	3.67	Agree

Group B consists of 7 items related to occupational safety awareness. The averages of opinions given to group B items is are shown in Table 8. In the field of occupational health and safety, the average of the occupational safety awareness groups of the employees ranges from 3.48 to 3.88.

Table 8. Averages of opinions given to the occupational safety awarenessgroup

	Items	Description of items	Avarage	Opinion
B	1	I have sufficient knowledge of the Occupational Health and Safety Act.	3.50	Agree
	2	I know my rights as an employee when it comes to health and safety issues.	3.63	Agree
	3	We are provided with the necessary skills as employees in the organization to perform our work safely.	3.55	Agree
	4	I usually follow safety procedures at work.	3.79	Agree
	5	Awareness of workers' health and occupational safety will cause accidents to diminish.	3.88	Agree
	6	Regarding occupational safety, the views of employees are taken regularly.	3.48	Agree
	7	Field regulations related to work safety are constantly updated.	3.55	Agree

Group C consists of 7 items related to employee behaviors. The averages of opinions given to group C items is are shown in Table 9. In the

field of occupational health and safety, the average of the employee behaviors groups of the employees ranges from 2.87 to 4.09.

Table 9. Averages of opinions given to the employee behavior groups

	Items	Description of items	Avarage	Opinion
C	1	I usually follow safety procedures when doing my job.	3.75	Agree
	2	I prefer to spend more time on a task to ensure it is done safely; rather than rushing to complete.	3.71	Agree
	3	As employees we sometimes ignore safety procedures.	2.89	Neutral
	4	As employees, we sometimes be present unsafe behavior at work.	2.87	Neutral
	5	It is not an obligation for me to do my work safely, it has become a habit.	3.71	Agree
	6	As an employee I am fully aware of hazards in my daily job.	4.09	Agree
	7	Every employee is responsible for their own safety.	3.53	Agree

Group D consists of 6 items related to the role of occupational safety professionals. The averages of opinions given to group D items is are shown in Table 10. In the field of occupational health and safety, the average of the role of occupational safety professionals groups of the employees ranges from 3.50 to 3.85.

Table 10. Averages of opinions given to the role of occupational safety professionals group

	Items	Description of items	Avarage	Opinion
D	1	Our occupational safety professionals ensure that employees are health and safety take it seriously.	3.85	Agree
	2	Our occupational safety professionals regularly make risk assessments.	3.50	Agree
	3	Our occupational safety professionals encourage employees to comply with the Occupational Health and Safety law.	3.83	Agree
	4	Our occupational safety professionals listen to the health and safety concerns of the employee at work.	3.64	Agree
	5	Safety checks are carried out regularly by our occupational safety professionals.	3.73	Agree
	6	Work security professionals are granted access to the workplace and their opinions are assessed by the employer.	3.64	Agree

Group E consists of 7 items related to workplace environment. The averages of opinions given to group E items is are shown in Table 11. In the field of occupational health and safety, the average of the workplace environment groups of the employees ranges from 3.27 to 4.18.

Table 11. Averages of opinions given to the workplace environmentgroup

	Items	Description of items	Avarage	Opinion
E	1	There are signs of warning and warning about health and safety in the workplace environment.	4.18	Agree
	2	There is adequate lighting in the workplace environment.	3.93	Agree
	3	I am satisfied with the level of hygiene at workplace.	3.55	Agree
	4	There is adequate ventilation in my work area.	3.56	Agree
	5	I am satisfied with the thermal comfort (temperature) conditions at workplace.	3.27	Neutral
	6	Safety equipment is available on the machine equipments at my workplace.	3.88	Agree
	7	The chemical substances in the work place are clearly marked and I have information about these substances.	3.75	Agree

When all groups are examined together, the averages of the opinions are calculated as 3.64. As a result of this average value, when we look at the general opinion, we see that agree (4) opinon is more predominant.

DISCUSSION AND RESULTS

According to the results of the research, the information and training group in Table 7 shows that employees are given adequate information and training about occupational health and occupational safety by the employer.

When we look at the occupational safety awareness group in Table-8, It is seen that the employees have a general knowledge of the occupational health and safety issues, they have a legal knowledge of what their rights are, they exchange views with the employees of the occupational health and safety issues and they interact with them.

A high level of employee awareness in security awareness is of paramount importance business-employee interaction to for improvement the safety-related working conditions and OHS procedures. Informing the management about problems and opinions about OHS is important in terms

of ensuring that employees perform safer behaviors when doing their jobs (Dursun, 2013:72).

When we look at the group of employee behaviors in Table 9, they stated that the employees were following the ISG guidelines in their work areas, they were not in a hurry to perform their work, they were aware of the dangers in their work, they stated that employees are responsible for their own safety and that all of this is not a necessity but a habit for them. However, their instability has been observed as they indicate that employees sometimes behave in unsafe and behave in unsafe situations.

To create a healthy and safe working environment, it is important that employees behave consciously and think about safety before they work. In addition to business culture, community and family culture affects employee behavior in order to earn employees a sense of safe behavior (Uslu, 2014:45).

When the role of occupational safety professionals in Table 10 is taken into consideration, occupational safety professionals ensure that employees take the OHS seriously, take into account the concerns of the employees regarding the OHS and it is seen that the business also helps the occupational safety professionals to carry out their work.

It is necessary to take a proactive approach, not reactive, in occupational health and safety. In this context, the philosophy of ISG is to conduct risk assessment studies in enterprises, inform the employees about the hazards in their working areas, educate them and place awareness on prevention by keeping these issues up to date (Yılmaz, 2013:11).

Finally, looking at the workplace environment group in Table 11, many of the employees agree that they meet the required standards for health and safety in workplace environments.

There is an important relationship between workplace layout and occupational accidents. In cases where the workplace environment and the work order are bad, the probability of a job accident increases. The order in the workplace, the harmony in the working environment, the moral and motivations of the employees are the factors that increase. The regularity of the workplace environment reduces the probability and frequency of occupational accidents. In addition, healthy, safe and efficient operation in the enterprises; lighting, noise, temperature and ventilation should be arranged according to the structural and psychological characteristics of the employees (Camkurt, 2007:83).

About 52% of the employees (70 people) who participated in our survey had a job accident in their work life. According to professional experience, when we examine 70 people who have had occupational accidents, approximately 17% of those with 0-1 years of experience, about

2% of those with 1-2 years of experience, about 17% of those with 2-5 years of experience, about 27% of those with 5-10 years of experience, and about constitute a 37% of those with more than 10 years of experience. When we examine these persons according to their ages, we see that those who are between the ages of 16-24 are about 30%, those who are between the ages of 25-34 are about 26%, those aged 35-44 are about 11%, those aged 45-54 are about %26 and those who are over 55 years old constitute about 7% slices. Finally, when we examine these persons according to their educational status, they are about 24% of primary school graduates, about 36% of secondary school graduates, about 30% of secondary school graduates and about 10% of university graduates.

According to these results, it is seen that more than half of the people who had work accidents consisted of employees who had reached a certain level of experience (5 years and over). In addition, among those who have had work accidents, younger workers (ages 16-24) have the biggest share, older workers (aged 55 and over) have the smallest share. Finally, it is seen that more than half (about 60%) of those who have experienced work accidents are primary and secondary school graduates.

Lastly, survey results shows that both employees whom claim they had an occupational accident and employees that claim never had an occupational accident before, adopted occupational health and safety rules and they both consider these rules to be necessary.

REFERENCES

- Bilgin**, M. B., (2001), *Kaynak İşlerinde Güvenlik Ve Sağlık Sorunlari*, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, Denizli.
- Camkurt**, M. Z., (2007), "İşyeri Çalışma Sistemi ve İşyeri Fiziksel Faktörlerinin İş Kazaları Üzerindeki Etkisi", *TÜHİŞ, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20 (6), 80-106.
- Dursun**, S., (2013), "İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi", *Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD)*, 3 (2), 61-75.
- Erdem**, A. R., and Anılan, H. (2000), "PAU Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 146-152.
- Girard**, S. A., Picard, M., Davis, A. C., Simard, M., Larocque, R., Leroux, T., & Turcotte, F. (2009), "Multiple Work-Related Accidents: Tracing The Role Of Hearing Status And Noise Exposure", *Occupational and Environmental Medicine*, 66 (5), 319-324.

- ILO**, (2018), Safety and health at work, Access Date: 02.02.2018, <http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang--en/index.htm>:
- Karasar**, N., (2007), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaymaz**, Ö., (2014), *Kaynak İşlerinde İş Kazası Ve İşe Bağlı Sağlık Problemlerine Neden Olan Faktörler Ve Kkd Kullanımının Bu Faktörlere Etkileri Üzerine Çevresel Ve Teknik Araştırma*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kirschenbaum**, A., Oigenblick, L., & Goldberg, A. I. (2000), "Well being, work environment and work accidents", *Social Science & Medicine*, 50 (5), 631-639.
- Lingard**, H., & Rowlinson, S. (2005), *Occupational health and safety in construction project management*, New York: Spon Press.
- Milczarek**, M., Brun, E., Houtman, I., Goudswaard, A., Evers, M., Bovenkamp, M., ... & Morvan, E. (2007), *Expert Forecast On Emerging Psychosocial Risks Related To Occupational Safety And Health*, Belgium: European Agency for Safety and Health at Work.
- Mojapelo**, J. (2016), Employees' Adherence To The Occupational Health And Safety Act In The Steel Manufacturing Sector, Vaal University of Technology Faculty of Management Sciences, Doctoral dissertation, South Africa.
- Mojapelo**, J., Mafini, C., & Dhurup, M. (2016), "Employee Perceptions Of Occupational Health And Safety Standards In The Steel Industry", *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 8(2), 106-121.
- Neal**, A., & Griffin, M. A. (2004), "Safety Climate and Safety at Work", *The Psychology of Workplace Safety*, 15-34.
- Onaran**, C., (2008), Makine İmalat Sektöründe Meydana Gelen İş Kazaları Ve Meslek Hastalıklarının Mevcut Mevzuatlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- SGK**, (2008), SGK İstatistik Yıllıkları, Access Date: 02.02.2018, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- SGK**, (2016), SGK İstatistik Yıllıkları, Access Date: 02.02.2018, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- Shikdar**, A. A., & Sawaqed, N. M. (2003), Worker productivity, and occupational health and safety issues in selected industries. *Computers & industrial engineering*, 45(4), 563-572.

- Spieler, E. A.** (1994). Perpetuating Risk Workers' Compensation and the Persistence of Occupational Injuries. *Hous. L. REv.*, 31, 119.
- Sulak, S. A.** (2016) Okul Sağlığı ve Güvenliği. Eğitim Bilimlerinden Yansımalar, *Çizgi Kitabevi*, 45, Konya, ISBN: 978-605-9427-19-7.
- Uslu, V.**, (2014), İşletmelerde iş güvenliği performansı ve iş güvenliği kültürü algılamaları arasındaki ilişki: Eskişehir ili metal sektöründe bir araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*.
- Verbeek, J.**, Pulliainen, M., & Kankaanp, E. (2009). A systematic review of occupational safety and health business cases. *Scandinavian journal of work, environment & health*, 403-412.
- Yılmaz, . G. D. F.**, (2013), İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda İşveren ve Çalışanların Yükümlülükleri, *Toprak İşveren*, 97, 11-19.

SAĞLIK HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ
ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ (2000-2015)/Health Expenditures Economic Growth
Relationship: Panel Data Analysis on OECD Countries (2000-2015)

Gökçen ÖZKAN

*Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
e-posta: ozkang@gantep.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6139-251X*

Gülistan ZENGİN

*Gaziantep Üniversitesi, SBE, İktisat Doktora Öğrencisi
e-posta: gulistanzengin@hotmail.com, Orcid 0000-0003-0578-6295*

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
08 Ekim 2018/08 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
12 Aralık 2018/12 December 2018

Yayın Tarihi/Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Gökçen, Ö, Zengin, G, (2018), “Sağlık Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD, Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi (2000-2015)/Health Expenditures Economic Growth Relationship: Panel Data Analysis on OECD Countries (2000-2015)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 365-380.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.

For Permissions

sbedergi@kilis.edu.tr

SAĞLIK HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ (2000-2015)

Health Expenditures Economic Growth Relationship: Panel Data Analysis on OECD Countries (2000-2015)

ÖZ

Ekonomik büyüme, en basit anlatımla reel milli gelirin artmasıdır. Yapılan çalışmada ekonomik büyümenin ana unsurlarından sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Sağlık, bireyler için refahın kaynağı iken ekonomik büyümenin de önemli bir belirteçidir. İktisadi büyüme için önemli rol oynayan sağlık, bireyin verimliliği hususunda olumlu katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Sağlık harcamaları bütün OECD ülkelerinde son otuz yıldır yükselişle beraber giderek farklılaşmaktadır. OECD ülkeleri arasındaki farklılık açıklayabilmek için sağlık harcamalarını belirleyen faktörlerin analiz edilmesini gerekmektedir. Çalışma da 21 OECD ülkesinin kişi başına GSYH (\$/kişi), toplam ilaç satışları (tutar/\$) ve kişi başına sağlık harcamaları (cari fiyatlar) arasındaki ilişki 2000-2015 yılları için incelenmiştir. Analizde durağanlık sınaması için birim kök testi, Pedroni ile Kao eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, eşbütünleşme analizi neticesinde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğu şeklindedir. Granger nedensellik testi sonucunda ise kişi başına GSYH, kişi başına sağlık harcamaları ile çift yönlü nedensellik ve kişi başına sağlık harcamalarından, toplam ilaç satış tutarına tek taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, OECD Ekonomileri, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

Economic growth is the increase of real national income with the simplest expression. The aim of the study is to reveal the relationship between health spending and economic growth from the main elements of economic growth. While health is the source of prosperity for individuals, it is also an important indicator of economic growth. Health, which plays an important role for economic growth, contributes positively to the productivity of the individual and supports economic growth. Health expenditures have been increasingly differentiated in all OECD countries over the last three decades. In order to explain the difference between OECD countries, factors that determine health expenditures need to be analyzed. The study is that the relationship between OECD countries' GDP per capita (\$ / person), total pharmaceutical sales (amount / \$) and per capita health expenditure (current prices) has been examined for 2000-2015. In the analysis, the unit root test, Pedroni and Kao cointegration test and Granger causality test were tested for

stationarity test. The results obtained are that the relationship between the variables used in the analysis of cointegration is long-running. As a result of the Granger causality test, it was concluded that per capita GDP, bi-directional causality to per capita health spending, per capita health spending, and unilateral causality relation between total drug sales amount.

Keywords: Health Expenditures, Economic Growth, OECD Economies, Panel Data Analysis.

GİRİŞ

OECD'ye göre beşeri sermaye, ekonomik etkinliklerle uyum içinde olan bilgi, yetenek ve diğer kişisel özellikleri kapsamaktadır. Barro (1996) sağlık ve sağlık harcamaları, ekonominin düzeneği ve sermaye üreten bir varoluşudur. Barro 'nun bu sözlerine istinaden sağlık, beşeri sermayenin sınırlayıcısı olarak ele almaktadır. Sağlıklı kişilerin bilgiyi daha etkin şekilde kullandıkları ve sonuçta daha yüksek seviyede verimlilik oluşturmaktadır. Dünya Bankasının açıklamasına göre sağlık sorunları, ekonomik ilerlemenin önündeki önemli bir sorundur. Ortaya atılan esas sorun, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin geniş kapsamıyla incelenmesi gerekmektedir.(Ecevit ve Çetin, 2010:167)

Kişilerin ömürleri ve sağlıklarıyla ilgili iyileşmeler kişilerin daha yeterli ve daha verimli bir eğitim görmelerine yardım etmekte, bununla birlikte ülkelerin beşeri sermaye miktarını ve kalitesini artırmaktadır. (Karagül, 2002:50) Sağlıklı kişiler üretim aşamasında daha etkin şekilde işlerini yürütmekte ve böylece ekonomilerde daha yüksek çıktı elde edilmesini yol açmaktadır. Kişilerin sağlık seviyelerinde meydana gelen her türlü iyileşmeler ekonomik ilerlemeyi yapıcı olarak etkilemekte ve ekonomik büyümenin hızını artırmaktadır (Mazgit, 2002:410).

OECD ülkelerinin ve Türkiye' de sağlık harcamaları verileri irdelendiğinde Amerika'nın bu alanda en çok harcama yapan ülke olduğu görülmektedir. 2016 yılında Amerika'da kişi başı sağlık harcaması 9.892 dolar olduğu belirtilmektedir. Amerika'yı, İsviçre, Lüksemburg, Norveç takip etmektedir. 2016 yılı Türkiye'de kişi başı sağlık harcaması 1.088 dolar seviyelerinde kalmıştır. 2016 yılında tüm OECD ülkelerinde sağlık harcamaları ortalamasının 4000 dolar olduğu ve bu kıyaslamayla Türkiye ekonomisinde sağlık için yapılan harcamaların çok düşük seviyelerde olduğu gözükmektedir. OECD ülkeleri kişi başına düşen gelir seviyeleri incelendiğinde, sağlık harcamalarının yüksek olduğu piyasalarda kişi başına düşen milli gelir seviyelerinin de aynı doğrultuda yüksek olduğunu ifade etmek gerekir (Karasaç, Sağın, 2018:73).

Pek çok uygulamalı yapılan çalışmada, türlü ekonometrik analizler kullanılarak, gelişmiş ve az gelişmiş olan ülkeler için ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki bağlantı incelenmiştir. Ülkelerin bu değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde; doğumda yaşam beklentisi, bebek-çocuk ölüm hızı ve en yaygın ekonomik göstergeler ise; GSYH, kişi başı milli gelir ve toplam sağlık harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Sağlık harcamalarının ekonomiyi hızlandırıcı ve ekonomik büyüme için önemli bir kaynak olduğu literatür yazınında toplam sağlık harcamaları ve milli gelir arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışmaya örnek olmuştur.(Tang ve Ching, 2011:6814).

Elmi ve Sadeghi'ye göre, ekonomik büyüme kişi başına gelirin artmasını sağlar böylece artan gelirin bir kısmı daha kaliteli ürünler tüketilmesine yol açar ve kişiler daha sağlıklı hale gelir. Ayrıca ekonomik büyüme, teknoloji de yol almayı, bu sürecin bir parçası olarak tıp ilminde ilerlemeler gerçekleşir ve böylece sağlık seviyeleri iyileşmesine yol açar. (Elmi ve Sadeghi, 2012:88).

Bu çalışmada Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 21 OECD ülkesinde 2000-2015 döneminde kişi başına sağlık harcamaları, ülkelerin toplam ilaç satış tutarı, kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çalışmanın ilgili literatüre katkısı, diğer çalışmalardan farklı olarak seçilmiş OECD Ülkelerinin kullanılması ve kullanılan değişkenlerin farklı olması ve son yıllarda panel veri analizinde geliştirilen güncel teknikler analiz edilmesidir. Bu çalışma öncelikle giriş bölümünden sonra literatür kısmına, daha sonra ekonometrik analize yer verilip sonuç bölümünde ise analiz sonuçları hedefinde genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Ülkelerin sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar tetkik edildiğinde sağlık harcamaları hakkında birbirini destekler nitelikte sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. Ülke ekonomilerinde ekonomik büyümeyi artırmak için, sağlık harcamaları seviyelerinin önemli bir gücü olduğunu ve aynı zamanda sağlığın ekonomik ilerleme ve büyüme üzerinde önemli bir etkisinin var olduğu bulgular ile desteklenmektedir. Sonuç olarak sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar özet olarak sunulmuştur.

Karasaç ve Sağın (2018), Beşeri sermaye unsuru bireyler için yapılan eğitim ve sağlık harcamaları ile doğrudan ilişkilidir. Literatürde beşeri sermayenin ekonomilerde büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı birçok çalışma söz konusudur. Bu çalışmada ise Türkiye'nin de dâhil olduğu 34 OECD ülkesinde beşeri sermayenin oluşumunda önemli bir faktör olan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı OECD ülkelerinde yapılan toplam sağlık harcamalarının bu ekonomilerde büyüme üzerindeki etkilerinin analiz edilmesidir. Öncelikle Panel Birim Kok testleri ve Panel Eşbütünlüme yapılmış daha sonra ise Panel Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Tahmini ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre OECD ülkeleri için sağlık harcamaları ile Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Bu ekonomilerde sağlık harcamalarında meydana gelen artışlar milli geliri de arttırmaktadır. Ayrıca Vektör Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre ele alınan değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çalışkan (2009), bu çalışma sağlık harcamalarındaki farklılıkları kişi başına sağlık harcamaları ile iktisadi ve iktisadi olmayan diğer faktörlerle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Panel veri analizi yöntemine dayanan çalışma 1984-2005 yıllarını kapsamaktadır. Ampirik sonuçlar kişi başına GSYH ile diğer değişkenler kişi başına sağlık harcamalarındaki değişiklikleri güçlü bir şekilde açıklamaktadır. Aynı zamanda ampirik sonuçlar OECD ülkelerinde sağlık hizmetlerinin teknik olarak lüks değil ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Daştan ve Çetinkaya (2015), Bu çalışmada, çeşitli sağlık sistem modelleri kategorize edilerek OECD üyesi ülkelerin ve özel olarak ABD ve Türkiye'nin 1980-2012 yılları arasındaki sağlık harcamalarındaki değişimleri, harcamaların GSYİH içindeki payları ve harcamaların ne şekilde finanse edildiği incelenmiştir. Ayrıca, bu farklı sağlık sistemleri ve sağlık harcamalarının ülkelerin sağlık hizmetleri tedariki ve çıktılarına olan etkileri karşılaştırılmıştır. Bu amaçla, sağlık ekonomisi literatüründe sıklıkla kullanılan doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızları sağlık indikatörleri olarak, sağlık hizmetlerine ulaşım ve hizmetlere ulaşımındaki hakkaniyet kavramları sağlık çıktıları olarak ele alınmıştır. Farklı sağlık sistemlerine sahip de olsa tüm OECD üyesi ülkelerin kişi başı sağlık harcamaları ve bu sağlık harcamalarının GSYH'ndeki payları son 30 yıl içinde önemli derecede artmıştır. Sağlık sistemleri farklı olan ülkelerdeki sağlık harcamaları farklılık gösterse de, bu farklı harcamaların sağlık göstergeleri ve sağlık sistemlerinin başarı ve verimlilikleri ile birebir bir ilişki içinde olmadığı bulunmuştur.

Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012), çalışmada ekonomik büyümenin temel

unsurlarından biri olan sağlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de sağlık harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişki 2006:01-2012:03 dönemleri için incelenmiştir. Analiz edilen dönem itibariyle 2008 Dünya Ekonomik Krizinin olası etkileri göz önüne alınarak, seride tek yapısal kırılmaya izin veren Lee ve Strazicich (2004) birim kök testi ve tek kırılmalı Gregory ve Hansen (1996) eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, tek yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Selim, Uysal ve Eryiğit (2014), bu çalışmanın amacı ekonomik büyüme ile beşeri sermayenin sağlık harcaması bileşeni arasındaki ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada, 27 AB üyesi ülke ve Türkiye’ye ait 2001-2011 yılları arasında kişi başı sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri kapsamında incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre kişi başı sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Saraçoğlu ve Songur (2017), bu çalışmada Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 10 Avrasya ülkesinde 1995-2014 dönemi için kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öncelikle, Pesaran et al. (2008) yatay kesit bağımlılığı testi kullanılmıştır. Sonrasında Hadri & Kurozumi (2012) panel birim kök testi, Westerlund & Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testi ve Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi yapılmıştır. Bulgular kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını işaret etmektedir.

Bulgurcu ve Özdemir (2015), Kaynakların etkin kullanımı, mevcut girdilerle elde edilebilecek en yüksek çıktı düzeyine ulaşmayı ifade eden bir kavramdır. Kaynak tahsis mekanizmasında merkezi planlamacı devletin yerini serbest piyasanın aldığı, kamu mülkiyetinin ise yerini özel mülkiyete bıraktığı eski sosyalist ülkeler, IMF ve Dünya Bankası tarafından geçiş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Bu ülkelerde piyasa sisteminin kurumsallaşması için yapılan düzenlemelerin özellikle sağlık alanında yarattığı etkilerin ölçülmesi, yaşanan dönüşümün etkilerinin belirlenmesinde önemli bir göstergedir. Bu çalışmanın amacı; geçiş süreci boyunca ve sonrasında piyasa sisteminin tesis edilmesinin sağlık harcamalarının etkinliği üzerine etkisini test etmektir. Çalışmada Veri Zarflama Analizi kullanılarak, 2000-2013 yılları arasında ülkelerin etkinlik düzeyleri kıyaslanmıştır.

Artan, Hayaloğlu ve Demirel (2017), Bu çalışmada, kamu sağlık harcamaları etkinliğinin belirleyicileri 2000-2013 döneminde BRICS ülkeleri için araştırılmıştır. Bu doğrultuda kamu sağlık harcamalarının

etkinliğini belirlemek üzere öncelikle Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmış, daha sonra kamu sağlık harcamalarının etkinliğini belirleyen ekonomik ve kurumsal faktörler Logit ve Tobit regresyon modelleri ile araştırılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre BRICS ülkelerinde; işsizlik oranı, enflasyon oranı, yatırım harcamaları ve yolsuzluk değişkenleri kamunun sağlık sektöründe yaptığı yatırım harcamalarının etkinliğinin önemli birer belirleyicisidir.

Hayaloğlu ve Bal (2015), bu çalışmada sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi 2000-2013 yıllarını kapsayan dönemde 54 üst orta gelirli ülke için araştırılmıştır. Bu doğrultuda toplam sağlık harcamalarının yanında kamu ve özel sektör sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; gerek toplam sağlık harcamalarındaki gerekse kamu ve özel sektör sağlık harcamalarındaki artış, üst orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Heshmati (2001), çalışmasında OECD Ülkelerinin 1970-1992 yılları arasında GSYH, Sağlık Harcamalarını Solow Büyüme Modeli temelinde araştırmış sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Elmi ve Sadeghi (2012), çalışmasında gelişmekte olan ülkelerin 1990-2009 yılları arasında kişi başına milli gelir, kişi başına sağlık harcamaları verisini Panel Eş-Bütünleşme Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizi yapılmıştır. Kısa vadede GSYH'den sağlık harcamasına tek yönlü, uzun vadede ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Dregere ve Reimers (2005), bu çalışmasında 21 OECD Ülkesinin 1975-2001 yıllarında ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ile Panel Eş bütünleşme Testi uygulanmıştır. Sağlık harcamaları ve tıbbi ilerleme gibi sağlık değişkenleri ile kişi başına GSYH arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Arısoy, Ünlükaplan ve Ergen (2010), Türkiye için yapılan çalışmasında 1990-2005 yıllarında sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serisi Eş Bütünleşme analizi yapılmıştır. Sağlık harcamaları arttığında ekonomik büyümenin de arttığını ve böylece aralarında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Bhargava vd. (2000), yaptıkları çalışmada gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin 1965-1990 yıllarında ekonomik büyüme ve sağlık harcaması değişkenlerini kullanarak panel veri analizi yapılmıştır. Ekonomik büyüme ile sağlık arasında anlamlı fakat zayıf bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Arslan, Eren ve Kaynak (2016), Türkiye de 1975-2012 yıllarında kişi başına düşen toplam sağlık harcamaları, kişi başına düşen yatak sayısı, toplam sağlık kurumu sayısı, toplam sağlık harcamalarının milli gelir

içindeki payları Augmented Dickey-Fuller ve Phillip Perron ile Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda sağlık göstergeleri ile kalkınma arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Kılıç ve Beşer (2018), Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde (CEEC) 1995-2016 yıllarında sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel veri analizi ile incelemiştir. Ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

Analizin amacı, 2000-2015 arası dönemi kapsayan 16 yıllık panel veri seti ile OECD ülkeleri (Türkiye, Hollanda, Avustralya, Şili, Lüksemburg, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Macaristan, Birleşik Krallık, İzlanda, Japonya, Meksika, Estonya Yeni Zelanda, Portekiz, Slovakya cumhuriyeti, İsveç, Norveç, İsviçre) sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki ettiğini ortaya koymaktır. Kişi başına milli gelir ile birlikte kişi başına sağlık harcamalarının ve toplam ilaç satışları tutarı değişkenleri arasındaki ilişki test edilecektir. Bu anlamda öncelikle oluşturulan model ve kullanılacak olan veri seti tanıtılacaktır. Daha sonra çalışmada izlenecek yöntem hakkında bilgi verilerek analizin bulguları değerlendirilecektir.

3. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Çalışmada 21 OECD Ülkelerine ait 2000-2015 yıllarından oluşan 16 yıllık veri seti ele alınmıştır. Bu değişkenler logaritmaları alındıktan sonra modele dâhil edilmişlerdir. Literatürde sağlık harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çalışmalarında genel olarak GSYH değişkeni, sağlık harcamaları değişkenleri yer verilmiştir. Yapılan analizde ise kişi başına GSYH (\$/kişi), toplam ilaç satışları (tutar) ve kişi başına sağlık harcamaları (cari fiyatlar) dâhil edilmiştir. Bu çalışmada 21 OECD ülkeleri için kullanılacak olan model Denklem 1'deki gibi kurulmuştur.

$$\ln \text{GDP}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \ln \text{KBS}_{2it} + \beta_3 \ln \text{IST}_{3it} + u_{it}$$

$\ln \text{GDP}$: Kişi başına GSYH logaritmasını

$\ln \text{KBS}$: kişi başına sağlık harcamalarının logaritmasını

$\ln \text{IST}$: Toplam ilaç satış tutarlarının logaritmasını ifade eder.

Araştırmada kullanılan değişkenler için veriler OECD sitesinden edinilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve bunların tanımları aşağıda açıklanmıştır;

GDP: GSYİH (milyar ABD Doları) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yıl ortasındaki ülke nüfusuna bölünmesi ile elde edilmiştir.

KBS: Kişi başına sağlık harcamaları Sağlık harcamaların ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilmiştir.

IST: Toplam ilaç satış tutarı(tutar, parasal \$)

Analizde kullanılan veriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin yani eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı, eğer ilişki var ise bu ilişkinin hangi yönde olduğunu ve değişkenlerin nedenselliği panel veri analizi yöntemi ile test edilecektir. Bu hedefe öncelikle ekonometrik analizde kullanılan verilerin durağan olup olmadıkları panel birim kök (ADF - Fisher Ki-Kare , Im, Pesaran and Shin W-stat) analizleri ile sınanacaktır. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı panel eşbütünleşme (Pedroni ve Kao) ile test edilecektir. Sonrasında değişkenler arasında tek veya çift yönlü bir nedenselliğin var olup olmadığı Granger nedensellik analizi ile yapılacaktır. Bu yapılan ekonometrik analizde Eviews 9 programı kullanılarak yapılan testlerle ilgili açıklamalar ve test sonuçları ele alınacaktır.

3.1. Panel Birim Kök Testi

Program çıktıları panel birim kök testlerinin Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de değişkenlerin hem seviye değerlerinde hem de birinci fark değerlerindeki birim kök sonuçları eklenmiştir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Birim Kök Testi	Düzye Değerinde		1. Fark Değerinde	
		Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
lnGDP	Im, Pesaran and Shin W-stat	4,61064	1	-9,203	0
	ADF- Fisher Ki-Kare	9,04026	1	156,013	0
lnKBS	Im, Pesaran ve Shin W stat	5,49908	1	-7,60407	0
	ADF- Fisher Ki-Kare	24,8698	0,9835	131,056	0
lnIST	Im, Pesaran ve Shin W stat	-1,17766	0,1195	-2,68532	0,0036
	ADF- Fisher Ki-Kare	51,7983	0,1429	71,6766	0,0029

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre otomatik belirlenmiştir. Prob olasılık değerleri %5 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.

Tablo 2’de oluşturulan birim kök testi sonuçları tetkik edildiğinde üç değişkeninde ADF-Fisher Ki-Kare ile IM, Pesaran ve Shin W stat birim kök testlerine göre seviye değerinde birim köklü olduğu görülmektedir. Çünkü burada olasılık değeri (prob) 0.01 den küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilirken olasılık değeri 0.10 dan büyük olduğunda ise H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu bağlamda değişkenlerin birim kök sorunlarını yok etmek için ve hangi seviye de durağan olduklarını anlaşılması için farkları alındığında tüm değişkenlerin kullanılan testlere göre birinci farklarında durağanlaştığı görülmüştür. Tüm değişkenler birinci dereceden durağandır.

3.2. Panel Eşbütünleşme Testleri

Panel veri analizinde değişkenlerin aynı dereceden durağan olduğu bulunduktan sonra panel eşbütünleşme testi analiz edilebilir. Çalışmada literatür yazınında da çokça kullanılan eşbütünleşme testleri içerisinde yer alan panel eşbütünleşme testlerinden Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan panel eşbütünleşme testleri, H_0 : eşbütünleşme yoktur. H_1 : eşbütünleşme vardır şeklindeki hipotezini test eder. Eşbütünleşmenin varlığı Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları		
Grup İçi İstatistikler		
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Panel PP-İstatistik	-2,902556	0,0457
Panel ADF-İstatistik	-7,974726	0
Gruplar Arası İstatistikler		
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Grup PP-İstatistik	-1,649924	0,0495
Grup ADF-İstatistik	-6,547711	0
Kao Panel Eşbütünleşme Test Sonucu		
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
ADF	-2,434735	0,0075

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre otomatik belirlenmiştir. %5 anlamlılık düzeyi kullanılmıştır.

Tablo 3’te analizde kullanılan Pedroni ve Kao eşbütünleşme testlerine ait Eviews çıktıları tablo halinde oluşturulmuştur. Burada prob olasılık değerleri dikkate alındığında Pedroni eşbütünleşme testinin dört test istatistiğinden hepsinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ve aynı şekilde Kao içinde test istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Netice olarak hem Pedroni hem de Kao eşbütünleşme testleri için H0 hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

3.3. Panel Eşbütünleşme Katsayı Tahmincileri

Eşbütünleşme testi sonucunda bulunan H0 red yani eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedildiği değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin var olduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli olduğu görülmüştür. Daha sonra bu var olan ilişkinin yönünü ve derecesinin belirlenmesi için uzun dönem parametrelerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için dinamik en küçük kareler (DOLS) ve Pedroni panel tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) testleri kullanılmıştır.(Nazlıoğlu ve Soytaş, 2012:1100). Panel eşbütünleşme testlerinin program çıktıları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Panel Eşbütünleşme Katsayı Tahmincileri Test Sonuçları

Bağımlı Değişken GDP	<i>FMOLS</i>			<i>DOLS</i>		
	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
KB	8,658246	24,96344	0	9,116148	15,50988	0
IST	-0,13847	-1,91005	0,0571	-0,19237	-1,39656	0,1652

Tablo 4’te oluşturulan uzun dönemli ilişkinin yönü ve derecesini açıklayan eşbütünleşme katsayı tahmincilerine ait test istatistikleri ve olasılık değerleri tabloda oluşturulmuştur. Bulunan sonuçlar FMOLS katsayı tahmincisi için %5 anlamlılık düzeyinde bağımsız değişken kişi başına sağlık harcamalarında %1’lik bir artışın GDP’yi %8,65 kadar artıracığını ortaya koymaktadır. Ayrıca toplam ilaç satış tutarında meydana gelen %1’lik bir artış GDP de %0,13 oranında azalacağı ifade edilmektedir.

DOLS tahmincisinin sonuçları için ise %5 anlamlılık düzeyinde de kişi başına sağlık harcamalarında oluşan % 1'lik bir artışın GDP'yi % 9.11 oranında artıracığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak bulunan OECD ülkeleri için GDP ile kişi başına sağlık harcamaları ve ilaç satış tutarları arasında bağlantı olduğu görülmüştür.

3.4. Panel Granger Nedensellik Testi

Granger tarafından ortaya atılan nedensellik anlamında temel etki, bir nedenin etkiden sonra oluşamayacağıdır. Bu durum şöyledir, eğer X değişkeni Y değişkenini etkiliyorsa, X değişkeni aynı anda Y değişkenine ilişkin değerlendirmelerin ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Granger nedensellik testi analiz edilirken gecikme uzunluğu ile ilgili bilgi belirtilmemiştir. Bu nedenle VAR analizi test edilmiş ve gecikme süresi hesaplanmıştır. Yapılan analizde gecikme uzunluğu 2 olarak bulunup 2 olarak kullanılmıştır.

Tablo 5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Boş Hipotezi (H0)	F-İstatistiği	Prob Olasılık Değeri
Kişi Başına Sağlık Harcamaları, Kişi Başına GDP Granger Nedeni Değildir.	4,70709	0,0098
Kişi Başına GDP, Kişi Başına Sağlık Harcamalarının Granger Nedeni Değildir.	39 7,630	0,0006
Kişi Başına Sağlık Harcamaları Toplam İlaç Satış Tutarının Granger Nedeni Değildir.	53 4,488	0,085

Not: %10 anlamlılık düzeyi

Olasılık değerinin 0.10 küçük olması durumunda bu anlamlılık düzeyinde 1.değişken 2.değişkenin Granger nedeni değildir temel hipotezi reddedilir. Tablo 5'ten görülebileceği üzere, %10 anlamlılık düzeyinde kişi başına GSYH, kişi başına sağlık harcamalarının, kişi başına GSYH, aynı anlamlılık düzeyinde, kişi başına sağlık harcamalarının ve kişi başına sağlık harcamaları, toplam ilaç satış tutarının Granger nedeni olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Toplumların sağlıklı bir şekilde hayatlarını idame ettirmesi ülkelerin yaşam kalitesini belirlemektedir. Sağlık harcamalarının iyileştirilmesi toplumdaki bireylerin kişisel ekonomik getirisi ile beraber ülkelerin

ekonomik ilerlemesini de sağlar. Sağlık ve ekonomik büyüme konusu, sağlığın ekonomik büyüme ile arasındaki çift yönlü ilişki çalışmalarda üzerinde yoğunlaşılan bir konudur. Yapılan çalışmalarda genel kanı, sağlık harcamalarının artması ve bu artış ile beraber sağlık durumundaki iyiye gidiş, ekonomik büyüme, ilerleme, kalkınma konusunda pozitif bir etkiye sahiptir.

Çalışma da 21 OECD ülkesinin değişkenleri analiz edilerek 2000-2015 yılları arasında sağlık harcamalarının (kişi başına düşen sağlık harcamaları) ve toplam ilaç satış tutarları ekonomik büyüme üzerine etkisi ve bu değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede ilk aşamada panel birim kök testleri yapılmış verilerin düzey seviyesinde durağan olmadığı, ancak birinci fark seviyesinde durağan oldukları gözlenmiştir. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin var olup olmadığı Pedroni ve Kao eş bütünleşme analizi ile test edilmiştir. Buna göre incelenen ekonomilerde belirlenen zaman aralığı için ekonomik büyüme sağlık harcamaları ve toplam ilaç satış tutarları uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahiptir. Üçüncü aşamada ise dinamik en küçük kareler (DOLS) ile Pedroni panel tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve yöntemleri kullanılmıştır, değişkenler arasındaki ilişkinin tahmini yapılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre değişkenler arasında doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Katsayılar istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar ortaya çıkarmış ve uzun dönemde FMOLS katsayı tahmincisi için %5 anlamlılık düzeyinde bağımsız değişken kişi başına sağlık harcamalarında %1'lik bir artışın GDP'yi %8,65 kadar artıracığını ortaya koymaktadır. Ayrıca toplam ilaç satış tutarında meydana gelen %1'lik bir artış GDP de %0,13 oranında azalacağı ifade edilmektedir. DOLS tahmincisinin sonuçları için ise %5 anlamlılık düzeyinde de kişi başına sağlık harcamalarında oluşan % 1'lik bir artışın GDP'yi % 9.11 oranında artıracığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak bulunan OECD ülkeleri için GDP ile kişi başına sağlık harcamaları ve ilaç satış tutarları arasında ilişki olduğu görülmüştür. Son aşamada ise ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve toplam ilaç satışları arasında tespit edilen nedensellik ilişkisinin yönünü ortaya çıkarmak amacıyla Panel nedensellik analizi yapılmıştır. Panel sonuçlarına göre, kısa ve uzun dönemlerin her ikisinde de değişkenler arasındaki ilişkinin çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Sonuçta, elde edilen analizler ülkelerin sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin anlamlı olduğu tahmin edilmektedir. Böylece gelişmekte olan ekonomilerin sağlık harcamalarını daha da arttırmaları gerekmektedir. Şöyle ki, hastalıkların tedavisi için ülkeler bütçe ayırmak durumundalar bireylerin daha sağlıklı olması için. Analizi yapılan 21 OECD ekonomisi içerisinde son sıralarda yer

alan ülkelerin sağlık harcamalarını olabilecek en kısa sürede öncelikle OECD ülkeleri ortalamasına taşıması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arisoy, İ.** Ünlükaplan, İ. Ergen, **Z.** (2010), “Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960-2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz”, *Maliye Dergisi*, 158, 398-421.
- Arslan İ.**, Eren V. Kaynak, **S.** (2016), “Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 287-310.
- Artan, S.** Hayaloğlu P. Demirel, S. (2017), “BRICS Ülkelerinde Kamu Sağlık Harcamaları Etkinliğinin Belirleyicileri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi, Journal of Social Security*, 7 (1), 9-30.
- Bhargava, A.**, Jamison, Dean T, Lau, Lawrence, (2000), “Modeling The Effects Of Health On Economic Growth”, *GPE Discussion Paper Series*, 33, 1-33.
- Bulgurcu, B.** Özdemir, P. (2015), “Geçiş Ekonomilerinde Sağlık Harcamalarının Etkinliği Üzerine Bir İnceleme”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15, 523-537.
- Çalışkan, Ş.** Karabacak, M. Meçik, O. (2013), “Türkiye’de Sağlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 123-130.
- Çalışkan, Z.** (2009), “OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34,117-137.
- Çetin, M.** Ecevit, E. (2010), “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Dağdemir, Ö.** (2009), “Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (2), 75-96.
- Daştan, İ.** Çetinkaya, V. (2015), “OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5 (1), 104-134.
- Drege C.**, Reimers, Hans, (2005), *Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis*, IZA Discussion Paper No. 1469.
- Elmi, Z. M.** Sadeghi S, (2012), “Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-Integration and Causality”, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12 (1), 88-91.

- Hayaloğlu, P. Bal, H.** (2015), “Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), 35-44.
- Heshmati, A.** (2001), “On The Causality Between Gdp And Health Care Expenditure In Augmented Solow Growth Model”, *Sse/Efi Working Paper Series In Economics And Finance*, 423, 1-19.
- Kao, C.** (1999), “*Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Dat*”, *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Kar, M. Ağır, H.** (2003), *Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi*, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 181-190.
- Karagül, M.** (2002), *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara: Anıt Matbaa.
- Kılıç, N. Beşer, M.** (2018), “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Merkezi Ve Doğu Avrupa (Ceec) Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 373-382.
- Kibritçioğlu, A.** (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri Ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Mazgit, İ.** (2002), *Bilgi Toplumu Ve Sağlıkın Artan Önemi*. I. Ulusal Bilgi, Ekonomi Ve Yönetim Kongresi, Hereke/Kocaeli, 405-415.
- Nazlıoğlu, Ş. Soytaş, U.** (2012), “Oil Price, Agricultural Commodity Prices, And The Dollar: A Panel Cointegration And Causality Analysis”, *Energy Economics*, 34, 1098-1104.
- Pedroni, P.** (1999), “Critical Values For Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 644-670.
- Sağın, A. Karasaç, F.** (2018), “OECD Ekonomilerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 72-86.
- Saraçoğlu, S. Songur, M.** (2017), “Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği”, *KAÜİİBFD*, 8(16), 353-372.
- Selim, S. Uysal, D. Eryiğit, P.** (2014), “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 13-24.

- Taban, S.** (2006), “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Sosyoekonomi*, 2, 31- 46.
- Tang, C. F. Chang, K. S.** (2011), “The Granger Causality Between Health Expenditure and Income in Southeast Asia Economies”, *African Journal of Business Management*, 5(16), 6814-6824.
- Tıraşoğlu, M. Yıldırım, B.** (2012), “Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2 (2), 111-117.
- Zahra Mila, E. Somaye ,** (2012), “Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-Integration and Causality”, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12 (1): 88-91.

YÖRÜKLERDE BİR AZIK TÜRÜ: ÇÖREK/A Juruk Equipage: Shortbread

Mehmet ALPTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi e-posta:
mehmetalptekin@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2387-2576

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date
11 Ekim 2018/11 October 2018

Kabul Tarihi/Accepted Date
14 Aralık 2018/14 December 2018

Yayın Tarihi /Published Date
24 Aralık 2018/24 December 2018

Yayın Sezonu/Published Season
Aralık 2018/December 2018

Atıf/Cite as

Alptekin, M. (2018), “Yörüklerde Bir Azık Türü: Çörek/A Juruk Equipage: Shortbread”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 381-392.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Rights Reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

YÖRÜKLERDE BİR AZIK TÜRÜ: ÇÖREK

A Juruk Equipage: Shortbread

ÖZ

Azık, yolculukta yenmek için hazırlanan yiyeceklerin genel ismidir. Yörüklerin günlük hayatları, genellikle hayvanlarının peşinde yolculuklarla geçmektedir. Sabahın erken saatlerinde keçi ve koyunları otlamak için yola çıkan Yörükler, akşam saatlerinde evlerine dönmektedir. Yörükler gün içerisindeki açlık ihtiyaçlarını; yağlıklarına sardıkları azık ve katıklarıyla gidermektedirler. Yörüklerin azıklarının başında çörek gelmektedir ki yendiği andan itibaren kişiyi uzun süre tok tutan bir yiyecektir.

Çörek hem yapımının kolay olması hem de uzun süre tazeliğini koruması bakımından Yörükler tarafından tercih edilmektedir. Çörekler, Yörük yaşamının önemli lezzetleri arasında olup farklı türlerde yapıp her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Kısacası doğumdan ölüme kadar hayatın her aşamasında kendine yer edinmiştir.

Çalışmada, Yörük yaşam tarzının vazgeçilmez besinlerinden olan küllü ve yağlı çöreğin Mersin-Silifke Yörükleri arasındaki önemi üzerinde durulmuştur. Çalışmadaki veriler görüşme yöntemi ve doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu sayede, bir dönem Yörük kültür hayatının önemli yiyecekleri arasında olan çöreğin Türk kültüründeki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, Azık, Yörük, Çörek.

ABSTRACT

Equipage is a general term for food prepared to be eaten during travel. Juruks usually spend their everyday lives with travelling and taking care of their animals. Juruks, who take off early in the morning to graze goats and sheep, get back home late in the evening. They appease with their equipage that are wrapped around large napkins during the day. The main equipage of Juruks is shortbread which makes one feel full for a long time.

Shortbread is favored by Juruks not only because it is easy to do but also because it remains fresh for a long period of time. Shortbread is among the most essential tastes of Juruk life culture that can be cooked in different kinds and that appears in every stage of their lives. It has gained ground in each period of life from birth till death.

The study emphasizes the importance of irreplaceable ashy shortbread and scone among Mersin-Silifke Juruks. The research data was gathered via interview and document analysis methods. The findings were analyzed through culture analysis method. By this means, it was endeavoured to draw attention to the importance of shortbread in the Turkish culture which was once one of the most essential food of Juruk cultural life.

Keywords: *Turkish culture, Equipage, Juruk, Shortbread.*

GİRİŞ

İnsanoğlu, ilk dönemlerde üzerinde yaşadığı doğaya hükmedip günlük hayatını devam ettirmek için çeşitli çareler düşünmüş ve bu amaç etrafında birçok pratik gerçekleştirmiştir. İlk olarak temel ihtiyaçlarını (su, yemek, ısınma ve uyku) karşılamak için doğaya başvurmuştur. Temel ihtiyaçların en önemlilerinden olan su ihtiyacını akarsu ve göl kenarlarına yerleşerek gideren insanoğlu, önemli bir ihtiyaç olan besin kaynaklarını da toplayıcılık, avcılık ve bitki köklerinden faydalanarak temin etmiştir. Değişen yaşam şartlarına bağlı olarak da yeme ve içme kaynakları da değişmiştir. Bu durum Türkler için de geçerlidir.

Türklerde tarih boyunca en önemli ekonomik faaliyetler genellikle hayvancılık çerçevesinde olduğu için ilk dönemlerde temel ihtiyaçların temini ve yeme-içme kültürleri hayvancılık çevresinde şekillenmiştir. İlerleyen dönemlerde kabul edilen yeni dinler ve komşu olunan milletlerle etkileşim de yeme-içme kültürünün şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türk mutfağının şekillenmesindeki diğer bir husus da göçebe yaşam şeklidir. Göçebe yaşam tarzında uzun süre dayanacak besinlerin hazırlanması ve temin edilmesi önemli bir husustur. Öyle ki geçim araçlarını elde etmek için mevsimlere bağlı olarak yaylak ve kışlak değiştiren ve toprağa yerleşmemiş olan toplumların hayat tarzı (Ülken, 1969: 119) olarak tanımlanan göçebelikte hareketlilik söz konusudur. Göçebelik denilince avcılık, hayvan yetiştirme ve yetmez bir çiftçilikle hayatını devam ettiren kabileler (boy) akla gelmektedir. Yaşam şartları, bu kabileleri yeni otlaklar ve bereketli yerler keşfetmeye sevk ettiği için toplu olarak yer değiştirme ve akın onların başlıca özellikleridir (Ülken, 1969: 119). Göçebelik esas olarak tarım yapılmasına uygun arazilerin olmadığı veya sınırlı olduğu, toprağın verimsizleştiği ve sert iklim koşullarının bulunduğu bölgelerde yaşayan toplumların temel yaşam biçimidir (Karataş, 2017: 131). Çevre ve iklim koşullarına bağlı olarak bu bölgelerde yaşayan insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için çeşitli üretim biçimleri ortaya koymuşlardır ki bunların başında hayvancılık gelmektedir.

Göçebe toplumlar temel ihtiyaçlarını hayvancılıktan karşıladıkları için hayvanlarına gereğinden çok önem vermişlerdir. Hayvancılığa bağlı olarak insanların bir bölgeye bağlı kalmasını engelleyen bu durum onların hareketli bir toplum yapısına sahip olmalarına vesile olmuştur. Zaman içerisinde bu toplum yapısı çerçevesinde göçerevli, göçebe, göçer, atlı-göçebe, konar-göçer gibi ortak paydada birleşen kültür hazineleri ortaya çıkmıştır.

Türklerin hepsi göçebe toplum yapısına sahip olmayıp, özellikle hayvancılıkla uğraşanları bu gruptadır. Göçebe toplum yapısına sahip

olanlarını ise Yörükler oluşturmaktadır. Yörük kelimesi Türkçe Sözlük'te hayvancılıkla geçinen, genellikle Toroslarda yaşayan göçebe Türk oymağı (1998: 2498) olarak izah edilmektedir. Ayrıca, Anadolu'ya gelip burayı yurt tutan göçebe Oğuz boylarını (Türkmenleri) da ifade eden bir kelimedir (Eröz, 1991: 20). Anadolu'da Yörüklerin yayıldıkları sahalara, Kızılırmak yayının batısından İçeli de içine alacak şekilde çekilecek çizginin batısında kalan bölgeler ile Rumeli toprakları olarak tespit edilmiştir (Gelekçi, 2014: 15) Anadolu'da konar-göçer Yörüklere günümüzde de rastlanmaktadır. Büyük bir kısmı yerleşik hayata geçen konar-göçer Yörüklerin bu son temsilcileri Sarıkeçili Yörükleridir. Kışın Mersin civarlarında yazın ise Konya Seydişehir civarlarında konaklayan bu son konar-göçerlerin sayısı, yerleşik hayata geçme nedeniyle, her geçen gün azalmaktadır (Gelekçi, 2014: 16).

Yörüklerin günlük yaşamları hareketli bir yapıya sahip olduğu için yeme-içme kültürleri de buna göre şekillenmiştir. Bu nedenle genel olarak uzun süre tazeliğini koruyabilen, hazırlanması ve taşınması kolay yiyecekler tercih edilmektedir. Bu yönüyle çörek, gerek günlük öğünlerde gerekse öğün arasında yenebilmesi ve uzun süre tok tutması hasebiyle Yörükler tarafından çok tercih edilmiştir.

Çörek, az yağlı bazen şekerli ve yumurtalı gevrekçe bir hamur işi (Türkçe Sözlük, 1998: 503) olup günümüzde çay davetlerinin, günlerin ve kahvaltılarının en çok tercih edilen lezzetlerindedir. Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Divan-ü Lûgat-it- Türk*'te “çörek” karşılığında “kömeç” kelimesinden bahsedilmektedir. “Kömeç” kelimesi küle ve küle benzer şeylere bir nesne gömüldüğünde kullanılan “kömdi” fiilinden gelmiştir (Atalay, 1985: 12). Farsçaya da “kumac” veya “komec” şeklinde geçmiştir. Fakat Farsçada “kumac”, bazlama manasına gelmektedir. Çağatay Türkçesinde de “kömeç” sözü külde pişirilen ekmek anlamındadır (Ögel, 2000b: 51). Orta Asya'da Kırgız bölgesinde de “kömüç” kelimesi, külde pişirilen ekmek anlamında kullanılmaktadır (Ögel, 2000b: 51).

Yuvarlak ekmek manasına gelen çörek, çi-börek'ten gelmiş olabilir (Tietze, 2002: 536). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde; iki sac arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek (Gülensoy, 2007: 552) şeklinde tanımlanmıştır. Derleme Sözlüğü'nde; fırında pişirilmiş şişkin, yuvarlak ekmek olarak ifade edilen çörek (kömbe), Sütçüler (Isparta), Şiran (Gümüşhane), Beyşehir (Konya), Osmaniye-Adana ve Iğdır-Kars'ta da aynı isimlerle bilinmektedir (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=k%C3%B6mbe). Elazığ'da ise kömbe'nin gömme şeklinde söylenişi de söz konusudur. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde çörek, ekmek

demektir. Bu konuda Bahtiyar Vahapzâde'nin Çörek Vatan şiiri de dikkatlerden kaçmamaktadır (Vahapzâde, 1995: 43-45).

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bamsı Beyrek Boyu*'nda, Bamsı Beyrek on altı yıl tutsak kaldıktan sonra döndüğü ülkesinde yedi kız kardeşinin yanına gider. Kız kardeşlerine üç günlük yoldan geldiğini ve kendisini doyurmalarını dile getirir.

Ağ çıkarıp kara geyen kızlar

Bağır gibi üginende yoğurtdan ne var

Kara sakaç altında gömeçden ne var

Kendürükde etmekden ne var

Üç günlük yoldan geldüm toyurun meni (Ergin, 1994: 141).

Bamsı Beyrek, kız kardeşlerine seslenirken “Kara sakaç altında gömeçden ne var” derken küle gömülerek yapılan bir ekmek çeşidinden bahsedilmektedir (Gökyay, 2006: 1144). Muharrem Ergin de metindeki “gömeç”in kül ekmeği ve kül poğaçası olduğunu ifade etmektedir (Ergin, 1997: 122). Dresden nüshasındaki ilgili kısım Vatikan nüshasında bulunmamaktadır (Ergin, 1994: 171).

İlk dönemlerde Türkçede ayrıca “çörek” karşılığında “tokuç” kelimesi de kullanılmıştır. Bu kelime “tok er” sözünden alınmıştır ve “tok adam” demektir, çörek insanı doyurduğu için böyle de denilmiştir (Atalay, 1985: 358).

Zamanla değişen yaşam şartlarına bağlı olarak yeni tatlar ortaya çıkmış ve bu değişim çöreklerle de yansımıştır. İlk başlarda küllü veya kara çörek adını verdiğimiz Yörük azığı içerisine katılan malzemelerle yeni lezzetler almış ve buna bağlı olarak isimleri de değişmiştir. Tahinli çörek, haşhaşlı çörek, peynirli çörek, örgülü çörek vb. bunlardan bazılarıdır.

1. YÖRÜKLERDE ÇÖREK YAPIMI

1.1. Çörek Yapımı İçin Gerekli Malzemeler

1.1.1. Un: Çörek yapımında, yufka yapmak için kullanılan kepekli un tercih edilmektedir. Çünkü eski dönemlerde şimdiki gibi un ve kepeğini ayıran sistemler olmadığı için çörek yapımında kepekli undan faydalanılmıştır. Ayrıca kepekli undan elde edilen çöreklerin daha geç bayatlaması ve hazminin kolay olması bunda etkilidir.

1.1.2. Maya: Yağlı çörek yapımı için kullanılır. Çörek yapımında, mayanın yanında bazen lezzetli olması için süt veya yoğurt da kullanılmaktadır. Günümüzde, hamuru mayalamak için marketlerden alınan

hazır mayalar kullanılırken, eski dönemlerde ise bir önceki ekmek hamurundan ayrılan bir topak ekşimiş hamur (ekşi maya veya yaş maya) katılırdı (KK.1).

1.1.3. Susam /Küncü: Çöreğin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Çöreğe lezzet verdiği gibi görsel bir güzellik de kazandırmaktadır.

“Susam”, Oğuzca bir kelime olup eski Türkçede “ügür” olarak geçmektedir (Atalay, 1985: 358). İranlılar ise susama, “küncü, künci” demekteydiler. Zamanla bu “küncü, künci” sözleri, Harezmsâhlar ile Anadolu’daki Osmanlı Türk kültür çevrelerinde de devam etmiştir (Ögel, 2000a: 339).

1.1.4. Çörek otu: Tercihe bağlı olmakla birlikte fazla olmamak şartıyla susamdan sonra çöreğin üzerine lezzet katması için serpilir.

1.1.5. Yağ: Çörek yapımında, yağ olarak zeytin yağı tercih edilmektedir.

1.1.6. Tuz: Çörek yapımında, kaya tuzundan elde edilen tuz kullanılır.

1.1.7. Su: Su, çöreğin hazırlanışında önemli bir unsurdur. Sıcak su ile mayalanan hamur daha hızlı kıvama gelmektedir.

1.2. Çöreğin Yapım Aşaması

Yörük kültüründe iki türlü çörek söz konusudur. Bunlardan ilki kül çöreği, küncülü çörek, kara çörek ve kömbe adıyla bilinmektedir. Diğeri yakın dönemde yapılmaya başlanan yağlı çörektir.

1.2.1. Kömbe / Kül Çöreği/ Küncülü Çörek / Kara Çörek

Farklı farklı isimlerle bilinmesine rağmen Yörük kültüründe ortak çağrışım özelliğine sahiptir. Ancak pişirilme aşamasında kül ile temas hâlinde olmasından dolayı küllü çörek, üzerine küncü (susam) atıldığı için küncülü çörek, yapımı için özel bir ilgi ve yetenek gerektirmediği için de kara çörek ve küle gömülerek yapıldığı için kömbe adlarıyla bilinmektedir. Mersin-Silifke Yörüklerinde yaygın olarak kömbe veya diğer adıyla kül çöreği adıyla bilinmekte olup yapım aşaması aşağıdaki gibidir:

Belirli miktarda alınan unun¹ içerisine su ve tuz ilave edildikten sonra belirli kıvama gelinceye kadar yoğrulur. Bu hamurda maya kullanılmaz.

¹ Küllü çörek yapımı için kepekli un tercih edilmektedir. Çünkü bu çöreğin kara çörek adı almasının nedenlerinden birisi de yapım aşamasında esmer un adı verilen kepekli un kullanılmasıdır.

Hamurun kalınlığı 4-5 cm olurken genişliği bir sacın içerisini kaplayabilecek şekilde yaklaşık 60 cm olur.

Kül çöreği için hazırlanan hamur, büyük bir beze hâline getirilir. Bu bezeye sacın üst kısmında şekil verilir. Kalın bir bazlama şeklini alan hamurun üzerine susam serpilir. Susamın bol olmasına dikkat edilir. Daha sonra kıvama gelen hamur sacın üzerinden küllü zemine indirilir.

Kül çöreğinin yapım aşamasında karşımıza çıkan en önemli hususlardan birisi de küllü zemindir. Genellikle ekmek (yufka) yapımı bittikten sonra geri kalan kömürlü kısım küllerden ayrılır. Ocağın içerisinde sadece küllü kısım kalmaktadır. Çörek için hazırlanan hamur, bu küllü zeminin üzerine bırakılır ve üzeri sac ile hava almayacak şekilde kapatılır. Daha sonra ocaktan çıkarılan kömürler sacın üzerine bırakılır.

Küllü zemin ve sac arasındaki hamur, hem alttan hem de üstten ısındığı için renk olarak kırmızı bir hâl alır. Hamur, bu ortam içerisinde yaklaşık olarak yarım saat kadar pişirilir. Daha sonra sacın bir kenarı şiş ile kaldırılır. Eğer çörek kırmızı renk almışsa çıkarılır, tam olarak pişmemiş ise duruma göre 5-10 dakika daha pişirilir. Kırmızı hâle gelen çöreğin piştiğinin anlaşılmasından sonra ekmek yapımında kullanılan şişler sayesinde sacın altından çıkarılarak yufka açılan senidin üzerine bırakılır. Bu arada çöreğin üzerindeki küller temizlenir. Daha sonra bıçakla kıyılarak servise hazır hâle getirilir.

Çadır dışında yenecek çörekler yağlığa² katılarak sarılır. Çadırda yenmek veya misafirlere ikram edilmek için saklananlar ise davarcığa³ katılır. Davarcık içerisine katılan küllü çörek hiç bozulmadan bir hafta kadar dayanmaktadır (KK.1).

1.2.2. Yağlı Çörek / Kete

Kete; yağlı, mayalı veya mayasız hamurdan yapılan, külde pişirilen çörek (Türkçe Sözlük, 1998: 1284). Ketenin veya diğer adıyla yağlı çöreğin diğer çörekten ayrılan en büyük özelliği bol yağlı olması ve hamurunun yapım aşamasında maya kullanılmasıdır.

Mersin-Silifke Yörüklerinde, çörek yapılmadan bir akşam önce hamur hazırlanır ve sabaha kadar bekletilir. Akşamdan una bir önceki ekmek hamurundan ayrılan ekşimiş hamur (maya) eklendikten sonra su ve tuz da ilave edilerek yoğrulur. Yumuşak bir kıvama gelen hamur, sabaha kadar dinlenmeye bırakılır.

² Yağlık: Başörtüsü büyüklüğündeki yemek sofrası (bez).

³ Davarcık: Keçinin derisinin kılları temizlendikten sonra çeşitli amaçlar için (özellikle yiyecek saklamak için) kullanılan kısmı.

Sabaha kadar kabaran hamur, tepsinin içerisine yerleştirilmeden önce yapışmaması için tepsinin zemini zeytinyağı ile yağlanır. Tepsinin içerisine hamur yerleştirildikten sonra hamurun da üzeri yağlanır. Hamur, bıçakla eşit parçalara ayrıldıktan sonra üzerine susam serpilir.

Çöreği pişirmek için önceden hazırlanan ateşin köz hâline gelmesiyle tepsi kömürün üzerine bırakılır ve tepsinin üzeri sac ile kapatılır. Aynı şekilde sacın üzerine de kömür ve odunlar yerleştirilip ateş iyice yakılır. Yaklaşık 40-50 dakika piştikten sonra ateşten çekilen çörek servis için hazırlanır (KK.1).

1.3. Çöreğin Yapıldığı Zamanlar

Çörek, Yörük kültüründe günlük hayatın vazgeçilmez yiyeceklerindedir. Doğumdan ölüme kadar günlük hayatın her safhasında kendine yer bulduğu görülmektedir. Bu bölümde Mersin-Silifke Yörüklerinde çöreğin hazırlandığı ve ikram olarak sunulduğu zamanlara değinilmiştir.

1.3.1. Doğumla İlgili Uygulamalarda: Toplumun sürekliliğini sağlayan doğum olayı, Türk dünyasında birçok gelenek ve göreneğin oluşmasını sağlamıştır. Bu gelenek ve göreneklerin temelinde Şamanizm, Türk mitolojisi ve İslam dininin ortak sentezi vardır.

Çocuk, bir ailenin ve toplumun sürekliliğinin sembolüdür. Çocuğun olmadığı durumlarda ise aile bireyleri değişik uygulamalara başvurmaktadır. Bu uygulamalarda birisi ise halktan toplanan yiyeceklerle çörek yapmaktır. Çocuğu olmayan kadın, kırk kapı gezerek un, susam ve yağ gibi gıdalardan toplar. Daha sonra bundan çörek yaparak yoksul kişilere dağıtır. Bu sayede dileğinin gerçekleşeceğine ve çocuğu olacağına inanır (KK.3).

1.3.2. Kız İstemede: Evlilik aşamasının önemli bir basamağını kız isteme gerçekleştirmektedir. Yörükler arasında, kız istemeye gidilirken kız evine çörek götürmek yaygın bir gelenektir. Bu çörek, genellikle damat adayının kardeşleri tarafından baş üstünde taşınırdı (KK.2). Bu sayede hediyeğin değeri de ön plana çıkarılmaktadır. Kız istemek için götürülen çöreklerin bol susamlı ve yağlı olmasına dikkat edilirdi (KK.1)

1.3.3. Ölümle İlgili Uygulamalarda: Bir kişi öldükten sonra defin işlemleri devam ederken genellikle ölen kişinin yakınları çörek pişirirler ve defin işlemleri bittikten sonra katılan insanlara ikram ederler. Bu vesileyle cenaze için yapılan duaların, ölen kişinin kabir azabını azaltacağına inanılır (KK.2). Günümüzde ise mezarlık çıkışında çörek dağıtma geleneği sona ermiştir. Genellikle tatlı türü çikolata, lokum gibi yiyecekler ikram edilmektedir.

1.3.4. Misafirlikte: Yörük kültüründe kahvaltıdan günlük öğünlere kadar her yerde karşımıza çıkan çörek, eve gelen misafirlere sunulan en büyük ikramlar arasında gelmektedir.

1.3.5. Perşembe Akşamı: Yörüklerin inancına göre; ölen akrabaları perşembe akşamı evi ziyaret ederek akrabalarının kendilerini hatırlayıp hatırlamadıklarını öğrenmek istemektedirler. Bu nedenle aile fertleri evlerinde bu akşam çörek pişirirler ve çörek pişerken ocağa bir tutam yağ atarlar. Ocağa atılan yağın evi ziyarete gelen ölen akrabalarının ruhuna ulaşacağına inanırlar. Pişirdikleri çöreği de komşularına ikram etmektedirler (KK.3).

1.3.6. Yağmur Duası Uygulamalarında: Özellikle baharın gelmesiyle birlikte Yörüklerin bulunduğu yerleşim bölgelerinde havanın yağışsız gitmesi üzerine bir hareketlilik yaşanır. Halkın içerisinde özellikle gençler yağmur duası için bir araya gelerek ev ev, çadır çadır bişek gelin (çömçe gelin) yapımı için dolaşırken her evden değişik ürünler toplarlar. Bu süreçte toplanan ürünlerden değişik yiyecekler yapıldığı gibi çörek de yapılmaktadır.

Ev ev gezen gençler, evin kapısını çalıp “Çömçe gelin geldi.” dediklerinde ev sahibi evdeki un, bulgur, döğme; pekmez, yağ gibi ürünlerden verir. Bu arada gençler “Bereket versin.” derken ev sahibi de “Bereketli olsun.” diyerek evden ayrılırlar.

Toplanan ürünlerden yapılan çörek, pişirildikten sonra törene katılan herkese ikram edilir ve ardından yağmur duası gerçekleştirilir (KK.3)

1.3.7. Koç Katımı Uygulamalarında: Ağustos ayından itibaren sürüden ayrı tutulan koçlar ekim ayının ilk haftası gibi sürüye tekrar katılır. Buna “koç katımı” denir. Koç katımı diğer adıyla teke katımı Yörükler arasında bir ritüel havasında kutlanmaktadır (KK.3). Koçlar, sürünün içerisine katılmadan bir gün önce sürü sahipleri tarafından çörek pişirilir ve koçların sürüye katıldığı zaman hoca çağrılıp dualar okunduktan sonra köydeki herkese ikram edilir (KK.4).

1.3.8. Bayramlarda: Dini bayramların değişmez yiyecekleri arasında çörekler de yer almaktadır. Arife günü akşam hazırlanan hamur bayram sabahı erkeklerin bayram namazına gitmesiyle birlikte evdeki kadınlar tarafından fırına verilir. Erkeklerin namazdan dönmesiyle birlikte kahvaltılık olarak sofraya sunulur. Daha sonra da bayramlaşmak için gelen misafirlere ikram edilir (KK.1).

1.3.9. Göçlerde: Yörüklerin yaylak ve kışlak arasındaki yolculukları 3-5 gün bazen bir hafta devam etmektedir. Bu zorlu yolculuk sırasında

önceden hazırlanıp davarcıklara yerleştirdikleri çöreklerini (azık) yemektirler (KK.1).

1.3.10. Günlük Öğünlerde: Yendiği zaman uzun süre tok tutma özelliğine sahip olan çörekler bazen yanına hiçbir katık alınmadan da zevkle yenebilmektedir (KK. 4).

1.4. Söz Varlığımızda Çörek

Söz varlığımız içerisinde çörekle ilgili belirli sayıda kelime hazinesi ve atasözüyle karşılaşmaktayız.

1.4.1. Çörek otu (ötçam): Düğün çiçeğigillerden bir bitki ve bunun çöreklerle çeşni katmak için ekilen, susam iriliğindeki siyah tohumu (Türkçe Sözlük, 1998: 504). Çörek otu, çöreklerin üzerine serildiği gibi Yörükler tarafından halk sağlığında kullanılıp aynı zamanda defin işlemi sırasında ölen kişinin kefeni arasına da yerleştirilmektedir (KK.4).

Çörek otunun zayıflatıcı bir etkiye sahip olduğu düşünüldüğünden genellikle şişmanlayan insanlara aç karna yedirilmektedir (KK. 4).

1.4.2. Çöreklenme: Yılanın sarılmış hâlde bulunmasına çöreklenme denir. Çöreklenmek, halka durumunda kıvrılıp toplanmak anlamındadır (Türkçe Sözlük, 1998: 503).

1.4.3. Çörekçi: 1. Çörek yapıp satan kişi. 2. Çörek yemeyi çok seven kişi (KK. 4)

1.4.4. Çöreklik: Çörek pişirmek için hazırlanan yer.

Uzun deneyimler sonucunda oluşan atasözlerimizde de çörek çeşitli şekillerde yerini almıştır. Aşağıdaki örneklerde bunu görmekteyiz.

Yoksulluk içinde bulunan kimsenin bir eksiği giderilse bile başka bir eksiğin kendini göstereceğini ifade etmek için *Açın kursağına çörek dayanmaz;*

Çağrılmadık yere gidilmemesi gerektiğini ifade etmek için *Çağrılmayan yere çörekçiyle börekçi gider;*

Verimin bol olmasının kullanılan malzemenin bol olmasına bağlı olduğunu ifade etmek için *Çöreğin büyüğü, hamurun (unun) çoğundan olur;*

Bir iş için gerektiği kadar fedakârlıkta bulunmayan kişinin sonucun kusurlarını hoş görmesi gerektiğini ifade etmek için *Yağına kıymayan çöreğini yoz (kuru) yer* atasözlerinin kullanıldığını görmekteyiz. (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb0bb1969a671.03380885).

SONUÇ

Çörek, Yörüklerin hayatının önemli yiyecekleri arasında yer almaktadır. Esas olarak azık görevinde kullanılan çörek, zamanla değişik fonksiyonlar da üstlenmiştir. Sabah kahvaltısı, hayvan otlatırken öğle yemeği, misafirler için ikramlık, kız istemede hediye olarak sunulması bunlardan bazılarıdır.

Çöreğin, ilk sözlüğümüz Divan-ü Lûgat-it- Türk'ten başlayarak aynı anlam ve görevde kullanılması kültürel sürekliliğin devamını göstermesi açısından önemlidir.

Bamsı Beyrek destanında, Bamsı Beyrek'in kız kardeşlerinin çörek (gömeç) pişirdiğinden bahsedilmesi Oğuz mutfağının günümüz mutfağıyla benzerliğini göstermektedir.

Atalarımızın uzun tecrübelerine dayanan atasözlerimizde çöreğin kendine yer edinmesi kültür hayatımızda kazandığı önemi ortaya koymaktadır.

Mersin-Silifke Yörüklerinden yola çıkarak yaptığımız bu çalışmada, çöreğin Orta Asya'dan günümüze kadar değişen yaşam şartlarına ayak uydurarak her dönem varlığını devam ettiren bir yiyecek olduğu görülmektedir. İlk başlarda küllü veya kara çörek adı verilen Yörük azığı, içerisine katılan malzemelerle yeni lezzetler almış ve buna bağlı olarak isimlerinin ve lezzetinin değiştiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Atalay, B.** (1985), *Divan-ü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, M.** (1994), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M.** (1997), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks- Gramer)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gelekçi, C.** (2014), “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 1, 15-16.
- Gökyay, O. Ş.** (2006), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Gülensoy, T.** (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karataş, M.** (2017), “Göçerevlilik ve Yerleşiklik Bağlamında Selçuknâme'deki Kültür Unsurları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 42, 127-170.
- Ögel, B.** (2000a), *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B.** (2000b), *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tietze, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (A-E)*, İstanbul: Simurg Kitapçılık.

Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*. (8. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ülken, H. Z. (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.

Vahapzâde, B. (1995), *Gurup Düşünceleri*, Aktaran: Beşaret İsmail, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_matasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bae45848ed866.23837347 (Erişim Tarihi: 07.10.2018).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=k%C3%B6mbe (09.10.2018).

KAYNAK KİŞİLER

KK. 1: Cennet Alptekin, Mersin/Silifke, 1960, okuma-yazma bilmiyor, evhamımı.

KK. 2: Elif Kurşun, Mersin/Silifke, 1967, üniversite mezunu, memur.

KK. 3: Elif Seven, Mersin /Silifke, 1955, ilkokul mezunu, ev hanımı.

KK. 4: Şuayib Kırtıl, Mersin /Silifke, 1967, ilkokul mezunu, serbest meslek.

KİTAP TANITIMI

OSMANLI ORDUSU VE SEFER LOJİSTİĞİ 1453-1789

Dr.Öğr. Üyesi, Serhat KUZUCU

Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, 1. Baskı, 152 sayfa.
ISBN 9786059506120

Dr. Abdullah BAYINDIR

*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bayindirabdullah27@gmail.com*

Osmanlı Devleti, dünya tarihinde en uzun ömürlü devletlerden birisidir. Osmanlı'nın bu özelliği, onun askerî yapı ve ordu bakımından ne kadar güçlü, nizamlı ve disiplinli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu ordu, kuruluş yıllarından başlayarak XV. Yüzyıla kadar sürekli bir gelişim ve değişim göstermiş ve ilerleyen süreçlerde en kuvvetli şeklini almıştır. Osmanlı Devleti'nde ordunun sürekli değişim ve gelişim göstermesinin nedeni de sınırların sürekli olarak genişlemesinden kaynaklanır. Bu husus, ordunun fiziksel özelliklerinde bir değişimi sürekli kılmıştır. Örneğin, ordudaki asker sayısı genişleyen sınırlar da göz önüne alındığında ihtiyaç duyulan bir unsur olmuştur. Toprakların gelişmesiyle asker sayısı ve yapısının değişip gelişmesi paralellik içermiştir. Örneğin, kitapta geçen Yeniçeri Ocağı başlığına bakılırsa başlarda Yeniçeri askerlerinin sayısının 1.000 civarında olduğu; fakat bu sayının dönem dönem ihtiyaca göre değişmekte ve gelişmekte olan toprağa bağlı olarak artmaya başladığı görülür. Bu sayı daha sonraları 6.000-7.000 civarına çıkarken, I. Bayezid zamanında 17.000' kadar artış göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin ordu yapısında görülen bu değişim ve değişimin meydana getirdiği gelişim sadece asker sayısında değil; silah yapılanması bölümünde de görülür. Osmanlı Devleti'nde nasıl toprakların artmasıyla asker sayısı artıyorsa; teknolojinin gelişmesiyle kullanılan silahlar, teçhizatlar da değişmeye ve gelişmeye başlamıştır.

Serhat Kuzucu'nun kaleme almış olduğu “Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği adlı bu çalışma, tarihin en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı'nın ordu yapısı hakkında geniş bilgiler içermekte ve dünya askerî tarihinin en nizamlı askerî gücü olan bu orduya olan merak giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı ordusunun dünyaca merak edilen bir unsur oluşu onun güçlü, disiplinli ve muhteşem oluşundan kaynaklanır.

Nitekim bu ordu yapısı sayesinde Osmanlı ulu bir çınar olarak yaşamış ve dünyanın en uzun ömürlü devletlerinden biri hâline gelmiştir. Nitekim Serhat Kuzucu da çalışmanın amacını bu merakın giderilmesinde görür. Giriş ve dört ana bölümden oluşturduğu bu eserinde, ordunun, askerî teşkilatlanmasından tutun da örgütlenişi, sefer lojistiğini, savaşlarda kullanılan teçhizatlara kadar ayrıntılı yönüyle irdeler.

GİRİŞ

Yazar, eserin giriş kısmında Osmanlı'nın askerî yapısından ve tarihî gelişimi hakkında genel bilgiler verir. Çalışmanın bu kısmında ordunun başlangıçtan son hâlini alana kadarki geçirdiği evreleri dile getirilir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, ordu gücü bakımından tarihteki en büyük devletlerden birisidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi devletin ulu bir çınar simgesi ile gösterilmesi, uzun ömürlü oluşunda hiç şüphe yok ki Osmanlı ordusunun muhteşem yapısı ve işlevi önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren en çok üzerinde durduğu husus ordu yapısıdır. Bu, devletin sürekli fetih politikası gütmesinden kaynaklanan bir durumdur. İlk dönemlerde Osmanlı'nın ordu yapısını aşiretlerin birlikleri ve sefer için askere çağrılan köylüler oluşturmaktadır. Bunlar, savaşa katılır ve ganimetlerden pay alır. Hatta Osmanlı, bunlara fethedilen yerlere yerleşme hakkı bile tanır. Bu da ilerde tımarlı sipahilerin oluşumunun temelini atar.

Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı'nın fetih politikasının başarılarla geçmesi topraklarının genişlemesini sağlar. Bu genişleyen topraklara paralel olarak ordudaki asker sayısında da bir artış ihtiyacı belirir. Asker sayısının artması bu ihtiyacın tezahürü olarak karşımıza çıkar. Bunun için devlet, gönüllü genç köylülerden oluşan yaya ve müsellemler birliklerini oluşturmuştur. Daha sonra bu yapı da geliştirilerek özellikle Selçuklulardaki hassa ordusu sistemi örnek alınarak maaşlı bir ordu vücuda getirilir. XV. Yüzyılda ise Osmanlı'da askerî yapının tam anlamıyla şekillendiği yüzyıl olarak karşımıza çıkar ve zamanla bu ordu en ihtişamlı hâle getirilir. İşte Serhat Kuzucu, çalışmasının giriş bölümünde bizlere Osmanlı'daki ordu yapısının bu gelişimi hakkında kısa ama öz bir bilgi sunmaktadır.

Kitabın bölümleri arasında incelemelerde bulunduğumuz da derinlemesine bilgilerin aktarıldığı ve ele alınan konunun detaylarına inildiği görülmektedir. Buna göre bölümler üzerinden anlatımı devam ettirmek doğru bir yol olacaktır.

Birinci Bölüm

Eserin giriş kısmında Osmanlı'nın askerî ve ordu yapısının tarihî gelişimi hakkında kısa bir bilgi veren Kuzucu, çalışmasının birinci bölümünde ise Osmanlı ordusunun iki ana unsuru olan kara ve deniz kuvvetleri hakkında geniş bilgiler sunar. Bu kuvvetleri ele alırken onları oluşturan örgütlenmeler ve askerî yapıya değinir. Biz bu bölümde Osmanlı ordusunun genel iskeletini ayrıntılarıyla birlikte öğrenmiş oluruz.

Osmanlı ordusunun yapısının ele alındığı bu bölüm;

A. Kara Kuvvetleri

1. Kapıkulu Askerleri

- 1.1. Acemi Ocağı
- 1.2. Yeniçeri Ocağı
- 1.3. Cebeci Ocağı
- 1.4. Topçu ve Top Arabacıları Ocağı
- 1.5. Lağımçı Ocağı
- 1.6. Humbaracı Ocağı
- 1.7. Kapıkulu Süvarileri

2. Eyalet Askerleri

- 2.1. Tımarlı Sipahiler
- 2.2. Öncü Kuvvetler
- 2.3. Kaleler ve Kale Muhafızları

B. Deniz Kuvvetleri

1. Kaptan-ı Derya ve Donanma Personeli
2. Osmanlı Tersâneleri
3. Osmanlı Gemileri
 - 3.1. Kürekli-Yelkenli Gemiler
Firkate, Kalyata, Pergede, Karamürsel, Şayka, Kadirga, Baştarde, İşkampoye, Mavna, Üstü Açık, Celiyye, Brolik, Çamlıca, Çekeleve, Kırlangıç, Kancabaş, At Gemileri, Top Gemileri, Taş Gemileri
4. Yelkenli Gemiler

Ateş Gemisi, Barça, Brik, Kalyon, Burtun, Firkateyn, Ağrıpar.

Başlıkları detaylı bir şekilde irdelenmiş ve okuyucunun merakı giderilmeye çalışılmıştır. Yukarıda adı geçen askerî yapıların kim tarafından oluşturulduğu, nasıl meydana getirildiği, hangi yılda vücut bulduğu ve yine hangi olayla ve hangi yılda ortadan kalktıkları gibi sorulara yazar, eksiksiz ve geniş bir şekilde cevap vermiştir.

İkinci Bölüm

Serhat Kuzucu, birinci bölümde genişçe incelediği ordu yapısından sonraki bölümde ise bu ordu yapısının teçhizatına yer verir. Bu bölüm, Osmanlı ordusunun kullandığı silahlardan tutun da araç-gereçlerin tarihî süreç içerisinde teknolojinin de gelişmesiyle birlikte nasıl değişim ve dönüşüme uğradığına da cevaplar üretmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, ordudaki asker sayısı gelişen toprağa bağlı olarak artış gösterirken; ordunun kullandığı askerî malzemelerin gelişimi ve değişimi de teknolojinin gelişimine paralel olarak ilerlemiştir.

Bu bölüm “*Osmanlı Ordusunun Teçhizatları*” başlığıyla okurun karşısına çıkar. Osmanlı'nın ordu yapısındaki muhteşemlik onun savaş teçhizatlarına da yansır. Devlet, kuruluş yıllarından bu yana savaş aletlerine, silahlara büyük önem vermiştir. Devletin, böylesine uzun ömürlü oluşunda da sadece ordu yapısının muhteşemliği değil; aynı zamanda kaliteli ve çok çeşitli silahlarla dolu teçhizatların yer almasından da kaynaklanan bir durumdur. Serhat Kuzucu, bu bölümde de yine bir sınıflandırmaya gitmiştir. Osmanlı ordusunun silahlarını ele aldığı bölümde kullanılan silahları da genel olarak ateşsiz (kesici- delici) silahlar, savunma silahları ve ateşli (barutlu) silahlar şeklinde kategorize ederek anlatmıştır.

Ateşsiz silahlar olarak kılıç, mızrak, kama ve hançer, teber, gürz-topuz ve şeşper, zıpkın ve cirit, ok ve yay, mancımık; ateşli silahlardan top, humbara ve havan, tüfek ve tabanca; savunma silahları olarak ise miğfer, kalkan ve zırh gibi silahların kimler tarafından kullanıldığı, nasıl bir gelişim gösterdikleri, yapımında kullanılan malzemelerden tutun da nerelerde daha çok kullanıldıklarını, fiziksel ve manevî, simgesel özelliklerine değin ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.

Orduda kullanılan silahları bu şekilde sınıflandırıp detaylı bir şekilde bilgi verdikten sonra, sefer sırasında kullanılan nakliye araçları ve hayvanlar hakkında da bunların nasıl tedarik edildiği, sefer sırasında hangi hayvanların kullanıldığı, kiralama usulünün nasıl gerçekleştiği hatta bunları sağlam temellere dayandırarak hayvanların temin edildiği yerleri, adetlerini ve bedellerini içeren geniş bir tablo sunmuştur.

Üçüncü Bölüm

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı ordusunun sefere çıkışı, sefer için yapılan hazırlıklar ve Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu savaş dönemlerindeki askerî ve malî örgütlenmenin nasıl olduğu sorularına cevap verilir. Bu kısım ordunun nasıl toplandığı, sefer güzergâhlarının ve menzillerin nasıl şekillendiği özellikle sefere çıkılırken yapılan hazırlıklar, sefer finansmanının nasıl kaynaklandığı, nereden geldiği, sefere çıkılırken tedarik edilen erzak ve gıda malzemelerinin yanında silah ve cephane tedariki, ordunun seferdeki muharebe taktiklerine kadar geniş bir şekilde ele alındığı bölümdür.

Dördüncü Bölüm

Yazar, çalışmanın bu kısmında ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne iner. Bu arşivden, Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan kayıtlı bir defterdeki bilgilerden yola çıkarak Osmanlı'nın 1716-1718 Mora ve Varadin seferleri ile 1736-1739 ve 1768-1774 yıllarında Rusya ve Avusturya'ya karşı giriştiği savaşların hazırlıklarına ait bilgilere yer verir. Bizce çalışmanın bu bölümü bile eseri, yazarının geniş çaplı bir araştırma süzgecinden geçirdiğini düşünmemiz için başlı başına bir sebeptir.

Osmanlı'nın büyük bir çınar olarak anılmasında hiç şüphesiz en önemli faktörlerden biri de tarihin kaydettiği muazzam askerî gücüdür. Kanuni Sultan Süleyman döneminde dünyanın en kuvvetli ordusu hâline gelen bu ordu hakkında bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların önde gelenlerinden birisi olarak Serhat Kuzucu'nun sözünü ettiğimiz eseri gelmektedir. Yazar, bu eserinde Osmanlı İmparatorluğunun ordu yapısından askerlerin kullandığı teçhizatlara, sefer hazırlıklarından tüketilen gıda ürünlerine kadar kapsamlı bir araştırma sonucunda bu eseri meydana getirmiştir. Çalışmanın kaynakçasına bile bakıldığında, ne denli bir zahmet uğraşı olduğu açıkça görülecektir. Bize düşen de bu eseri okuyup ilim dünyasında tanıtmaktır.

Yazarımıza çalışmalarından ötürü teşekkürlerimizi sunar, bilim dünyasına yaptıkları ve yapacakları çalışmalar için şimdiden kolaylıklar dileriz.

KİTAP TANITIMI

TÜRKİYE’DE MEBUS İNTİHABATI

Ankara, 1339, 33 sayfa, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından.

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
mehtemel239@gmail.com

ÖZ

Bu risale 1923 yılında Ankara’da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından, Türkiye’deki milletvekili seçimlerinin dereceleri, usulleri ve yapılış şekli hakkında köylüyü ve halkı anlayabileceği açık bir dille bilgilendirmek için hazırlanmış ve basılmıştır. Risalede, seçimlerin halk için önemi, seçmen ve milletvekili olabilme şartları, iki dereceli seçimin esasları, erkek nüfus defterlerinin hazırlanması, seçimlerin güvenli, adaletli ve kanuna uygun şekilde yapılmasından sorumlu olan teftiş heyetlerinin görev ve yetkileri, seçmen defterlerinin askıya çıkarılması ve korunması, milletvekili ve ikinci seçmen adaylarının belirlenme yöntemi, seçimlerin nerelerde ve ne şekilde yapılacağı ve oyların sayımı sonrasında yapılacak işlemlere ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Halkı, güvene layık, ülkeye hizmet etmiş, memleketini ve sorunlarını bilen, bilinçli ve saygın kişileri seçebilmesi için aydınlatmayı amaçlayan ve demokrasi tarihimizde bir ilk olan bu risalenin günümüz Türkçesiyle okuyucuya kazandırılması, siyasal davranışın gelişmesine ve siyasal sistemin işleyişine özgür iradesi ve kararlılığı ile katkı sağlayabilecek şuurlu seçmen tipinin oluşmasına ve demokrasinin gelişmesine de katkıda bulunacaktır. Bu işlevi yerine getirebileceğine inandığımız risalenin tanıtımına ihtiyaç duyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İki dereceli seçim, Oy, Milletvekili, Seçmen, Sandık, Türkiye.

ABSTRACT

This pamphlet was prepared and issued by the Press and Intelligence Directorate in Ankara in 1923 in such a way as to clearly inform villagers and public about the stages, principles and way of conducting the election of parliament members in Turkey. In this pamphlet, detailed information is given about the importance of the elections for the public, the conditions for being a voter and a deputy, the principles of two-stage elections, the preparation of the male population registers, the duties and powers of the inspection committees responsible for making the elections in a safe, just and lawful manner, the suspension and protection of the

voter books, the method of determination of deputies, where and how the elections will be held and the actions to be taken after counting the votes.

Making this pamphlet, whose aim is to illuminate people so that they can elect people who are trustworthy, who have served the country, who know the country and its problems and who are conscious and respected and which is the first in our Republic history, to our people in today's Turkish can make contributions to the creation of conscious voters who can help develop political behaviors and the operation of the political system and to the development of democracy. Thus, there is a need to make this pamphlet known to people.

Keywords: *Two-stage election, Vote, Parliament Member, Voter, Ballot Box, Turkey*

Türkiye'de Mebus İntihâbâtı

Ülkemizde I. Meşrutiyetten günümüze belirli tarihlerde değişik seçim usulleriyle milletvekili, senatör, belediye başkanlığı seçimleri ve referandum oylamaları yapılmıştır. Bu süreçte seçim yasaları, usulleri, seçmen kütükleri vs. hakkında yazılı veya görsel medya aracılığı ile başta Yüksek Seçim Kurulu olmak üzere bazı kamu kurum ve kuruluşları, özel kuruluşlar veya siyasal partiler tarafından bilgilendirme yapılmıştır. Buna rağmen ülkemizdeki seçmen kitlesinin büyük bir kısmının cumhuriyet tarihimiz boyunca uygulana gelen çoğunluk sistemi, iki ve tek dereceli seçim sistemi, çoğulcu sistem, iki turlu sistem, barajlı d'Hondt, milli bakiye, dar bölge vs. sistemleri başta olmak üzere seçimlerle ilgili birçok konuda ayrıntılı bilgilere sahip olmadığı bilinmektedir. Seçmenlerin oy verme tercihlerinde olumsuz etki ve sonuçlar ortaya çıkarabilen bu durumun, demokrasinin ve ülkenin gelişim sürecine sağlayabileceği katkıları da tartışılır hale getirdiğini ifade etmek mümkündür.

Daha Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında bilinçsiz seçmen tercihinin ülkenin ve demokrasinin gelişim süreci üzerinde yaratabileceği olası arızalar, engeller ve tehlikeler öngörülmüş olmalı ki 1923 yılında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından ülkemizdeki milletvekili seçimlerinin çeşitli dereceleri, usulleri ve yapılış şekilleri hakkında kapağında da ifade edildiği gibi “*köylünün ve halkın anlayabileceği açık bir dille kaleme alınmış bir risale*” yayınlanmıştır.

Dokuz bölümden oluşan risalenin İzah-ı Maksad başlıklı birinci bölümünde, fevkalade önemde olan milletvekili seçimleri hakkında halkın seçimlere ilişkin görevlerini bilmesi gerektiğinin önemine dikkat çekilmekte, her şeyden önce bir halk işi olan seçimlerin, belediye meclisi üyeleriyle idare meclisinin halktan seçilmiş üyeleri tarafından yapılmakta olması nedeniyle halkın seçimlere ilişkin tüm bilgilere vakıf olması gerektiği, bunun hem memleketin hem de kendilerinin yararına olduğu ifade edilmektedir. Halkın, seçim kanunları ve seçim işleriyle ilgili tüm teamül ve bilgilerden haberdar

olması ve anlaması için risalenin olabildiğince kısa, açık olmasına ve muntazam bir düzen içinde bütün konuları içerecek şekilde açık bir dille yazılmasına özen gösterildiği de belirtilmektedir.

Mebus İntihabının Usulleri başlıklı ikinci bölümde, (s.5-7) milletvekili seçimi usulleriyle kaç oyla vekil seçilebileceğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de mebusların sadece seçtikleri livaların değil aynı zamanda tüm milletin mebusları oldukları, bütün Türk Milletine vekâlet etmeleri nedeniyle mebuslara milletvekili de denildiği ifade edildikten sonra milletin tamamı tarafından seçilmeyen bir mebusun nasıl tüm ülkeyi temsil edebildiğinin açıklaması yapılmaktadır.

Bölümün usulle devam eden kısmında ise ülke sınırlarının geniş ve nüfusun kalabalık olduğu dönemlerde 50.000 erkek kişinin bir mebus çıkardığı ancak sınırların küçülmesi ve nüfusun azalması nedeniyle 20.000 erkek nüfusun bir mebus çıkaracağı belirtilmiştir. Eski usulün uygulanması durumunda erkek çocuklar da dâhil edildiği halde yaklaşık 5 milyon erkek nüfus ile mecliste sadece 100 mebusun bile olamayacağını öngören meclisin, millet işlerinin görülebilmesi için 20.000 erkek nüfus esas alındığında 250 mebusun seçilebileceğini hesapladığı ifade edilmektedir. 20.000 nüfusa kadın ve kız çocuklarının da dâhil edilmesi durumunda mecliste daha çok milletvekilinin temsil edilecek olmasına rağmen Türkiye’de kadınlar bu hesaba dâhil edilmediği gibi kadınların seçim işlerine karışmalarına yasanın izin vermediği de hatırlatılmaktadır. (s.6) Nüfusu 20.000’in altında olan livalardan da nüfusuna bakılmaksızın bir mebusun seçileceği belirtilmiştir.

Risalenin Muntehiplik ve Mebusluk Şartları başlıklı 3. bölümünde iki dereceli seçimlerin esasları, kimlerin seçmen ve milletvekili olabileceklerine ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Dünyanın pek çok ülkesinde uygulanan tek dereceli seçim sisteminde her mahal halkı mebusunu doğrudan kendisi seçmekte, iki dereceli seçim sisteminde de halkın, (risalede ifade edildiği gibi) “*dünya işlerine kendilerinden daha fazla akli yeten kimseleri seçmesi, mebusları da onlara seçtirmesidir*”. Risalede, Türkiye’de niçin iki dereceli sistemin uygulandığı da şöyle açıklanmaktadır:

“Eğer bizde de ahali Avrupa’da vesair memleketlerde olduğu gibi ekserisi okur-yazar, dünya işlerine akli iyice erer insanlardan ibaret olsaydı o zaman bu usule (iki dereceli sistem) riayet edilmezdi. Fakat bizde ahalimizin pek çoğu okuma yazma bilmediği gibi, bir kısmımızın gözü hala dünya işleri karşısında açık değildir. Eğer bizde de diğer memleketlerdeki gibi ahali doğrudan doğruya mebus intihap ederse o zaman halkın memleket için hayırlı işler göreceği iyi mebuslar seçemeyeceğinden korkuluyor. İşte memleketimizde intihap bundan dolayı bu usul üzere yapılmaktadır” (s.9).

İki dereceli seçimin esaslarıyla, kimlerin seçmen ve mebus olabileceklerine ilişkin ayrıntılı ve anlaşılır bilgiler de verilmiştir. 18 yaşından büyük olan her erkek birinci seçmen kabul edilmiştir. Bunlara müntehib-i evvel de denilmektedir. Bunların seçimlerdeki görevi mebusları seçecek akli yetkin, fikri açık adamları seçmektir. Bunların seçtiği ikinci derecedeki seçmenlere de müntehib- sani denilmektedir. Her iki yüz erkek müntehib-i evvel, bir müntehib-i sani seçebilir. Bir mahalde nüfus iki yüzü geçerse üç yüz müntehib-i evvel 1 müntehib-i sani seçer. Müntehib-i evvel sayısı üç yüzü geçince beş yüze kadar iki, yedi yüze kadar üç müntehib-i sani seçilir. Seçilen müntehib-i saniler de mebusları seçerler.

Mebus seçilebilmek için de erkek ve 30 yaşını tamamlamış olmak, kötü şöhrete sahip olmamak, Türkçe konuşmasını bilmek, (ileriki seçimlerde okuma ve yazma bilmek şartı getirilebileceği de ifade edilmekte) gibi koşullar yer almaktadır. Mebus olmak isteyen merkezden atanmış tüm memurlarla belediye başkanlarının, ikinci seçmen seçimleri başlamadan iki ay önce istifa edip görevden çekilmesi gerekmektedir. Ordudaki kumandanlar, asker alma kalem ve şubelerinin reisleri milletvekili olamamaktadır (s.12).

Mebus İntihabatında Erkek Nüfus Defterleri başlıklı dördüncü bölümde, defterlerin hazırlanmasından sorumlu olan imam, muhtar, belediye ve nahiye meclislerinin reisleri, Hıristiyan mahaller için haham ve papazların görev ve sorumlulukları hakkında bilgiler verilmektedir (s. 13-14).

Mebus İntihabatında Teftiş ve İntihap Heyetleri başlıklı beşinci bölümde, teftiş heyetlerinin oluşum şekli, heyetlerin görevleri, livalardan çıkacak mebusların miktarının belirlenmesi, erkek nüfustan oluşan esas defterlerinin incelenmesi, seçmen defterlerinin duvarlara asılması, halkın itiraz ve başvurularının değerlendirilmesi, teftiş heyetlerinin livalardan çıkacak mebus sayısını hesaplama yöntemleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Seçimlerde en önemli görevi üstlenen teftiş heyetleri, erkek nüfus defterlerini incelemek, seçimleri izlemek, oyları tasnif etmek, ikinci seçmen ve mebuslara mazbata düzenlemek, seçmen defterlerini askıya asmak, korumak ve herkesin okuyabilmesini sağlamak için gazete ve dellallarla ilan ettirmek, halkın itirazlarını incelemek ve çıkarılacak mebus sayısını tespit etmekle yetkili ve sorumlu kılınmıştır (s.15-19). Seçmen defterlerinin askıda bulundurulması önemli görülmüş olmalı ki seçmenlerin adlarının büyük kâğıtlara pek çok nüsha halinde yazılarak herkesin gelip geçeceği sokaklardaki cami ve kilise kapılarına, belediye dairelerinin önündeki duvarlara 15 gün süreyle asılması, korunması yetki ve sorumluluğu, üyeleri belediye meclislerinin üyeleriyle İdare Meclisinin halktan seçilmiş üyelerinden oluşan teftiş heyetlerine verilmiştir (s.17).

Risalenin altıncı bölümünde de teftiş heyetlerinin seçim malzemelerini hazırlamakla ilgili görevlerinin yanı sıra, seçim sürecinde nahiye, kasaba ve şehirlerde yapacakları görevlere ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (s.20-26). Beşinci ve altıncı bölümlerden, kadınların oy hakkı olmaması nedeniyle temsilde adalet sağlanamamış olmakla birlikte, seçimlerin açık, adil, güvenilir, hukuka uygun bir şekilde yapılabilmesinin sorumluluğunun seçim yasasıyla teftiş heyetlerine yüklenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Seçimlerin nerelerde ve nasıl yapılacağına ilişkin hükümleri içeren sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde de seçim dairesiyle seçim şubesinin tanımları yapılarak seçimlerin şehir ve kasabalardaki yapılış usulleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mebusların temsil edildiği livalar seçim dairesi, ikinci seçmenleri çıkaran mahallere de seçim şubesi denilmiştir. Mebuslar livalar adına seçilmekte ve o livanın mebusu olarak tanınmakta, nüfusu büyük olan kazalar başlı başına bir mebus çıkarsa da kazanın mebusu değil, o kazanın bağlı olduğu livanın mebusu olarak anılmaktadır. Tek örnek olan İstanbul'un 3 büyük kazasından seçilen mebuslar da kazaları adıyla değil İstanbul mebusu olarak seçilmiş sayılmaktadır.

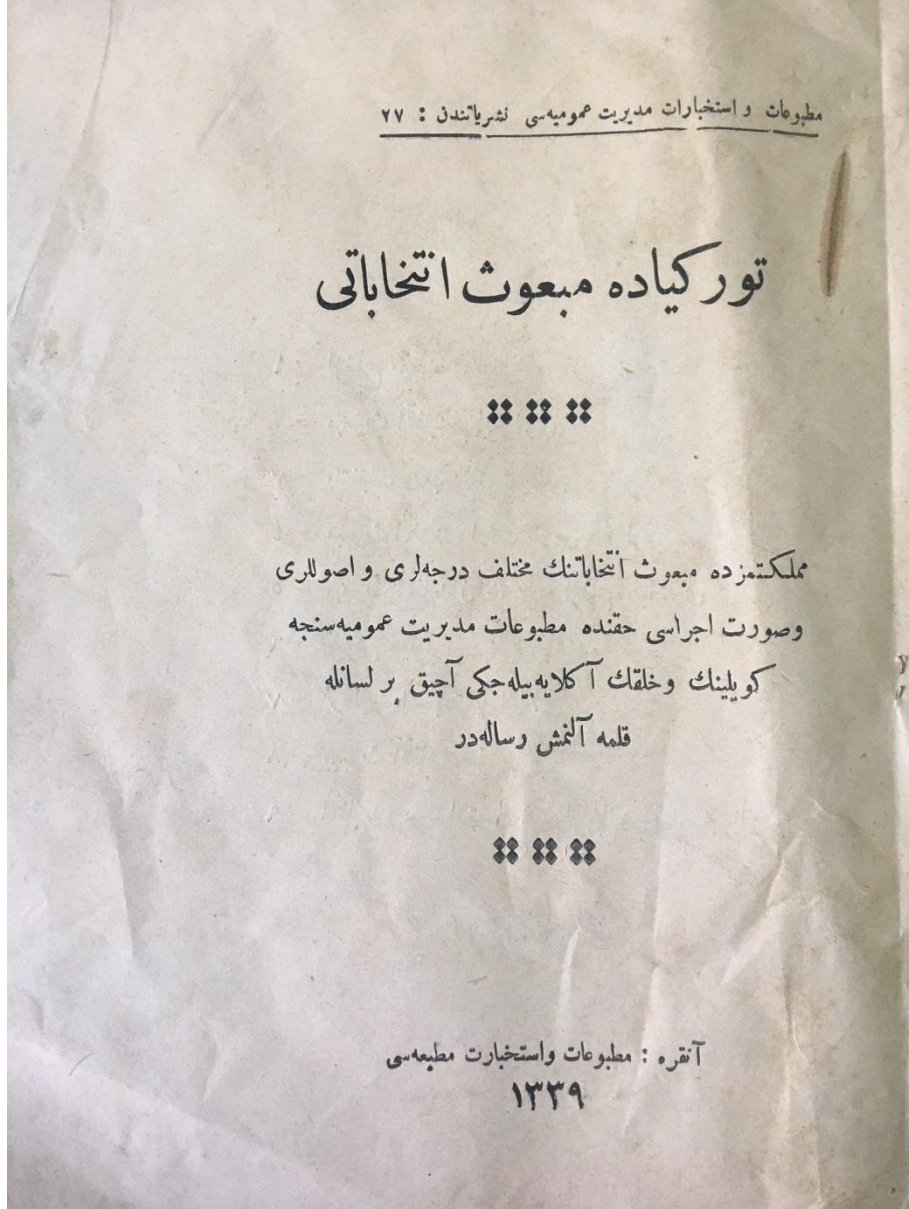
Bu bölümde, ikinci seçmen (müntehib-i sani) ve mebusların seçilme şekillerine ilişkin aydınlatıcı ve ayrıntılı bilgiler de yer almaktadır. İkinci seçmenlerin belirlenmesi sürecinde bütün mahallelerin ihtiyar heyetlerinden birer aza bir araya gelip istişare etmekte ve daha sonra mahallelerinde ikinci seçmen olmaya layık gördükleri kişilerin isimlerini kâğıtlara yazarak kendi mahallelerinin duvarlarına asmaktadır. Bundan amaç, seçmenlerin adayları tanımalarına ve kimi seçeceğine karar vermesine, rast gelene değil *“itimada layık, memleketçe hizmeti görülmüş, mebusları seçmeye iktidarı anlaşılmiş kimselere”* rey verilmesine yardımcı olmaktır (s. 30).

Kaza, liva ve vilayet merkezleriyle, belediye dairelerinde yapılan mebus seçimlerinde ikinci seçmenlere çok önemli sorumluluk düşmektedir. Ülkedeki, fırka ve cemiyetlerin mebus seçilmesini istedikleri kişilerin isimlerini gazetelerle ilan etmesinden sonra seçim ikinci seçmenlerin vicdanına kalmakta, iyi, memleketine hakkıyla hizmet edecek kişileri seçmeleri beklenmektedir.

Seçmenlerin aydınlatılıp bilinçlendirilerek seçimlerde doğru tercihte bulunmalarını sağlayabilme bakımından demokrasi tarihimizde bir ilki oluşturan bu risalenin, günümüzün seçmenlerine tanıtılmasında da yarar görülmektedir. Bu nedenle günümüz Türkçesiyle basılıp yayınlanması, toplumun siyasal bilinçlenmesine, seçme ve seçilme hakkının engelsiz ve müdahalesiz kullanılmasına, devlet vatandaş ilişkilerinde bireyin sorumluluğunun ve vatandaşlık bilincinin gelişmesine, siyasal sistemin işlemesine özgür iradesiyle ve azimle katkı sağlayacak bilinçli ve aydın

403/Mehmet TEMEL

seçmen tipinin oluşmasına, demokrasinin gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

مبعوث انتخابك اصولارى

مبعوث انتخابنده قاچ اصول وارد؟ — قاچ كشي برمبعوث چيقاره جقدر؟

مبعوثلره عيني زمانده ملت وكيلى ده ديرلر . چونكه دنيانك هر طرفنده اولدينى كبي بزدهده مبعوثلر ياكيز انتخاب ايديدكلرى لوارك مبعوثلرى دكلدرلر . عيني زمانده بوتون لمتمزمك مبعوثلر يدر . ويالكيز كندى لوارى اهاليسته دكل بوتون تورك ملتنه وكالت ايدرلر . فقط بوراده برسؤال خاطره كلير . برمبعوث بوتون ملت طرفندن سچيلمديكى حالده ناصل اولورده ، ملتك هر فردينك وكيلى اولابيلير ؟.. اوت بو سؤالى صورانلرك بوسبوتون حتى يوق دكلدر . فقط نه ياپملى كه بر آدامك بوتون ملت طرفندن انتخاب ايديلسنك امكانى بو قدر . چونكه برملاكت داخلنده ملتك هر فردى طرفندن اخلاق ، معلوماتى ، عقلى و ذكاسى لايقيه طانيتمش بر جوق مبعوثلر بولمق قولاي دكلدر . وبله امكانى ده بو قدر . ديكر طرفدن مملكتلر مزمك مختلف قضالرينى لوارلرينى ، ولايتلرينى آبرى آبرى طانيان و مملكتلر مزمك هر قسمى حقنده ايجه معلومات صاحبي اولان انسانلرك تشكيل ايدم جكلرى برملا مجلسى ، البته اومملكتى آرتانيان انسانلرك تشكيل ايدم جكلرى مجلسدن دها چوق ايش كورور ، و مملكتلر مزمك هر قسمك احتياجلرى و دردلرى دها ابي آكلاشيلير وسويله شيلوب بولنه قونور . ايشته بوتون بوجهلر دوشونولهرك دنيانك هر مملكتنده اولدينى كبي بزدهده مبعوثلرك مملكتك هر طرفندن آبرى آبرى سچيلوب چيقاريله لرى اساس

مبعوث انتخاباتنده ارکک نفوس دفترلی

نفوس دفترینی کیملر یاقاجقلمر؟ — نفوس دفترنی ناصل یاپیایر؟

مبعوث انتخاباتنه باشلانمزدن اول یاپیایه جق ایلك ایش عموم مملکتدکی ارکک نفوس مقداريله کیملرک منتخب اولمق شراطنی حاز اولدیغنی آکلامقدر . بونک ایچون محله محله کوی کوی بوتون اهالیمزک ارکک نفوسنی بر دفتره یازمق لازم کلبر . محله لرده وکویلرده بوددفترلی تنظیم ایتمک اماملرک و مختارلرک وظیفه سیدر . خریستان محله لرده و یاخود کویلرده یاپیلر ، خاحاملر بوددفتری تنظیم ایتمک مجبوردرلر . بوددفترلرک محله ل طرفندن یاپیلماسی شهر وقصبه لرده بلدییه مجلسلرینک رئیسلیری یاقاجقلمر کی کویلرده ناهیه مجلسلرینک رئیسلیری یاقاجقلمدر . بلدییه ناهیه مجلسلرینک رئیسلیری دفتر تنظیم ایتمه نی بیلمه نی محله ویا کوی مختارلرینی چاغیروب یولنی کویسترمک و سکیز کون ایچنده دفترلرک یازیلماسنک بیتمسنی تأمین ایتمک مجبوردرلر . بو رئیسلی عینی زمانده کوی ویا محله اشرف و معتبرانندن صیرا ایله ایکیشر اوچر کیشی چاغیروب دفتر تنظیمنده یاردیملرینی تأمین ایتمک و ایجابنده بونلرکده شهادتلرندن استفاده ایتمک چالیشه جقلمدر . شاید ناهیه مجلسلرینک رئیسلیده اساس دفترینک تنظیمی بیلمیورلرسه ، قصبه لرده کی بلدییه رئیسلیینه مراجعت ایدوب اوکره نه جکلر ، یاخود بلدییه رئیسلیری بونلری چاغیروب آکلاته جق و اوکره نه جکلر . بو دفترلرک نه صورتله تنظیم ایدیله جکی داخلیدن کوندریلن

تفتيش هيئتلرى صندوق باشنده . .

محللرده و ناحيه لرده هيئت انتخابه لر — هيئت انتخابه لرك ناحيه لرده كى
وظيفه لرى — منتخب لرك و مبعوث لرك مضبطه لرى

هيئت تفتيشيه لرك اك مهم وظيفه سى انتخابات صندوقلرينك باشنده در ،
هيئت تفتيشيه لرك انتخابات اشاسنده كى وظيفه لرى بر وجه زير خلاصه
ايديله بيلير :

۱ — صندوق و پوصله كى انتخابات لوازمنى حاضر لاق و محافظه
ايتكدهد .

۲ — انتخابات ياپيليركن صندوق باشنده بولمق حيله ياپيلمامسنة باققدر .
۳ — انتخابدن سوكر پوصله لرى تصنيف ايدوب كيملرك مبعوث
چيقديغنى آكلامقدر . بو وظيفه لر هيئت تفتيشيه لرك قضا لرده ويا لوالرده
اولديغنه كوره ده كيشير . اك مهم وظيفه قضا هيئت تفتيشيه لرینه عاندر .
چونكه قضا هيئت تفتيشيه لرى ، مركز قضا اولان قصبه نك انتخاباتنى ياپديره .
جقلى و تفتيش ايدو جكلرى كى قضانك ناحيه لرنده كى انتخاباتى ده هم ياپديره جقلى
هم ده تفتيش ايدو جكلردر .

تفتيش هيئتى ناحيه لره ناصل باقار؟

مبعوث انتخاباتنك ايجى درجه لى اولديغنى بولردن بزينك منتخب ثانى